

Programsko-prostorni aspekti i društvena uloga Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog u Zagrebu

Unkić, Ana

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:698822>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ana Unkić

**PROGRAMSKO-PROSTORNI ASPEKTI I
DRUŠTVENA ULOGA KONCERTNE
DVORANE VATROSLAVA LISINSKOG U
ZAGREBU**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ana Unkić

**PROGRAMSKO-PROSTORNI ASPEKTI I
DRUŠTVENA ULOGA KONCERTNE
DVORANE VATROSLAVA LISINSKOG U
ZAGREBU**

DOKTORSKI RAD

Mentorica:

nasl. prof. dr. sc. Naila Ceribašić

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Ana Unkić

**THE PROGRAM AND SPACE ASPECTS,
AND THE SOCIAL ROLE OF VATROSLAV
LISINSKI CONCERT HALL IN ZAGREB**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Professor Naila Ceribašić, PhD

Zagreb, 2021.

1. UVOD	1
2. STANJE ISTRAŽIVANJA	8
3. KONCERTNI ŽIVOT ZAGREBA PRIJE <i>LISINSKOG</i>	22
4. OD IDEJE DO SVEČANOG OTVORENJA	28
4. 1. Idejni začeci	28
4. 2. Lokacija buduće Dvorane	29
4. 3. Natječaj	31
4. 4. Izgradnja	35
4. 5. Naziv Dvorane	48
4. 6. Svečano otvorenje.....	51
5. PROSTORI DVORANE	54
5. 1. Uređenje interijera	55
5. 2. Javni prostori	60
5. 3. Službeni prostori	81
5. 4. Eksterijer	86
6. OD ZAMISLI DO REALIZACIJE	88
6. 1. Ugovaranje priredbi	88
6. 2. Odredbe ugovora	107
6. 3. Realizacija priredbi	112
6. 4. Vlasnički i financijski okviri poslovanja	118
6. 5. Organizatori javnih priredbi	127
7. IZVEDBE U <i>LISINSKOM</i>	139
7. 1. Dvorana kao koncertni prostor	142
7. 2. Dvorana kao višenamjenski prostor	150
7. 3. Dvorana kao scenografski prostor	156
7. 4. Dvorana kao projekcijski prostor	158
7. 5. Koncertno-višenamjenski prostor na primjeru ciklusa <i>Lisinski subotom</i>	162
7. 6. Različiti aspekti prostornosti na primjeru ciklusa <i>Nedjeljni vrtić</i>	169

8. DRUŠTVENA ULOGA LISINSKOG	173
8. 1. <i>Lisinski</i> kao poticaj umjetničkom stvaralaštvu	175
8. 2. Ekskluzivnost i/ili suživot različitosti	178
8. 3. Dobrotvorni koncerti	186
8. 4. Mladi i <i>Lisinski</i>	188
8. 5. Mjesto moći	191
8. 6. Najpopularnije priredbe	195
8. 7. Brend <i>Lisinski</i>	198
 9. ZAKLJUČAK	 205
 10. LITERATURA I IZVORI	 215
10. 1. Radovi u tiskanim i elektroničkim izdanjima	215
10. 2. Diskografska izdanja	246
10. 3. Videoprilozi	248
10. 4. Arhivski izvori	250
10. 5. Programska građa	263
 11. ŽIVOTOPIS	 264
 12. PRILOZI	 265

Naila Ceribašić diplomirala je 1990. i magistrirala 1993. na Odsjeku za muzikologiju Muzičke akademije u Zagrebu, a doktorirala 1998. na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Od 1990. je suradnica i od 1999. zaposlenica u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Usto od 1999. predaje pojedine etnomuzikološke predmete na Odsjeku za muzikologiju, a povremeno i na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju. Zvanje znanstvene savjetnice u trajnom zvanju u polju etnologije i antropologije stekla je 2013., a u polju znanosti o umjetnosti 2014., od kada je i u zvanju naslovne redovite profesorice. Bavila se tradicijskom glazbom istočne Hrvatske, problemima etnomuzikološke glazbene analize, ulogom i funkcijom glazbe u kontekstu rata i političkih promjena, procesima festivalizacije, baštinskim programima u sferi javne prakse, rodnim aspektima glazbovanja, glazbenim izričajima manjinskih zajednica te teorijskim i metodološkim pitanjima etnomuzikologije. Autorica je knjige Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj (2003.), šezdesetak znanstvenih članaka, stotinjak stručnih radova te urednica pet zbornika. Bila je članica uredništva znanstvenih časopisa Narodna umjetnost (1999.-2011.) i Ethnomusicology (2009.-2010.) te uredničkih odbora časopisa Ethnomusicology Forum (2013.-2016.), Translingual Discourse in Ethnomusicology (2014.-), International Journal of Traditional Arts (2016.-) i Muzika (2018.). Na međunarodnom planu, posebno je aktivna u vodećoj svjetskoj etnomuzikološkoj organizaciji – Međunarodnom savjetu za tradicijsku glazbu (International Council for Traditional Music, ICTM). Bila je članica programskih odbora njegovih simpozija (Toronto 2000., Prag 2008., Zefat 2012., Petnica 2014.) i svjetske konferencije (St. John's 2011.) te sudjelovala u organizaciji triju simpozija ICTM-a održanih u Hrvatskoj (Punat 1995., Korčula 2000., Roč 2004.). Od 2011. je i članica Izvršnog odbora ICTM-a. Sudjelovala je na sedamdesetak međunarodnih znanstvenih skupova ICTM-a i drugih strukovnih organizacija, kao i na petnaestak domaćih skupova. Na planu primjene etnomuzikoloških znanja, od posebne je važnosti njezino sudjelovanje u programu nematerijalne kulturne baštine, najprije na nacionalnoj, a zatim i na međunarodnoj razini. Od 2012. je zastupnica ICTM-a u UNESCO-u, te je u tom svojstvu u tri ciklusa (2013.-2015.) bila članica povjerenstva za ocjenu nominacija za dvije međunarodne liste nematerijalne baštine (Representative list i Urgent safeguarding list), prijedloga za registar dobrih praksi i projekata međunarodne pomoći. Na to se (od 2016.) nastavila i suradnja s Tajništvom Konvencije pri UNESCO-u u vođenju radionica za jačanje kapaciteta i još nekoliko programa te članstvo u upravnom odboru foruma nevladinih organizacija akreditiranih u Konvenciji (2018.–2020.). Na domaćoj se razini ističe njezino sudjelovanje u produkciji folklornih manifestacija (napose zagrebačke Međunarodna smotra

folkloru, 1992.-2016. i Manifestacije *Kulturno stvaralaštvo nacionalnih manjina u Hrvatskoj*, 2001.-2008.), rad u vijećima i povjerenstvima za potporu kulturnog amaterizma pri Ministarstvu kulture, Savjetu za nacionalne manjine i Uredu za ljudska prava i prava nacionalnih manjina te rad u Upravnom vijeću Ansambla *Lado*. Dobitnica je nagrada *Milovan Gavazzi* Hrvatskog etnološkog društva (2003.) i *Josip Andreis* Hrvatskog društva skladatelja (2000.).

Odabrani radovi

Knjiga

Ceribašić, N. (2003) Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Znanstveni radovi

Ceribašić, N. (2019) Musings on Ethnomusicology, Interdisciplinarity, Intradisciplinarity, and Decoloniality / Promišljanja o etnomuzikologiji, interdisciplinarnosti, intradisciplinarnosti i dekolonijalnosti. *Etnološka tribina* 49 (42), str. 3-79.

Ceribašić, N. (2019) On Engaging Up and Expertise in Ethnomusicology: The Example of Expert Services in the Programme for Safeguarding Intangible Cultural Heritage. U: Hemetek, U.; Kölbl, M.; Sağlam, H., ur. *Ethnomusicology Matters: Influencing Social and Political Realities*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, str. 233-256.

Ceribašić, N. (2017) O participacijskom mehanizmu, ulozi zajednica i stručnjaka u programu nematerijalne kulturne baštine: Prilog analizi stranputica humanistike. U: Bagarić, P.; Biti, O.; Škokić, T., ur. *Stranputice humanistike*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 153-185.

Ceribašić, N. (2015) Povrh tekstualnog predstavljanja u etnomuzikologiji: Od epistemologije do angažmana i pragme. *Arti musices* 2 (46), str. 185-201.

Ceribašić, N. (2014) Revivalist Articulations of Traditional Music in War and Postwar Croatia. U: Bithell, C.; Juniper, H., ur. *The Oxford Handbook of Music Revival*, London – New York: Oxford University Press, str. 325-349.

SAŽETAK

Rad o Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog predstavlja konceptijski novum u istraživanju kulturnih ustanova u Hrvatskoj budući da se Dvorana ne shvaća isključivo kao glazbena lokacija već kao složena organizacija koju oblikuju prostorna rješenja, društvene prakse, kulturne politike, ljudska iskustva, upravljačke smjernice i specifični nepisani uzusi. Cilj rada bio je istražiti programsko-prostorne aspekte i društvenu ulogu *Lisinskog* od idejnih začetaka do danas pri čemu su korištene metode analiziranja arhivske i medijske građe te terensko istraživanje na „domaćem terenu“, odnosno radnoj lokaciji istraživačice u kojoj je autoričina autoantropološka pozicija sudionika-insajdera (istraživača) i sudionika-svjedoka (sugovornika) omogućila sveobuhvatnije zahvaćanje istraživačke teme. Uvodna poglavlja pojašnjavaju društvene prilike, odnosno postojeću infrastrukturu koncertnog života Zagreba koja je prethodila budućoj Dvorani, kronološki je popraćena izgradnja *Lisinskog*, odabir imena i svečano otvorenje, a gusto ispisanim etnografskim opisom prolazi se po njezinim prostorima, pojašnjava njihova funkcionalnost i prakse koje se ondje odvijaju, ali i odnos priredbi prema prostorima Dvorane. Rad daje uvid u uzuse poslovanja, produkcijske uvjete i proces realizacije priredbi. Izvedbe u *Lisinskom* razložene su ovisno o načinu korištenja prostora, pri čemu se posebna pozornost posvećuje priredbama koje koriste mnogostruke aspekte prostornosti. Društvena uloga *Lisinskog* propituje više aspekata: poticaj Dvorane umjetničkom stvaralaštvu hrvatskih autora, njezinu ekskluzivnost i istovremenu dostupnost svim društvenim slojevima te *Lisinski* kao *brend*. Polivalentnost prostora, odlična akustika i programska koncepcija, *Lisinskom* nije omogućila samo daljnji razvitak i širenje glazbene kulture, već je Dvorana postala trajna vrijednost za hrvatsku kulturu.

Ključne riječi: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, izgradnja koncertne dvorane, izvedbe u *Lisinskom*, koncertni ciklusi, ugovaranje i realizacija priredbi, organizatori koncerata, međunarodna kulturna suradnja, Zagrebačka filharmonija, Koncertna direkcija Zagreb, prostori glazbe, društvena uloga *Lisinskog*

PROŠIRENI STRUKTURIRANI SAŽETAK NA ENGLESKOME JEZIKU

Vatroslav Lisinski Concert Hall is one of the most significant national cultural institutions. It has been the centre of musical and cultural life in Zagreb and Croatia for more than 45 years. This PhD study represents conceptual novelty in the research of cultural institutions in Croatia since the Hall is not perceived exclusively as a musical location but as a complex organization formed by spatial solutions, social practices, cultural policies, human experiences, management guidance and specific unwritten codes of conduct. Main goal of the thesis was to explain programme and spatial aspects, and social role of *Lisinski* from inception until today using data analysis methods in archival and media research, and fieldwork on a „home field“, i. e. within a working place of the researcher; auto-ethnographic position of participant-observer and participant-informant enabled a more comprehensive examination of the subject. Alongside the existing publications and relevant articles about the *Lisinski* Hall, this thesis provides historical overview of the concert venues in Zagreb in comparison to the development of musical life in former Yugoslavia and other countries (chapter 3). Building on the existing literature and especially archival sources, the thesis also chronologically traces the process of the building's construction, from the initial concept and the selection of the location, through the “Conceptual Design Competition” for the Croatian Heritage Foundation in 1957, to the choosing of the Hall's name and the two-day gala opening on December 29 and 30, 1973 (chapter 4). Thick ethnographic description allows the reader to walk through the Hall spaces and to observe their interior decorated with many art works such as sculptures, busts, tapestries, wall inlaid made of wood and aluminium, etc. (chapter 5). It also allows to gain insights into the organizational structure, business practice, distribution and coordination of work, production conditions and realization of different events, and the relationship with the City of Zagreb as the owner of the Hall (chapter 6). Particular attention is paid to the Concert Management Zagreb, the leading concert organizer and promoter in the *Lisinski* during the 1970s and 1980s and to its business methods, emphasizing in particular a successful cooperation with the former Soviet Union, German Democratic Republic (DDR) and other countries of the former Eastern, as well as Western Europe and other parts of the world. As for performances taking place in the Hall, it has been used as a space for concerts, multifunctional space, scenery space, and space for screening of (animated) motion pictures and musical-theatrical works, along with the events that combine its different capacities, in particular the *Saturday at Lisinski* and the *Kindergarten on Sunday* series. An extensive chapter delineates in detail the various series and individual events belonging to these different categories of performances (chapter

7). The following chapter deals with the social role of the Hall (chapter 8). One aspect pertains to its technical and acoustic capacities which stimulated the creation of new musical and theatrical works; a large number of works had premiere there, and management of the Hall founded award for the best classical music composition of Croatian authors. Following a long-lasting discussion about the Hall's exclusivity versus its promotion of cultural diversity, this research has revealed a constant care for the redistribution of cultural goods to all social classes, the attention given to social and educational components of the programmes, and the endeavour towards democratization of culture, disclosing thus the perception of the *Lisinski* as a place for high-class people as incorrect. Further on, the Hall has initiated numerous programmes related to humanitarian aid, especially as a response to tragedies and war consequences. It has also continuously stimulated young musicians, providing them concert space and creating special programmes for the youngest audience. In that, it has collaborated with numerous art groups. At the same time, *Lisinski* is a representative place of power, connected to and dependent on the state and local governments. It is a ceremonial place which has hosted countless events associated with state holidays, politically important dates, commemorative performances and memorial concerts. On the other hand, the following subchapter deals with the Hall as a sort of market-driven place of power, revealing the most popular artists and best sold concerts held in the Hall, and referring to the ongoing public discussions on this issue. Eventually, *Lisinski* is recognized as a brand; it has become an expression of social power and an agency in forming social relations. In conclusion (chapter 9), the thesis recapitulates how the spatial versatility and excellent acoustics of the Hall have enabled growth and popularization of classical music in the country, high-quality performances, programme diversity, higher production and organizational standards, wider audience of classical music and cultural programmes in general. The Hall is of ultimate importance for the musical and cultural life in Zagreb, as well as for Croatia as a whole. As a result of quality programmes and eminent artists, it has outgrown the city and the state, and has itself become a powerful asset of Croatian culture.

Keywords: Vatroslav Lisinski Concert Hall, building's construction of the concert hall, performances in *Lisinski*, concert series, performance contracting and realization, concert organizers, international cultural cooperation, Zagreb Philharmonic Orchestra, Concert Management Zagreb, musical spaces, social role of *Lisinski*

1. UVOD

Po čemu je glazbeni Zagreb poznat u 20. stoljeću? U literaturi prevladavaju tri osnovna odgovora: po jednom festivalu – Muzičkom biennalu Zagrebu, reproduktivnom ansamblu – Zagrebačkim solistima, i lokaciji – Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog (Bezić, 2009: 403).

Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog već je više od 45 godina nezaobilazno mjesto glazbenog i kulturnog života Zagreba i Hrvatske. Dvorana je „jedan od simbola suvremenog Zagreba i središnje mjesto održavanja brojnih velikih manifestacija, kongresa, međunarodnih festivala, gostovanja i koncertnih ciklusa“ (Bilić i Ivanković, 2006: 539-540). *Lisinski* je kao koncertni prostor gotovo svakodnevno prisutan u medijima, a relativno štura literatura monografskog i leksikografskog tipa uglavnom ga sagledava kroz prizmu arhitektonskog objekta, njegova uređenja i općenitog značenja za glazbeni i kulturni život grada Zagreba.

U ovom radu Dvorana se ne shvaća isključivo kao glazbena lokacija već kao složena organizacija koju oblikuju prostorna rješenja, društvene prakse, kulturne politike, ljudska iskustva, upravljačke smjernice i specifični nepisani uzusi. U tom smislu, disertacija predstavlja konceptijski novum u istraživanju kulturnih ustanova. Dio rada bit će načinjen po uzoru na slična istraživanja na području organizacijske antropologije, odnosno proučavanja organizacija u širem kontekstu koja je inicirala Susan Wright (Wright, 1994a). Posljednjih deset godina objavljeno je niz antropoloških istraživanja raznih vrsta organizacija, od korporacija (Batteau, 2013), vladinih (Neyland, 2013) i nevladinih organizacija (Roper, 2013), manjih ili većih tvrtki (Dahles i Koning, 2013; Puljar D'Alessio, 2018), ali i zdravstvenih institucija (Unruh i Pratt, 2008). Premda neki razlog procvata organizacijske antropologije nalaze u zaposlenicima koji su ujedno i antropolozi (Jordan i Caulkins, 2013), drugi provode višegodišnja istraživanja u organizacijama s kojima nisu otprije bili u poslovnim ili nekim drugim istraživačkim vezama. Među njima je Georgina Born koja je zaslužna za uvođenje novog etnografskog područja – analizu zapadnoeuropskih kulturnih organizacija.

Njezine opširne etnološke i kulturnoantropološke studije o uglednim kulturnim institucijama poput BBC-ija kao najveće svjetske korporacije za emitiranje radijskog i televizijskog programa (Born, 2004) i IRCAM-a, tj. Instituta za glazbu i akustička istraživanja u Parizu

(Born, 1995) djelomično nalikuju pojedinim tematskim dijelovima disertacije. Njezin rad o pariškom Institutu za glazbu i akustička istraživanja (Institut de recherche et coordination acoustique/musique, IRCAM) smatra se jednom od prvih etnografija ugledne zapadno-kulturne organizacije. Pariški IRCAM jedan je od najvećih istraživačkih centara posvećen istodobno umjetničkom stvaranju i znanstvenom istraživanju glazbe i zvuka u susretu s novim tehnologijama.¹ Centar je osmislio skladatelj Pierre Boulez koji je upravljao Institutom od otvorenja, 1977., do 1992. godine i bio dominantna ličnost koja je nadgledala sve segmente rada – od glazbene produkcije, reprodukcije i naposljetku, njegovog imidža u javnosti. Skladatelj je IRCAM nazivao „utopijskim brakom vatre i vode“ (Boulez, 1986: 490) koji pokušava postići dijalog glazbe i znanosti, odnosno umjetnosti i tehnologije. Georgina Born je gotovu cijelu 1984. godinu boravila u Institutu kao sudionica-promatračica proučavajući unutarnju dinamiku Institucije (u radu je npr. portretirala IRCAM-ove skladatelje, podatkovne znanstvenike,² tehničare i tajnice), odnosno brojne sukobe i konflikte između ljudi unutar i izvan IRCAM-a, glazbene i znanstvene strane Instituta, između onih za koje je posao racionalan i matematički i onih koji ga smatraju umjetnošću – između predstavnika komponirane „umjetničke“ glazbe poput Bouleza i pobornika improvizirane glazbe. Georgina Born propituje pokušaj zadržavanja statusa i legitimnosti Instituta u eri dominacije tržišnog poslovanja i nestalnosti političke i kulturalne klime, odnosno pokušava predočiti načine kojima IRCAM zadržava autonomnost usprkos komercijalnim i političkim pritiscima. Naposljetku, autorica propituje reprezentativnost njegova statusa u odnosu na kompleksan odnos između glazbe 20. stoljeća, tehnologije i institucije te otkriva kontradiktorni efekt svojevrsne institucionalizacije avangarde.

Pet godina boravka Georgine Born u BBC-iju (Born, 2004) kao najvećoj svjetskoj korporaciji za emitiranje radijskog i televizijskog programa bilo je ujedno i najdugotrajnije nezavisno bavljenje tom institucijom ikada unutar BBC-ija. Autorica se koncentrirala na uzbudljivo

¹ Uz Javnu informacijsku knjižnicu i Nacionalni muzej moderne umjetnosti, IRCAM je dio Nacionalnog centra umjetnosti i kulture *Georges Pompidou*, složene kulturne i umjetničke ustanove nazvane prema francuskom predsjedniku Georgesu Pompidouu koji je za svojega mandata (1969. – 1974.) pokrenuo ideju o njegovoj izgradnji.

² Eng. *data scientist*.

<http://www.infotrend.hr/clanak/2015/4/data-scientist-%E2%80%93-podatkovni-alkemicar,83,1141.html> (2020-01-15)

razdoblje korporacije kasnih 1990-ih, ujedno posljednje godine djelovanja direktora Johna Birta. Njezina kombinacija reportaže i kulturalne povijesti nudi istovremeno prikaz povijesti BBC-ija i osobne portrete tamošnjih zaposlenika: producenata, direktora, urednika, računovođa i menadžera. Bavi se burnim recentnim događanjima u toj uglednoj kulturnoj korporaciji, ali i budućim izazovima satelitskog i digitalnog emitiranja. Georgina Born daje pomalo kontroverzni prikaz te velike svjetske radiodifuzijske organizacije, i do tada neviđen uvid u njezin rad te brojne probleme s kojim se kulturna institucija suočava, ne libeći se kritizirati politiku tadašnjeg direktora.

Među postojećim istraživanjima inozemnih znanstvenika o koncertnim dvoranama u svijetu dominiraju radovi koncentrirani najčešće na pojedine aspekte poput akustike prostora, arhitekture ili na problematiku vezanu uz publiku. Tek se nekoliko radova bavi dvoranom kao prostorno-programskom cjelinom, ali i problematizira širi društveni kontekst. Kao najutjecajnije za ovo istraživanje izdvajaju se disertacije o dvoranama *Concertgebouw* u Amsterdamu (Cressman, 2012) i *Auditorium* (Clague, 2002) u Chicagu te knjiga u kojoj Small (1998) teoriju glazbovanja, tj. eng. *musicking*, pojašnjava korištenjem gustog etnografskog opisa u prikazu funkcioniranja koncertne dvorane i realizacije priredbi. Dvorana *Concertgebouw* u Amsterdamu poslužila je Cressmanu (2012) kao svojevrsna studija slučaja kojom opimjeruje aspekte glazbene kulture u Amsterdamu, ali i u Nizozemskoj. Njezino otvorenje 1888. označilo je demokratizaciju umjetnosti (pojava javnih koncerata), promjenu paradigme u glazbenoj kulturi Nizozemske (i ujedno začetak tradicije ozbiljne glazbe) te širenje ideje superiornosti ozbiljne glazbe nad drugim glazbama. Budući da je *Lisinski* otvoren čak 85 godina kasnije, on nije donio prekretnicu u profesionalizaciji tradicije ozbiljne glazbe u Zagrebu i Hrvatskoj, no njegove arhitektonsko-akustičke osobine omogućile su kvalitetnije uvjete postojećeg glazbenog života, više umjetničke standarde u izvedbenom smislu i stvaranje novih vrijednosti u programskom oblikovanju. No, za razliku od ove disertacije, Cressmanov se rad ne dotiče ni repertoara Dvorane niti njezinog funkcioniranja već fokus ostaje na novinama u poimanju umjetničke, osobito ozbiljne glazbe.

S druge strane Claguev (2002) *Auditorium* u Chicagu, otvoren 1889., samo godinu dana poslije Dvorane *Concertgebouw*, utjelovljuje multifunkcionalni koncept u kojemu kazališno-koncertna dvorana koegzistira s luksuznim hotelom i uredskim prostorom kao osloncima financijske održivosti. Za razliku od prikaza amsterdamske Dvorane, Clagueva disertacija o *Auditoriumu*

je obuhvatnija i višeslojnija; osim što daje uvid u društveno-kulturne prilike koje su prethodile otvorenju čikaškog *Auditoriuma* i propituje položaj glazbe u američkoj kulturi krajem 19. stoljeća, Clague problematizira konkretne glazbene institucije i glazbene pojave uzimajući ih kao uporišta za odabir multifunkcionalne koncepcije. Rad nadalje tematizira strukturno-tehničke dijelove i čimbenike *Auditoriuma* poput akustike, pozornice, koncertnih orgulja, gledališta, prostorijâ za najam, uredskih prostora, glazbenog konzervatorija, hotela, tornja s opservatorijem i dekorativnost interijera, a s druge strane odnos prema konkretnim ansamblima (*Auditorium* je jedno vrijeme bio dom Simfonijskog orkestra iz Chicaga i čikaške Opere) i praksama (od domoljubnih spektakala do analize glazbenih izvedbi posebno načinjenih za tu čikašku dvoranu). Pojam *Auditoriuma* kao svojevrsnog ekosustava koji uravnotežuje financije, umjetnost i društvo, primijenjen je i u ovoj disertaciji o Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u smislu tematiziranja spomenutih sastavnica.

Iako je u ovome radu naglasak na repertoaru, on u načelu slijedi Claguevu tematsku koncepciju, no pojedina su poglavlja ispisana gustim etnografskim opisom Clifforda Geertza (1998) koji je iskoristio Christopher Small (1998) za razradu teorije glazbovanja kao okosnice svoga rada. Autor pod pojmom glazbovanja (eng. *musicking*) podrazumijeva sve aktivnosti vezane uz glazbu, od komponiranja djela, preko izvedbe i svih popratnih poslova u njezinoj realizaciji do slušanja glazbe. Small opis koristi za prikaz tipičnog koncerta klasične glazbe u tipičnoj koncertnoj dvorani i tako pokazuje kako svi sudionici konstruiraju društveni identitet. Ovaj privlačan i vješt opis prolaska po koncertnoj dvorani iskorišten je i u ovom istraživanju kako bi se pojasnila prostornost i svakodnevno funkcioniranje Dvorane, odnosno poslovi vezani uz realizaciju priredbi.

Budući da sam gotovo petnaest godina djelatnica Dvorane, moje *insajderstvo* podrazumijeva konstantan boravak na terenu u kojem sam istovremeno promatračica i sudionica. Dapače, tijekom rada sam osvijestila da je prostor u kojem radim idealan teren za istraživanje i da će istraživanje nositi značajku „*temelnog bivanja unutra*“ (*basic insideness*) u smislu dijeljenja nekih osnovnih znanja, emocija istraživača s istraživanima“ (Povrzanović Frykman, 2004: 87-90). Budući da sam kao djelatnica u prednosti zbog „suštinskog znanja“ stečenog iskustvom povremeno ću se suočiti „s osobnim stavovima i viđenjima“ koja su neposredno ili posredno vezana uz temu (Čapo Žmegač et al, 2006: 30). Na terenu (ili bliski terenu) su moji kolege koji su ujedno i sugovornici (što povremeno postajem i sama) i naša interakcija dovodi do

redefiniranja postojećih odnosa (Povrzanović Frykman, 2004), ali i promišljanja o vlastitoj ulozi u „konstrukciji terena“. Pojedina poglavlja mogla bi se označiti kao autoetnografska što će se odraziti u konstrukciji pojedine teme, ali i u izlaganju. Terenski se rad svodio na neformalne razgovore s ljudima, često tijekom obavljanja redovitih poslova na „terenu“. Takvim pristupom osigurala sam veći osjećaj bliskosti i gotovo neosjetnu razliku između mene kao *sudionika-insajdera* (istraživača) i „njih“ – *sudionika-svjedoka* (sugovornika i/ili kazivača). U ovom slučaju terenski rad se konstruirao interakcijom temeljenom na zajedničkim znanjima i iskustvima.

Najvažniji razlog odabira ove teme je osoban. Došavši u *Lisinski* s 26 godina (2006.) kao jedna od najmlađih zaposlenica imala sam prilike godinama surađivati sa starijim i iskusnijim kolegicama i kolegama od kojih je većina u Dvorani provela gotovo cijeli radni vijek. Dugotrajnost rada u jednoj ustanovi, vrsta posla koja podrazumijeva komunikaciju s velikim brojem vanjskih suradnika i mnogo prekovremenog rada zbog čega su mnogi djelatnici više vremena provodili na radnom mjestu nego u vlastitom domu, stvorilo je među većinom zaposlenika s dužim radnim stažom sintagmu Dvorane kao *kuće* koja se održala do danas. Doduše, prihvatili su je i mlađi zaposlenici, no većinom oni čiji je posao vezan uz izravnu programsko-tehničku realizaciju priredbi. Svakodnevno upijajući njihove zanimljive anegdotalne priče iz prijašnjih godina, poželjela sam saznati više o osnutku Dvorane, održanim priredbama i pokušati pronaći razloge koji su je učinili „glazbenim hramom“. Budući da je arhiva Dvorane bila samo djelomično uređena i to programski dio koji se odnosio na ciklus *Lisinski subotom*, sređivanje tog dijela arhive činio mi se kao dobar početak budućeg rada. No, bio je to samo početak. Trebalo je usustaviti i preostali dio, odnosno većinu programskih materijala, medijsku i popratnu pravnu dokumentaciju, osobito najstariji dio vezan uz idejne početke i izgradnju današnje Dvorane.

Iako je rad na pripremi materijala za potrebe ove disertacije bio dugotrajan, svakim danom otkrivala sam nove zanimljive podatke o načinu njezinog funkcioniranja koji su mi omogućili da steknem potpuniji uvid u cijelu problematiku. Naposljetku, tijekom više od deset godina rada na mjestu producentice programa osjećala sam se privilegiranom i sretnom jer mi je priroda tog posla omogućila da i sama sudjelujem u kreiranju zanimljivih i kvalitetnih glazbenih i inih programa održanih u *Lisinskom*, ali i da povremeno utječem na programsku koncepciju vlastitim prijedlozima. Moji radni zadaci bili su, naime, vrlo raznovrsni i obuhvaćali su poslove

planiranja koncertnih sezona koncerata ozbiljne glazbe, dogovore i pregovore s izvođačima i agencijama vezane uz ugovor, izradu različitih tipova ugovora³ i financijskih planova. Producenti posao podrazumijeva realizaciju koncerata svih glazbenih žanrova u Dvorani što uključuje organizaciju međunarodnog i lokalnog prijevoza (rezervacija i briga o avionskim kartama i lokalnom transportu), hotelskog smještaja, brigu o realizaciji koncerta i svim zahtjevima izvođača. Od dolaska u Zagreb do odlaska s aerodroma producent je odgovoran za izvođače bez obzira da li je riječ o velikom ansamblu ili pojedincu, a gotovo redovito uključuje i brojne dodatne aktivnosti poput razgledavanja pojedinih dijelova grada, organizaciju intervjua (ili drugih dogovorenih obveza poput sudjelovanja na tiskovnoj konferenciji) u Dvorani ili u nekom drugom prostoru. Kao producentica bila sam zadužena i za autorske, uredničke, a povremeno i voditeljske poslove. Autorica sam tekstova za programske knjižice u ciklusu *Lisinski subotom* (dio tih knjižica je nepotpisan), *Mladi u Lisinskom*, *Videoklub Lisinski*, najavnih tekstova brojnih koncerata na službenoj web stranici Lisinskog (www.lisinski.hr), a posao urednice obavljala sam za sve programske materijale Dvorane, izuzev mjesečnog Biltena. Urednički posao uz komunikaciju s brojnim vanjskim suradnicima Dvorane poput autora teksta, lektora, prevoditelja i drugih suradnika (za koje sam izrađivala i odgovarajuće ugovore), podrazumijevao je i suradnju s grafičkim urednikom, odnosno tiskarom. Voditeljski posao obavljala sam u ciklusu *Videoklub Lisinski*, a povremeno sam se u istoj ulozi našla i tijekom realizacije nekih drugih javnih događanja. Stečena znanja i iskustva nastojala sam pretočiti u ovaj rad za kojeg se iskreno nadam da će dati što potpuniji uvid u bogatu prošlost, ali i način rada Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

Ujedno, zahvaljujem brojnim kolegicama i kolegama u Dvorani koji su mi tijekom neformalnih razgovora otkrili mnoge zanimljivosti i tako me neizravno potaknuli na istraživanje. Neke od njih spomenut ću i osobno u radu, vezano uz konkretan podatak.

³ Ugovori s domaćim izvođačima bili su na hrvatskom jeziku, a s inozemnim na engleskom jeziku.

NAPOMENE

Budući da rad obuhvaća razdoblje od 1957. (godina raspisivanja Natječaja za Dvoranu) do danas tijekom kojega je došlo do promjena naziva pojedinih ansambala i institucija, u tekstu će se koristiti isključivo tada aktualni nazivi.

Za prostore Dvorane koristit će se sljedeće kratice (naročito u zgradama):

Velika dvorana – ako se priredba održava u Velikoj dvorani, navodit će se samo datum

Mala dvorana – MD

Foyer Male dvorane – FMD

Foyer Velike Dvorane – FVD

Glavni ulaz – GU

Visoko prizemlje – VP

2. STANJE ISTRAŽIVANJA

Preduvjet za izradu ove doktorske disertacije bilo je usustavljivanje primarne građe Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, odnosno arhivskih izvora koji obuhvaćaju pisane (rukopisne i tiskane) izvore koje čini pravno-poslovna dokumentacija te javni i interni programski materijali Dvorane. To su ujedno i najvrjedniji izvori koji će omogućiti cjelovitije sagledavanje i tumačenje pojedinih tema, ali i ukazati na nepotpune i pogrešne navode koji su se nerijetko preuzimali nekritički i bez propitivanja. Važan izvor podataka je i sekundarna građa, odnosno postojeća literatura o *Lisinskom*, novinski članci koji su svakodnevno pratili i/ili najavljivali kretanja u društvenom i kulturnom životu Zagreba (glazbene kritike, komentari, intervjui s izvođačima i kulturnim djelatnicima, najave), televizijske snimke zabilježene na koncertnom podiju *Lisinskog* te istovjetni videozapisi dostupni na mrežnim kanalima kao što je *YouTube*.

Sekundarna građa je zaslužna što se, neovisno o vremenskoj distanci, o temama vezanima uz Dvoranu *Lisinski* desetljećima piše na gotovo identičan način. Citiraju se cijeli tekstovi ili dijelovi pojedinih tekstova, prenose se otprije poznata mišljenja pojedinaca ili se kombiniraju već objavljeni podaci. Autori spomenutu (objavljenu) građu smatraju vjerodostojnom i preuzimaju je nekritički, bez uvida u izvore, propitivanja ili kontekstualizacije. Dvorana *Lisinski* u vlastitoj je nakladi izdala četiri publikacije. Povodom dvodnevnoga svečanog otvorenja Dvorane, 29. i 30. prosinca 1973., objavila je knjižicu *Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'* (Turkalj, 1973) koja uz pozdravne riječi tadašnjeg Gradonačelnika Zagreba, Ive Vrhovca, i prvog ravnatelja Dvorane, Ive Vuljevića, donosi program i raspored svih koncerata za te dane, nepotpisane i nepaginirane tekstove o povijesti Dvorane (*Povijest gradnje nove Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'*), arhitektima i tvrtkama koje su sudjelovale u njezinoj izgradnji (*Autori i izvođači projekta*), te o tehničkim podacima (*Podaci o zgradi i dvoranama*), a nudi i oris njezinog korištenja (*Namjenske mogućnosti*) te popise osoba i tvrtki koje su sudjelovale u realizaciji (*Investitor i naručilac, Projektanti – autori, Poduzeća i kooperanti koji su sudjelovali u izgradnji Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'*). Izdanje je opremljeno tlocrtima Velike i Male dvorane, nacrtom koji prikazuje raspored stolaca u objema dvoranama i brojnim fotografijama interijera. Iako je kao godina izdanja navedena 1973., publikacija nije mogla biti otisnuta te godine jer sadrži šest fotografija *Lisinskog* s publikom koje su očigledno

zabilježene tijekom dvodnevnog otvorenja održanog na izmaku 1973. godine.⁴ Među ostalim, na jednoj od njih zabilježen je i trenutak u kojem se izvodila himna jer prepoznajemo Mladena Bašića koji dirigira na pozornici, a među publikom u prvom redu partera jedan pored drugog, stoje Ivo Vuljević i Ivo Vrhovec.⁵

Zanimljive tekstove donosi i prigodno izdanje *20 godina Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski* (Lisičić, 1993) koje potpisuju Lovro Lisičić (tadašnji ravnatelj *Lisinskog*), muzikologinja Jagoda Martinčević i Tomislav Premerl, teoretičar i povjesničar arhitekture. Uz ponovljeni dio tehničkih podataka o Dvorani i popratnim prostorima koji su objavljeni u publikaciji iz 1973., Lovro Lisičić (Lisičić, 1993: 9-29) daje uvid u okolnosti koje su prethodile izgradnji Dvorane i naglašava raznovrsnost priredbi koje su se održale u *Lisinskom*, s osvrtom na najuspješnije programe, poput ciklusa *Lisinski subotom* i *Eurosonga* kao produkcijski najzahtjevnijeg projekta. Također navodi broj termina (priredbi i snimanja) u godini te okvirne godišnje podatke o broju publike i tipu prosječnog posjetitelja, pozivajući se na empirijsko istraživanje dr. sc. Silve Mežnarić koje je provedeno povodom Europske godine glazbe 1985. godine (Mežnarić, 1985). Jagoda Martinčević (Martinčević, 1993: 30-39) problematizira mjesto i važnost *Lisinskog* za grad Zagreb, dok se Dvoranom kao arhitektonskim ostvarenjem bavi Tomislav Premerl (Premerl, 1993: 40-45). Izdanje sadrži i sažetak na engleskom jeziku, popis zaposlenika te svih umjetnika i ansambala koji su ondje nastupili od 1973. do 1993. godine. Publikacija obiluje fotografijama umjetnika, no nudi i one koje prikazuju djelatnike Dvorane, posjetitelje, i prazne prostore *Lisinskog*.

Najobimnija i vizualno najreprezentativnija je monografija urednice Marije Barbieri (Barbieri, 2004) koja je objavljena povodom tridesete obljetnice *Lisinskog*.⁶ Uz pozdravnu riječ tadašnjeg predsjednika Republike Hrvatske, Stjepana Mesića i uvodnik Lovre Lisičića koji je 21 godinu, od 1. svibnja 1986. do 30. prosinca 2007. (Krpan, 2013: 73) bio ravnatelj Koncertne dvorane

⁴ Autori fotografija neimenovani su fotoreporter *Vjesnika*, *Večernjeg lista* i tjednika *Studio* (Turkalj, 1973: nepag.).

⁵ Zanimljivo je primijetiti da su se 1973. uzvanici smještali u prvi red partera Dvorane, a danas se najreprezentativnijim mjestom smatra prvi red tribine sredine Dvorane, uz prolaz koji razdvaja tribinu od partera.

⁶ Trideseta obljetnica Dana Dvorane obilježena je trodnevnom proslavom (27. – 29. 12. 2003.), no uz fotografiju Zagrebačke filharmonije s dirigentom Pavlom Dešpaljem umjesto 29. 12. 2003. pogrešno stoji datum 30. 12. 2003. (Barbieri, 2004: 230).

Vatroslava Lisinskog, publikacija u odnosu na prethodna izdanja prvi put donosi preslike koncertnih plakata i programskih letaka, prigodničarska promišljanja dvadeset dvoje uglednika o *Lisinskom*⁷ te kratke tekstove o priredbama u organizaciji i suorganizaciji *Lisinskog* s popisom održanih koncerata u ciklusima *Mladi u Lisinskom*, *Jazz u Lisinskom* i *Subotom u Lisinskom* koji je u sezoni 1987./1988. preimenovan u *Lisinski subotom*⁸ (***, 2004b: 231-246). Uz prošireni popis umjetnika i ansambala u odnosu na prethodnu publikaciju, Barbieri objavljuje i kratke intervju sa sedmero zaposlenika,⁹ ali i dojmove posjetitelja sa svečanog otvorenja *Lisinskog* 1973. godine koji su preuzeti s tonskog zapisa Radio Zagreba.

⁷ To su Ivo Vrhovec (predsjednik Skupštine grada Zagreba od 1972. do 1978. godine), Stipe Milanović (predsjednik Odbora za izgradnju Dvorane), Tatiana Zdvořák-Erlih (članica Arhitektonskog biroa *Forum*), Morana Paliković Gruden (tadašnja predsjednica Gradske skupštine Grada Zagreba), Nenad Turkalj (programski direktor Dvorane od otvorenja do 1982. godine), Igor Kuljerić (programski direktor Dvorane od 1982. do 1984. godine), Dubravko Majnarić (programski direktor Dvorane od 1985. do 2003. godine), Radovan Volmut (tehnički direktor Dvorane od otvorenja do 1983. godine), Branko Matutinović (tadašnji producent Hrvatske televizije), Nikica Račić (tadašnji direktor Hrvatskog kongresnog i insentiv ureda), nekadašnji šef-dirigent i direktor Zagrebačke filharmonije Milan Horvat, umjetnice koje su nastupile na otvorenju *Lisinskog* Ruža Pospis Baldani i Pavica Gvozdić, sociolog Ognjen Čaldarović, muzikolog Nikša Gligo, skladatelji Ivo Josipović i Stanko Horvat, hornist Prerad Detiček (nekadašnji dekan Muzičke akademije u Zagrebu), Naima Balić (tadašnja predsjednica Hrvatske glazbene mladeži) te posjetitelji priredaba u Dvorani od otvorenja: Igor Čatić, Viktor Žmegač i Petar Tocilj (***, 2004: 13-52).

⁸ Nažalost, popis koncerata u ciklusu *Lisinski subotom*, odnosno *Subotom u Lisinskom* nije cjelovit. Prve dvije sezone (1981./1982., 1982./1983.) sastojale su se od ciklusa *V* i *L*, koji su dobili ime prema inicijalima Vatroslava Lisinskog. U sezoni 1981./1982. ciklus *V* sastojao se od koncerata ozbiljne glazbe koji su i navedeni, no ciklus *L* činili su koncerti narodne glazbe koji su izostavljeni. U narednoj sezoni (1982./1983.) oba ciklusa čine koncerti ozbiljne glazbe, no navedeni su isključivo koncerti ciklusa *V*, dok se ciklus *L* izostavlja. Premda urednička opaska „imena izvođača, nazivi ansambala i naslovi djela prema programskim ceduljama“ (***, 2004b: 231), sugerira izvor podataka, podaci za prvi koncert u ciklusu *Subotom u Lisinskom* koji je održan 14. 11. 1981. nisu ispravno navedeni; koncertom je ravnao Pavle Dešpalj, a ne Lovro pl. Matačić kako stoji u popisu (*ibid.*, 233) što dokazuje programska knjižica koncerta (Kovačević, 1981: nepag.) i Dnevnik rada (inspicijent i dežurni) pokusa, snimanja, priredbi i ostalih akcija od 23. 10. 1981. do 7. 3. 1982., oboje pohranjeni u Arhivu *Lisinskog*. Programska knjižica također dokazuje kako na programu koncerta nije bilo djela Blagoja Berse kako stoji u publikaciji (*ibid.*, 233) nego su se izvodili *Polovječki plesovi* Aleksandra Porfirjeviča Borodina.

⁹ Barbieri je intervjuirala šeficu računovodstva Ljerku Kos, upravitelja tehničke službe Darka Fijembera, koordinatoricu programskih poslova Višnju Trpulec-Poljanec, voditelja tekućeg održavanja Željka Kottniga, inspicijente Mirjanu Gligo i Krunu Došena te voditeljicu marketinga i promidžbe Metodu Lhotku.

Najrecentnije izdanje urednice Erike Krpan (Krpan, 2013) po uzoru na prethodno izdanje sadrži pozdravne riječi (Krpan, 2013: 4-11),¹⁰ uvodnik urednice (Krpan, 2013a: 17-34), biografije dvojice ravnatelja Dvorane (Ive Vuljevića i Lovre Lisičića), kronologiju koncerata ciklusa *Lisinski subotom* nadopunjenu podacima od proteklih deset godina u odnosu na izdanje iz 2004. (ne spominju se koncerti ostalih ciklusa) te najrecentnije fotografije umjetnika i ansambala. *Podsjetnik za budućnost: 40 = XL* donosi i sažetu kronologiju izgradnje Dvorane arhitektice Dubravke Kisić (Kisić, 2013: 103-112) te ponavlja tekst Tomislava Premerla iz publikacije koja je objavljena 1993. godine, no sada mu dodaje naslov – *Dobra kuća* (Premerl, 2013: 113-118).

Opće podatke o Dvorani i naznaku raznovrsnosti programske politike naznačuju Leksikon jugoslavenske muzike (Kovačević, 1984: 494-495) i Zagrebački leksikon (Bilić i Ivanković, 539-540) dok Nada Bezić (Bezić, 2012: 91-92) ističe da je *Lisinski* „jedino takvo zdanje, ne samo u Zagrebu nego u Hrvatskoj, i ujedno prvi hrvatski multimedijски centar kulture [te] okosnica koncertnog života u Zagrebu“ (*ibid.*, 148). Povodom 25., odnosno 40. obljetnice Dvorane, o *Lisinskom* su pisale muzikologinja Snježana Miklaušić Ćeran (Miklaušić-Ćeran, 1999: 16-17) i Jelena Knešaurek Carić (Knešaurek Carić, 2014: 75-80), koje ističu da je s *Lisinskim* Zagreb „dobio [...] dva odijeljena prostora [Malu i Veliku dvoranu, op. A. U.] za istodobno održavanje koncerata“ (Miklaušić-Ćeran, 1999: 7), da je u pogledu repertoara Dvorana „označila značajnu prekretnicu“ (*ibid.*), ali i da je „*Lisinski* postao jedinstveni kulturni simbol, pa ako je kroz povijest Dubrovnik zaslužio da ga identificiramo kao Grad, tako i *Lisinski* zaslužuje da ga nazovemo Dvoranom“ (Knešaurek Carić, 2014: 80).

O Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog kao o arhitektonskom ostvarenju pisali su Klaudije Mirković (Mirković, 1962: [1]-2), Marijan Haberle (Haberle, 1974: 6-10 i 27) i Aleksander Laslo (Laslo, 2011: 215), dok se Ivo Maroević (Maroević, 1974: 18-20; Maroević, 2007: 185-192) kritički osvrnuo na novosagrađeni objekt. Tlocrti i presjek buduće Dvorane objavljeni su 1962. (Mirković, 1962: [1]-2) no najpotpunije i najopsežnije o njoj piše arhitekt Marijan Haberle (Haberle, 1974: 6-10 i 27), koji je s kolegicama Minkom Jurković¹¹ i Tatianom

¹⁰ Pozdravne riječi uputili su Ivo Josipović (tadašnji predsjednik Republike Hrvatske), Andrea Zlatar Violić (tadašnja Ministrica kulture Republike Hrvatske), Milan Bandić (gradonačelnik Grada Zagreba) i Dražen Sirišćević (ravnatelj Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog).

¹¹ Minka Jurković bila je i supruga Marijana Haberlea (Premerl, 2005).

Zdvořák-Erlih, autor idejnog rješenja buduće koncertne dvorane. Haberleovu birou *AB Forum* bila je povjerena i izrada projektne dokumentacije.

Uz postojeću literaturu o *Lisinskom* najopsežniji dio sekundarne građe čine novinski članci objavljeni u dnevnim novinama (*Borba*, *Jutarnji list*, *Večernji list*, *Vjesnik*), tjednicima (*Hrvatsko slovo*, *Nacional*, *Studio*, *Vjesnik u srijedu*), dvotjednicima (*OKO*, *Vijenac*, *Zarez*), i stručnim časopisima (*Arti musices*, *Čovjek i prostor*, *Etnološka tribina*, *Građevinar* i dr.) od 1957., odnosno 1969. godine. Premda je Dvorana svečano otvorena 1973., uz oglas *Natječaja za izradu idejnih skica Doma Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom u Zagrebu* objavljen u *Vjesniku* 1957. (***, 1957: 6), najstariji novinski članak sačuvan u arhivi *Lisinskog* je iz 1969. godine. Iako je dio građe koji se odnosio na koncerte u organizaciji Dvorane bio sustavno arhiviran, većina novinskih članaka doslovno se trebala izrezati iz arhiviranih tiskovina i umetnuti u registratore raspoređene po koncertnim sezonama. Arhivirana građa sadrži veliki broj glazbenih kritika, intervju s istaknutim pojedincima glazbenog i kulturnog života Grada Zagreba te brojne najave priredbi. Većina članaka objavljena je u hrvatskim dnevnim novinama, a nalazimo i članke iz tiskovina objavljivanih u ostalim republikama bivše SFRJ. Iznimku predstavlja otvorenje Dvorane koje su popratili i mediji izvan bivše Jugoslavije. Među novinskim člancima nalazimo intervjue s izvođačima i kulturnim djelatnicima, najave i kritike priredbi (koncerata, kazališnih predstava, filmskih premijera...) održanih u *Lisinskom* te osvrte na pojedine događaje (kongresi, simpoziji, itd.) u Dvorani. Postojeća arhiva nadopunjena je i dodatnim člancima pronađenima u tijekom rada na disertaciji. Posljednjih dvadesetak godina sve medijske materijale u kojima se spominje Dvorana prikuplja specijalizirana tvrtka pa je novija građa pohranjena na tvrdim diskovima.

Važan izvor sekundarnih podataka su djelomično ili u cijelosti dostupne televizijske snimke zabilježene na koncertnom podiju *Lisinskog*, ali i piratski videozapisi gledatelja dostupni na internetskoj platformi *YouTube* na koje ću se povremeno pozivati u radu.

Primarnu građu Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog čine arhivski (rukopisni i tiskani) izvori koji obuhvaćaju pravno-poslovnu dokumentaciju i programske materijale Dvorane. Pravno-poslovna dokumentacija od otvorenja Dvorane do danas u većoj je mjeri sustavno posložena, dok je građa za razdoblje od 1957., tj. od objave *Natječaja za izradu idejnih skica Doma Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom u Zagrebu* do svečanog otvorenja

Lisinskog 1973. godine za potrebe ovog rada kronološki razvrstana u odgovarajuće registre. Najstariji dio dokumentacije ujedno je i najvrjedniji izvor podataka za poglavlje Od ideje do svečanog otvorenja.

Među programskim materijalima razlikujemo javne i interne. Interne su načinili djelatnici Dvorane radi bolje organizacije, koordinacije i realizacije termina, uglavnom su rukopisni, a čine ih dnevnicima rada inspicijenata, radni nalozi, terminski listovi i tzv. inspicijentske crtice, tj. tjedni rasporedi svih termina u dvorani – od ugodbe klavira preko audio i/ili video snimanja te postavâ pozornice i pokusa do javnih priredbi.

Interni materijali ujedno su i najrelevantniji izvori podataka, a među njima su najpouzdaniji dnevnicima rada inspicijenata (prilog 1) jer nastaju u trenutku odvijanja termina. U dnevnicima su sustavno zabilježeni svi termini održani u nekom od prostora Dvorane od 23. travnja 1974. do 5. veljače 2001. uz nekoliko iznimaka.¹² Prethodno razdoblje, tj. od 26. prosinca 1973. kada je održana priredba za pripadnike Jugoslavenske narodne armije do 23. travnja 1974., moguće je djelomično rekonstruirati iz medijskih izvora poput novinskih članaka pohranjenih u arhivu *Lisinskog*, programskih knjižica Koncertne direkcije Zagreb, Zagrebačke filharmonije, Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije i drugih organizatora, odnosno monografijâ spomenutih ansambala (Martinčević, 2002; Detoni, 1996; Krpan, 2010; Čunko, 2012), ali i postojeće literature o *Lisinskom* (Barbieri, 2004).¹³ Tijekom 27 godina ispisana su 54 dnevnika, odnosno bilježnice formata A4 tvrdog uveza.¹⁴ Prvi dnevnik zabilježio je termine održane od 24. travnja do 21. rujna 1974. i donio Uputstvo za popunjavanje koje je potpisao direktor, Ivo Vuljević, 24. travnja 1974., a koje citiram u cijelosti i bez intervencija u odnosu na izvornik:

¹² U dnevnicima inspicijenata povremeno su evidentirani i sastanci održani u prostorima zgrade Matice iseljenika Hrvatske pokraj *Lisinskog*, najčešće tijekom održavanja kongresa i simpozija kao što su Europski kongres za proučavanje dijabetesa (28. – 30. 9. 1978.) te kongresi Saveza komunista Jugoslavije (13. i 14. 5. 1982.) i Saveza socijalističke omladine Hrvatske (22. i 23. 11. 1978.; 24. i 25. 4. 1978.).

¹³ U odnosu na druge tiskovine o Dvorani, monografija urednice Marije Barbieri jedina sadrži i nekoliko preslika koncertnih plakata i programskih knjižica koncerata održanih od svečanog otvorenja do 23. travnja 1974. godine.

¹⁴ Jedini izuzetak je meki uvez Dnevnika rada (inspicijent i dežurni) pokusa, priredbi, snimanja i ostalih akcija od 22. 9. 1974. do 12. 12. 1974.

Uputstvo:

1. U dnevnik rada dužan je inspicijent – šef pozornice svakog dana upisati sve poslovne događaje (probe, snimanja, priredbe i ostale aktivnosti) koji su se održali u prostorijama Koncertne dvorane. Opisom poslovnog događaja treba obuhvatiti vrijeme početka, trajanje i završetak, uočene nedostatke, da li su radnim nalogom obuhvaćeni svi elementi za uspješnu realizaciju, tehnički kvarovi, bitne primjedbe izvodioca i ostale važne detalje koji su uočeni.
2. U isti dnevnik rada dežurni upisuje svoja zapažanja – uočene nedostatke o priredbi odnosno akciji na kojoj je bio dežuran.
3. U iznimnim slučajevima u dnevnik rada može svoje primjedbe upisati i predstavnik korisnika – priređivač, ukoliko inspicijent ili dežurni smatraju to neophodnim i korisnim (radi registriranja pojedinog događaja, utvrđivanja činjeničnog stanja i sl.).
4. Ispravke u dnevnik rada može u iznimnim slučajevima unositi samo inspicijent – šef-pozornice i dežurni i to u koliko su unijeli krivi podatak. Ispravak mora biti ovjeren od osobe koja ga je izvršila.
5. U dnevnik rada nemaju pravo upisivanja ostale osobe osim navedenih u točki 1., 2. i 3. ovog uputstva.
6. Dnevnik rada nalazi se na pohrani kod inspicijenta – šefa pozornice ove radne organizacije.¹⁵

Umjesto pojma“ poslovni događaj“ koji navodi Uputstvo, u disertaciji ću koristiti pojam „termin“ koji će podrazumijevati sva javna i interna događanja, od ugodbe instrumenata (najčešće klavira), domjenaka i snimanja preko tehničke postave pozornice i tonskog pokusa do sastanka, koncerta, filmske projekcije, političke i ine tribine, simpozija, kongresa, kazališne predstava, promocije, svečane akademije, tiskovne konferencije, itd. Ako se termin odvija uz publiku govorimo o priredbi koja može biti glazbena ili neglazbena. Takva terminološka distinkcija prisutna je i u razgovornom jeziku među djelatnicima Dvorane, a po istom principu će biti oblikovan i Intranet, interni sustav Dvorane kolokvijalno zvan *kockice*,¹⁶ koji je omogućio učinkovitije organiziranje programske djelatnosti.

¹⁵ Dnevnik rada (inspicijent i dežurni) pokusa, priredbi, snimanja i ostalih akcija od 24. 4. 1974. do 21. 9. 1974.

¹⁶ Naziv sugerira vizualni izgled Intraneta koji djeluje kockasto.

Svi termini u dnevnicima inspicijenata nisu bili jednako popraćeni informacijama i komentarima. Za svaki održani termin naveden je točan datum, vrijeme početka i svršetka, vrsta termina, naziv konkretne priredbe (ako postoji), imena i/ili prezimena izvođača, broj prisutne publike po osobnoj procijeni inspicijenta (elektronski čitači ulaznica uvedeni su u travnju 2011.),¹⁷ prezime dežurnog djelatnika Programске službe na javnoj priredbi¹⁸ te povremeno popratni komentari inspicijenta, a ponegdje i dežurnog djelatnika Dvorane. Ako se priredba snima, među popratnim komentarima nerijetko nalazimo informacije o izravnom ili odloženom radijskom i/ili televizijskom emitiranju, a ponekad i imena odgovornih ljudi (npr. redatelj snimke, scenograf, producent, glavni tonski majstor i dr.). Iako Uputstvo to ne spominje, dnevnicima rada inspicijenata ponekad sadrže i (djelomične) podatke o izvedenom (koncertnom) programu: najčešće prezime skladatelja čije se djelo izvodi te nerijetko naziv pretplatničkog ciklusa u sklopu kojeg je održan koncert. Vrlo rijetko je naveden naslov skladbe, a kada postoji taj podatak, to je gotovo isključivo u slučaju izvedbe cjelovečernih vokalno-instrumentalnih djela. Također, u dnevnicima nailazimo i na komentare koji se ponekad odnose na odvijanje priredbe, izmjenu redoslijeda djela na programu, a ponekad sadrže i raspored izvođača po garderobama. Na kraju svakog termina potpisan je inspicijent koji je ga je odradio.

Od 8. siječnja 1975., uz Dnevnik rada inspicijenata izrađuju se (ili su pak od tada arhivirane) tzv. inspicijentske crtice (prilog 2) koje daju tabelarni prikaz rasporeda termina (po danima i satima) bez navođenja detalja vezanih uz izvođače, program, brojnost publike, itd. Isto načelo kasnije se primijenilo i na Intranet koji je omogućavao identičan tabelarni prikaz.

¹⁷ Na informaciji zahvaljujem Tomislavu Kralju koji je tada bio voditelj studentske službe.

¹⁸ Praksa dežuranja na javnim priredbama uvedena je gotovo odmah po otvorenju Dvorane. Dnevnicima rada inspicijenata isprva su bilježili ime dežurne osobe, no spomenuta je praksa očito ubrzo postala izlišna jer dnevnicima inspicijenata već nakon godinu dana ne bilježe ni ime dežurnog djelatnika, a još manje njegove komentare. Ipak, praksa dežurstava postojala je do 2012. godine. Na svakom terminu dežurala je po jedna osoba iz Tehničke i iz Programске službe, premda su dnevnicima rada inspicijenata bilježili isključivo djelatnike iz Programске službe. Premda bivši i stariji djelatnici Dvorane tvrde da su nekada dežurne osobe imale konkretne zadatke, u šest godina (od 2006. do 2012.) koliko sam osobno sudjelovala u toj ulozi, dežurstvo je postalo izlišno zbog nepostojanja konkretnih obveza dežurnih osoba i isključivo se svodilo na sakupljanje prekovremenih sati koji se, doduše, nisu isplaćivali, već su se mogli zamijeniti slobodnim danima najčešće tijekom ljetnih mjeseci u kojima nije bilo programskih aktivnosti.

Uz dnevnik inespicijenata i tzv. inespicijentske crtice postojali su i radni nalozi koji su nakon uvođenja Intraneta promijenili naziv u terminski listovi. Radni nalozi bili su tiskani ili strojno ispisani obrasci u koje su se trebali unijeti sljedeći podaci: redni broj radnog naloga i datum podnošenja, datum održavanja i naziv priredbe za koju je nalog otvoren, podaci o programu, izvođačima i tehničkim detaljima – od opreme koja je potrebna za realizaciju do broja potrebnih garderoba. Radne naloge ručno su popunjavali organizatori priredbi i većina ih je ostala sačuvana u arhivi Dvorane.

Od 5. veljače 2001.¹⁹ inespicijentske dnevnik zamjenjuje Intranet, interni sustav Dvorane koji je na zahtjev i prema uputama Programske službe osmislio bivši djelatnik Zdravko Kunić,²⁰ ujedno i njegov administrator do rujna 2015. godine (prilog 3). Sustav je trebao omogućiti učinkovitije organiziranje programske djelatnosti pa je gotovo svaki djelatnik Dvorane dobio korisničko ime i lozinku kojima je mogao pristupiti sustavu, pregledavati unesene termine i upisivati komentare. Dopuštenje za kreiranje termina i unošenje podataka u sustav imalo je samo nekoliko djelatnika Programske službe Dvorane poput koordinatora(ice) i administrator(ice), a kasnije i producenata(ica) koji su ranije mogli(e) samo popunjavati, no ne i kreirati novi termin. Uvođenje Intraneta nije značio fizički nestanak arhive. Dapače, on je kreiran po uzoru na postojeće radne naloge, no njihovo ispunjavanje sada je bilo puno jednostavnije i brže jer je sustav, kada govorimo o tehničkoj usluzi, korisnicima već nudio postojeću opremu Dvorane koju bi se moglo odabrati uz nekoliko klikova mišem. Terminske listove svih priredbi u Dvorani inespicijenti strojno ispisuju i arhiviraju kako bi se njima služili tijekom radnog dana te na papirnatu podlozi, tijekom odvijanja termina, vlastoručno upisali dodatne komentare i primjedbe koje nerijetko podrazumijevaju brojne promjene u odnosu na dogovorene uvjete poput izmjene redoslijeda djela na priredbi, iznenadna promjena izvođača, dodatna tehnička usluga, itd. Naposljetku, terminski listovi odlažu se u registratore s dodatnim materijalima vezanima uz pojedini termin: promidžbenim materijalima poput programskih knjižica i letaka, hodograma, detaljnog scenarija priredbe, rasporeda garderoba, popisa izvođača i sličnih popratnih materijala. Terminski listovi sljednici su dnevnika inespicijenata, a time i najpouzdaniji i najrelevantniji interni programski materijali.

¹⁹ Naime, posljednji inespicijentski dnevnik odnosi se na razdoblje od 20. travnja 2000. do 5. veljače 2001. godine.

²⁰ Zdravko Kunić u *Lisinskom* je radio kao tonski tehničar od 1. 4. 1989. do 31. 7. 1995. (Krpan, 2013: 74), a potom je osnovao tvrtku Art-print studio koja je Dvorani pružala informatičke usluge.

Javni materijali u manjoj su mjeri pisani pisačom mašinom, a u većoj su tiskani i namijenjeni posjetiteljima, odnosno marketinškoj promidžbi priredbe. U javne programske materijale ubrajamo sezonske knjižice koncerata pojedinog ansambla ili institucije, mjesečne biltene, programske knjižice priredbi, letke i plakate, odnosno sve promotivne materijale načinjene za priredbe održane u Dvorani.

Najmanje je sezonskih knjižica, tj. knjižica pojedinih koncertnih sezona pojedinog ansambla ili institucije (prilog 4). Najopsežnije među njima su sezonske knjižice koju je *Lisinski* izdao za prvih šest koncertnih sezona (1975./1976. – 1980./1981.) jer objedinjavaju koncerte svih ansambala i organizatora koji su održavali priredbe u *Lisinskom*. Osobito je opsežna knjižica za sezonu 1975./1976. (Turkalj, 1975) u kojoj su, uz koncertni program u *Lisinskom*, navedeni programi u novosagrađenoj Sportskoj dvorani i Hrvatskom glazbenom zavodu, a kao organizatori priredbi navedeni su Koncertna direkcija Zagreb, Zagrebačka filharmonija, Muzička omladina, Radio televizija Zagreb i Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski*. Uredništvo knjižice navodi da

nisu obuhvaćene priredbe, koje se prigodice organiziraju tokom sezone, posebno i od drugih organizatora [...], a među kojima se posebnu ističu „Hrvatski glazbeni zavod“, Društvo muzičkih umjetnika Hrvatske „Croatia Concert“ i Povijesni muzej Hrvatske. Isto tako, zbog same naravi njihova rada, nije bilo moguće ovaj pregled glazbenog života nadopuniti terminima opernih predstava u Hrvatskom narodnom kazalištu, odnosno predstava mjuzikla, opera i opereta u zgradi Gradskog kazališta „Komedijska“ (Turkalj, 1975: nepag.).

Od koncepta najave sveobuhvatne zagrebačke koncertne sezone odustaje se već naredne godine, pa Dvorana u knjižicu za sezonu 1976./1977. (Turkalj, 1976) navodi isključivo priredbe u Velikoj i Maloj dvorani *Lisinski* kojima dominiraju koncerti u nekom od pretplatničkih ciklusa stalnih organizatora.²¹ Posljednji godišnji program priredbi stalnih organizatora u *Lisinskom* objavljen je za sezonu 1981./1982. (***, 1981), a Uprava Dvorane poslije se koncentrirala isključivo na oglašavanje sezone svojih pretplatničkih ciklusa u zasebnoj knjižici i/ili letku, baš kao što je to radila Koncertna direkcija Zagreb te postojeći ansambli, Zagrebačka filharmonija i Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije, što se i danas prakticira.

²¹ Uz već spomenute organizatore iz knjižice za sezonu 1975./1976. (Koncertna direkcija Zagreb, Zagrebačka filharmonija, Muzička omladina, Radio televizija Zagreb i Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski*) navedeno je i Društvo hrvatskih skladatelja.

Popis svih priredbi u jednom mjesecu²² sadrži Bilten *Lisinski* koji se počinje izdavati u sezoni 1975./1976. Prvi mjesečni bilten koji je najavljivao priredbe u rujnu 1975. sastojao se od šest stranica A4 formata obostrano ispisanih pisaćom mašinom i zaklamanih s gornje lijeve strane. Od Biltena za svibanj 1979. (***, 1979) svaki mjesec odabirala se druga boja papira. Posebno izdanje Biltena za Dan Dvorane u nedjelju, 26. prosinca 1982., najavilo je tiskani crno-bijeli format A4 Biltena za ožujak 1983. (***, 1983). Crno-bijela verzija potrajala je gotovo devet sezona, a prvi otisnut u boji bio je Bilten za travanj 1992. (Majnarić, 1992). Naposljetku, današnje dimenzije, 105 x 215 mm, predstavio je Bilten za siječanj 1993. (Majnarić, 1993).

Od prvog tiskanog biltena do danas, odnosno od ožujka 1983., naslovnice su najčešće krasili umjetnici koji su taj mjesec nastupali u organizaciji (uglavnom u ciklusu *Lisinski subotom*) ili suorganizaciji Dvorane te priredbe od osobitog značaja poput Svjetskog festivala animiranog filma, Muzičkog biennala Zagreb ili dobrotvornih koncerata. Osobito upečatljiva naslovnica bila je najava dobrotvornog hrvatskog glazbenog festivala *Stepinčeva katedrala '92* (prilog 5). na naslovnici Biltena za listopad 1992. (Majnarić, 1992b). I dok u sezoni 2015./2016. mjesečni bilten ima nakladu od 1000 primjeraka, jedan dvobroj Biltena za ožujak/travanj 1990. (Majnarić, 1990) tiskan je u nakladi od čak 10.000 primjeraka, a najavljivao je prestižni glazbeni događaj u *Lisinskom* – Izbor za pjesmu Europe 1990. godine (prilog 6). Kao jedino mjesečno glasilo Dvorane, bilten je isprva donosio najosnovnije podatke o priredbama, a tiskana verzija omogućila mu je slikovne i tekstualne priloge, ali i reklamni prostor za oglašavanje sponzora Dvorane. Mjesečni bilten prvenstveno se koristio za marketinšku promociju vlastitih koncerata, dok je drugim organizatorima omogućeno oglašavanje sukladno međusobnom dogovoru s Dvoranom uz, u većini slučajeva, izdvajanje dodatnih financijskih sredstava. Ipak, bilten je prenosio i brojne antiratne poruke,²³ obavještavao javnost o važnim

²² Iznimka je jedino bilten za ljetne mjesece jer sadrži priredbe najavljene za lipanj, srpanj, kolovoz i rujna.

²³ Slika golubice s maslinovom grančicom unutar kruga s dvanaest zvjezdica (simbol Europske unije) i naslov *Stop the War in Croatia* krasili su naslovnice Biltena za studeni 1991. (Majnarić, 1991b).

priznanjima²⁴ i obljetnicama,²⁵ ali i upozoravao na zanimljive koncerte drugih organizatora poput onih Zagrebačke filharmonije.²⁶

Uz sezonske knjižice s popisom svih koncerata i ciklusa u tekućoj sezoni u organizaciji pojedinih ansambala (Zagrebačke filharmonije, Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije) i institucija (Koncertne direkcije Zagreb i Dvorane *Lisinski*), za pojedinačne se priredbe često tiskala i odgovarajuća programska knjižica i/ili letak, ovisno o vrsti priredbi. Letci su se najčešće koristili za oglašavanje programski heterogenog pretplatničkog ciklusa *Ljeto u Koncertnoj dvorani 'Vatroslav Lisinski'* sredinom 1970-ih godina te za koncerte popularne, tradicijske i ine glazbe, dok su koncerti ozbiljne glazbe svih organizatora redovito bili popraćeni programskim knjižicama. Izuzev koncerata u organizaciji Dvorane, tiskane programske knjižice i letci ostalih organizatora nisu se sustavno arhivirali pa je postojeća arhiva nepotpuna, osobito od početka 1990-ih. Za potrebe ovoga rada taj dio građe je posložen i fizički usustavljen u odgovarajuće registratore podijeljene po koncertnim sezonama.

U javne programske materijale ubrajamo i plakate priredbi održanih u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog. Navedeni dio arhive je djelomično očuvan i pohranjen u odgovarajuće mape. Najveći broj plakata odnosi se na priredbe (ponajviše koncerte) u organizaciji Koncertne direkcije Zagreb. Plakati koji svjedoče o gostovanju najatraktivnijih umjetnika u *Lisinskom* (neovisno o organizatoru) uokvireni su i izloženi po hodnicima službenih prostora Dvorane *Lisinski*, tzv. aneksu.

Arhiva sadrži i fotografsku dokumentaciju, no ona je uglavnom nesređena. Većinu građe čine promotivne fotografije umjetnika koji su nastupali u *Lisinskom*, a koje su Dvorani slali

²⁴ Naslovnica dvobroja Biltena za svibanj/lipanj 1990. (Majnarić, 1990a) krasila je preslika uvjerenja o dodjeli Nagrade Grada Zagreba za 1989. godinu Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski*, Zagreb, za cjelokupnost glazbeno-scenskog djelovanja, a posebno za uspješnu realizaciju koncertnog ciklusa *Lisinski subotom*, koju je u povodu obljetnice oslobođenja Grada, 8. svibnja, donijela Skupština Grada Zagreba na Trećoj zajedničkoj sjednici svih vijeća 25. travnja 1990. godine (klasa: 021-04/90-03/3, ur. broj: 251-11-01/04-90-5) pod predsjedanjem dr. Mate Mikića, predsjednika Skupštine Grada Zagreba.

²⁵ Naslovnica Biltena za studeni 1992. (Majnarić, 1992c) podsjeća na 750. obljetnicu Zlatne bule Bele IV. i proglašenje Zagreba slobodnim i kraljevskim gradom.

²⁶ Bilten za svibanj 1991. (Majnarić, 1991) najavljuje Mozartov festival Zagrebačke filharmonije, a Bilten za svibanj 1992. (Majnarić, 1992a) Gotovčeve dane spomenutog ansambla.

umjetnici ili njihovi agenti. U manjini su fotografije s raznih javnih priredbi u prostorima Dvorane, od kongresa preko *Nedjeljnog vrtića* i koncerata, istaknutih događaja i obljetnica te s druženja zaposlenika Dvorane. Nažalost, za većinu fotografija nisu zabilježeni podaci o događaju na kojem je fotografija nastala, a još manje godina nastanka. Fotografije bi se mogle razvrstati i detaljno popisati ponajviše po sjećanju umirovljenih djelatnika Dvorane.

Na temelju primarne i sekundarne građe u središnji informacijski sustav hrvatskog glazbenog života *Quercus* uneseni su svi relevantni podaci o javnim priredbama održanima u prostorima *Lisinskog* od svečanog otvorenja do danas. Za unos podataka najrelevantnija je bila interna programska građa, odnosno dnevnici rada inspicijenata, tzv. inspicijentske crtice, radni nalozi i terminski listovi, dok se javna programska građa (programske knjižice, letci, bilteni, sezonske knjižice koncertnih sezonâ, plakati, itd.) koristila isključivo za nadopunu. Budući da se ona tiska godinu, mjesec, tjedan ili nekoliko dana prije priredbe, njezino postojanje ne dokazuje da je priredba povodom koje je tiskana i održana, da su nastupili najavljeni izvođači niti da je izveden najavljeni program. Od sekundarnih izvora najvažniji su bili novinski članci, osobito za razdoblje od 29. prosinca 1973. do 23. travnja 1974., kada započinje sustavno bilježenje svih termina u Dvorani. Provjerljivost podataka navedenih u disertaciji trebala bi osigurati baza *Quercus* koja će biti javno dostupna na mrežnim stranicama Muzičkog informativnog centra Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog (www.mic.hr) tijekom 2021. godine, pretraživa po više različitih kriterija: po izvođačima (osobi ili ansamblu), naslovu skladbe, skladatelju, imenu koncertnog ciklusa, razdoblju, organizatoru, instituciji, itd. Ujedno, *Quercus* će omogućiti daljnja znanstvena istraživanja bogate povijesti Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

Naposljetku, važan su izvor podataka informacije dobivene neposrednim terenskim istraživanjem, odnosno kvalitativnim etnografskim metodama – promatranjem sa sudjelovanjem i polustrukturiranim intervjuima (Hammersley i Atkinson, 2002) s bivšim i/ili sadašnjim djelatnicima Dvorane, ali i s drugim osobama izravno uključenima u kreiranje glazbenog i kulturnog života Zagreba. Iako neki razlikuju etnografska istraživanja koja se bave „znanjima“ od onih koja se bave „događajima“ (Murchison, 2010: 28), ona se ovdje isprepliću, što je u skladu s namjerom prikaza načina funkcioniranja Dvorane i poslova vezanih uz realizaciju priredbi. Budući da sam jedanaest godina radila u *Lisinskom* kao producentica programa (1. 10. 2006. – 31. 6. 2017.), a od 1. srpnja 2017. godine kao voditeljica Multimedijско-dokumentacijskog odjela, rad u velikoj mjeri temeljim na svom radnom

iskustvu i brojnim saznanjima vezanim uz organizaciju i funkcioniranje pojedinih poslova, ali i specifičnih, nepisanih uzusa. Istraživanje se odvijalo na „domaćem terenu“, odnosno u mojoj radnoj sredini gdje su mi kazivači bili kolege, poslovni suradnici i kulturni djelatnici s kojima sam mogla podijeliti osnovna znanja, osjećaj pripadnosti, ali i emocije (Gulin Zrnić, 2006). Autoantropološka pozicija sudionika-insajdera (istraživača) i sudionika-svjedoka (sugovornika i/ili kazivača) omogućila mi je sveobuhvatnije zahvaćanje istraživačke teme, što je istodobno povremeno zasigurno rezultiralo znanstvenom (ne)senzibiliziranošću „zbog involviranosti u samome terenu“ (Gulin Zrnić, 2006: 77). Naposljetku, moje predispozicije i poslovi koje sam obavljala zasigurno su utjecali na koncepciju cijelog rada, a u konačnici, i na prikaz rezultata.

3. KONCERTNI ŽIVOT ZAGREBA PRIJE LISINSKOG²⁷

Zagreb nije Musikstadt, grad glazbe, u svakom slučaju ni izdaleka u onoj mjeri u kojoj je to Beč, „prijestolnica glazbe“. Ali Zagreb jest glazbeni grad, bogat prostorima koji odišu davnim i sadašnjim zvucima (Bezić, 2012: 10).

I dok suvremena zdanja, poput Koncertne dvorane Filharmonije na Labi (njem. *Elbphilharmonie*) u Hamburgu koja je svečano otvorena početkom 2017. godine,²⁸ teže postizanju savršene akustike u cijelom auditoriju,²⁹ a zbog svoje spektakularne arhitekture postaju prepoznatljivim turističkim atrakcijama, izgradnja koncertnih prostora u prošlosti je imala drugačije prioritete. Poticala se demokratizacija umjetnosti, odnosno pojava javnih koncerata, a istovremeno se osiguravao kontinuitet i daljnji razvoj glazbenog života. U Nizozemskoj je, primjerice, otvorenje dvorane *Concertgebouw* u Amsterdamu 1888. godine označilo demokratizaciju umjetnosti (pojava javnih koncerata), promjenu paradigme u glazbenoj kulturi Nizozemske (i ujedno začetak tradicije ozbiljne glazbe) tako što se proširila ideja superiornosti ozbiljne glazbe nad drugim glazbama (Cressman, 2012).

U Zagrebu je tijekom 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća postojalo dvadesetak glazbenih lokacija na kojima se javno muziciralo, od privatnih prostora, poput salona i ugostiteljskih objekata u kojima je glazba bila tek popratni sadržaj, do sjedišta (glazbenih) društava, višenamjenskih prostora i koncertnih dvorana.³⁰ Prvi koncert kojemu je plakat ujedno i najstariji „sačuvani tiskani podatak o nekoj javnoj glazbenoj priredbi u Zagrebu“ (Bezić, 2012: 74) održan je 1. srpnja 1818. godine u Kraljevskoj akademiji, danas Gornjogradske i Privatnoj gimnaziji (Trg Katarine Zrinske, br. 5). Ondašnja dvorana s 300-400 mjesta za publiku ugostila je 18. travnja 1827. i prvi javni koncert novoosnovanoga Glazbenog društva koji je označio začetak redovitoga koncertnog života u Zagrebu za njegovih desetak tisuća stanovnika. Među najvećim uspjesima tog prostora tijekom prve polovice 19. stoljeća bila je izvedba Mozartova *Rekvijema* 1837. godine u kojoj je sudjelovalo oko dvjesto glazbenika te gostovanje jednog od najvećih

²⁷ Televizijski prilog o Dvorani *Lisinski* i ranijim koncertnim prostorima:

<https://www.youtube.com/watch?v=U2JOYhPVEmg> (2020-07-05)

²⁸ <https://www.elbphilharmonie.de/en/elbphilharmonie> (2020-06-03)

²⁹ Navedeno je postignuto korištenjem tzv. parametarskog dizajna (Barbarić, 2018).

³⁰ Glavni je izvor podataka o prostorima muziciranja monografija Nade Bezić (2012).

svjetskih umjetnika, Franza Liszta, 27. srpnja 1846. godine, kojim se, doduše, htio relativizirati „nacionalni uspjeh 'prve hrvatske nacionalne opere' – *Ljubavi i zlobe* Vatroslava Lisinskog, izvedene u proljeće 1846“ (Katalinić i Ries, 2018: 68).

Javni koncerti, među kojima i prvi pretplatnički ciklus komornih koncerata iz 1865. (Bezić, 2012: 76), plesovi, zabave i koncerti društvenog orkestra HGZ-a odvijali su se gotovo šezdeset godina (1834. – 1892?) u Redutnoj dvorani Stankovićeve kazališta, danas Skupštini Grada Zagreba (Ulica sv. Ćirila i Metoda, br. 5). „Omiljeno okupljalište Iliraca“ (*ibid.*, 77), Građanska streljana, danas kino Tuškanac (Tuškanac, br. 1), djelovalo je 85 godina (1838. – 1923.), a Zagrepčani su ondje mogli čuti niz uglednih domaćih umjetnika, poput tenora Franje Stazića i gitarista Ivana Padovca. U njoj su se održavale zabave i plesovi, a navodno je upravo u *Streljani* grofica Sidonija Erdödy prvi put javno otpjevala Gajevu popijevku *Još Hrvatska ni propala* (*ibid.*, 78).

Postojećim koncertnim prostorima godine 1847. pridružuje se i Preporodna dvorana Palače Narodnog doma Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti³¹ (Opatička ulica, br. 18). Premda stariji izvori nisu ujednačeni po pitanju prostornih kapaciteta Dvorane pa spominju kapacitet od 800 do 1000 osoba koliko ih je sudjelovalo na plesovima, današnji je kapacitet Preporodne dvorane je 220 mjesta u dvorani i na galeriji (*ibid.*, 79). U tom su se prostoru održavali i tzv. historijski koncerti „koje je 1864. priredio Leopold Alexander Zellner i Zagrepčane upoznao s djelima skladatelja iz razdoblja od 15. stoljeća do 19. stoljeća“ (*ibid.*).

Naposljetku, javnom dobrotvornom akcijom kojoj su se odazvali mnogi Zagrepčani, pa i sam Franjo Josip I., izgradio se Hrvatski glazbeni zavod (Gundulićeva ulica, br. 6), prva namjenski građena koncertna dvorana u Zagrebu. Otvorena je 1876. svečanim koncertom, a kasnija nadogradnja i obnova stubišta proslavila se prigodnim koncertom godine 1895. Velika dvorana Hrvatskoga glazbenog zavoda ima 386 sjedala, a 1895. nadograđena je i Mala dvorana sa 160 sjedala.³² Osim za koncerte, Velika dvorana služila je i za razne kulturne i društvene priredbe. Usprkos dobroj akustici, bila je ograničena veličinom pozornice, pa se tako gostovanje berlinskog Tonkünstler orkestra pod dirigentskim vodstvom slavnog Richarda Straussa održalo

³¹ U 19. stoljeću ta se zgrada jednostavno nazivala Dvoranom uz korištenje njemačke inačice *Saale*, a nakon što je ondje 1848. Josip Jelačić predložen za hrvatskog bana, zdanje se proziva Narodnim domom (*ibid.*, 78).

³² Usto je 1993. godine adaptacijom načinjena podrumaska dvorana za pokuse koja može primiti 88 osoba.

1903. godine³³ u zgradi *Sokola* (Trg Republike Hrvatske, br. 6) s vrlo dobrom akustikom, a u dvorani s galerijom moglo je plesati i do 3000 ljudi. *Sokol* je otvoren 1883., a samo godinu dana poslije dovršena je i susjedna zgrada hrvatskog pjevačkog društva *Kolo* s velikom i malom dvoranom, svečano otvorena 1885. godine, gdje su se također priređivali koncerti, osobito popularni „jour-fixi“ i razne priredbe. Pet godina kasnije, 1890., dovršena je i najveća dvorana natkrivena vojna jahaonica koja je tijekom *Jubilarne izložbe* Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva bila pretvorena u koncertni prostor. Čini se da je to ujedno bila i najveća dvorana u Zagrebu koja je navodno mogla primiti više od 8000 posjetitelja, no izglednije je da je imala 3500 sjedala, koliko je bilo publike na koncertu Berlinske filharmonije, vjerojatno najposjećenijem koncertu ozbiljne glazbe do tad u Zagrebu³⁴ (Bezić, 2012: 87).

Nešto manjeg kapaciteta bila je izložbena i koncertna dvorana Zagrebačkog zbora (preteča Zagrebačkog velesajma) koja je nakon Prvog svjetskog rata uređena „u planiranim blokovima između (današnjih) Martićeve, Klaoničke (Bauerove), Tomašićeve, Lopašićeve i Zvonimirove ulice“ (Bagarić, 2010: 165) i u kojoj su se, usprkos lošoj akustici, održavali koncerti Zagrebačke filharmonije (Bezić, 2012: 87), a nastupio je i jedan od najglasovitijih svjetskih pjevača, bas Fjodor Šaljapin. Nakon preseljenja Zagrebačkog zbora u Dvoranu na Savsku cestu, br. 25³⁵ 1936. godine (Bagarić, 2010: 165) koja je mogla primiti do 3000 posjetitelja, ondje je pred prepunom dvoranom 1939. godine gostovao i slavni violinist Bronislav Huberman. Nakon početka Drugog svjetskog rata, zgrada Zagrebačkog zbora rijetko se koristila kao koncertni

³³ Koncert je priredilo ravnateljstvo Hrvatskog glazbenog zavoda 8. ožujka 1903. godine, a na programu je bila Brucknerova *Treća simfonija*, uvertira operi *Tristan i Izolda* Richarda Wagnera, simfonijska pjesma *Vojvoda* Petra Iljiča Čajkovskog, uvertira opere *Messidor* Alfreda Bruneaua i Straussova simfonijska pjesma *Don Juan* (Vuković, 1998: 40-41). Zagrebački glazbeni kritičari Dragutin Kaiser (Kaiser, 1903: 7) i Ernest Schulz (Schulz, 1903: 5) poprilično su kritički popratili gostovanje. Primjerice, Ernst Schulz zapisao je da „Orkestar nipošto nije loš, ali nije prvorazredan“ (*ibid.*).

³⁴ Velike razlike u podacima o kapacitetima dvorana mogle su ovisiti o tipu priredbe i/ili brojnosti izvođača; plesne priredbe na kojima se nije sjedilo mogle su u istom prostoru primiti znatno više publike nego koncertne priredbe, dok je za ansamble s većim brojem glazbenika poput Berlinske filharmonije trebalo osloboditi dio prostora koji se inače koristio za publiku.

³⁵ Na navedenoj se adresi od 1957. nalazi Studentski centar (Bagarić, 2010: 166). Za Zagrebački zbor projektirana je zgrada na Savskoj 18 (danas Tehnički muzej) i naposljetku veliki kompleks u Novom Zagrebu, u Aveniji Dubrovnik 15, otvoren 1956. godine.

prostor uz iznimku triju izvedbi Verdijeva *Requiema* 1951. u sklopu proslave 50. godišnjice skladateljeve smrti.

Iako je 14. listopada 1895. godine svečano otvoreno i Hrvatsko narodno kazalište, njegovim repertoarom dominiraju operna i operetna djela, pa se glavnina koncertnog života krajem 19. i početkom 20. stoljeća i dalje održavala u Hrvatskom glazbenom zavodu, premda se broj stanovnika od 1880. do 1921. gotovo utrostručio s 30 830 na 108 674 (***, 2017: 63). Postojala je potreba za prostranijim koncertnim prostorom pa 1920. započinje gradnja *Music-Halla* (Teslina ulica, br. 7). Dvorana je trebala biti namijenjena simfonijskim koncertima i plesu (Bezić, 2012: 88), s time da su glavninu zarade trebale donositi zabavne priredbe (*ibid.*, 144). Nova dvorana s više od 1100 sjedala (*ibid.*, 88) svečano je otvorena 6. prosinca 1921., a tadašnji novinski napisi hvalili su akustiku i u slučaju vokalnog recitala, ali i orkestralnog programa te su isticali prvi koncert kao glazbeni događaj koji će „sigurno učiniti veliki utjecaj na daljnji razvoj našega glazbenog života“ (*ibid.*, 88). Program *Music-Halla* doista je bio raznolik i Zagrepčani su ondje mogli uživati u koncertima Zagrebačke filharmonije, ali i u varijetetu tijekom kojega je publika sjedila za stolovima. Premda se *Music-hall* prema uporabnoj dozvoli (*ibid.*, 88) nije smio koristiti za kinematografske predstave, 1930-ih godina pretvoren je u kino *Luxor*, a nakon adaptacije tijekom 1948. i 1949., u koncertnu dvoranu *Istra*.

Adaptacijom je *Istra* dobila 796 mjesta u gledalištu, ali i prostraniju pozornicu koja je bila pogodna za veće ansamble. Nažalost, hvaljena akustika *Music-halla* očito se izgubila adaptacijom prostora. „S vremenom se sve više kritizirala i cijela dvorana kao dotrajala u opremi i namještaju, i s neprikladnom akustikom“ (*ibid.*, 90). Veliki hrvatski dirigent Milan Horvat smatrao je da je „premala i posve neprikladna akustički za velike simfonijske koncerte, a o oratorijskima i da ne govorimo“ (Horvat, 2004: 32). Od svečanog otvorenja, 29. studenoga 1949., u *Istri* su se održavali koncerti Zagrebačke filharmonije, Simfonijskog orkestra i Zbora Radio televizije Zagreb, a Dvorana je služila i kao koncertni studio Radio Zagreba. U *Istri* se održalo i prvih šest izdanja Muzičkog biennala Zagreb. Iako je *Istra* zamišljena kao kratkotrajno i provizorno rješenje (Vd., 1967: 11), usprkos neadekvatnosti, koristila se sljedećih dvadesetak godina:

Sjetimo se samo onih nemilih godina kada su pojedini gostujući ansambli bili prisiljeni otkazivati sudjelovanje na Bijenalu iz vrlo praktičnih razloga: jer nisu

mogli stati u *Istru*, a ona nas je svojim škriputanjem nerijetko navodila u bijes (Martinčević, 1975: 11).

Osim što nije bilo moguće izvesti vokalno-instrumentalna djela s većim brojem izvođača, Dvorana je bila toliko dotrajala da je tijekom jednog pokusa sa stropa djelomično otpao i željezni okvir koji nije nikoga ozlijedio (Martinčević, 1971: 13), no daljnja aktivnost Zagrebačke filharmonije postala je upitna, pa je tadašnji ravnatelj Josip Depolo uputio zahtjev Skupštini grada Zagreba da im se odobri održavanje koncerata u Hrvatskom narodnom kazalištu (Martinčević, 1972: 11). Uz očite nedostatke *Istre*³⁶ te ograničene dimenzije pozornice Hrvatskog glazbenoga zavoda, koncerti s većim brojem izvođača povremeno su se odvijali i na otvorenim prostorima Gornjega grada.

Uz Zagrebačku filharmoniju, Simfonijski orkestar Radio-televizije Zagreb (danas Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije) i brojne komorne ansamble koji djeluju u glavnom gradu Hrvatske, u Zagrebu se od 1953. održava najstariji festival zabavne glazbe u bivšoj Jugoslaviji – Zagrebački festival zabavne glazbe (danas Zagrebački festival),³⁷ 1961. pridružuje mu se Muzički biennale Zagreb kao jedan od tada najuglednijih festivala suvremene glazbe,³⁸ a desetljeće kasnije, 1972., Zagreb postaje i mjesto održavanja Svjetskog festivala animiranog filma (danas Animafest), drugog najstarijeg filmskog festivala koji je u potpunosti posvećen animaciji.³⁹ Ukratko, Zagreb je hitno trebao koncertnu dvoranu prikladne akustike i pozornice većih dimenzija, a istovremeno i multifunkcionalni prostor pogodan za raznovrsne vrste priredbi.

Za usporedbu, još je nepovoljnija situacija bila u prijestolnicama susjednih republika bivše Jugoslavije, Ljubljani i Beogradu. Zadužbina Ilije Milosavljevića Kolarca u Beogradu otvorena je svečanim koncertom Beogradske filharmonije, 4. veljače 1932. Na službenim stranicama i danas popularnog *Kolarca* navodi se da se „Velika dvorana i danas smatra najakustičnijom

³⁶ *Istra* je „dodijeljena [...] 1977. godine Zagrebačkom kazalištu mladih i poslije dugogodišnjeg i temeljitog preuređivanja otvorena kao kazališni prostor 1987. godine“ (Bezić, 2012: 89).

³⁷ https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_festival#1950.-1959. (2020-07-09)

³⁸ <https://old.mbz.hr/index.php?opt=news&act=mlist&id=2372&lang=hr> (2020-04-30)

³⁹ http://www.animafest.hr/hr/2020/festival/about_us (2020-04-30)

salom za potrebe muzičkih izvođenja u Beogradu“⁴⁰ i da ima 883 sjedala,⁴¹ što je gotovo 500 mjesta više od Dvorane Hrvatskog glazbenog zavoda. Iako u urbanom području Beograda danas živi oko 1 250 000 stanovnika⁴² Kolarac je i dalje jedina akustički zadovoljavajuća Dvorana za izvedbu koncerata ozbiljne glazbe. No zbog nedostatka prostora na pozornici, svi veći ansambli sviraju u Sava centru. Njegova je Dvorana s 3672 sjedala svečano otvorena 1979. godine,⁴³ premda ne primarno za koncertnu nego za kongresnu djelatnost.

Za razliku od Beograda koji, nažalost, do danas nema dovoljno veliku i akustički prikladnu dvoranu, Ljubljana je rješenje dobila *Cankarjevim domom* koji je kao kulturni i kongresni centar otvoren 1982. godine.⁴⁴ U smislu multifunkcionalnosti *Cankarjev dom* u mnogočemu je sličan *Lisinskom*. Uz organizaciju koncerata bavi se i drugim djelatnostima, a danas je i dom Slovenske filharmonije osnovane 1908. godine (Koter, 2004: 52) baš kao što je *Lisinski* Zagrebačkoj filharmoniji.

⁴⁰ <http://www.kolarac.rs/o-nama/?lang=hr> / (2020-07-09)

⁴¹ <http://www.kolarac.rs/wp-content/uploads/2017/07/Kolarac-brosura-knjizni-blok-priprema.pdf> (2020-03-28)

⁴² <https://hr.wikipedia.org/wiki/Beograd> (2020-07-09)

⁴³ https://en.wikipedia.org/wiki/Sava_Centar (2020-07-02)

⁴⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Cankar_Centre (2020-08-06)

4. OD IDEJE DO SVEČANOG OTVORENJA

4. 1. Idejni začetci

Potaknut neadekvatnim akustičkim i tehničkim uvjetima u Koncertnoj dvorani *Istra* u kojoj je Zagrebačka filharmonija održavala svoje pokuse i koncerte, Milan Horvat, njezin šef-dirigent od 1956. do 1970. (Pintar, 2002), navodno je sredinom 1950-ih (Lisičić, 1993a: 9-10) prvi izložio ideju o izgradnji Doma Zagrebačke filharmonije Većeslavu Holjevcu, tadašnjem zagrebačkom gradonačelniku od 1952. do 1963. godine (Švab, 2002). Prikladan je prostor u isto vrijeme tražila i Matica iseljenika Hrvatske koja dopisom od 1. travnja 1957. Savjetu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba⁴⁵ izražava namjeru da izgradi iseljenički dom u gradu Zagrebu i poziva se na sugestiju gradonačelnika Većeslava Holjevca da se Dom Matice iseljenika Hrvatske s modernom koncertnom dvoranom izgradi preko puta Gradske vijećnice (danas Poglavarstvo Grada Zagreba, Trg Stjepana Radića 1), „s time da bi Grad Zagreb sudjelovao u izgradnji dvorane“.⁴⁶ Narednih šest mjeseci raspravlja se o mogućem prostornom kapacitetu Dvorane, veličini pozornice i gledališta sa svečanim ložama (od kojih se naposljetku odustaje), popratnim prostorijama i dvorani za pokuse, zaključuje se da je potrebno zatražiti odobrenje investicije i lokacije, dogovaraju se članovi ocjenjivačkog suda, utvrđuje se nagradni fond za pobjednike natječaja te odlučuje da bi se Dom Matice iseljenika Hrvatske i koncertna dvorana gradile usporedno i da bi se trebali angažirati domaći arhitekti.⁴⁷

⁴⁵ Dopis Matice iseljenika Hrvatske Savjetu za prosvjetu (i kulturu Narodnog odbora) grada Zagreba od 1. travnja 1957. / potpisnici: Zlatan Sremec i Božo Prpić, tajnik i predsjednik Matice iseljenika Hrvatske. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Arhiva *Lisinskog* (registrator *KDVL 1957. – 1969.*) sadrži nekoliko rukopisnih bilješki koje svjedoče da se od 30. svibnja do 5. studenoga 1957. godine održalo nekoliko sastanaka vezanih uz izgradnju Doma matice iseljenika Hrvatske i nove koncertne dvorane. Imena prisutnih osoba bilježe se povremeno i nepotpuno, a ukupno se spominje pet osoba: Zlatan Sremec (predsjednik Matice iseljenika Hrvatske), Stojanka Aralica (predsjednica Savjeta za kulturu grada Zagreba), ing. Milan Marasović, Ivo Vuljević i Milan Horvat.

4. 2. Lokacija buduće Dvorane

Analiza glazbene topografije Zagreba Nade Bezić (Bezić, 2012: 138) pokazuje kako širenje grada utječe i na odabir lokacija budućih koncertnih i kazališnih prostora, od „spuštanja“ s Gornjeg u Donji grad krajem 19. stoljeća, presudnog odabira lokacije budućega Hrvatskoga glazbenog zavoda (danas Gundulićeva ulica 6) u „tada još neizgrađenoj ulici tik uz podnožje Gornjega grada“ (*ibid.*), podizanja doma *Kolo* na rubu grada 1884. (danas Trg Republike Hrvatske 5) do odluke da se Hrvatsko narodno kazalište izgradi na mjestu Gradskog sajmišta koje se u to vrijeme smatralo periferijom (danas Trg Republike Hrvatske 15). No, tek će preseljenjem Zagrebačkog zbora u Dvoranu (danas Studentski centar) na Savsku cestu 1936. godine (danas Savska 25) koncertna publika prvi put morati proći ispod željezničke pruge, „makar se radilo o samo stotinjak metara udaljenosti od pruge“ (*ibid.*). A upravo će s te (južne) strane pruge kasnije niknuti Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

Iako prva službena najava gradnje koncertne dvorane ne navodi njezinu točnu lokaciju (**, 1958: 56 i 65) iduće se godine u časopisu *Čovjek i prostor* raspravlja o urbanističkom rješenju Ulice proleterskih brigada (Zemljak et al., 1958: 2-5) kojim će se, između ostalog, formirati i današnji Trg Stjepana Radića, a na njegovu se kućnom broju 4 danas nalazi *Lisinski*. „U program raspisa natječaja za urbanističko rješenje poteza Zrinjevac – Sava i za novu gradsku vijećnicu unio je Narodni odbor Grada svoje želje. [...] „S istočne strane budućeg trga dobiva lijep položaj u novim prostorima južnog dijela grada koncertna dvorana s domom Matice iseljenika“ (Kolacio, 1958: 1-2). „Govorkalo se da je to izvan ruke: tada, naime, još nije bilo pothodnika i u *Lisinski* se dolazilo pješačkim mostom preko perona Glavnog kolodvora“ (Turkalj, 2004: 21).

Istovremeno, *Lisinski* se smjestio u ulici Proleterskih brigada (današnja Vukovarska ulica)⁴⁸ među građevinama moći, kulture i planirane ekonomije (Galjer i Lončar, 2019: 203), zajedno s Poglavarstvom grada Zagreba (nekadašnji Narodni odbor grada),⁴⁹ Pučkim otvorenim učilištem

⁴⁸ Prva adresa Dvorane bila je Proleterskih brigada bb, no kada se spomenuta ulica 1991. preimenovala u Vukovarsku ulicu, službena adresa *Lisinskog* postaje Trnjanska bb. Javni prostor između Gradskog poglavarstva i Dvorane *Lisinski* nosio je ime Trga revolucionara koji je 1993. godine prozvan Trgom Stjepana Radića (**, 1992: 286).

⁴⁹ <http://www.historiografija.hr/?p=4754> (2020-05-29)

(nekadašnje Radničko sveučilište *Moša Pijade*), Palačom pravde i zgradom FINA-e (nekada Služba društvenog knjigovodstva, odnosno Zavod za platni promet).

Naime, socijalizam je kao dio stvaranja „novog društva“ predviđao izgradnju prostora za društvene, ekonomske, ideološke, političke, kulturne i umjetničko-edukativne svrhe, među kojima su posebnu kategoriju činili multifunkcionalni objekti kulturno-društvene namjene, poput Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. Takve građevine postajale su „prepoznatljiva mjesta doprinosa društvenoj i kulturnoj dimenziji svakodnevice“ (Galjer i Lončar, 2019: 195). Usprkos problematiziranju nekadašnjih nastojanja da se prostor oko *Lisinskog* realizira kao „koncept produženog Zrinjevca“ (Maroević, 2009: 118), odnosno svojevrsni nastavak Lenucijeve potkove, Zagreb se do danas nije uspio riješiti „negativne baštine“ (Knežević, 2003: 181). „Postojala je bojazan uprave Dvorane da publika neće prihvatiti lokaciju južno od željezničke pruge, no to se pokazalo netočnim i pesimističnim“ (Zdvořák-Erlh, 2004: 18), bez obzira na pojedince (Festini, 2002: 60)⁵⁰ „strah je bio potpuno neopravdan“ (Majnarić, 2004: 24), a *Lisinski* je ubrzo postao nezaobilazna glazbena adresa.

⁵⁰ „1975. godina u znaku je zaklinjanja najvjernije publike Hrvatskog glazbenog zavoda da nikada neće nogom stupiti u tu zgradu 'zagrebačkog predgrađa' odnosno, u zdanje 'prek' štreke', kako su Zagrepčani znali govoriti“. (Festini, 2002: 60).

4. 3. Natječaj

Matica iseljenika Hrvatske i Narodni odbor grada Zagreba raspisuju preko Društva arhitekata Hrvatske raspisuju „opći jugoslavenski anonimni *Natječaj za izradu idejnih skica Doma Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom u Zagrebu*⁵¹ i objavljuju ga 8. studenog 1957. u slovenskom glasilu *Slovenski poročevalec* (***, 1957: 7) i 9. studenoga 1957. u *Vjesniku* (***, 1957a: 6), a možda i u drugim glasilima.⁵²

Rok za predaju radova bio je 31. siječnja 1958., a u ocjenjivačkom sudu pod predsjedanjem Zlatana Sremeca bili su: političar Vicko Krstulović,⁵³ Božo Prpić, Ivo Vuljević (budući ravnatelj *Lisinskog*), Milan Horvat, Ivo Jerman⁵⁴ te inženjeri arhitekture: Miro Marasović, Vladimir Fulla, Ivo Geršić, Viktor Hećimović, Zdenko Kolacio i Marijan Šorli. Od ukupno trideset šest prispjelih radova (Kisić, 2013: 104) prvu nagradu osvojilo je idejno rješenje grupe projekatanata: Marijana Haberlea, Minke Jurković i Tatiane Zdvořák-Erlih, dok je konstrukciju Dvorane izradio Eugen Erlih⁵⁵ (prilog 7).

⁵¹ Ugovor Matice iseljenika Hrvatske, Narodnog odbora grada Zagreba i Društva arhitekata Hrvatske o organizaciji *Natječaja za izradu idejne skice Doma Matice iseljenika Hrvatske sa koncertnom dvoranom u Zagrebu* od 8. studenoga 1957. / potpisnici: Zlatan Sremec (predsjednik Matice iseljenika Hrvatske), Milan Rausavljević (načelnik Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba) i Vjenceslav Richter (predsjednik Društva arhitekata Hrvatske). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

⁵² Prema rukopisnoj zabilježbi u internoj dokumentaciji *Lisinskog* (registrator KDVL 1957. - 1959.), natječaj se planirao objaviti u *Borbi* te u stručnom časopisu *Čovjek i prostor*, no spomenuta objava nije pronađena u izdanjima *Borbe* od 1. do 30. studenog 1957. (godište 22, brojevi 301-329) ni u časopisu *Čovjek i prostor* od 15. listopada do 15. prosinca 1957. godine (godište 4, brojevi 67-69).

⁵³ Vicko Krstulović obnašao je brojne visoke funkcije u bivšoj Jugoslaviji (Mihaljević, 2013). Među ostalim, bio je ministar unutarnjih poslova u Narodnoj vladi Hrvatske (1945.-1946.), ministar rada i pomorstva u Vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije (1946.-1951.), predsjednik Oblasnog Narodnog odbora i politički sekretar Oblasnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju (1952.-1953.) ali i predsjednik Matice iseljenika Hrvatske (1958.-1964.).

⁵⁴ Uspješni je šahist Ivo Jerman 1958. bio glavni direktor Direkcije za kemijsku industriju Hrvatske. Kasnije je bio savjetnik u Izvršnom vijeću Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, direktor Instituta za istraživanje i razvoj Industrije nafte (INA) te direktor i savjetnik kutinske Petrokemije (Hemar, 2014: 96-101).

⁵⁵ <https://zbl.lzmk.hr/?p=3263> (2020-07-02)

Projekt je rađen na temelju složenog programa za 3 zgrade: dom Matice iseljenika Hrvatske, zgradu muzičkih udruženja i zgradu koncertnih dvorana.⁵⁶ Sve je trebalo biti i odvojeno i povezano, a zahtjev je bio da se projektira za izgradnju u dvije etape. Prva etapa je obuhvaćala dom Matice iseljenika Hrvatske i zgradu muzičkih udruženja, a druga etapa je bila sama zgrada koncertnih dvorana. Glavna zamisao kod projektiranja ove druge etape, skoncentrirana u nekoliko riječi, je: stvoriti akustičke dvorane, između njih smjestiti prostorije muzičara, a foyer razviti naokolo oko velike dvorane, tako da se pruži pogled naokolo na novi i stari Zagreb i stvori ugodan ambijent za posjetioca (Haberle, 1974: 8).

„Izložba natječajnih radova održana je u Društvu arhitekata Hrvatske od 8. do 14. ožujka 1958.“ (Kisić, 2013: 104), a jedanaest dana kasnije, 25. ožujka, *Službeni glasnik grada Zagreba* objavljuje *Društveni plan razvitka privrednih i komunalnih djelatnosti grada Zagreba od 1957. do 1961. godine* kojim je bila predviđena velika koncertna dvorana do 1500 sjedala (***, 1958: 56) odnosno oko 1500 sjedala (***, 1958: 65). Arhitekt Aleksander Laslo, pak, odabrano arhitektonsko rješenje opisuje na sljedeći način.

To je „reprezentativna gradnja kulturne namjene preglednoga funkcionalističkog prostornog koncepta i naglašenoga autorskog rukopisa. Ostvarenje je nagrađeno Nagradom grada Zagreba i nagradom Zagrebačkog salona 1974. godine. Građevni sklop trokatnog korpusa sa školjkom koncertne dvorane, u visini drugoga kata povezanog na dvokatnicu društvenog doma, i poslovnih prostora Matice iseljenika. Dom matice iseljenika razvedenog tlocrta, organiziran dijelom kao uredski dvotrakt, dijelom kao atrijski prostor s uredima u obodnom nizu. Korpus koncertne dvorane kompaktan, sa školjkom velike dvorane u središtu i malom dvoranom u razizemlju uokvirenom ulaznim vestibulom i dvoranskim foajeima, te s prostorima glazbenika i tehničkim prostorima u začelju. Nosiva struktura u armiranobetonskom skeletu s rebričastim međukatnim konstrukcijama, školjka dvorane skeletnog oboda, natkriljena kupolom od čeličnih rešetki, podna konstrukcija od rebara T-profila. Trokatni korpus dvorane s napustom preko uvučenog razizemlja s obodnim trijemom, u punoj visini sa zavješenom ostakljenom alu-fasadom, puni element pročelja u kamenoj oplati, kupola dvorane prekrivena bakrenim limom (Laslo, 2011: 215).

⁵⁶ Dubravka Kisić navodi više detalja, odnosno da je projekt prvonagrađenog tima predviđao zgradu Matice iseljenika s društvenim prostorijama i kino dvoranom za 600 posjetitelja te da je bilo predviđeno da u veliku koncertnu dvoranu stane 1400 posjetitelja, a da manja dvorana za komorne koncerte ima 300 sjedala (Kisić, 2013: 104).

Izgradnja *Lisinskog* bila je dijelom urbanističkog razvoja Zagreba jer se istovremeno gradio stadion Maksimir (u izgradnji kojega je sudjelovao i arhitekt Marijan Haberle),⁵⁷ Sportska dvorana, Most mladosti, prve etape rekonstrukcije nekadašnje Gradske vijećnice (danas Stara gradska vijećnica, Ulica sv. Ćirila i Metoda 5), Držićeve ulice i pothodnika ispod Glavnog željezničkog kolodvora.

Naposljetku, na sastanku Savjeta za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba koji se održao 15. travnja 1958.⁵⁸ zaključilo se da bi Velika dvorana trebala imati 1200 sjedala u gledalištu i 200 na podiju, pozornicu amfiteatralnog oblika (uz mogućnost proširenja i suženja) za orkestar do 100 glazbenika i zborove do 200 pjevača, prostor za orgulje, spremište instrumenata i notnih stalaka, dvije arhive notnih materijala te niz tehničkih prostorija: od prostora za snimanje ploča i kontrolu zvuka i rasvjete, preko kabina za projekcije, do onih za radijske i televizijske prijenose.

Pokusna je dvorana (danas Mala dvorana), osim za sekcijske pokuse puhača, gudača i drugih, trebala služiti i za komorne koncerte s podijem za oko 20 izvođača. No, službena dokumentacija nije konzistentna po pitanju broja sjedala u Velikoj dvorani, pa se u internim dokumentima koji su pohranjeni u arhivi Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog spominje 1200, 1400, 1800 i 2000 mjesta. Također, Pokusna dvorana naziva se i Malom komornom dvoranom i za nju se predviđalo 300 sjedala. Danas Velika dvorana ima 1851, a Mala 304 sjedala.⁵⁹

U pogledu muzičkih udruženja predvidjele su se prostorije za Zagrebačku filharmoniju, Koncertnu poslovnicu Zagreb, odnosno od 1965. Koncertnu direkciju Zagreb (Kovačević,

⁵⁷ „Haberle je uz suradnju Minke Jurković i Tatiane Zdvořák-Erlih dobio prvu nagradu na natječaju za Palaču Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom 1958. te tako dobio i izvedbu cijelog kompleksa“ (Premerl, 2013: 115).

⁵⁸ Zapisnik sastanka Savjeta za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba od 15. travnja 1958. / prisutni: Stojanka Aralica i Milan Rausavljević (predsjednica i načelnik Savjeta) te članovi ocjenjivačkog suda Natječaja: Milan Horvat i Ivo Vuljević. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

⁵⁹ http://www.lisinski.hr/media/files/Brosura_Kongres_2YtcZpI_JHRbcWQ.pdf (2020-04-30)

1983: 445), Društvo prijatelja muzike⁶⁰ (danas Hrvatska glazbena mladež) i Savez muzičkih udruženja Hrvatske.⁶¹

Rukovođenje izgradnjom Doma Matice iseljenika Hrvatske povjerava se 15. srpnja 1959.⁶² Odboru u koji su imenovani Zlatan Sremec i Soka Karačić (predsjednik i potpredsjednica), Joža Brnčić, Ante Pavlinić i Ivo Raić (članovi izvršnog odbora Matice iseljenika Hrvatske), Stojanka Aralica (predsjednica Savjeta za kulturu Narodnog odbora grada Zagreba), Milan Rausavljević (načelnik Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba), Ivo Jerman (predstavnik Vijeća proizvođača Narodnog odbora grada Zagreba) i Miro Marasović (direktor Arhitektonsko-projektnog biroa).

⁶⁰ Premda je Hrvatska glazbena mladež (današnji naziv nosi od 1992.) osnovana 1954. u okviru Društva prijatelja muzike kao sekcija *Mladi prijatelji muzike*, godinu dana poslije je promijenila ime u Muzička omladina Hrvatske, no Zapisnik sastanka Savjeta za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba od 15. travnja 1958. navodi njezino staro ime – Društvo prijatelja muzike (Dujmović Kušan, 2004: 137 i 146).

⁶¹ Ranih 1950-ih hrvatske udruge glazbenika udružile su se u Savez muzičkih udruženja Hrvatske koji je trebao biti koordinacijska krovna udruga, no ipak nije opstao, barem ne u prvotnom obliku (Krpan, 2005: 16).

⁶² Zaključak Narodnog odbora grada Zagreba o učešću Grada Zagreba u izgradnji Doma Matice iseljenika Hrvatske u Zagrebu s koncertnom dvoranom kao njezinim sastavnim dijelom i o osnivanju odbora za izgradnju Doma Matice iseljenika Hrvatske od 15. srpnja 1959. godine / potpisnik: Većeslav Holjevac (predsjednik Narodnog odbora grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957 . – 1969.

4. 4. Izgradnja

Izgradnja Dvorane započela je 1960., 20. kolovoza⁶³ ili 16. studenog,⁶⁴ (prilog 8) no ubrzo ponestaje financijskih sredstava. Nemali izdatak bilo je i obeštećenje tvrtke Paromlin zbog rušenja postojećeg objekta u njegovu vlasništvu, a radi izgradnje Doma Matice iseljenika. Naposljetku, 10. svibnja 1962. godine Direkcija za izgradnju javnih objekata⁶⁵ grada Zagreba s Maticom iseljenika Hrvatske i Gradom Zagrebom dogovara preuzimanje investicijskih poslova i nabavu opreme.⁶⁶ U vrijeme sklapanja posljednjeg ugovora (24. siječnja 1964.)⁶⁷ Dom Matice iseljenika Hrvatske već se djelomično nalazi pod krovom, a tjedan dana ranije (18. siječnja 1964.) sklopljen je i Sporazum o korištenju poslovnih prostorija pri koncertnoj dvorani između Zagrebačke filharmonije, Muzičke omladine Hrvatske, Koncertne poslovнице Hrvatske i Muzičkog biennala Zagreb.⁶⁸ U isto vrijeme, od koncertne dvorane izvedeni su samo temelji.

⁶³ Dopis Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba Štefici Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba), br. IV – 350 / 1-1964 od 6. veljače 1964. / potpisnik: Milan Perc (direktor). Prilog: Pro memoria u predmetu nabave opreme za koncertnu dvoranu u Zagrebu od 28. siječnja 1964. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

⁶⁴ Ugovor o prijenosu investitorskih poslova u vezi izgradnje Doma matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom između Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba i suinvestitora – Matice iseljenika Hrvatske i Grada Zagreba od 10. svibnja 1962. / potpisnici: Josip Kovačić (direktor Direkcije), Vicko Krstulović (predsjednik glavnog Odbora Matice iseljenika Hrvatske) i Većeslav Holjevac (predsjednik Narodnog odbora grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

⁶⁵ Direkcija za izgradnju javnih objekata (grada Zagreba) prvo mijenja ime u Direkciju za izgradnju Zagreba, a kasnije u Inženjering-Zagreb (Haberle, 1974: 9).

⁶⁶ *Ibid.* bilješka 64.

⁶⁷ Ugovor o obavljanju investitorskih poslova u vezi s nabavom opreme za koncertnu dvoranu u Zagrebu između Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba i Grada Zagreba od 24. siječnja 1964. / potpisnici: Milan Perc (direktor Direkcije), Pero Pirker (predsjednik Gradske skupštine grada Zagreba) i Štefica Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Skupštine grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, *KDVL 1957. – 1969.*

⁶⁸ Sporazum o korištenju poslovnih prostorija pri koncertnoj dvorani između Zagrebačke filharmonije, Muzičke omladine Hrvatske, Koncertne poslovнице Hrvatske i Muzičkog biennala Zagreb od 18. siječnja 1964. / potpisnici: Aleksandar Lhotka (pomoćnik direktora Zagrebačke filharmonije), Branko Molan (tajnik Muzičke omladine Hrvatske) i Josip Stojanović (direktor Koncertne poslovнице Hrvatske, u ime Koncertne poslovнице Hrvatske, Muzičkog biennala Zagreb i ostalih muzičkih festivala). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

Budući da je „Zagrebačka filharmonija”⁶⁹ bila uvijek isticana na prvom mjestu kao budući korisnik koncertne dvorane“,⁷⁰ 7. svibnja 1963. godine Narodni odbor grada Zagreba na čelu s Većeslavom Holjevcem donosi *Rješenje o određivanju Zagrebačke filharmonije kao organa upravljanja Koncertnom dvoranom*, a Savjet Zagrebačke filharmonije ubrzo (21. lipnja 1963.)⁷¹ imenuje Upravni odbor Koncertne dvorane u izgradnji kojemu povjerava „da prati probleme oko izgradnje Doma, da na vrijeme signalizira o eventualnim teškoćama, da koordinira rad između zainteresiranih ustanova, te da izvještava Savjet o svom radu oko gradnje“. ⁷² U Upravni odbor odabrani su predstavnici kulturnih ustanova za koje se pretpostavljalo da će biti najčešći korisnici buduće Dvorane pa su ga, uz Marijana Haberlea kao glavnog projektanta, činili: Milan Horvat (direktor Zagrebačke filharmonije), Aleksandar Lhotka (šef Muzičkog odjela tvrtke *Dubrava film*, danas *Jadran film*), Nikola Marić (tehnički direktor Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba), Marija Makuc (predstavnica Savjeta za kulturu i prosvjetu Grada Zagreba), Josip Stojanović (direktor Koncertne direkcije Zagreb i administrativni direktor Muzičkog biennala Zagreb), Vera Sarić (pomoćnica direktora Zagrebačke filharmonije), Ljubica Šmigmator (predsjednica Savjeta Zagrebačke filharmonije), Vojko Trs (tehnički

⁶⁹ Nažalost, u monografiji Zagrebačke filharmonije Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog ne spominje se ni kao dvorana u kojoj ansambl održava većinu koncerata, a kamoli u drugim kontekstima (Detoni, 1996).

⁷⁰ Rješenje Narodnog odbora grada Zagreba o određivanju Zagrebačke filharmonije za organa upravljanja Koncertnom dvoranom, Ul. Proleterskih brigada br. 01-13380/1-1963. od 7. svibnja 1963. / potpisnik: Većeslav Holjevac (ovjerena preslika Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba od 7. lipnja 1963., ovjerio: Grga Ćorić, šef Odsjeka). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

⁷¹ Zapisnik sastanka Savjeta Zagrebačke filharmonije koji se održao 21. lipnja 1963. nije se sačuvao, no o njegovu postojanju svjedoči dokument od 6. rujna 1963. – Dopis Savjeta Zagrebačke filharmonije Savjetu za kulturu grada Zagreba o imenovanju Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji (u sastavu Marijan Haberle, Milan Horvat, Aleksandar Lhotka, Nikola Marić, predstavnik Savjeta za kulturu, Josip Stojanović, Vera Sarić, Ljubica Šmigmator, Vojko Trs i Ivo Vuljević), zamolba za prihvaćanjem dužnosti člana Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji i poziv za prvi sastanak Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji 10. rujna 1963. u 18 sati, u prostorijama Zagrebačke filharmonije, Ulica Nikole Tesle 7/1 / potpisnik: Milan Horvat (direktor Zagrebačke filharmonije). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

⁷² Dopis Savjeta Zagrebačke filharmonije Predsjedniku Narodnog odbora grada Zagreba od 19. prosinca 1963. kojim Savjet prihvaća Rješenje Narodnog odbora grada Zagreba o određivanju Zagrebačke filharmonije za organa upravljanja Koncertnom dvoranom, obavijest o formiranju Upravnog odbora od predstavnika zainteresiranih ustanova i njihovih obveza te izvještaj sa sjednice Odbora koja se održala 16. prosinca 1963. / potpisnica: Vera Sarić (predsjednica Upravnog odbora Koncertne dvorane). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

direktor Radio televizije Zagreb) i Ivo Vuljević (direktor Opere HNK u Zagrebu i predsjednik Muzičke omladine Hrvatske).

Izgradnja se nije odvijala po planu (prilog 9). Financijski se problemi povećavaju, a rastu i dugovi prema izvođaču radova, tvrtki Tehnika, pa ona tijekom ljeta 1964. postepeno povlači svoje radnike i opremu s gradilišta. Velika poplava u Zagrebu 25. i 26. listopada 1964., financijski je opteretila zagrebački proračun i dodatno je usporila izgradnju. Zbog neredovitog financiranja Tehnika početkom 1965.⁷³ u potpunosti obustavlja sve radove čime prestaje i rad Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji koji je imenovao Savjet Zagrebačke filharmonije. Iako radovi miruju, tijekom proljeća i ljeta 1966. godine Dom Matice iseljenika Hrvatske stvarnim korisnicima – Matici iseljenika Hrvatske, Zagrebačkoj filharmoniji, Koncertnoj direkciji Zagreb i Muzičkoj omladini Hrvatske.⁷⁴

Rasprave o budućnosti i svrsi nove dvorane sve više propituju ispravnost odluke da Dvoranom upravlja Zagrebačka filharmonija kojoj će novi prostor donijeti brojne izazove: osmišljavanje nove koncepcije repertoara i pretplatničkih ciklusa za više nego dvostruki auditorij, privlačenje postojeće, ali i nove publike te navikavanje na novu lokaciju. Upravljanje Dvoranom utjecalo bi na financijsku stabilnost Orkestra, pa su se predlagala tri rješenja:⁷⁵ da Dvoranom upravlja Zagrebačka filharmonija uz uvjet da se formira zasebna jedinica s vlastitim proračunom, da Dvoranom upravlja Koncertna direkcija Zagreb ili da se osnuje nova, samostalna ustanova. Iako je Zagrebačka filharmonija smatrala da bi Koncertna direkcija Zagreb bila najbolje rješenje jer

⁷³ Prema Zagrebačkoj filharmoniji, Tehnika je obustavila radove početkom 1965., dok su prema izvještaju tvrtke Inženjering radovi mirovali od 29. ožujka 1966. do 3. listopada 1967.

Pro memoria Zagrebačke filharmonije za koncertnu dvoranu upućena Petru Selemu, predsjedniku Kazališnog odbora Skupštine grada Zagreba, od 5. svibnja 1970. / potpisnica: Vera Sarić (predsjednica Upravnog odbora za izgradnju Koncertne dvorane). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

Izvještaj tvrtke Inženjering o Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski* za koncertnu dvoranu od 31. siječnja 1971. / potpisnici: Milan Perc i Robert Lang (direktor i nadzorni organ). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1971*.

⁷⁴ Dopis Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba Gradskoj PTT sekciji radi priključka novih telefonskih linija za Zagrebačku filharmoniju, Koncertnu poslovnicu Hrvatske i Muzičku omladinu Hrvatske, br. IV / L-2068/2-1964. od 8. rujna 1964. / potpisnik: Zvonko Bakarić (tehnički direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969*.

⁷⁵ Prilog diskusiji o upravljaču nove Koncertne dvorane od 29. travnja 1970. (nepotpisano). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

joj je organizacija javnih glazbenih priredbi bila osnovna djelatnost, naposljetku se iskristalizirala ideja Dvorane kao samostalne ustanove koja bi program dodatno obogatila i neglazbenim priredbama koje bi osigurale rentabilno poslovanje.

S obzirom na dugotrajnost izgradnje i mnogobrojne promjene u arhitektonskom i tehničkom smislu u odnosu na izvorni projekt, tri godine prije službenog otvorenja *Lisinskog*, Skupština grada Zagreba na čelu s gradonačelnikom Josipom Kolarom Matekom odlučila je 14. srpnja 1970. osnovati Komisiju za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji – koncertne dvorane⁷⁶ kojoj je zadatak, među ostalim bio, utvrditi „uolikoj će mjeri Koncertna dvorana odgovarati kulturnim i društvenim potrebama grada Zagreba prema suvremenim zahtjevima i zahtjevima koje će donijeti detaljni razvoj grada Zagreba i njegovog kulturnog života“.⁷⁷

Neophodno je ovaj objekt pripremiti za višestruko korištenje, posebno zbog toga što Zagreb oskudijeva sa velikim i tehnički moderno opremljenim prostorima za kulturni život. (...) Ovaj novi objekt, svojim arhitektonskim oblikom, lociranošću, velikim prostorima i tehničkom opremljenošću predstavljat će u zagrebačkoj kulturnoj situaciji sasvim novu kvalitetu u glazbenom i kulturnom životu grada. O programu koji će se u njemu odvijati, o publici koja će se tu okupljati kao i o načinima privlačenja publike u ovaj objekt ne može se razmišljati iz tradicionalnih osnova kulturnih ustanova i njihovog organizacionog oblika. [...] Premda je gradnja ovog objekta zamišljena gotovo isključivo za glazbene priredbe, i to u tradicionalnom obliku (te snimanja za potrebe radija, televizije i produkcije gramofonskih ploča) neophodno bi bilo tretirati ovaj objekt kao pravi suvremeni dom umjetnosti i kulture u najboljem i suvremenom smislu. To bi trebao biti prostor u kome će se odvijati najvrednije i najatraktivnije kulturne manifestacije i koji će na različite načine okupljati veliki broj posjetilaca (posebno treba predvidjeti organizirano dovođenje omladine – Muzička omladina). Zbog toga je nužno da on nudi više različitih sadržaja. Pored glazbenih priredbi

⁷⁶ Rješenje Skupštine grada Zagreba o imenovanju Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji – koncertne dvorane, koje rad treba organizirati Sekretarijat za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu br. 231/1970 od 14. srpnja 1970. / potpisnik: Josip Kolar Matek (gradonačelnik Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1970.

⁷⁷ Promemoria – Koncertna dvorana dovršenje gradnje i pripreme za korištenje objekta od 17. srpnja 1970. / potpisnici: Ivo Vuljević, Branimir Sakač, Dino Radivojević, Zdenko Kolacio i Marko Lehpamer (članovi Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji – koncertne dvorane). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1970.

za koje je prvotno namijenjen [...] ovaj objekt trebao bi da služi različitim oblicima scenskih i glazbeno-scenskih priredbi.⁷⁸

U Komisiju su imenovani Ivo Vuljević (predsjednik Komisije Prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine grada Zagreba za investicije u muzičkim i scenskim djelatnostima te budući direktor Dvorane), Branimir Sakač (potpredsjednik Kazališnog odbora i predsjednik Udruženja kompozitora Hrvatske), Miroslav Poljanec (član Kazališnog odbora), Marko Lehpamer (pomoćnik sekretara Sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu Gradske uprave Zagreb), redatelj Dino Radojević (v. d. direktora Zagrebačkog dramskog kazališta) i arhitekt Zdenko Kolacio (direktor Urbanističkog zavoda grada Zagreba). Komisija za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji – koncertne dvorane, imala je dvije radne skupine;⁷⁹ prva je trebala predložiti program adaptacija s ciljem osposobljavanja dvorane za scenske priredbe, načiniti elaborat o tehničkoj opremi dvorane za filmske projekcije i dati plan termina korištenja dvorane za priredbe i pokuse u suradnji s ostalim korisnicima, a druga je trebala izraditi prijedlog o preseljenju Matice iseljenika Hrvatske na novu lokaciju (od čega se naposljetku odustalo).⁸⁰

Tri mjeseca poslije osnivanja Komisije, 26. listopada 1970., Skupština grada Zagreba osniva novi Odbor za izgradnju koncertne dvorane (***, 1970: 364-365) koji je trebao voditi brigu o izgradnji Koncertne dvorane do dovršetka izgradnje, ispitati funkcionalnost prostora i predviđene tehničke opreme, ali i predložiti eventualne izmjene. Također, Odbor je trebao izvršiti pripreme za osnivanje i početak rada ustanove koja će djelovati u Dvorani kad objekt bude dovršen i koja će najmanje dvaput godišnje podnositi godišnji izvještaj Skupštini. U Odbor za izgradnju koncertne dvorane imenovano je četrnaest članova pod predsjedanjem člana Gradskog vijeća – Stipe Milanovića: sedmero vijećnika Skupštine grada Zagreba i sedmero istaknutih kulturnih djelatnika (***, 1970a: 418-419). Iz redova vijećnika Gradskog vijeća imenovani su: Veljko Broz (vijećnik Gradskog vijeća), Rajko Atanacković i Stjepan Pisk

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ U prvoj radnoj skupini bili su Zvonko Agbaba, Marijan Haberle, Miroslav Poljanec, Albert Pregernik, Mladen Škiljan i predstavnik tvrtke Inženjering-Zagreb, a u drugoj Miroslav Poljanec, Dino Radojević i Branimir Sakač. Zapisnik sjednice Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji Koncertne dvorane sa zaključkom o formiranju dviju radnih grupa koje će paralelno raditi od 16. listopada 1970. / potpisnica: Marija Makuc Pojatina (zapisničarka). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

⁸⁰ Mediji su redovito izvještavali o pomacima vezanima uz izgradnju koncertne dvorane (Cvetkova, 1970: 11).

(vijećnici Privrednog vijeća), Vladimir Galeković, Berislav Horvat i Mladen Veža (vijećnici Prosvjetno-kulturnog vijeća) te Sead Midžić (vijećnik Socijalno-zdravstvenog vijeća), dok su na prijedlog ustanova i udruženja imenovani: Josip Depolo (direktor Zagrebačke filharmonije i direktor muzičkog programa Dubrovačkih ljetnih igara), Branko Molan (akademski muzičar, stručni suradnik Muzičke omladine), Miroslav Poljanec (diplomirani ekonomist, šef Koncertne direkcije Zagreb), Stjepan Radić (docent na Muzičkoj akademiji i predsjednik Udruženja muzičkih umjetnika Hrvatske), Branimir Sakač (profesor, predsjednik Udruženja kompozitora Hrvatske), dr. Petar Selem (predsjednik Kazališnog odbora, asistent na Filozofskom fakultetu, kazališni redatelj) i Vojko Trs (zamjenik generalnog direktora Radio televizije Zagreb).

S obzirom na važnost koju će buduća Dvorana imati za tadašnje, a još važnije za buduće društvo, o nacrtu rješenja buduće ustanove Odbor za izgradnju Dvorane zatražio je mišljenja sedamnaest institucija i udruga:⁸¹ Zagrebačke filharmonije, Koncertne direkcije Zagreb, Muzičke omladine, Udruženja muzičkih umjetnika, Društva hrvatskih skladatelja, Udruženja muzičara zabavne i narodne muzike Estrada, Kazališnog odbora, Ansambla narodnih pjesama i plesova Lado, tvrtki Arto, Croatia-film, Jadran-film, Zagreb-film, Croatia-concert, Turističkog saveza Zagreba, Privredne komore Zagreba, Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu te Socijalističkog saveza ranog naroda Hrvatske (SSRNH). Primjedbi na nacrt Rješenja o osnivanju Dvorane kao samostalne ustanove nisu imali Muzička omladina, Lado te i Croatia-film. Turistički savez Zagreba predlagao je naziv Koncertno-kongresne palače *Vatroslav Lisinski* ili Palače *Vatroslav Lisinski* dok se Društvo hrvatskih skladatelja zalagalo za naslov Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* – Dom glazbene kulture. Uz prihvaćanje dijela primjedbi poput onog Zagreb-filma o održavanju specijalnih filmskih priredbi, Društvo hrvatskih skladatelja zahtijevalo je najviše izmjena: uvrštavanje u program rada održavanje koncertnih, glazbeno-scenskih, estradno-zabavnih i kulturno-umjetničkih priredbi, omogućavanje prisustva stručnih glazbenih organizacija, stalnih glazbenih manifestacija, izvođačkih glazbenih tijela i društvenih glazbenih organizacija i saveza te osiguravanje Zagrebačkoj filharmoniji najpovoljnije financijske i druge uvjete za nesmetani rad.

⁸¹ Popis ustanova od kojih je zatraženo mišljenje o nacrtu rješenja o osnivanju ustanove Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* službeno je osnovana kao ustanova Rješenjem Skupštine grada Zagreba od 29. lipnja 1971. godine.⁸² U njemu stoji da će se Zagrebačkoj filharmoniji osigurati Dvorana za obavljanje njezine osnovne djelatnosti uz najpovoljnije financijske i druge uvjete te da će imati prioritet upotrebe – od broja potrebnih termina do potrebnih garderoba i popratnih prostorija. Osnivačko rješenje Dvorane djelomično sugerira i buduću programsku koncepciju jer navodi da joj je zadaća organiziranje koncertnih, glazbeno-scenskih, estradno-zabavnih i drugih kulturno-umjetničkih priredbi, suradnja s radnim i drugim organizacijama u organiziranju festivalskih, reprezentativnih i svečanih priredbi, kongresa i društvenih manifestacija koje su od interesa za kulturni i društveni život u gradu Zagrebu i za čije održavanje je koncertna dvorana prikladna s obzirom na prostor, tehničku opremljenost i reprezentativni karakter. Dvorana se može iznajmiti i drugim organizatorima, pružati tehničke usluge kod televizijskog, filmskog i audio snimanja te tehničke, reklamne i propagandne usluge. Dvorani se daje mogućnost bavljenja i sporednim djelatnostima poput izdavanja prigodnih publikacija, održavanja izložbi ili predavanja, vođenja ugostiteljskog prostora...

Uz Zagrebačku filharmoniju, druga po prioritetu korištenja trebala bi biti Radio televizija Zagreba, ali pod tržišnim uvjetima. Naime, zbog izgradnje *Lisinskog* i Televizija Zagreb odustala je od izgradnje vlastite dvorane u kojoj bi pokuse i koncerte održavao Simfonijski orkestar Radio televizije Zagreb (Stanetti, 1971: 10), pa se *Lisinski*, uz Zagrebačku filharmoniju kao prioritetnog korisnika, obvezao staviti na raspolaganje i tadašnjoj Radio televiziji Zagreb koja je s gradnjom sadašnje zgrade na Prisavlju, br. 3 započela polaganjem kamena temeljca 1. travnja 1975. (Galić, 2016: 640). Budući da prva etapa njezine izgradnje nije predviđala koncertni studio, dogovoreno je da će se *Lisinski* koristiti i u tu svrhu, ali i kao koncertni prostor za nastupe Simfonijskog orkestra Radio televizije Zagreb, za snimanje emisija, televizijske prijenose, festivale, kvizove... Stoga su, na njihov zahtjev, u Dvoranu ugrađene odgovarajuće instalacije potrebne za televizijske prijenose, rasvjetna tijela podesna za svjetlosne efekte, a u nekim dokumentima spominjao se i projekt interne televizije.⁸³

⁸² Rješenje Skupštine grada Zagreba o osnivanju ustanove Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* od 29. lipnja 1971. / potpisnici: Tomislav Hrkač (predsjednik Gradskog vijeća) i Mira Krizmanić (predsjednica Prosvjetno-kulturnog vijeća). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1971.

⁸³ Dopis Zavoda za izgradnju grada (ex Inženjering Zagreb) Radio Televiziji Zagreb, br. IV/J-85/73. od 23. ožujka 1973., prilog Berislava Brajana upućen tvrtki Inženjering. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1973.

Mjesec i pol dana kasnije, 17. kolovoza 1971., Ivo Vuljević⁸⁴ (8. 8. 1919. – 2. 2. 1987.) imenovan je privremenim direktorom Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* u izgradnji i na toj će dužnosti ostati do umirovljenja 1986. godine. Prema spomenutom Rješenju, Vuljević je, u suglasnosti s Odborom za izgradnju koncertne dvorane trebao obavljati sve pripremne radnje potrebne da bi ustanova mogla započeti s radom, a naročito se brinuti za dovršenje građevinskih radova i nabavu opreme za koncertnu dvoranu. Među obvezama privremenog direktora je i donošenje programa o korištenju nove dvorane, zapošljavanje prvih radnika, zaključenje ugovora o nabavi inventara i svega ostalog kako bi ustanova što prije započela s radom. Privremeni direktor treba, dakako, pomagati i Odboru za izgradnju koncertne dvorane u izvršavanju svih zadataka.

Odabir 52-godišnjeg direktora folklornog ansambla *Lado* (od 15. 3. 1966.) u narednom će se razdoblju pokazati punim pogotkom. Vuljević je, naime, stekao bogato radno iskustvo u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, Radio televiziji Zagreb i u Ansamblu *Lado*,⁸⁵ a imao je i važnu ulogu tijekom ratnih zbivanja.⁸⁶ U biografiji koja je predana Odboru za izgradnju koncertne dvorane vrlo detaljno nabraja sve poslove koje je obavljao, a navodi i impresivne podatke o svojim organizatorskim postignućima:

osnivač je i predsjednik Muzičke omladine Jugoslavije, pokretač osnivanja brojnih društava prijatelja muzike u našoj Republici Hrvatskoj i ostalim socijalističkim republikama, suosnivač i jedan od organizatora Muzičkog biennala u Zagrebu, ansambla Zagrebački solisti, Simfonijskog orkestra Jugoslavenske radiodifuzije, Festivala jugoslavenske muzike JRT u Beogradu, Jugoslavenske muzičke tribine u Opatiji, Državnog simfonijskog orkestra

⁸⁴ Rješenje Sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu, br. 06-65/3-71. o imenovanju Ive Vuljevića za privremenog direktora ustanove Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* od 17. kolovoza 1971. / potpisnik: Josip Vuk (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1971*.

⁸⁵ Na Radio Zagrebu (16. 7. 1941. – 18. 7. 1946.) radio kao glazbeni režiser, urednik i tajnik glazbenog odjela, u Hrvatskom narodnom kazalištu isprva je djelovao kao tajnik Opere i glavni tajnik te ustanove (19. 7. 1946. – 20. 8. 1947.), a kasnije je bio direktor Opere i Baleta HNK (1. 7. 1958. – 31. 12. 1965.) dok je na Radio televiziji Zagreb bio glavni glazbeni urednik i pomoćnik generalnog direktora za program (1. 11. 1949. – 30. 6. 1958.).

⁸⁶ Tijekom cijele okupacije bio je ilegalni borac Narodnooslobodilačkog pokreta i Narodno oslobodilačkog rata za što mu je priznat borački staž u dvostrukom trajanju. Rukovodio je ilegalnom organizacijom zagrebačkih muzičara, novinara, radio tehničara i glumaca sve do hapšenja 27. 7. 1943. Član je Saveza komunista od 1945. i odlikovan je Ordenom zasluga za narod 1949., Ordenom rada 1949. i Ordenom bratstva i jedinstva 1969. godine.

u Zagrebu kasnije Zagrebačke filharmonije [od 1955., op. A. U.].⁸⁷ Bio je duže vrijeme predsjednik Programске i muzičke komisije Jugoslavenske radiodifuzije.⁸⁸

Nevažno nije bilo ni političko zaleđe koje je Vuljeviću omogućilo članstvo u brojnim odborima, vijećima i komisijama na gradskoj i državnoj razini;⁸⁹ Vuljević je u problematiku koncertne dvorane bio uključen od samih začetaka;⁹⁰ godine 1958. bio je u žiriju *Natječaja za izradu idejnih skica Doma Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom* u Zagrebu, a u trenutku imenovanja bio je član posebne Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti tog objekta u izgradnji, što mu je omogućilo insajderski uvid u cijelu problematiku.

Violist, urednik i producent, Stjepan Aranjoš (Galić, 2016: 21) Vuljevića smatra najzaslužnijim za dovršetak *Lisinskog* (Aranjoš, 2017: 26),⁹¹ baš kao i Milko Kelemen.

Na kraju se javlja nerješivi problem dvorane „Lisinski“ koja je desetljećima stajala nedovršena kao strašilo, i tada je došao Vuljević da je završi. Rekli su mu da nema novca, a on je smješkajući se rekao, pa nikad nema novca. To ništa ne znači, dvoranu ćemo završiti. Ne znam odakle, ali odjednom su se oko nedovršene dvorane pojavili dugački, skupi kablovi, goleme željezne traverze, razni materijali, za koje nisam mogao zamisliti kamo spadaju. Jednog dana dvorana je bila završena. Apsolutno sam siguran da bi, da nije bilo Ive Vuljevića, dvorana još danas stajala nedovršena, kao strašilo, još uvijek bi u njoj stanovali cigani koji su se jednom tamo uselili (Kelemen, 1995: 37-38).

⁸⁷ Državni orkestar je 1955. preimenovan u Zagrebačku filharmoniju (Bilić i Ivanković, 2006: 529-530).

⁸⁸ Biografija Ive Vuljevića pohranjena je u Arhivu *Lisinskog*, registrator KDVL 1971.

⁸⁹ „U više navratio bio je član Republičkog savjeta za kulturu SRH, član i potpredsjednik Savjeta za kulturu grada Zagreba, član Odbora za društvene službe Izvršnog vijeća Sabora SRH, Savezne komisije za kulturne veze sa inozemstvom SIV-a [kratica Saveznog izvršnog vijeća, op. A. U.]. Sada je član Kazališnog odbora Skupštine grada, član Upravnog odbora gradskog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti, predsjednik Komisije prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine grada za investicije u muzičkim i scenskim djelatnostima, bio je član dosadašnjeg odbora Koncertne dvorane i član posebne Komisije, koju je imenovao predsjednik Kolar, za utvrđivanje funkcionalnosti tog objekta u izgradnji“. *Ibid.*

⁹⁰ Vuljevićevo ime nalazimo u Zapisniku sa sastanka u vezi gradnje Koncertne dvorane koji se održao u Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba od 30. svibnja 1957. / prisutni: ing. arh. Miro Marasović, Milan Rausavljević, Stojanka Aralica, Milan Horvat i Ivo Vuljević (rkp). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

⁹¹ „Kasnije je pronašao i sredstva za dovršenje Dvorane *Lisinski*. Da se nije toga prihvatio još ni danas ne bi bila dovršena“ (Aranjoš, 2017: 26).

Naposljetku, Hrvatsko društvo skladatelja Nagradom *Vatroslav Lisinski* Vuljeviću je iskazalo zahvalu „za doprinos razvoju hrvatskog glazbenog stvaralaštva“ (Krpan, 2015: 229) 1985. godine. Iduće godine Vuljević odlazi u mirovinu (Krpan, 2013: 89), a Upravno vijeće Dvorane proglašava ga prvim počasnim članom Dvorane.⁹² U spomen na Vulju, kako su ga mnogi zvali, u prizemlju Glavnog ulaza u Dvoranu 29. prosinca 1988.⁹³ svečano je otkrivena spomen-ploča s njegovim reljefnim portretom autora Želimira Janeša, uz natpis *Ivo Vuljević / 1919-1987 / utemeljitelj i prvi direktor*.

Nisu zanemarive ni političke okolnosti (slom Hrvatskog proljeća) na temelju kojih je „ondašnja aktualna vlast, da bi se Hrvati smirili, smatrala [...] kako treba izgraditi i dovršiti nekoliko kapitalnih kulturnih objekata“ (Majnarić, 2004: 24).

Matica iseljenika Hrvatske i Narodni odbor grada Zagreba trebali su zajedno sudjelovati u troškovima izgradnje budućeg objekta:⁹⁴ Matica iseljenika Hrvatske trebala je doprinijeti donacijama iseljeničtva,⁹⁵ pa se „dugo [...] širila fama o tome kako je Dvorana financirana od

⁹² Ista čast poslije će pripasti Milanu Horvatu (1987.), Lovri pl. Matačiću (1987.), Igoru Kuljeriću (2003.), Lovri Lisičiću (2008.), Nikši Barezi (2013.), Pavlu Dešpalju (2013.) i Vladimiru Kranjčeviću (2013.).

⁹³ Dnevnik rada / pokusi, snimanja, koncerti i ostale aktivnosti od 30. 9. 1988. do 12. 3. 1989. Arhiva *Lisinskog*.

⁹⁴ Rješenje Narodnog odbora grada Zagreba o određivanju Zagrebačke filharmonije za organa upravljanja Koncertnom dvoranom od 7. lipnja 1963., poziva se na Ugovor sklopljen 28. veljače 1960. između Grada Zagreba i Matice iseljenika Hrvatske kojim je „grad preuzeo učešće u financiranju zgrade doma s iznosom koji otpada na izgradnju koncertne dvorane, a Matica iseljenika učešće u iznosu koji otpada na izgradnju doma“. Rješenje Narodnog odbora grada Zagreba o određivanju Zagrebačke filharmonije za organa upravljanja Koncertnom dvoranom, Ul. Proleterskih brigada br. 01-13380/1-1963. / potpisnik: Većeslav Holjevac (ovjerena preslika Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba od 7. lipnja 1963., ovjerio: Grga Ćorić, šef Odsjeka). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969*.

⁹⁵ Slavni hrvatski violinist s američkom adresom, Zlatko Baloković, sakupljao je novac za Dvoranu što dokazuje i njegova korespondencija iz 1964. godine: „U pismu Božidaru Kuncu, iz Honolulua, 19. ožujka, Zlatko piše kako ga je grad Zagreb zamolio da među američkim Hrvatima pokuša sakupiti svotu od 85.000 USD za nabavu orgulja, četiri *Steinway* glasovira te jedan klavičembalo za dvoranu *Lisinski*. U tu svrhu, nastavlja Zlatko, on i Joyce darovat će 10.000 USD, a sprema i proglas za američke Hrvate koji će biti objavljen u *Zajedničaru*. Istom izvješćuje Kunca da će o svemu govoriti na velikom skupu u Los Angelesu 19. travnja (Popovčak, 2020: 107). Kako je imao srčanih problema, u pismu od 24. rujna 1964. ističe kako njegovo „zdravstveno stanje potpuno isključuje da preuzme glavno vodstvo kampanje u korist dvorane *Lisinski*“ (*ibid.*).

naših iz Amerike – što ne stoji. Zagreb je jedini izvor – do zadnje pare. A 'Lisinski' je stajao manje od 200 milijuna“ [dinara,⁹⁶ op. A. U.] (Milanović, 2004: 16-17) u što je Stipe Milanović kao predsjednik drugog Odbora za izgradnju koncertne dvorane⁹⁷ itekako bio upućen, a isto je tvrdio i arhitekt Marijan Haberle:

... ne znam na temelju čega, neki tvrde da su u tu zgradu uzidani mnogi američki dolari. Ja koristim priliku da kažem kako u toj zgradi nema ni jednog američkog dolara, ili bilo čijeg dolara, da je sve platio grad Zagreb od svojih malih financijskih sredstava. Zato kako ju je mogao, tako ju je i gradio. Ali, sagradio ju je! (Kisić, 2013 : 103).

Navedeno potvrđuje i knjižica koju je *Lisinski* izdao povodom svečanog otvorenja i u kojoj stoji „Investitor objekta je isključivo Skupština grada Zagreba, što znači da su novu koncertnu dvoranu izgradili radni ljudi Zagreba odvajanjem svojih vlastitih sredstava“ (***, 1973: nepag.; Haberle, 1974: 8-9). Njihove navode potkrepljuje i Ivo Vuljević, prvi direktor Dvorane, koji je izjavio: „Sredstva je dala Skupština grada. Od ostalih nismo dobili ništa“ (Ambrožić-Paić, 1974: 4).

„Dva zagrebačka Skadra⁹⁸ „koncertna i sportska dvorana“ (Prosperov Novak, 1973: 8) bile su stalna inspiracija humorističnih dosjetki i ironičnih komentara. Od objave *Natječaja za izradu idejnih skica Doma Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom* 1957. do svečanog otvorenja Dvorane 1973., izmijenilo se čak pet gradonačelnika,⁹⁹ odnosno predsjednika grada Zagreba,¹⁰⁰ pa nije neobično što novinari nisu propuštali priliku da se osvrnu na spomenutu

⁹⁶ Protuvrijednost 200 milijuna dinara u 1973. godini iznosila je 12.836.970,47 USD.

<http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/zu-dinar-1966-1991.php> (2020-04-30)

⁹⁷ S obzirom na dugotrajnost izgradnje, izmijenila su se i dva Odbora za izgradnju: prvi je imenovan 1963., a drugi 1970. i na njegovu je čelu bio Stipe Milanović (***, 1970: 418-419).

⁹⁸ „Skadar na Bojani“ sinonim je za gradnju kojoj se ne nazire kraj, a dolazi od srpske narodne pjesme *Zidanje Skadra* koja je dobila ime po istoimenom gradu na rijeci Bojani u današnjoj Albaniji. Pjesma je nastala prema legendi o trojici braće koja su tri godine s tristo majstora gradila tvrđavu, no sve što bi preko dana sagradili noću bi srušile vile. Termin je bio uvriježen u bivšoj Jugoslaviji, a i danas je aktualan na Balkanskom poluotoku.

⁹⁹ To su bili Većeslav Holjevac (1952. – 1963.), Pero Pirker (1963. – 1967.), Ratko Karlović (1967.), Josip Kolar Matek (1967. – 1972.) i Ivo Vrhovec (1972. – 1978.). <https://www.zagreb.hr/grad-zagreb-svi-gradonacelnici/4686> (2020-09-09)

¹⁰⁰ U razdoblju 1945. do 1990. umjesto institucije gradonačelnika uvedena je funkcija predsjednika grada (Bilić i Ivanković, 2006: 300).

temu. Prilika se ukazala tijekom posjeta delegacije grada Rijeke gradu Zagrebu 13. ožujka 1972. U prostorijama Poglavarstva grada Zagreba (nasuprot današnjega glavnog ulaza u *Lisinski*) delegaciju je primio zagrebački gradonačelnik Josip Kolar Matek koji „nije mogao mimoći da spomene i koncertnu dvoranu, za koju reče da ne voli ni da je vidi. – Sada nam je jasno – rekoše gosti iz Rijeke svome domaćinu Mateku – zašto si zagrebačku delegaciju smjestio za stolom tako da gleda sliku na zidu, a nas da gledamo kroz prozor (na koncertnu dvoranu)“ (Radman, 1972: 6). Tri tjedna kasnije, 4. travnja 1972., u istim novinama Fadil Hadžić koji je pod pseudonimom Zoran Zec objavljivao ironične portrete kulturnih djelatnika (Radić i Redakcija, 2002) zapisuje: „Predsjednik Zagreba Josip Kolar viđen je jučer na Cmroku kako sluša muziku iz svog tranzistora. Drug Kolar želi dokazati na djelu da se u muzici može uživati i bez koncertne dvorane“ (Zec / Hadžić, 1972: 27). Budući da se dovršetak Dvorane stalno odgađao, popularni lik *Pero* legendarnog karikaturista Ota Reisingera,¹⁰¹ dugogodišnji zaštitni znak *Vjesnika*, u više je navrata duhovito komentirao dugotrajnost izgradnje *Lisinskog*, među ostalim i slikovnim prikazom ostarjelog sportaša zavaljenog u fotelju pored kojega mladić vježba violinu, koji je popratio prigodnim tekstom: „Vježbaj, sinko samo vježbaj! Ako ja nisam dospio nastupiti u Zagrebačkoj sportskoj dvorani, ne znači da ti nećeš dospjeti da sviraš u zagrebačkoj koncertnoj dvorani!“ (Reisinger, 1971: 4) objavljenim 10. studenoga 1971. (prilog 10). U godini otvorenja Dvorane, 1973. popularni *Pero* i dalje je vrlo skeptičan oko dovršetka koncertne dvorane (Reisinger, 1973: 4; prilog 11), osobito za vrijeme održavanja Muzičkog biennala Zagreb od 14. do 20. svibnja 1973. (Reisinger, 1973a: 5; prilog 12). Usprkos euforičnosti zbog konačnog otvorenja Dvorane, dugotrajnost izgradnje negativno se odrazila na prostor kao arhitektonsku cjelinu:

izgubila se ona unutrašnja napetost koja se postiže dovršavanjem djela u jednom dahu [...] Nagrađeni projekt tijekom gotovo dvadesetogodišnjeg procesa doživio je mnoge promjene i dopune, a dugotrajna izgradnja naposljetku ostavila je „jak pečat, čak bi se moglo reći presudni znak u doživljavanju koncertne dvorane kao arhitekture [...] koju treba promatrati u kontekstu procesa njezina stvaranja, procesa koje je doživljavala i u tom smislu govoriti o kreativnosti i o vrijednostima (Maroević, 1974: 18-20).

Naposljetku, povodom godišnjice otvorenja *Lisinskog*, jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito odlikovao je „24 projektanta i graditelja „toga kapitalnog objekta kulture Zagreba i cijele

¹⁰¹ <http://www.stripforum.hr/leksikon/autori/reisinger-oto/> (2020-07-02)

naše zemlje“.¹⁰² Dugotrajnost njezine izgradnje nije bila iznimka nego gotovo pravilo koje se primjenjuje za zgrade posvećene kulturi. Dugogodišnje pronalaženje odgovarajuće lokacije, ali i trajanje izgradnje bilo je karakteristično i za druge zgrade u Zagrebu poput Muzeja suvremene umjetnosti ili Muzičke akademije u Zagrebu. Više od četrdeset godina trajalo je rješavanje prostornih problema Muzeja suvremene umjetnosti koji su tijekom šezdesetih godina rezultirali i dvama idejnim projektima (Nadilo, 2005: 172). Naposljetku, krajem 1995. odlučeno je da se krene s izgradnjom nove zgrade, određena je današnja lokacija (križanje Avenije grada Dubrovnika i Avenije Većeslava Holjevca), sredinom 1999. odabrano je idejno rješenje arhitekta Igora Franića, kamen temeljac postavljen je 17. studenoga 2003. (*ibid.*), a zgrada novog Muzeja svečano je otvorena 11. prosinca 2009. godine.¹⁰³ Iste godine položen je kamen-temeljac za izgradnju Muzičke akademije (Jelić, 2014: 251) „koja je 1916. godine uzdignuta na razinu konzervatorija, a 1922. preimenovana u Muzičku akademiju“ (*ibid.*, 264). „Od svog osnutka nema vlastite zgrade, već je cijeli svoj glazbeni vijek podstanar u prostorima koji su joj samo dodijeljeni na korištenje i iz kojih često biva izmještena u neki drugi isto tako neadekvatni prostor“ (*ibid.*, 263). Od prosinca 2003. godine kada je proveden javni urbanističko-arhitektonski natječaj za rekonstrukciju postojeće zgrade Ferimporta (danas Trga Republike Hrvatske 12) i dogradnju nove zgrade na mjestu postojeće u Prilazu Gjura Deželića 3, putem kojeg je odabrano idejno rješenje arhitekta Milana Šosterića,¹⁰⁴ preko rušenja postojeće zgrade Ferimporta u travnju 2012. godine, do svečanog otvorenja novoizgrađene Muzičke akademije na spomenutom mjestu u jesen 2014. godine prošlo je jedanaest godina.

¹⁰² „Odlikovani su inž. arh. Marijan Haberle, inž. arh. Tanja Zdoržak, inž. arh. Minka Jurković; inž. Albert Pregernik; inž. Aleksandar Podobnik; inž. Vladimir Radočaj; Vlado Majorinec; Vilma Jurdana; Dragutin Bednjanec; Juraj Majdak; Vladimir Pasarić; Ivan Ferik; Janko Vuk; Ivan Japarić; Dragutin Jajtić; Slavko Beda; Vjera Župančić; Irena Pučar; Tomislav Šipek (posmrtno); Antun Šipek; Luka Madunić; Stipe Milanović; Franjo Golubić i Milan Kalinić. Tom prilikom kolektiv Palače *Lisinski* predao je spomen-zahvalnicu svim odlikovanim članovima odbora za izgradnju, zaslužnim projektantima i pojedincima i radnim organizacijama, poduzećima, tvornicama, ustanovama i ansamblima koji su pridonijeli izgradnji Koncertne dvorane. Odlikovanja i zahvalnice predao je potpredsjednik Skupštine Zagreba dr. Ivo Miše na svečanosti održanoj 29. prosinca prije podne na Dan Dvorane u Maloj dvorani” (***, 1975a: 3).

¹⁰³ <https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=29218> (2020-05-06)

¹⁰⁴ <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/razvojni-projekti/nova-zgrada-muzicke-akademije/> (2020-03-28)

4. 5. Naziv Dvorane

Nenad Turkalj navodi kako je Zlatko Baloković¹⁰⁵ želio da se nova koncertna dvorana nazove po njemu, a „kad nije uspio, darovao je svoju dragocjenu staru violinu tadašnjoj Jugoslavenskoj, a danas Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, umjesto da po njegovoj prvotnoj zamisli bude izložena u predvorju Koncertne dvorane“ (Turkalj, 2004: 20) Nada Bezić Turkaljev navod smatra anegdotalnim (Bezić, 2012: 227). S time se slaže i Miroslav Poljanec¹⁰⁶ koji se sjeća da je eventualno bilo govora o mogućnosti proglašenja Balokovića počasnim članom buduće Dvorane. Činjenica jest da službeni naziv nije usuglašen krajem 1969.¹⁰⁷ kako navodi Turkalj (Turkalj, 2004: 20) nego puno ranije, i da se o imenu Dvorane raspravljalo za vrijeme Balokovićeva života (preminuo je 1965.) što je potvrdio i glasoviti hrvatski umjetnik, Vladimir Ruždjak (Krpan, 2015a), koji je navodno 1961. ili 1963. prvi predložio da buduća Dvorana nosi ime Vatroslava Lisinskog.

Bilo je to šezdesetih godina nakon jednog koncerta na prvom ili drugom biennalu suvremene glazbe [radi se o razdoblju od 17. do 24. svibnja 1961. ili od 8. do 16. svibnja 1963, op. A. U.], kad se sastalo malo društvo u kući Većeslava Holjevca: bili su među ostalima prisutni Ivo Vuljević i Milan Horvat. Govorilo se o planu izgradnje koncertne dvorane u Zagrebu, pa je pao i prijedlog da se toj dvorani da ime „Beethoven-dvorana“. Ja sam na to rekao, da uz sve poštovanje prema Beethovenu, koncertna dvorana u Zagrebu treba nositi ime najvećeg skladatelja naše muzičke prošlosti Vatroslava Lisinskog. Kad je nakon dugih peripetija Dvorana izgrađena, dobila je to ime (Ruždjak, 1985: nepag.).

¹⁰⁵ Zlatko Baloković namjeravao je svoju violinu *King* oporučno ostaviti Matici iseljenika Hrvatske s time da bi se čuvala u vitrini u atriju novosagrađene koncertne dvorane (Popovčak, 2020: 107), no „uvidjevši da dvorana *Lisinski* ipak neće biti dovršena do 21. ožujka 1965., tj. njegova 70. rođendana i predviđene proslave na pozornici nove dvorane, Zlatko je počeo razmišljati da Guarnerijevu violinu *King* i četiri gudača daruje Jugoslavenskoj (danas Hrvatskoj) akademiji znanosti i umjetnosti“ (*ibid.*).

¹⁰⁶ Razgovor s Miroslavom Poljancem obavljen je 17. lipnja 2019. u Zagrebu.

¹⁰⁷ No, da je službeni naslov Dvorane i prihvaćen 1969., Balokovićeva supruga Joyce Borden Baloković godinu dana ranije (6. travnja 1968.) uručila je Balokovićevu skupocjenu Guarnerijevu violinu *King* iz 1735. tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, poštujući želju pokojnog supruga. http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/violina_king/ (2020-05-29)

Upravni odbor Koncertne dvorane u izgradnji već je na svojoj konstituirajućoj sjednici 10. rujna 1963.¹⁰⁸ prihvatio zaključak Savjeta Zagrebačke filharmonije da nova dvorana nosi ime *Koncertna dvorana Zagrebačke filharmonije 'Vatroslav Lisinski'*, odnosno skraćeno *Dvorana Lisinski*. Dva dana kasnije, 12. rujna 1963., *Vjesnik* objavljuje da će se Dvorana nazvati po Vatroslavu Lisinskom, no ne prenosi puni naziv Dvorane, tj. ne navodi da će i ime Zagrebačke filharmonije biti sastavi dio naziva (Tanjug, 1963: 4).

Usprkos službenoj medijskoj objavi Štefica Špiljak, načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba dva mjeseca poslije, 11. studenog 1963., upućuje službeni dopis¹⁰⁹ na adrese jedanaest ustanova i udruga¹¹⁰ uz zamolbu da daju prijedlog naziva Dvorane i imena glazbenih umjetnika čije bi biste trebale krasiti unutrašnjost objekta.¹¹¹ Koncertna poslovnica Hrvatske¹¹² za obje je dvorane (Veliku i Malu ili Komornu) predložila naziv *Dom Vatroslava*

¹⁰⁸ Zapisnik sastanka Upravnog odbora koncertne dvorane u izgradnji u prostorijama Zagrebačke filharmonije na kojem se usvojio zaključak da dvorana nosi ime Koncertna dvorana Zagrebačke filharmonije *Vatroslav Lisinski*, skraćeno Dvorana Lisinski od 10. rujna 1963. / potpisnici: Vera Sarić i Aleksandar Lhotka, predsjednica i tajnik Upravnog odbora. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

¹⁰⁹ Dopis Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba uz zamolbu za prijedloge po pitanju naziva dvorane i sugestija vezanih uz biste glazbenih umjetnika, br. 06/30045/1-63, od 11. studenoga 1963. / potpisnica: Štefica Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

¹¹⁰ Dopis je upućen Radničkom sveučilištu *Moša Pijade* (danas Pučko otvoreno učilište Zagreb), Koncertnoj poslovnici Hrvatske (od 1965. Koncertna direkcija Zagreb), Muzičkom biennalu Zagreb, Muzičkoj omladini Hrvatske (danas Hrvatska glazbena mladež), Matici iseljenika Hrvatske (danas Hrvatska matica iseljenika), Radničkoj kulturno-prosvjetnoj zajednici grada Zagreba (danas Hrvatski sabor kulture), Hrvatskom narodnom kazalištu, Radio televiziji Zagreb (danas Hrvatska radiotelevizija), Muzičkoj akademiji, Udruženju kompozitora Hrvatske (danas Hrvatsko društvo skladatelja) i Udruženju muzičkih umjetnika Hrvatske (danas Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika).

¹¹¹ Marijan Haberle nije bio konzultiran oko bista u predvorju i one se nisu predvidjele u revidiranom projektu koji je odobrio Narodni odbor Grada Zagreba. Nakon što je Dvorana prozvana po Vatroslavu Lisinskom, Haberle je razmišljao o eventualnom postavljanju njegove biste u nadnaravnoj visini u predvorju Dvorane, no drugim bistama, po njegovu mišljenju, nije mjesto u modernoj Dvorani. Izvještaj Upravnom odboru Koncertne dvorane Zagrebačke filharmonije *Vatroslav Lisinski* od 16. prosinca 1963. / potpisnici: Vera Sarić i Aleksandar Lhotka (predsjednica i tajnik Upravnog odbora). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

¹¹² Dopis Koncertne poslovnice Hrvatske u Zagrebu Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 4825 od 19. prosinca 1963. / potpisnik: Josip Stojanović (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

Lisinskog ili *Dom Lisinskog*, Muzička akademija¹¹³ najpodesnijim je smatrala skladateljevo prezime dok su budući službeni naziv predložili Hrvatsko narodno kazalište,¹¹⁴ Muzička omladina Hrvatske¹¹⁵ i Radnička kulturno-prosvjetna zajednica grada Zagreba¹¹⁶ (danas Hrvatski sabor kulture).

Naposljetku, na prijedlog Upravnog odbora Koncertne dvorane Savjet za kulturu grada Zagreba 17. siječnja 1964. potvrdio je da službeno ime glasi Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* (od godine 1995. službeni je naziv Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog).¹¹⁷

¹¹³ Dopis Muzičke akademije u Zagrebu Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 01-1263/2-1963 od 9. prosinca 1963. / potpisnik: Milo Cipra (dekan). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

¹¹⁴ Dopis Hrvatskog narodnog kazališta Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba, br. 3445/1-1963 od 6. prosinca 1963. / potpisnik: Duško Roksandić (intendant). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

¹¹⁵ Dopis Muzičke omladine Hrvatske Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba, br. 288/63 od 15. prosinca 1963. / potpisnik: Branko Molan (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

¹¹⁶ Dopis Radničke kulturno prosvjetne zajednice Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 148/2-1963. od 17. prosinca 1963. / potpisnica: Lea Ukrainčik. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

¹¹⁷ Statut Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog (pročišćeni tekst) donesen na sjednicama Upravnog odbora Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog koje su se održale 20. siječnja i 12. listopada 1995., br. 1900/1-95 od 24. studenoga 1995. / potpisnik: Milan Balen (predsjednik Upravnog odbora Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1995.* (***, 1995: 230; ***, 1995a: 142).

4. 6. Svečano otvorenje

U odnosu na svečano otvorenje rekonstruiranog Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, 27. studenoga 1969., kojem je prisustvovala isključivo odabrana političko-kulturna elita,¹¹⁸ otvorenje Dvorane *Lisinski* iznjedrilo je neobičan koncept dvodnevnog svečanog otvorenja koje je bilo dostupno svim zainteresiranim građanima.¹¹⁹ Dana „26. prosinca održana je prva probna priredba – 2000 djece i roditelja velikog zagrebačkog poduzeća 'Kromos-Katran-Kutrilin' prisustvovalo je radosnoj novogodišnjoj priredbi“ (Turkalj, 1973: nepag.), no službeno otvorenje trajalo je dva dana, 29. i 30. prosinca 1973. godine.

U subotu 29. prosinca u 11 sati održala se svečana akademija primopredaje zgrade s prigodnim koncertom u Velikoj dvorani na kojemu je nastupila Zagrebačka filharmonija i Mješoviti zbor Opere Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu pod vodstvom Mladena Bašića i uz soliste sopranisticu Branku Beretovac, basa Franju Petrušanca i tenora Krunoslava Cigoja.¹²⁰ Na programu su bili ulomci iz opere *Porin* Vatroslava Lisinskog: Zbor Hrvatica, arija Sveslava i Porina te tercet Porina, Zorke i Sveslava (Kovačević, 1974: 13). Koncert je izravno prenosio Prvi program Radio Zagreba i Radio televizija Zagreb, a po njegovu završetku tadašnji predsjednik Hrvatskog sabora Jakov Blažević, u zapadnom predvorju Velike dvorane¹²¹ otkrio je skulpturu glave Vatroslava Lisinskog, rad akademskog kipara Vojina Bakića, koja je danas izložena na odmorištu južnog stubišta. Otkrivanje skulpture uvećao je nastup Mješovitog zbora Glazbene škole *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu koji je pod ravnanjem Vladimira Kranjčevića otpjevao Lisinskijev zbor *Prosto zrakom ptica leti* i zborski odlomak *Sada treba zapjevati* iz 1. čina Lisinskijeve opere *Ljubav i zloba*.

¹¹⁸ Informacija je dobivena u razgovoru s Miroslavom Poljancem obavljenim 17. lipnja 2019. godine u Zagrebu.

¹¹⁹ Premda je Nenad Turkalj pripisao koncept svečanog otvorenja direktoru Ivi Vuljeviću (Turkalj, 2004: 21) Miroslav Poljanec u razgovoru mi je da je on predložio Ivi Vuljeviću da na otvorenje pozove zagrebačke glazbenike da sviraju po svim prostorima Dvorane. Vuljević isprva nije prihvatio njegov prijedlog jer je mnogo truda uloženo u čišćenje dvorane, na što mu je Poljanec odgovorio: „Ako si jedanput očistio, očistit ćeš još jednom! Daj Zagrepčanima da uđu, da vide za što su dali novce“.

¹²⁰ Krunoslav Cigoj ne spominje se u knjižici koja je izdana povodom otvorenja (Turkalj, 1973: nepag.) nego se navodi u kritici poslije koncerta (Kovačević, 1974: 13).

¹²¹ Na podatku o točnom mjestu izvedbe zahvaljujem Ivanu Živanoviću koji je na otvorenju Dvorane sudjelovao kao član Mješovitog zbora Glazbene škole *Vatroslav Lisinski*.

Središnji događaj toga dana bio je svečani koncert u Velikoj dvorani s početkom u 20.15 na kojemu je ponovno nastupila Zagrebačka filharmonija uz mezzosopranisticu Ružu Pospiš-Baldani i pijanisticu Pavicu Gvozdić pod dirigentskim vodstvom Milana Horvata¹²² (prilog 13). Na programu su bila Bersina *Sunčana polja*, Čajkovskijev *Klavirski koncert u b-molu*, arija Orfeja¹²³ iz Gluckove opere *Orfej i Euridika* te Dvořákova Deveta simfonija, *Iz Novoga svijeta*. Od tada do danas 29. prosinca¹²⁴ obilježava se kao Dan Dvorane *Lisinski*.

U nedjelju 30. prosinca 1973. održao se program *Zagrebački muzički umjetnici svome gradu* koji je od 10 do 22 sata nudio jednosatne koncerte istovremeno u Velikoj i Maloj dvorani. I dok su u Velikoj dvorani nastupali veći ansambli, poput Orkestra Opere Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, Simfonijskog i Plesnog orkestra Radio televizije Zagreb (danas Simfonijski i Jazz orkestar Hrvatske radiotelevizije), Simfonijskog orkestra Muzičke akademije i drugih, Mala dvorana nudila je posjetiteljima koncerte komorne glazbe, recitale, nastup Zagrebačkih solista, večer šansone Arsena Dedića i Gabi Novak uz Kvartet Stjepana Mihaljinca, ali i zajednički nastup Zagrebačkog kvarteta i ansambla Boška Petrovića B. P. Convention. U programima su bez naknade nastupili najistaknutiji domaći ansambli i solisti – bio je to „poklon zagrebačkih umjetnika svojoj publici i ujedno poziv da dođe u novu, svoju koncertnu dvoranu“ (Turkalj, 1973a: 75).

Uprava Dvorane osobito je vodila brigu o prisustvu „radnih ljudi“ na koncertima ozbiljne glazbe, što se moglo vidjeti već i na otvorenju. Prema informaciji Nenada Turkalja, prvog programskog ravnatelja *Lisinskog*, za 22 jednosatna nedjeljna koncerta (11 u velikoj i 11 u

¹²² Mjesec dana ranije umjesto Ruže Pospiš-Baldani najavljen je orguljaš Anđelko Klobučar, a umjesto skladbi Berse i Glucka trebala se izvesti Uvertira operi *Porin* Vatroslava Lisinskog i *Koncert za orgulje i orkestar* Georga Friedricha Händela (Martinčević, 1973: 8).

¹²³ Ni u službenim materijalima ni u novinskim kritikama nije naveden točan naslov Orfejeve arije.

¹²⁴ Detaljna analiza svih proslava koje su se dosad održale pokazala je da se Dan Dvorane nije oduvijek obilježavao 29. prosinca. Budući da su obljetničke proslave trajale do kasnih večernjih sati, organizatori su nekoliko puta odlučili zanemariti spomenuti datum i održati proslavu tijekom vikenda, najčešće u subotu. U 46 godina proslave Dana Dvorane bilo je devet iznimaka: četiri puta proslava je održana 28. prosinca (1975., 1979., 1991. i 1996.), tri puta 27. prosinca (1980., 1986. i 1987.) i dvaput 26. prosinca (1981. i 1982.). Jedino odstupanje od navedenog dogodilo se 1979. Te godine Dan Dvorane pao je u subotu, 29. prosinca 1979., što je organizatorima inače savršeno dogovaralo, no iz nepoznatih su razloga taj datum odlučili zanemariti i proslavu su održali dan ranije, u petak, 28. prosinca 1979. godine.

maloj dvorani) na rasporedu drugog dana otvorenja u nedjelju 30. prosinca 1973., izdano je 23 804 besplatnih ulaznica! Većina ih je podijeljena preko radnih kolektiva, a 20% sačuvano je za pojedinačnu raspodjelu na blagajni Dvorane na dan priredbi. O interesu zainteresiranih građana za novosagrađenu glazbenu ustanovu, najbolje svjedoči preko dvije tisuće građana koji su na besplatne pojedinačne ulaznice čekali pred Dvoranom od pet sati ujutro premda se blagajna otvarala tek u devet sati.

Tijekom dvodnevnog svečanog otvorenja kroz *Lisinski* je prošlo oko trideset tisuća posjetitelja, no, s obzirom na ograničen broj sjedala u Velikoj i Maloj dvorani, nisu svi mogli prisustvovati koncertima; neki od posjetitelja posjetili su zgradu (prilog 14) „da bar razgledaju aulu i foajere, zadržavajući se u razgovoru u ugodnom ambijentu kafeterija i salonskih garnitura“ (Turkalj, 1974: 9). O reprezentativnosti i elitnosti novosagrađenog objekta najbolje govore brojni napisi u tadašnjim novinama koji su Dvoranu odmah prozvali „palačom glazbe“ (Indik, 1973a: 11), „novim ponosom Zagreba“ (Kelemenić, 1973: 10) i „hramom glazbe“ (Polić, 1973: 8), a njezino otvorenje proglasili su „glazbenim događajem stoljeća“ (Martinčević, 1973a: 2). Medijski napisi toga doba popratili su otvorenje superlativima, a tek kasnije je direktor Dvorane, Ivo Vuljević, priznao:

na Dan otvaranja 1973. nije ostala ni jedna jedina pepeljara u zgradi od 300 komada koliko smo ih nabavili, no ljudi su željeli suvenir i mi smo ih razumjeli. Ni umjetnici na taj dan nisu baš bili cvijeće. Odnijeli su za uspomenu sve leptir-matice s glazbeničkih pultova, a nestali su i električni satovi iz izvođačkih garderoba premda ih nitko nije mogao drugdje koristiti jer su se napajali iz centralnog mjesta! Što ćete, ljudi su ljudi, i u takvim ih prilikama doista valja razumjeti! (Martinčević-Lipovčan, 1980: 12).

5. PROSTORI DVORANE

Zgrada Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* je pravilnog četverouglastog oblika, smještena na istočnoj strani budućeg Trga Revolucionara [danas Trg Stjepana Radića, op. A. U.], nasuprot zgradi gradske Skupštine. Reprezentativni ulaz za publiku, s natkritim trijemom, nalazi se na zapadnoj strani zgrade prema trgu, dok je ulaz za izvodioce i službeno osoblje na istočnoj strani, iz Trnjanske ulice. Čitava zgrada je zatvorena ostakljenim plohama specijalnog tamnog stakla, a pokrivena bakrenom kupolom iznad čeličnog krovišta. Produženi natkriti trijem iznad glavnog ulaza ujedno je i dugačak balkon s proširenom terasom, odakle se pruža pogled prema starom središtu grada, zatim preko trga na zgradu Skupštine i južno na prilaze Mostu slobode i Novom Zagrebu. Ukupna građevinska površina objekta iznosi 16.875 m², od čega pogonski prostori za raznovrsne uređaje zauzimaju 1.522 m², a otvoreni prostori terase i više balkona 1.850 m² (Haberle, 1974: 9).

Sve prostore Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog moguće je podijeliti na javne i službene. Pod javnim prostorima podrazumijevaju se prostori namijenjeni i dostupni isključivo posjetiteljima poput unutrašnjosti Velike i Male dvorane i njihovih predvorja (s popratnom ugostiteljskom ponudom), dok među službenim dijelovima razlikujemo prostore za djelatnike (poslovni uredi, spremišta, projekcijske kabine i dr.) i prostore za umjetnike (garderobe, tonski studio i dr.).

5. 1. Uređenje interijera

Prestizni novoizgrađeni koncertni prostor dojmjljive vanjšine imao je i podjednako atraktivno uređen interijer pomno odabranim umjetničkim djelima. Raspravu o uređenju interijera pokreće Sekretarijat za prosvjetu i kulturu grada Zagreba koji podsjeća na nacrt projektanata kojim je predviđeno da unutrašnjost objekta bude ukrašena bistama glazbenih umjetnika. Stoga 11. studenog 1963. godine upućuje dopisna adrese jedanaest kulturnih ustanova i udruga tražeći njihove prijedloge po pitanju naziva Dvorane¹²⁵ (vidi potpoglavlje Naziv dvorane) i sugestije za odabir umjetničkih djela. Dopis, doduše, spominje jedino mogućnost postave bista glazbenih umjetnika, ograničavajući time druge prijedloge.

Postavu poprsja hrvatskih (Vatroslava Lisinskog, Blagoja Berse, Josipa Slavenskog) ili jugoslavenskih (Davorina Jenka, Slavka Osterca, Stevana Mokranjca) skladatelja predlagala je Muzička akademija,¹²⁶ Radnička kulturno prosvjetna zajednica smatrala je da „poprsja kompozitora više odgovaraju baroknom prostoru (poput unutrašnjosti HNK) i da u ambijentu ovakvog objekta na realističnim bistama ne bi trebalo inzistirati“,¹²⁷ no ističe kako bi na spomen-ploči, frizu ili plaketama trebalo istaknuti imena naših kompozitora, od Lukačića do suvremenih skladatelja.¹²⁸ S druge strane Hrvatsko narodno kazalište¹²⁹ i Muzička omladina Hrvatske¹³⁰ predlažu javnu i detaljnu raspravu o temi uređenja. U međuvremenu, izgradnja Dvorana se obustavlja, a time i pitanje likovnog uređenja.

¹²⁵ Dopis Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba uz zamolbu za prijedloge po pitanju naziva dvorane i sugestija vezanih uz biste glazbenih umjetnika, br. 06/30045/1-63 od 11. studenoga 1963. / potpisnica: Štefica Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1957. – 1969.

¹²⁶ Dopis Muzičke akademije u Zagrebu Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 01-1263/2-1963 od 9. prosinca 1963. / potpisnik: Milo Cipra (dekan). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1957. – 1969.

¹²⁷ Dopis Radničke kulturno prosvjetne zajednice Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 148/2-1963. od 17. prosinca 1963. / potpisnica: Lea Ukrainčik. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1957. – 1969.

¹²⁸ *ibid.*

¹²⁹ Dopis Hrvatskog narodnog kazališta Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba, br. 3445/1-1963 od 6. prosinca 1963. / potpisnik: Duško Roksanđić (intendant). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1957. – 1969.

¹³⁰ Dopis Muzičke omladine Hrvatske Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba, br. 288/63 od 15. prosinca 1963. / potpisnik: Branko Molan (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1957. – 1969.

Devet godina kasnije tema se ponovno aktualizira budući da 21. siječnja 1972.¹³¹ Inženjering – Zagreb u Investicionom programu Koncertne dvorane daje aproksimativni troškovnik uređenja Dvorane, odnosno izvod iz idejnog rješenja grupe arhitekata A. B. Forum koji je za umjetnička djela predvidio 1.478,00 dinara, odnosno protuvrijednost od 24.756,50 USD.¹³²

Naposljetku, na dnevnom redu sjednice Odbora za izgradnju Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* održane 5. listopada 1972.¹³³ našao se i konačni prijedlog arhitektonskog biroa Forum na čelu s Marijanom Haberleom za izvedbu umjetničkih likovnih djela u prostorima koncertne dvorane.¹³⁴ Predlagala se izravna narudžba djela od likovnih umjetnika. Za prostor izvan Dvorane, uz njezin južni dio, uz današnju Ulicu grada Vukovara, bila je predviđena postava slobodno stojećeg kipa od bronce visine oko 2,27 m, kopije kipa *Daleki akordi* Ivana Meštrovića.¹³⁵ Za prizemlje *Lisinskog* bila su predviđena dva likovna djela: reljef u mramoru dimenzija oko 6 m x 3,5 m Koste Angelija Radovanija s temom *Glazbe* za predvorje Male dvorane i zidni mozaik *Povijest hrvatske glazbe* Miljenka Stančića koji bi se postavio na zid u predvorju službenog ulaza *Lisinskog* na istočnoj strani (ulaz za djelatnike i izvođače).

¹³¹ Koncertna dvorana / Investicioni program tvrtke Inženjering – Zagreb od 21. siječnja 1972. / potpisnik: Milan Perc (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1972.

¹³² <http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/zu-dinar-1966-1991.php> (2020-04-30)

¹³³ Zapisnik četvrte sjednice Odbora za izgradnju Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* održane u Skupštini grada Zagreba (Ulica proleterskih brigada 45, soba 372/III. kat) od 5. listopada 1972. / potpisnici: Stipe Milanović (predsjednik Odbora) i Ana Poljak (zapisničarka). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1972.

¹³⁴ Sjednici su prisustovali Stipe Milanović kao predsjednik Odbora za izgradnju Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog te članovi: dr. Sead Midžić, Stjepan Radić, Miroslav Poljanec, Igor Žižić, Veljko Broz, Berislav Horvat, Vladimir Galeković i Branko Molan. Ostali prisutni bili su inženjeri arhitekture Marijan Haberle, Tatiana Zdvořák (Arhitektonski biro Forum), Vlado Mořorinc, ing. Vladimir Radočaj i Vilma Jurdana (Zavod za investiciona poslove tvrtke Inženjering – Zagreb), Oto Mořeš i Antun Velićan (Institut za ekonomiku turizma Zagreb), Vera Źupanić (Sekretarijat za financije Skupštine grada Zagreba), dr. Marija Makuc-Pojatina (Sekretarijat za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu Skupštine grada Zagreba), Ivo Vuljević, Ivan Knezić i Ana Poljak (Uprava Koncertne dvorane). Na Sjednici nije bilo petorice članova Odbora za izgradnju: dr. Petra Selema, Vojka Trsa, Josipa Depola, Stjepana Piska i Mladena Veže.

¹³⁵ U zapisniku je dodana opaska o potrebi ishođenja dozvole od udovice Olge Meštrović, koja živi u Americi, ali i uprave Meštrovićeve galerije u Splitu u kojoj je originalno djelo.

Za južni i sjeverni dio zida predvorja Velike dvorane predlagala se narudžba dviju visećih zidnih tapiserija slobodnih temâ od tekstila veličine 4,5 m x 5,5 m Slavka Šohaja i Ede Murtića. Također, bila je predviđena i viseća tapiserija slobodne teme Jagode Buić veličine 3 m x 7 m koja bi visila u prostoru od stropa galerije do poda predvorja Velike dvorane na prvom katu. Predvorje Velike dvorane na prvom katu trebao je ukrašavati i slobodno stojeći kip Vatroslava Lisinskog visine 1,70 m s promjerom od 80 cm od mramora Vojina Bakića te četiri slike slobodnih tema i tehnika (npr. grafike, akvarela ili ulja na platnu) dimenzija 1,8 m x 1,8 m autorâ Nikole Reiser, Zlatka Price, Ivana Lackovića Croate i Otona Glihe.

Na najvišem katu Dvorane namijenjenom posjetiteljima (južni ulaz na galeriju dvorane) bila je predviđena zidna tapiserija u drvu Ante (Antuna) Župana i Ernesta Tomaševića s temom *Razvoj glazbe*, dimenzija oko 4,5 m x 3 m. Budući da je nepisano pravilo svake državne institucije bila i postava kipa tadašnjeg predsjednika Jugoslavije, Josipa Broza Tita, predložena je izrada odljeva jednog Titovog poprsja iz bogatog likovnog opusa Antuna Augustinčića.

Ukupna cijena predviđenih umjetnina bila je 1.500.000,00 dinara, odnosno oko 89.552,24 USD,¹³⁶ no kako je financijskih sredstava konstantno manjkalo, Ivo Vuljević rješenje je pokušao pronaći u privremenoj posudbi postojećih likovnih djela. S Radoslavom Putarom, tadašnjim direktorom Galerijâ grada Zagreba¹³⁷ sporazumio se oko eventualnih posudbi pojedinih likovnih djela iz svojih zbirki,¹³⁸ pa je Vuljević zamolio arhitektonski biro *Forum* da

¹³⁶ Predviđene cijene umjetnina bile su sljedeće: Meštrović (oko 80.000,00 dinara), Angeli Radovani (oko 250.000,00 dinara), Stančić (oko 150.000,00 dinara), Šohaj (oko 160.000,00 dinara), Murtić (oko 160.000,00 dinara), Buić (oko 170.000,00 dinara), Bakić (oko 200.000,00 dinara), Reiser (oko 20.000,00 dinara), Price (oko 20.000,00 dinara), Lacković Croatia (oko 20.000,00 dinara), Gliha (oko 20.000,00 dinara), Župan i Tomašević (oko 250.000,00 dinara). Ukupan iznos u to je doba bio u protuvrijednosti od oko 89.552,24 USD.

<http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/zu-dinar-1966-1991.php> (2020-04-30)

¹³⁷ „Muzej suvremene umjetnosti (MSU) sadašnji je naziv za Galerije grada Zagreba koju je 1954. osnovao negdašnji Narodni odbor grada Zagreba. U sastavu Galerija grada Zagreba bile su Galerija suvremene umjetnosti, Centar za fotografiju film i televiziju, zbirka *Benko Horvat* i odjeli s knjižnicom i dokumentacijom, a do osamostaljivanja *Atelier Meštrović* (danas *Fundacija Meštrović*), Galerija primitivne umjetnosti (Hrvatski muzej naivne umjetnosti) i zbirka *Jozo Kljaković* (sada pod upravom Centra za likovni odgoj)“ (Nadilo, 2005: 171).

¹³⁸ „Galerija pozdravlja namjeru Koncertne dvorane da prostore opremi kvalitetnim likovnim djelima, i u tom je smislu spremna da uz određene uvjete stavi na raspolaganje likovna djela iz svojih zbirki...“ Sporazum Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* i Galerijâ grada Zagreba oko posudbi pojedinih likovnih djela iz svojih zbirki, br. 01-

stupi u kontakt s direktorom Putarom „radi dogovora o izboru likovnih djela koja bi došla u obzir za posudbu u prvoj fazi“. ¹³⁹ Vuljević napominje i mogućnost povremene promjene eksponata u skladu s raspoloživošću fundusa, a po izboru stručne komisije ¹⁴⁰ kako bi se „izbjegla kakva privatizacija ili favoriziranje pojedinih umjetnika“. ¹⁴¹ Naposljetku, 25. travnja 1973., i službeno se „odustalo od izvjesnog broja umjetničkih djela predviđenih za interijere, što će se pokušati privremeno riješiti posudbom eksponata iz fundusa gradskih galerija“. ¹⁴²

Mjesec dana poslije, 23. svibnja 1973., Savjet za nauku i kulturu Skupštine grada Zagreba preporučuje Odboru za izgradnju Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* „da u što skorijem roku upriliči sastanak s predstavnicima udruženja likovnih umjetnika Hrvatske i Udruženja umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske na kome bi se raspravljalo o likovnom prisustvu u novom objektu“. ¹⁴³ Sjednica Odbora za izgradnju očito je održana narednih dana jer 31. svibnja 1973. *Večernji list* (Cvetkova, 1973a: 8) navodi da predstavnici Hrvatskog društva likovnih umjetnika (HDLU) i Udruge likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske (ULUPUH) „energično zahtijevaju unošenje suvremenih likovnih djela u prostore koncertne dvorane, protestiraju protiv izbjegavanja javnog natječaja, bez obzira na trenutačne materijalne okolnosti, jer su, prema njihovom mišljenju, i oni pozvani da odluče kako će izgledati jedno

548-1-VP od 17. travnja 1973. / potpisnik: Radoslav Putar (direktor Galerijâ grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1973*.

¹³⁹ Dopis Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* arhitektonskom birou Forum, br. 48 / 1973. od 20 travnja 1973. Dopis dostavljen tvrtki Inženjering – Zagreb (Nehajska ulica 15) i Stipi Milanoviću (predsjedniku Odbora za izgradnju Dvorane). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1973*.

¹⁴⁰ Stručnu komisiju, prema prijedlogu Ive Vuljevića, činili bi inženjer arhitekture Marijan Haberle, direktor Galerijâ grada Zagreba Radoslav Putar i direktor Galerije primitivne umjetnosti, dr. Boris Kelemen (*ibid.*)

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² Bilješka za uvodnu riječ na sjednici Savjeta za nauku i kulturu Skupštine grada Zagreba (nepotpisano), prilog uz Zaključak četvrte sjednice Savjeta za nauku i kulturu Skupštine grada Zagreba, br. 09/3-944/1-1973, održane 25. travnja 1973. pod predsjedanjem Ljudevita Galica. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1973*.

¹⁴³ Zaključak pete sjednice Savjeta za nauku i kulturu Skupštine grada Zagreba održane u prostorijama Hrvatskog društva likovnih umjetnika (tada Starčevićev trg 6) od 23. svibnja 1973. / Sjednici prisustvovali: Ljudevit Galic (predsjednik Savjeta), Zvonimir Ban, Dragica Česnik, Nedjeljko Fabrio, Kosovka Fadljević, Vesna Milošević, Zlatko Movrin, Branko Pleše, Gordana Popović i Ivo Vojvodić, novinari Radio-televizije Zagreb i *Večernjeg lista*, predstavnici HDLU-a i ULUPH-a, Srećko Puntarić, Rudolf Sablić, Hanibal Salvaro te predstavnici Sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu: Marija Makuc-Pojatina, Ljiljana Poljak i Vlasta Špiljak. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1973*.

javno dobro kao što je Koncertna dvorana“ (*ibid.*). Po njihovom mišljenju Dvorana bi se trebala „projektirati kao likovna sinteza“ (*ibid.*). Usprkos navedenom stavu, natječaj se nije raspisao, nego su očito sklopljeni pojedinačni ugovori s odabranim umjetnicima. Razlog direktnog odabira umjetnika mogao bi biti i u kratkom vremenskom roku, ali i internom dogovoru Odbora za izgradnju da se odaberu djela afirmiranih umjetnika.

5. 2. Javni prostori

Publika ulazi na zapadni, glavni ulaz u veliki vestibil (sic!), iz kojega se monumentalnim stubištem uspinje na visoko prizemlje do garderoba Velike dvorane, ili se, s desne strane, silazi u zasebnu garderobu i foaje s kafeterijom za Malu dvoranu. Nasuprot ulazu u zgradu nalazi se i dizalo, kojim se može uspeti do garderoba, dok iz toga visokog prizemlja sa svake strane pored stubišta vode i dva lifta do prvog kata, u nivo Velike dvorane (Haberle, 1974: 10).

Ulazni prostor – aula iz koje se stubištima ulazi na katove, u kojoj se nalaze blagajne i ulaz u pretpriprostora male dvorane, ostavlja prvi dojam na posjetioaca. Raskošni kameni pod, široka stubišta, neugledna staklena stijena tamo kod blagajni, ni visoka – odbojna; kasetirani stakleni dimnjak lifta u sredini prostora smeta, ne vidimo s kraja na kraj. Goli beton stupova i konzolnih greda stubišta, na stropu prefabricirani elementi i plafonjere [...] – sve pomalo zbunjuje necjelovitošću, a kad prođe iznenađenje ostaje osjećaj hladnoće kao da smo u predvorju nešto raskošnijeg metroa ili pošte, kao da ne ulazimo u „hram glazbe“. Izgubila se cjelovitost i monumentalnost koju bi aula trebala naglasiti, a vanjski stakleni zid kroz koji se naziru svjetla grada samo je hladno prisutna ograda – ne oplemenjuje dojam (Maroević, 1974: 20).

Osim blagajni na kojima se mogu kupiti ulaznice, posjetitelji se u vestibulu mogu informirati o priredbama iz tiskanih publikacija koje stoje uz blagajne ili putem postavljenih LCD ekrana pričvršćenih na stupove.

Na kamenom zidu u vestibulu prizemlja vjerojatno su već za otvorenje Dvorane bila ugravirana sljedeća dva natpisa: *ARHITEKTI AB „FORUM“ ZAGREB – MARIJAN HABERLE – MINKA JURKOVIĆ – TANJA ZDVOŘÁK – AUTORI SU PROJEKTA OVE ZGRADE KOJE JE IZVELO G P „TEHNIKA“ ZAGREB* (prilog 16) te *OVU JE PALAČU GLAZBE SAGRADIO GRAD ZAGREB ODLUKOM SVOJE SKUPŠTINE I PREDAO JAVNOSTI PROSINCA 1973. GODINE* (prilog 17).

Prostor vestibula mjesto je sastajanja publike pred koncert, no njegovi se dijelovi povremeno koriste i za druge svrhe. Tijekom karnevalske priredbe *Lisinski pleše pod maskama* koja se u javnim prostorima Dvorane odvija svake godine od 2010., posjetitelji se ondje dočekuju glazbom emitiranom iz zvučnika ili izvođenjem uživo. U karnevalsko ozračje publiku su gotovo

redovito uvodili i brojni cirkuski umjetnici hodanjem na štulama, vožnjom monocikla ili žongliranjem s raznim predmetima. Vestibul je korišten i kao izvedbeni prostor tijekom odvijanja priredbi Muzičkog biennala Zagreb – ondje je izvedena skladba *Green Music* Johna Liftona (14. 5. 1977.), primjer biosenzorne umjetnosti. Tijekom dvanaest sezona odvijanja ciklusa *Nedjeljni vrtić* (1978./1979. – 1990./1991.) navedeni prostor nazivao se i „zimskim vrtom“ i ondje su se održavale kreativne radionice za djecu pod vodstvom stručnog osoblja. U sjećanje na prvog direktora *Lisinskog*, Ivu Vuljevića, 29. prosinca 1988.,¹⁴⁴ na zidu u vestibulu prizemlja na glavnom ulazu u Dvoranu, između blagajni i ulaza u predvorje Male dvorane, svečano je otkrivena spomen-ploča s njegovim reljefnim portretom autora Želimira Janeša, uz tekst *Ivo Vuljević / 1919-1987 / utemeljitelj i prvi direktor* (prilog 18).

Impozantna stepeništa s lijeve i desne strane vestibula iskorištena su i za predstavljanje modnih kolekcija poput one kreativnog dua *eNVy room* koji su u njima pronašli inspirativnu kulisu za predstavljanje glamuroznih večernjih haljina (GU, 1. 12. 2018.).¹⁴⁵ Posljednjih godina Zagrebačke mažoretkinje na stepeništu dočekuju posjetitelje karnevalskih priredbi,¹⁴⁶ ali i Dana Dvorane.¹⁴⁷ Na desnom stepeništu, u odnosu na glavni ulaz, nalazi se prostrano odmorište na kojem publiku dočekuje skulptura Lisinskijeve glave¹⁴⁸ Vojina Bakića s natpisom na postolju *Vatroslav Lisinski / 1819. – 1854. / hrvatski skladatelj* (prilozi 19 i 19a). Djelo je svečano otkriveno na otvorenju Dvorane *Lisinski*, 29. prosinca 1973., no na drugom mjestu – u zapadnom predvorju Velike dvorane (prilog 15). Svečani čin popratio je Bakić osobno (Bekić, 2006: 181), ali i Fadil Hadžić, alias Zoran Zec:

¹⁴⁴ Nada Bezić navodi da je Vuljevićeva spomen-ploča mogla biti otkrivena 29. ili 30. prosincu 1988. (Bezić, 2012: 296); i doista, svečani je događaj održan 29. prosinca 1988. s početkom u 10 sati. Dnevnik rada / pokusi, snimanja, koncerti, ostale aktivnosti od 30. 9. 1988. do 12. 3. 1989.

¹⁴⁵ <https://www.elle.hr/moda/koncertna-dvorana-vatroslav-lisinski-kao-modna-pozornica/> (2020-05-06)

¹⁴⁶ <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-plese-pod-maskama-i-odzvanja-zvonkim-smij/> (2020-05-29)

¹⁴⁷ <https://blog.dnevnik.hr/zgmazoretkinje/2019/02/1632222414/u-nedjelju-klasifikacije.2.html> (2020-03-28)

¹⁴⁸ Lovro Lisičić, ravnatelj Dvorane od 1986. do 2007. (Kranj, 2013: 82), upotrebljava termin “poprsja” (Lisičić, 1993: 13) premda je rezultat Bakićeva rada skulptura skladateljeve glave, a isto se ponavlja i u najrecentnijoj publikaciji o *Lisinskom* (Kisić, 2013: 108). Dvorana je od Bakića možda i naručila poprsje, koje je, očito naknadnim dogovorom (možda zbog nedostatka financijskih sredstava) preinačeno u skulpturu glave.

Bista Vatroslava Lisinskog otkrivena je također na vrlo originalan način. U času kad je predsjednik Sabora [Jakov Blažević, op. A. U.]¹⁴⁹ povukao zavjesu, uzvanici su ustuknuli jedan korak, misleći da je to maglovito poprsje Ive Vuljevića, pa su se odmah prijazno nasmijevali. Nakon malo dubljeg ulaženja u ovaj likovni eksponat Vojina Bakića, ustanovili smo da je to kompozitor Lisinski, kome je kipar udahnuo za ovu svečanu priliku – nešto moderniju dušu (Zec / Hadžić, 1974: 9).

Na smještaj Bakićeve biste u prostoru predvorja Velike dvorane osvrnuo se i Maroević:

Čist prostor, čak zanimljiv u toj svojoj prigušenoj visini, no suviše kontinuiran, suviše dug da bi bio intiman. Nema središta oko kojega bi se kretao prostor. Je li to bista Vatroslava Lisinskog, što ju je izvajao Vojin Bakić (igra riječi je dopuštena), teško je reći (Maroević, 2007: 190).

Skulptura posjetiocima ne govori mnogo: gotovo apstraktni prikaz glave nema potpisa ni naziva¹⁵⁰ pa se tako ne može znati što i koga prikazuje. Neobično je da Darko Bekić, autor Bakićeve biografije, izričito piše da je Bakić „po državnoj narudžbi 'Lisinskog' morao izraditi u konvencionalnom stilu, gotovo u maniri portreta iz vremena Informbiroa što je bilo razumljivo i posve u 'duhu vremena'“ (Bekić, 2006: 181). Bekić očito smatra da je Lisinski portretiran konvencionalno jer dodaje: „I nakon Lisinskog nastavio je raditi kompromise, kakve je morao raditi i u olovno doba jugoslavenskog komunizma“ (*ibid.*). Bakićeva skulptura danas se nalazi na odmorištu južnih stepenica koje iz vestibula vode u predvorje visokog prizemlja Velike dvorane, gdje se na otvorenju *Lisinskog* 1973. vjerojatno nalazilo brončano poprsje Josipa Broza Tita Antuna Augustinčića (prilog 20). Početkom 1990-ih Augustinčićev Tito je završio u jednom od spremišta Dvorane, a 2017. godine Upravno vijeće *Lisinskog* doniralo ga je Muzejima Hrvatskog zagorja u sklopu kojega djeluje Muzej *Staro selo* Kumrovec.¹⁵¹

¹⁴⁹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8132> (2020-09-09)

¹⁵⁰ Godine 2018. dodana je pločica od pleksiglasa na kojoj stoji ime i prezime osobe koju prikazuje, godine rođenja i smrti i naznaka da je riječ o hrvatskom skladatelju.

¹⁵¹ Odluka Upravnog vijeća Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog o donaciji poprsja *Josip Broz Tito* autora Augusta Augustinčića Muzeju Hrvatskog zagorja, odnosno Muzeju *Staro selo* Kumrovec od 30. ožujka 2017., potpisnik: Davorin Štern (predsjednik Upravnog vijeća). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 2017.

Na sjevernim stepenicama koje također vode u predvorje visokog prizemlja, nalazi se dekorativni zidni pano u aluminiju arhitekta Marijana Haberlea (prilozi 21 i 21a) „s nizom kristalnih odrezanih šiljaka“ (Maroević, 1974: 20).

Impozantnim stepeništima (uz pripadajuća odmorista) s južne i sjeverne strane ili dizalom možemo se uspeti u prostor visokog prizemlja s ostakljenim zidnim površinama s tri strane svijeta. Posjetitelje dočekuje veliki garderobni prostor, četiri sanitarna čvora i, u slučaju lijepog vremena, mogućnost korištenja terase projektirane iznad glavnog ulaza u *Lisinski* koja se produžuje u balkon. Iako je primarna namjena visokog prizemlja da prvenstveno služi publici i omogući nesmetano funkcioniranje Velike dvorane smještene na prvom katu, prostor visokog prizemlja zbog svoje je prostranosti često bio mjestom održavanja glazbenih programa (osobito tijekom proslava Dana Dvorane), plesnih priredbi, modnih revija, natjecanja ljepote, izložbi, domjenaka, ali i informativnih mjesta poput štandova na kojima se izlažu (u slučaju održavanja kongresa, simpozija i sl.) ili prodaju specifični proizvodi (programske knjižice, audio-vizualni materijali, knjige, brojni prehrambeni ili unikatni proizvodi)¹⁵² povezani s priredbom koja se u tom trenutku održava u Velikoj dvorani. Također, ondje se održavaju i popratna događanja poput potpisivanja diskografskih izdanja ili knjiga.

Terasa se najčešće koristila kao dodatni ugostiteljski prostor tijekom ljetnih mjeseci, a nakon zabrane pušenja, taj je prostor namijenjen pušačima koji ondje mogu predahnuti tijekom stanke u Velikoj dvorani. Terasa je iskorištena i kao svojevrsni pijedestal s kojega je Tito promatrao i pozdravljao brojne izvođače (16. 9. 1975.) koji su, njemu u čast, ispred glavnog ulaza izvodili prigodan umjetnički program (prilog 22). Ispod terase, a iznad glavnog ulaza za posjetitelje u *Lisinski* nalazi se LED ekran koji služi za najavu priredbi u Dvorani. Budući da zbog pandemije koronavirusa i posljedica izazvanih potresom od ožujka 2020. ove godine do daljnjeg nije moguće održavanje priredbi u *Lisinskom*, spomenuti ekran omogućio je realizaciju inicijative *Lisinski na otvorenome*,¹⁵³ odnosno reproduciranje glazbe različitih žanrova 24 sata dnevno.

¹⁵² http://centar-odgojio obrazovanje-goljak.skole.hr/?news_hk=1&news_id=513&mshow=884 (2020-05-06)

<https://www.hsuir.hr/vijesti/obiljezen-medjunarodni-dan-osoba-s-invaliditetom-i-dan-ustanove-uriho> (2020-04-30)

¹⁵³ <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/predstavljen-lisinski-na-otvorenome-glazbom-okruze/> (2020-05-29)

Naposljetku, četiri stepeništa, dva s južne i dva sa sjeverne strane, vode nas iz visokog prizemlja na prvi kat – u Veliku dvoranu i njegovo predvorje, zdanje s visokim zidovima od čak 8 metara s impresivnim zidnim površinama (oko 1888 m² horizontalno i oko 300 m² vertikalno). U predvorju na prvom katu Velike dvorane posjetitelje su na svečanom otvorenju dočekale velike tapiserije Slavka Šohaja¹⁵⁴ (prilog 23) u sjevernom dijelu i Ede Murtića¹⁵⁵ (prilozi 24 i 24a) u južnom dijelu. Šohajeva tapiserija s motivima glazbene tematike tkana je od raznobojne vunene pređe u radionici Fine Kovačića oko 1970., s dimenzijama oko 4,6 m x 5,7 m (Regović i Car, 2018: 1), dok je Murtićeva tapiserija apstraktne kompozicije od raznobojne vunene pređe tkana u Ateljeu-61 za izradu tapiserija Novi Sad, Petrovaradin Tvrđava, pod stručnim vodstvom Tobolka Etelke.¹⁵⁶ Nacrt Ede Murtića načinjen je 1972., a tkanje je izrađeno 1973. u dimenzijama oko 4,6 m x 5,7 m (Regović i Car, 2018: 1). Budući da su tapiserije zbog dotrajalost uklonjene s izvornih pozicija 2010. i pohranjene u spremištu Dvorane,¹⁵⁷ velike zidne površine iskorištene su za postavu brojnih izložbi kojih je do danas održano na stotine.

Zahvaljujući svojoj širini, zapadni je dio predvorja prvog kata često mjesto druženja posjetitelja, ali i održavanja formalnijih priredbi s manjim brojem uzvanika poput tiskovnih konferencija kojima se promoviraju glazbene ili neglazbene priredbe, diskografska, notna i ina izdanja. U tom prostoru kojega krasi zidni dekorativni pano u drvu Marijana Haberlea (prilozi 25, 25a i 25b), na otvorenju je svečano predstavljena već spomenuta glava Vatroslava Lisinskog Vojina Bakića te dvije portretne skulpture Lovre pl. Matačića – Koste Angelija Radovanija (prilog 26) i Kažimira Hrastea (prilog 27).

Angeli Radovani skulpturu je izradio 1989. (Angeli Radovani, 1999; Pintar, 2016), a u *Lisinski* je unijeta svečanim otkrivanjem u predvorju Velike dvorane na otvorenju Prvog međunarodnog

¹⁵⁴ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59767> (2020-08-23)

¹⁵⁵ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42525> (2020-09-09)

¹⁵⁶ Tkalje su bile: Smiljka Lazič, Ankica Horvat, Terezija Horvat, Milenka Isakov, Ružica Isakov, Zora Pregun i Vida Ostojić (Regović i Car, 2018: 4; prilog 24a).

¹⁵⁷ Dana 6. ožujka 2018. djelatnici Odjela za tekstil, papir i kožu Hrvatskog restauratorskog zavoda pregledali su navedene tapiserije i ustvrdili da se radi o reprezentativnim tapiserijama čija se oštećenja očituju u velikom gubitku intenziteta izvornog kolorita korištenih vunених pređa. Ukoliko bi se tapiserije ponovno izložile, struka predlaže „izlaganje kopija tapiserija u mjerilu 1:1 otisnutih na težoj tkanini slične teksture na izvornim pozicijama originalnih tapiserija“ (Regović i Car, 2018: 6).

natjecanja mladih dirigenata *Lovro pl. Matačić*, 16. rujna 1995., u 19 sati¹⁵⁸ (Majnarić, 1995: 7-8), ujedno i desete obljetnice Matačićeve smrti (1899. – 1985.). Spomenuta skulptura isprva je bila smještena u zapadnom predvorju Velike dvorane (Bezić, 2012: 172), no očito je u nekom trenutku premještena na odmorešte južnih stepenica Velike dvorane jer ju ondje nalazimo na jednoj od fotografija u monografiji izdanoj povodom 30. obljetnice *Lisinskog* (Barbieri, 2004a: 49).

Četrnaest godina kasnije, 14. veljače 2009. (Sedak, 2009: 20)¹⁵⁹ povodom 110. obljetnice Matačićeve rođenja, uz predstavljanje publikacije *Živi Matačić* urednice Eve Sedak svečano je otkriveno i Matačićevo poprsje Kažimira Hrastea (*ibid.*)¹⁶⁰ na čijoj je pozadini natpis *Lovro pl. Matačić / (1899. – 1985.)*, a koje je naručio i platio Fond *Lovro & Lilly Matačić*.¹⁶¹ Te godine za ravnatelja *Lisinskog* izabran je Dražen Sirišćević (Krpan, 2013: 82; ***, 2016) koji je osobno razmjestio postojeće skulpture po Dvorani: Bakićev *Lisinski* iz zapadnog dijela predvorja Velike dvorane postavljen je na odmorešte južnih stepenica gdje se i danas nalazi, Radovanijev *Matačić* iz zapadnog predvorja Velike dvorane u službene prostorije za izvođače (u tzv. dirigentski apartman, garderobu br. 123),¹⁶² dok je Hrasteov *Matačić* ostao u zapadnom dijelu predvorja Velike dvorane, gdje je i predstavljen.

U zapadnom dijelu predvorja Velike dvorane Zagrebačka filharmonija posljednjih godina redovito održava razgovore s umjetnicima pola sata prije početka koncerta u Velikoj dvorani, odnosno od 19 do 19.30 sati. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog prostor je do nedavno

¹⁵⁸ Tom prilikom predstavljena je prigodna poštanska marka i knjiga *Lovro pl. Matačić – glazbenik* urednice Eve Sedak (Majnarić, 1995: 7-8).

¹⁵⁹ <http://metro-portal.hr/otkriveno-poprsje-lovre-pl-matacica-u-lisinskom/14926> (2020-03-28)

¹⁶⁰ Uz spomenuto umjetničko djelo, Hraste je 1999. godine za Drugo međunarodno natjecanje *Lovro von Matačić* (2000.) izradio i zlatne medalje za šesnaestoro najboljih natjecatelja (Bezić, 2012: 172).

¹⁶¹ Račun br. 55 / 08 lijevaonice umjetnina Ujević za lijevanje i montažu brončanog poprsja Lovre pl. Matačića, rad akad. kipara Kažimira Hrastea / potpisnik: Damir Ujević (direktor). Dokument je dobiven na uvid od Josipa Nalisa tajnika Fonda *Lovro & Lilly Matačić* u čijem je arhivu pohranjen.

¹⁶² Radovanijev *Matačić* nije se cijelo vrijeme nalazio u tzv. dirigentskom apartmanu, tj. garderobi br. 123. Od 2013. do 2017. godine nalazi se u uredu ravnatelja Koncertne direkcije Zagreb, Josipa Nalisa, u Ulici kneza Mislava 18. Pripojenjem Koncertne direkcije Zagreb Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u ožujku 2017., *Matačić* se vraća u *Lisinski*, no isprva u službene prostorije (ured br. 212 na prvom katu aneksa Dvorane) i naposljetku u dirigentski apartman 2020. godine. Na podacima vezanim uz seljenje Radovanijeve skulpture zahvaljujem Josipu Nalisu.

koristila za održavanje zabavnih programa nakon koncerata u ciklusu *Lisinski subotom*, a na isti način prostor se koristi tijekom Dana Dvorane *Lisinski* (29. prosinca) i Filharmonijskog bala (30. prosinca). Opuštenijoj atmosferi predvorja Velike dvorane pridonose postojeće udobne fotelje i niski stolići, ali i šankovi od kojih je onaj s istočne strane fiksiran, a druga dva (na južnoj i sjevernoj strani) su pomični.¹⁶³ Uz barske šankove na prvom katu predvorja Velike dvorane koji su otvoreni isključivo u vrijeme održavanja priredbi u Velikoj dvorani, posjetiteljima je dostupna i Kavana *Lisinski* koja se nalazi u prizemlju Dvorane, desno od Glavnog ulaza, i koja je otvorena neovisno o priredbama u Velikoj dvorani. Preuređenje Kavane bilo je povjereno zagrebačkom arhitektu Andriji Rusanu 1996., a promjena najmoprimca 2019. godine donijela je i novo rješenje interijera arhitektice Vlatke Čizmić.¹⁶⁴ Realizacija plesno-zabavnih druženja i sličnih popratnih događanja u predvorju Velike dvorane podrazumijevala je i postavljanje manje pozornice, ali i dodatnih okruglih stolova sa stolicama radi udobnijeg uživanja posjetitelja u ugostiteljskoj ponudi. Tijekom održavanja *Eurosonga* 1990. prostor zapadnog dijela predvorja korišten je kao tzv. *green room*, odnosno prostor u kojem su umjetnici čekali rezultate glasovanja.¹⁶⁵

Dvama stepeništima, sa zapadne i sjeverne strane, dolazi se na galeriju Velike dvorane na drugom katu. Impozantno i široko stepenište u sjevernom dijelu predvorja Velike dvorane (i prostor zapadnog predvorja) iskorišteni su i kao modna pista polufinalnog izbora Miss sporta Hrvatske (FVD, 30. 5. 2016.). Na južnom dijelu drugoga kata ukomponirane su zidne intarzije u drvu arhitekta i intarzista Ante (Antuna) Župana¹⁶⁶ i akademskog slikara Ernesta Tomaševića¹⁶⁷ (prilog 28), a od pokretnih umjetnina ondje se nalaze skulpture *Smeđi oblutak* Ivana Marinkovića (koja je izrađena 1988.; prilog 29) i *Kanadski totem* Vladimira Polgara (prilog 30), o kojima je jedino poznato da su ih autori poklonili *Lisinskom*. Osim umjetničkih djela, luksuznosti *Lisinskog* pridonose i prepoznatljivi kristalni lusteri (popularni „maslačci“) koje je izradila tvornica lusteri i metalne robe *Ivan Šikić* iz Zagreba u suradnji sa samoborskom

¹⁶³ Trenutačno se u Dvorani nalazi samo fiksni šank s istočne strane, budući da su „pomični šankovi“ vezani uz trenutačnog ugostitelja.

¹⁶⁴ <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/interijeri/ponovno-je-otvorena-kulna-kavana-lisinski-i-izgleda-fantasticno/9664036/> (2020-04-30)

¹⁶⁵ Navedeno je kratko vidljivo i u televizijskom prilogu o Euroviziji u Zagrebu, od 26:41 do 26:43 min. <https://www.youtube.com/watch?v=IRILOX-SgyU> (2020-06-26)

¹⁶⁶ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67849> (2020-09-09)

¹⁶⁷ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61671> (2020-09-09)

Tvornicom kristala. Prepoznatljive lustere nalazimo ukomponirane u dizajn diskografskih izdanja (prilozi 31, 31a, 31b, 31c), vizualno rješenja plakata (prilog 32), a njihovu nenametljivu dekorativnost i danas koristi marketinška industrija.¹⁶⁸

Najznačajnije i najvrednije umjetnine bile su postavljene u *Lisinskom* već na svečanom otvorenju, 29. prosinca 1973. godine. Kako je prethodno već opisano, narudžbama djela tada vodećih hrvatskih likovnih umjetnika, kipara Antuna Augustinčića (1900. – 1979.) i Vojina Bakića (1915. – 1992.), slikara Ede Murtića (1921. – 2005.), slikara i grafičara Slavka Šohaja (1908. – 2003.), Ernesta Tomaševića (1897. – 1980.) i intarzista Ante (Antuna) Župana (1912. – 1983.) osigurana je nenametljiva prestižnost širokih predvorja Dvorane, čineći prostor „glazbenog hrama“ istovremeno luksuznim i suvremenim. Uz dva ugravirana natpisa s otvorenja u vestibulu Dvorane te spomen-ploče s reljefnim portretom Ive Vuljevića Želimira Janeša u istom prostoru, predvorja *Lisinskog* danas krasi glava Vatroslava Lisinskog Vojina Bakića, Matačićeva glava Kažimira Hrastea, *Smeđi oblutak* Ivana Marinkovića i *Kanadski totem* Vladimira Polgara, dok uz jugozapadni ugao zgrade i dalje stoji poprsje Vatroslava Lisinskog Mile Grgasa. Usto interijer ukrašavaju zidna intarzija u drvu, *Razvoj glazbe*, na gornjoj galeriji Ante (Antuna) Župana i Ernesta Tomaševića te dva zidna dekorativna panoa u drvu (zapadni dio predvorja Velike dvorane) i aluminiju (odmorište sjevernih stepenica između prizemlja i visokog prizemlja) Marijana Haberlea.

U Veliku dvoranu moguće je ući na čak šest ulaza – četiri su ulaza iz predvorja prvog kata (dva ulaza sa sjeverne i dva s južne strane) i dva s galerije – s južne i sa zapadne strane. Svi su ulazi smješteni bočno u odnosu na pozornicu izuzev zapadnog ulaza s galerije koji se nalazi nasuprot pozornice, no u njezinom stražnjem dijelu, iza tribina. Ovisno o priredbi, bočni ulazi u Dvoranu koriste se za propuštanje publike i tijekom koncerta, što nije slučaj s ulazom na galeriji sa zapadne strane koji se gotovo nikada ne koristi za tu svrhu jer otvaranje njegovih vrata omogućava propuštanje svjetla iz predvorja u Dvoranu što bespotrebno privlači pažnju publike, ali i ometa odvijanje priredbe jer izvođači s pozornice imaju izravan pogled na stražnji dio Dvorane.

¹⁶⁸ Npr. lusteri su vidljivi na početku reklamne poruke tvrtke Diners Club Hrvatska. .
<https://www.youtube.com/watch?v=DUFkIC3dSU8> (2020-03-08)

Velika dvorana raspona je 40x50 metara, površine 2.360 m², s pozornicom raspona 17,4 metara. U gledalištu, podijeljenom na parter i – u kontinuiranom nastavku – tribinu, ima 1851 sjedište. Daljnjih 108 sjedišta nalazi se na podiju iza pozornice, prostoru koji je inače određen za zbor, i gdje se stolice mogu ukloniti, tako da se može smjestiti pjevački sastav od 200 članova. Iznad podija, zakrivene pokretnim drvenim stijenama, nalaze se velike orgulje sa 67 registara (4.924 cijevi), izrade tvrtke Walcker iz Ludwigsburga (SR Njemačka). Manual orgulja smješten je na lijevoj strani pozornice, zatvoren u ormar-kutiju, iz koje se za vrijeme sviranja orgulja izvlači na kotačima i smještava prema potrebi na bilo koje mjesto na lijevoj strani pozornice. Za potrebe Velike dvorane nabavljena su dva velika koncertna klavira tvrtke *Steinway*, koji se iz spremišta instrumenata¹⁶⁹ dižu na pozornicu posebnim hidrauličkim dizalom. Osim toga, stražnji dio pozornice imade mogućnost mijenjanja nivoa triju uzdužnih segmenata, a u podu pozornice ugrađen je uzdužni procijep, iz kojega se izvlači u vis filmsko platno veličine 19x8 metara: to je najveće filmsko platno pod krovom u Jugoslaviji. Potpuno izolirana akustički, Velika dvorana ponešto je nepravilnog oblika, s izlomljenim akustičkim plohama po stijenama, obloženima specijalno obrađenom američkom orahovinom. Strop je također pokriven poprečnim akustičkim elementima u koje je ugrađena rasvjeta, ventilacija i projekciona rasvjetna tijela s automatskim pomičnim zaklopcima. Čitava je dvorana ozvučena vlastitim razglasom: na vrhu tribine nalaze se, na gornjem katu, četiri kabine za simultane prevodioce, projekciona kabina s filmskim projektorima i velikim dia-projektorom (poklon grada Mainza povodom otvorenja Dvorane), te s tonskom i rasvjetnom režijom. Na prostranim stijenama Velike dvorane ugrađene su režije za radio i tv prijenose, Euroviziju i Interviziju, a u samoj dvorani osigurana je mogućnost smještavanja nekoliko televizijskih kamera. Pod dvorane prekriven je parketom, a stolice u gledalište su tapecirane, posebne konstrukcije bešumnog zaklapanja (Haberle, 1974: 9-10).

Sjedala u gledalištu raspoređena su u deset manjih cjelina – po pet u prostoru parketa i na tribini: lijevo, sredina lijevo, sredina, sredina desno i desno.¹⁷⁰ Trideset devet takozvanih „službenih“ sjedala je zatamnjeno na tlocrtu¹⁷¹ i pod tim su nazivom „definirana“ u sustavu prodaje

¹⁶⁹ U spremištu se od instrumenata danas spremaju samo klaviri, a uz njih stolci i notni stalci.

¹⁷⁰ U skladu s time razlikujemo parter lijevo, parter sredina lijevo, parter sredina, parter sredina desno i parter desno, a iste cjeline vrijede i za tribinu: tribina lijevo, tribina sredina lijevo, tribina sredina, tribina sredina desno i tribina desno. Budući da parter ima najviše 11 redova, a jedan dio tribine čak 24 reda, dio tribine od 10. reda sjedala nazivamo gornjom tribinom.

¹⁷¹ Zatamnjena sjedala u rasporedu Velike dvorane: <http://www.lisinski.hr/hr/o-nama/publikacije/> (2020-04-29)

ulaznica, odnosno ne mogu se ponuditi u slobodnoj prodaji i većinom pripadaju Upravi Dvorane¹⁷² koja njima raspolaže¹⁷³ bez mogućnosti „trajnijeg“ najma pojedinog sjedala.¹⁷⁴ U slučaju dodatnog interesa publike, u prodaju se daje galerija Dvorane (dodatni 25. red tribina)¹⁷⁵ i, ovisno o broju izvođača i scenografskim rješenjima, dodatna sjedala na pozornici Dvorane.¹⁷⁶

No, osim unošenja dodatnih stolaca u gledalište, poneke priredbe zahtijevaju suprotnu prilagodbu postojećeg rasporeda sjedala. Konkretnije, izvedbe pojedinih glazbeno-scenskih djela zahtijevale su intervencije u prostor gledališta. Tako je scensko rješenje rock-opere *Gubec-beg* zahtijevalo cijelu pozornicu, pa se Orkestar morao smjestiti u parter dvorane iz kojega je prethodno uklonjen određeni broj sjedala. Ista praksa, u drastičnijem obliku, koristit će se i kasnije.

Prilikom pripreme Dvorane za održavanje *Eurosonga* (5. 5. 1990.) iz partera gledališta su uklonjena gotovo sva sjedala kako bi se izgradila prikladna pozornica za taj televizijski spektakl. Tvrtka Investinženjering¹⁷⁷ morala je prilagoditi unutrašnjost Velike dvorane i popratne sadržaje u skladu sa zahtjevima natjecanja i televizijskog prijenosa vodeći brigu da zahtjevi televizijske produkcije ne ugroze osnovnu koncertnu funkciju prostora. Pozornica načinjena za potrebe eurovizijskog spektakla dizajnirana je s ciljem da se relativno brzo rastavi i ukloni, kako bi se što brže omogućio nastavak uobičajenih koncertnih aktivnosti. Specifičnost

¹⁷² Izuzetak je šest sjedala koja pripadaju Upravi Grada Zagreba kao vlasniku Dvorane (tribina sredina, prvi red, od 9. do 14. sjedala), a koja se smatraju akustički najatraktivnijima.

¹⁷³ Iz rasporeda sjedala Velike dvorane dostupnog na službenoj stranici vidljivo je kako, između ostalog, Dvorana „zadržava“ tri sjedala najbliža ulazima, odnosno izlazima iz Dvorane (tribina desno – 1. red: sjedalo 7; tribina lijevo – 1. red: sjedalo 1; parket desno – 1. red: sjedalo 7) od kojih su krajnje lijevo i krajnje desno sjedalo prvoga reda tribine namijenjena službenoj osobi (vatrogascu), dok je krajnje desno sjedalo u parteru desno namijenjeno „dežurnom“ djelatniku dvorane prisutnom na svim priredbama, neovisno o organizatoru. Praksa „dežurstva“ ukinuta je 2013. godine, no sjedalo je i dalje ostalo „službenim“.

¹⁷⁴ U nekim inozemnim koncertnim dvoranama, primjerice u berlinskom Konzerthausu, moguće je zakupiti određeni broj sjedala ili donirati određeni iznos u zamjenu za postavljanje pločice s imenom donatora na sjedalo.

¹⁷⁵ Maksimalno je moguće postaviti trideset sedam sjedala; doduše, „običnih stolaca“.

¹⁷⁶ Točan broj i raspored dodatnih stolaca na podiju je varijabilan, no maksimalno se može postaviti 108 stolaca numeriranih u četiri reda. Navedeno se najčešće koristi kod recitala uglednih pijanista poput Ive Pogorelića (9. 2. 2019.) ili manjih ansambala poput *Bečkih dječaka* (15. 2. 2020.) čiji su koncerti posljednjih desetak godina redovito rasprodani.

¹⁷⁷ <https://web.archive.org/web/20071029193102/http://www.gin.hr/en/lisinski.htm> (2020-04-30)

eurovizijskog natjecanja odrazila se i na trajnu fizičku intervenciju u prostor Velike dvorane jer su iznad posljednjih redova gornjih tribina Dvorane nadograđene komentatorske kabine koje su uklonjene tek 2009. godine, skupa s kancerogenim azbestnim pločama (Kovačević, 2009). Prilagodba *Lisinskog* odrađena je uspješno i u rekordnom roku, Velika dvorana je bila zatvorena od 20. ožujka do 15. svibnja 1990.,¹⁷⁸ a Investinženjering dobiva novi zadatak – superviziju rada na zamjeni bakrenog krova 1992. godine.¹⁷⁹

No, i bez intervencija u prostor, parter Dvorane postajao je povremeno dio pozornice. U postapokaliptičnoj scenskoj produkciji Mozartove *Čarobne frule* redateljice Dore Ruždjak Podolski (5. i 20. 12. 2009.), Papageno (tumači ga Marko Mimica) na pozornicu dolazi iz partera pjevajući svoju najpoznatiju ariju *Der Vogelfänger bin ich ja*. Parter kao „produžetak“ pozornice iskoristio je i redatelj Krešimir Dolenčić prilikom scenskog uprizorenja Bizetove *Carmen* (26. i 27. 11. 2011., 13. 12. 2011.). Naime, međuprostor između partera i tribina postao je dio scene na koju se motorom marke *Harley-Davidson* dovozi toreador Escamillo (tumači ga Matija Meić).

Od 2010. godine, sjedala se jednom godišnje uklanjaju iz partera za potrebe održavanja priredbe *Lisinski pleše pod maskama* u kojoj se parter gledališta pretvara u plesni podij. Preobrazba gledališta u plesni podij događa se katkad i spontanim plesom posjetitelja. Česte su i planirane intervencije organizatora poput angažiranja nekoliko plesnih parova koji plesom u međuprostorima partera priredbu čine svečanijom i ekskluzivnijom. Takav je *Filharmonijski bal* Zagrebačke filharmonije koji se svake godine održava 30. prosinca. Uz koncertni program koji sadržajno nalikuje programu Novogodišnjeg koncerta Bečke filharmonije (valceri, polke i koračnice obitelji Strauss i njihovih suvremenika), svečanom ugođaju pridonose i plesni parovi, ali i podjela čaša s pjenušcem koje konobari unose na kolicima za posluživanje tijekom pretposljednje skladbe. Budući da nije moguće u tako kratkom vremenu poslužiti sve posjetitelje, čaše se dijele najbližoj publici u parteru i prvim redovima tribine. Prije posljednje kompozicije, dirigent nazdravlja publici, ispija se pjenušac, nakon čega slijedi neizostavna *Radetzkyjeva koračnica* Johanna Straussa starijeg.

¹⁷⁸ Dnevnik rada / koncerti, pokusi, snimanja i ostale aktivnosti od 14. 5. 1990. do 29. 12. 1990. Arhiva *Lisinskog*.

¹⁷⁹ <https://web.archive.org/web/20071029193102/http://www.gin.hr/en/lisinski.htm> (2020-04-30)

Lisinski je prvenstveno izgrađen za koncerte ozbiljne glazbe u kojoj su publici namijenjena isključivo sjedeća mjesta. Uobičajilo se da jedino organizator smije pretvoriti gledalište u plesni podij i to, dakako, uklanjanjem sjedala. No, čest je bio i slučaj kada su izvođači popularne glazbe publiku poticali da zaplešu ne znajući za kućni red. Kada ih publika, znajući nepisana pravila ponašanja nije poslušala, izvođači su ih smatrali mlakima i nezainteresiranima.

Uz iskazivanje poštovanja prema nacionalnoj himni, ustajanje publike uvriježilo se i kao iskaz poštovanja i potpore; ruskog baritona Dmitrija Hvorostovskog (13. 5. 2016.) publika je pri ulasku na pozornicu dočekala ovacijama izražavajući tako podršku njegovoj borbi sa zloćudnom bolesti od koje je, nažalost, iduće godine i preminuo. Brojne koncerte, poput gostovanja srpskog violinista Nemanje Radulovića i ansambla Double sens¹⁸⁰ (12. 12. 2005.) ili nastupa Orkestra Minhenskog radija i Zbora Bavarskog radija pod vodstvom Ivana Repušića (2. 2. 2019.), publika je dočekala na nogama, a izvedba spomenutih njemačkih ansambala k tome je izmamila suze dirigentu i publici.¹⁸¹ Na koncertima Mate Miše Kovača (11. i 12. 2. 2014.) publika je cijelo vrijeme stajala usprkos negodovanju manjeg dijela posjetitelja¹⁸² držeći k tome i transparente s natpisima prikladnijima za nogometni stadion nego koncertnu dvoranu.¹⁸³

U *Lisinskom* se nije sjedilo samo na stolcima. Na koncertu Stinga i Edina Karamazova (11. 2. 2009.) dio publike sjedio je na stepenicama Dvorane,¹⁸⁴ a na recitalima Ive Pogorelića

¹⁸⁰ „Virtuoznom izvedbom, svježim pristupom i ekstravagantnim stilom glazbenici su oduševili i digli na noge publiku *Lisinskoga*“.

<https://www.seebiz.eu/trzista/product.php?title=nemanja-radulovic-odusevio-lisinski&id=129750> (2020-07-02)

¹⁸¹ „Kao drugi dodatak i veliko iznenađenje za publiku koncertnog ciklusa 'Lisinski subotom', koja je nakon izvedbe skočila na noge i dugim ovacijama zahvalila na predivnom daru, Gotovčevu 'Himnu slobodi', uz vrlo točnu, razgovijetnu i očito studiozno naučenu dikciju Gundulićevih stihova, zanosno nam je otpjevao glasoviti Zbor Bavarskog radija praćen u finalu veličanstvenom tutnjavom čitavog Orkestra Minhenskog radija. Nisam bio jedini u publici koji sam proplakao, a kad se okrenuo prema publici suze je brisao i dirigent Ivan Repušić“ (Pofuk, 2019).

¹⁸² Primjerice, jedna gospođa je nakon koncerta poslala e-mail marketingu Dvorane tražeći povrat novca za kupljene ulaznice jer je kupila sjedeća, a ne stajanja mjesta. Iako je mogla sjediti, od drugih posjetitelja koji su stajali nije vidjela pozornicu, pa je stoga bila prisiljena stajati i slušati koncert.

¹⁸³ Navedeno je vidljivo na snimci koncerta Mate Miše Kovača (12. 2. 2014).

<https://www.youtube.com/watch?v=5vzO25Ur1NA> (2020-08-05)

¹⁸⁴ Na taj je način u koncertu uživala i autorica ovoga rada.

negdje u jesen '81:¹⁸⁵ uz elitnu publiku i *connaisseure* u njihovim stalnim stolicama, na podu prepunog *Lisinskog*, mogle su se vidjeti zanesene dugokose djevojčice u sajmonicama i traper-jaknama, koje kao da su upravo stigle s koncerta *Azre*, *Riblje čorbe* ili *Gilan banda*, kako koncentrirano sjede i prate Bachovu suitu br. 2 ili Prokofjevljevi Treći koncert. Sve ono najbolje, sve zainteresirano, najvredniji ljudi toga doba bili su ili su htjeli biti na tim koncertima (Matić, 2004b: 314).

Dakako, u mnogim je situacijama bilo nemoguće spriječiti ustajanje posjetitelja, no bilo je i obratnih situacija. Primjerice, José Feliciano održao je dva rasprodana koncerta za redom u jednoj večeri (19. 5. 1979. u 17 i 20 sati), no

nakon prvoga koncerta pola publike nije htjelo izaći iz Dvorane. Bili su nezadovoljni jer je Feliciano jako skratio koncert, otpjevao je tek nekoliko pjesama, bio je indisponiran, sve skupa je bilo loše. I što učiniti? Drugi koncert je u osam, a ovaj je bio u pet, a publika se ne diže. [...] Zamolili smo posjetitelje da izađu, a kad nisu htjeli, ostavili smo ih da sjede na stubama. Došla je druga publika i sve se lijepo završilo. Feliciano je pjevao mnogo bolje na drugom koncertu, i svi su bili zadovoljni¹⁸⁶ (Barbieri, 2004: 344).

Prostor pozornice često su „narušavali“ sami umjetnici želeći stvoriti ili pojačati dojam prisnosti, međusobnog razumijevanja i interakcije. Mnogi izvođači poput Dizzyja Gillespiea (20. 7. 1978.)

u nakani da sve prisutne privoli da zajedno s njim zapjevuše tih par taktova „Olinge“, bio je toliko uporan da je s pozornice sišao među slušateljstvo neprestano ravnajući rukama. Nažalost, tu njegovu želju slušateljstvo nije ispunilo. Pomalo razočaran, malo kasnije je tom istom slušateljstvu (okupilo se više od 1100 posjetitelja) otvoreno predbacio za preveliku suzdržanost (Šorak, 1978: 11).

S druge strane Bobby McFerrin (21. 2. 2009.) bio je u tome i više nego uspješan:

¹⁸⁵ Iako je po sjećanju Đorđa Matića Pogorelić nastupio u *Lisinskom* u jesen 1981., prema arhivi *Lisinskog* te je godine održao recitale 13., 24. i 26. siječnja, a naredne je nastupio četiri puta: 30. i 31. svibnja, 2. lipnja i 29. kolovoza 1982. godine Dnevnik rada / inspicijent i dežurni / pokusa, snimanja, priredbi i ostalih akcija od 9. 12. 1980. do 26. 4. 1981.; Dnevnik rada / inspicijenata / pokusa, snimanja / priredbi i ostalih akcija od 8. 3. 1982. do 21. 10. 1982.

¹⁸⁶ Iz razgovora Marije Barbieri s koordinatoricom programa Dvorane *Lisinski*, Višnjom Trputeć Poljanec.

Posjetitelje se, uz ne baš previše nagovaranja, uspjelo natjerati i da zapjevaju vokalnu dionicu Bachove Gounodove *Ave Marije*, dok je McFerrin sam pjevao instrumentalnu dionicu Bachovog preludija. A nakon toga je bilo moguće sve, pa tako i posve slobodne improvizacije, u kojima je sudjelovala i publika, koju je McFerrin vodio vještije od bilo kojeg, pa i akademskog profesora solfeggia (Matasović, 2009: 33).

Nevjerojatnu interakciju s publikom na rasprodanom koncertu ostvarili su i pijanist Chick Corea i vibrafonist Gary Burton (30. 10. 1979.):

Teško je opisati atmosferu u dvorani u kojoj Chick sa publikom izvodi kolektivni happening *Koncert za klavir i 2000 glasova*. Publika je na određenim mjestima peteroglasno pjevala i davala određeni ritam pljeskanjem. Originalni i hrabri eksperiment kakav si može priuštiti i s uspjehom okruniti samo Chick Corea koji se, osim kao glazbenik, prikazao i kao duhovit šoumen (Janković, 1979: 11).

Potpuno drugačiji dojam na kritičare je ostavilo gostovanje Chicka Corea dvije godine kasnije (2. 7. 1981.). Uz njega su svirali saksofonist Joe Henderson, kontrabasist Gary Peacock i bubnjar Roy Haynes. Za razliku od prvog gostovanja, koncert je održan u nepovoljnijem terminu na početku srpnja pa ne čudi da nije bilo više od samo oko 1400 posjetitelja:

Corea i prijatelji izveli su i obradu jednog starog bečkog valcera, što je odmah zapaženo i popraćeno odobravajućim pljeskom. Ostaje dojam da dvorana *Lisinski* nije osobito pogodna za ovakve nastupe zbog svoje akademske, uštogljene atmosfere, što je sa džez muziciranjem nespojivo, tako da je osoblje dvorane bilo u nedoumici što da radi kad je dio mlađe, nekonvencionalne publike na drugi bis – sjeo na pod ispred pozornice (Filipović, 1981: 64).

Umjetnicima su se na pozornici nenadano znali „pridružiti“ i gledatelji. Ležernost koncerta Fatsa Domina (17. 3. 1977.):

bila je takva da čak ni narudžbe posjetilaca, od kojih se jedan popeo na pozornicu da poželi *Kansas City*, nisu djelovale neukusno. A nakon frenetičnog finala, kad se orkestar prošetao dvoranom u tradiciji paradnih džez-sastava New Orleansa izводеći *When the Saints*, moglo se samo poželjeti da duh rock and rolla još jednom tako uspješno uđe u ovu dvoranu (Vrdoljak, 1977: 15).

Nekoliko najvatrenijih obožavatelja Mate Miše Kovača (11. 2. 2016.) uspjelo je dopuzati na pozornicu, a prema kazivanju Tomislava Kralja, tadašnjeg voditelja studentske službe *Lisinskog*, jedan mu je čak poljubio i cipelu.

Neki izvođači bili su neprofesionalni, drugi nepredvidivi. Pjevač grupe *The Platters* nastupio je pijan¹⁸⁷ (7. 4. 1977.), a flamenco gitarist Manitas de Plata koji je rasprodao dva koncerta (14. 11. 1979. u 19.30 i 22 sata)

potrudio se da uspostavi prisni dodir s publikom: prošetao se između redova i predstavnicama ljepšeg spola kavalirski svirao na uho, a potom ih još i poljubio. Pomalo zatečena publika, nenavikla na takvu vrstu scenskog nastupa, nije uzvratila istom mjerom prisnosti, pa je izostala zapaljiva flamenco atmosfera (***, 1979: 22).

Osobito nepredvidiv bio je Dizzy Gillespie:

u kratkoj stanci između dvije skladbe, odjednom je skočio, napravio čučanj u zraku i u trenutku kad je nogama dotakao pozornicu – orkestar je „planuo“. Na svršetku koncerta izveo je još jedan „štos“: kad mu je u ime Udruženja kompozitora lake muzike Hrvatske i organizatora Ivo Körbler predao cvijeće i darove (male gusle i čuturicu – sve ručni rad), D. Gillespie mu je skočio u krilo?! Na sreću I. Körbler se izvrsno snašao: nije bilo lako izdržati težinu tada 39-ogodišnjeg trubača (Šorak, 1978: 11).

Originalnu, no loše realiziranu ideju imao je Đorđe Balašević (23. 10. 1982.) koji je na pozornicu doveo „živu“ scenografiju – guske koje su tijekom koncerta sišle s pozornice i napravile pomutnju u gledalištu:

Najsmešniji događaj bio je sa Đoletovim guskama. Nije hteo da počne koncert bez njih. Svi imaju balerine, a oni *đokice*. S tom idejom dođu u *Lisinski*. Ovi kažu: „Ne dolazi u obzir! Guske na sceni? Nema koncerta!“ Nekako se nagodimo. Biće gusaka, ali vezanih. I sad, izlazimo na scenu. U prvom redu sede Rajko Dujmić, Vlado Kalember, sva muzička sila Zagreba. Đole se predstavi, pa kaže:

¹⁸⁷ „S prvim blokom 'velikih uspjeha' jasno je da Tony Williams odavno već nema glasa, što je najžalosniji aspekt koncerta. Osim toga, Tony je... malo 'tankiran'... Nesiguran na nogama, nesiguran u pjesmama“ (Vrdoljak, 1977a: 15).

„Znate, ja nisam navikao da budem vezan, pa neće ni moje *đokice*“! Pusti guske, one se razgakaše i rastrčaše, nastane cirkus.¹⁸⁸

Odabir *Lisinskog* nije se uvijek pokazao najsretnijim koncertnim rješenjem, što može potkrijepiti slučaj malijske glazbene dive Oumouu Sangaré:

Premda poluprazna, dvorana *Lisinski* (op. a.) tom mi se prigodom ponovno učinila paradoksalno pretijesnom za ono što se u njoj trebalo / željelo / moglo zbiti. Jasna podjela dvorane na pozornicu i gledalište, uvriježeni kod ponašanja prema kojem za vrijeme koncerta nije dozvoljeno ustajanje i plesanje, kao i činjenica da je dvorana uistinu bila prevelika za okupljenu publiku, učinila ju je neprikladnom za koncert velike, no u Zagrebu pokazalo se ipak ne dovoljno poznate glazbenice (Piškor, 2010: 105).

Zasigurno najveću uzurpaciju svih svojih prostora *Lisinski* je doživio tijekom noćenja Savezne štafete koja je u Dvoranu unesena 8. svibnja 1985. u 19.50 sati, a iz Zagreba je trebala krenuti sljedećeg dana „u 6,45 sati ispred Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski*“ (Starešina, 1985: 6). Tijekom cijele noći u prostorima Dvorane trebao se odvijati prigodan program:

U dvoranama i predvorjima *Lisinskog* nastupit će KUD-ovi iz Zagreba, Beograda i Sarajeva, Branka Cvitković će izvesti tekst Dubravke Ugrešić *Ženska proza*, a glumačka družina *Boja* svoj *Nebeski cabaret*. U Dancing-clubu će nastupiti *Smokvini banditi*, *Naturalna mistika*, *Call '66*, *Stop*, u rock-paradi *Film*, *Dorian Gray*, *Aerodrom*, *Lačni Franc*, *Električni orgazam*, *Zabranjeno pušenje*. Za ljubitelje jazza će svirati *Jazz Fan*, *Swing again*, *Jazzology*, M. Matišić i *Jazzwa*. Na poetskom će sijelu sudjelovati pjesnici Vesna Parun, Zvonimir Balog, Milko Valent i Zvonko Maković, glumci Darko Čurdo, Dragan Milivojević i studenti AKF i TV, a *Veselu televiziju Štefeti* vodit će Zoran Pezo (*ibid.*).

Rezultat je, međutim, bio „rokerski stampedo hapening“ kojemu je prisustvovalo više od 6000 mladih ljudi (Torbarina, 1985: 5). Naime,

U foajeima velike i male dvorane bačeno je na tapisone na tisuće užarenih opušaka, nogama su gašeni čikovi, nisu pošteđene ni fotelje u predvorju, ali ni sjedala u gledalištima po kojima se gazilo, skakalo, skidalo brojeve ili ih se trgalo. Vrhunac pomanjkanja svake mjere

¹⁸⁸ <http://www.riznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=95.5;wap2> (2020-05-04)

dobrog ukusa i korektnog ponašanja bilo je homoseksualno nadigravanje i međusobno naganjanje izvođača rock grupe *Zabranjeno pušenje*, na svečano okićenoj pozornici velike dvorane *Lisinski*. Ta igra završila je u penjanju rockera na dragocjeni *Steinway* klavir i skakanjem po njegovu poklopcu. Dalje se navodi da je objekt ostao u strašnom stanju zbog razbijenih i razbacanih čaša i boca (Starešina, 1985: 6).

Budući da je noćenje Štafete svojevremeno bilo organizirano u beogradskom Sava centru i u ljubljanskom Cankarjevom domu, po istoj je analogiji odabran *Lisinski* (Milijašević, 1985: 2), pa se za propust prozivala uprava Dvorane. „Naime, nigdje nije bilo pepeljara, a u velikoj dvorani čuvari su prisiljavali prisutne da rock koncert prate sjedeći, što nigdje dosad nije bilo zabilježeno, a posjetiocu su u *Lisinski* puštani samo na jedna vrata“ (Torbarina, 1985: 5). „U 6.45 sati Štafeta je ispraćena pljeskom nastavila svoj put po Jugoslaviji“ (Prčić, 1985: 8). Uprava Dvorane procijenila je štetu na 5 milijuna dinara i tražila od organizatora, Gradske omladine Saveza socijalističke omladine Hrvatske obeštećenje, no njihovo Predsjedništvo je smatralo da je „proslava noćenja Štafete bio dobar izgovor da Koncertna dvorana i njezin direktor Ivo Vuljević zatvore financijsku konstrukciju za obnovu dvorane, pripisujući omladini da ju je maltene sasvim uništila“ (Torbarina, 1985: 5). „Čulo se i ciničnih prijedloga da se Predsjedništvo ispriča *Lisinskom* što omladinci nisu u stanju doći na koncert taksijem, po dvojica u svakom razmaku od pet minuta kako bi olakšali posao osoblju“ (Starešina, 1985a: 6).

Na pozornicu se, prema riječima nekadašnjeg inspicijenta Dvorane, Krunoslava Došena, tijekom održavanja državnih priredbi, sjednica Komunističke partije Hrvatske i sličnih manifestacija, postavljao i portretni kip Josipa Broza Tita od stiropora, dimenzijama i osnovnim obličjem identičan najpoznatijem kipu Josipa Broza Tita Augusta Augustinčića, postavljenom pred njegovom rodnom kućom u Kumrovcu (prilog 33). Nije poznato vrijeme nastanka te inačice kipa, a najvjerojatnije je uništena početkom 1990-ih.

Uz portretni kip Tita, na pozornicu se povremeno postavljalo i poprsje jugoslavenskog predsjednika vidljivo na snimci Televizije Zagreb¹⁸⁹ koja prikazuje Tita kako tadašnjem

¹⁸⁹ Isječak *Tito odlikuje Zagreb ordenom narodnog heroja* iz dokumentarnog filma *Oslobođenje Zagreba* redatelja Branka Marjanovića (1945.).

<https://www.youtube.com/watch?v=DW7RwsyvVSw> (2020-09-05)

zagrebačkom gradonačelniku, Ivi Vrhovcu, predaje Orden narodnog heroja Gradu Zagrebu povodom 40. obljetnice njegovog oslobođenja (16. 9. 1975.).¹⁹⁰

Ako se iz ulaznog predvorja, odnosno vestibula ide prema Maloj dvorani, posjetitelj prvo ulazi u predprostor s garderobom za posjetitelje s desne i sanitarnim čvorom s lijeve strane. Ujedno, tu je najčešće i informativno-prodajni štand na kojemu je moguće nabaviti dodatne materijale povezane s priredbom: programsku knjižicu, audio-vizualne i ine materijale, knjige i slično. Predprostor nas vodi u predvorje Male dvorane čiji je južni dio ostakljen, a istočni i zapadni zidovi obloženi kamenom. Predvorje je mjesto održavanja brojnih izložbi, tiskovnih konferencija, komornih i solo koncerata, radionica i aktivnosti najmlađeg uzrasta (najčešće u ciklusu *Nedjeljni vrtić*). Tijekom trajanja Eurovizije, predvorje Male dvorane iskorišteno je i kao tzv. novinski centar brojnih novinara (prilog 34), no ponajviše se koristilo za održavanje popratnih događanja poput koktela i domjenaka. S pet stepenica na sjevernoj strani predvorja ulazi se u Malu dvoranu.

Mala dvorana posve je nepravilnog, peterokutnog oblika, s nepravilnim podijem u jednom dijelu, sa 313 fiksiranih sjedišta, koja se međutim mogu demontirati i dvorana tako osloboditi za orkestralne pokuse, izložbe ili druge vrste priredaba. I Mala dvorana je pretežno obložena drvom, s lepezastom drvenom nadstrešnicom iznad podija, koji je također, kao i u Velikoj dvorani, stepenasto povezan s auditorijem. Za priredbe u Maloj dvorani stoje također na raspolaganju dva daljnja nova klavira tvrtke *Steinway*, kao i jedan novi klavičembalo, tvrtke *Neupert*¹⁹¹ (Haberle, 1974: 9).

Prostor Male dvorane je na otvorenju 1973. izgledao sasvim drugačije, a današnji izgled rezultat je temeljite obnove i uređenja 1997.¹⁹² povjerene arhitektu Andriji Rusanu (Laslo, 2011: 215), Snježani Jakopčić, Gordanu Mehmedoviću i Dariji Radivojević.¹⁹³

¹⁹⁰ Tijekom Titovog boravka u Zagrebu od 15. do 18. rujna 1975. dogodio se i incident – eksplodirala je bomba u Paromlinskoj ulici 18. rujna 1975. godine, no nije bilo ozlijeđenih.

<https://www.jutarnji.hr/globus/povijesni-ekskluziv-globusa-tko-je-i-kako-zapravo-izveo-atentat-na-marsala-tita-zbog-kojeg-je-13-hrvata-osudeno-na-smrt-304711> (2020-09-09)

¹⁹¹ Navedeni instrument koristi se i danas.

¹⁹² *Zagrebački leksikon* pogrešno navodi da je temeljita obnova Male dvorane bila 1999. (Bilić i Ivanković, 2006: 539).

¹⁹³ [http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/\[183\]multikulturalni-prostor,2987.html](http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/[183]multikulturalni-prostor,2987.html) (2020-03-28)

U odnosu na prvotno rješenje ravni pod gledališta zamijenjen je djelomično amfiteatralnim prostorom, a pozornica više nije kvadratnog oblika već je s prednje strane ovalna a i s preostale tri nepravilnog oblika, navodno u skladu sa željama Relje Bašića, osnivača i umjetničkog ravnatelja Teatra u gostima, kazališne skupine koja je u *Lisinskom* redovito nastupala od 1979. godine.

U Maloj dvorani do sada su se ponajviše izvodile kazališne predstave, komorni koncerti, recitali mladih umjetnika, većina jazz koncerata, književnih večeri, ali i raznovrsne druge manifestacije. Postavljanjem manjeg broja ugostiteljskih stolova i stolaca uz konzumaciju pića¹⁹⁴ u stražnji dio gledališta Male dvorane na koncertima Jazz orkestra Hrvatske glazbene mladeži (na inzistiranje umjetničkog voditelja ansambla, Sigija Feigla) tijekom sezone 2012./2013., pokušala se uspostaviti klupska atmosfera koja, međutim, nije uspjela zaživjeti. Iako su jazz koncerti u *Lisinskom* prisutni od otvorenja, razlika u doživljaju *Lisinskog* kao isključivo koncertnog prostora, za razliku od kluba koji dopušta raznovrsne interakcije, očito je bila nepremostiva.

Svaku priredbu u Dvorani prati određen broj razvođačica, hostesa i biljetera. Razvođačice pomažu publici u pronalaženju sjedala, a za vrijeme trajanja priredbe prate da se posjetitelji pridržavaju kućnog reda koji posjetiteljima strogo zabranjuje fotografiranje,¹⁹⁵ audio, ili video snimanje koncerta,¹⁹⁶ stajanje/plesanje (umjesto sjedenja) i svako neprikladno ometanje koncerta pod kojim se, kada je riječ o akustičnim koncertima ozbiljne glazbe, podrazumijeva i tiši razgovor. Uobičajilo se da razvođačica nakon dva upozorenja zamoli pričljive posjetitelje da napuste Dvoranu.¹⁹⁷ Odjevne i druge predmete (poput kišobrana) posjetitelji odlažu kod hostesa na garderobi Dvorane i preuzimaju ih nakon završetka priredbe. Iskusi hostese

¹⁹⁴ Cijena ulaznice za ta mjesta bila je viša od ostalih u Dvorani, a podrazumijevala je i napitak po odabiru posjetitelja.

¹⁹⁵ „S moje strane poseban pozdrav organizatoru koji nije dopustio fotografiranje te mladoj crno odjevenoj vještici da mi uočivši moju moćnu kameru cijelo vrijeme 'dihala za ovratnik' i šaptala u uho: 'Nemojte slikati', 'Slikanje nije dopušteno' – i slične nježne riječi“ (Padelin, 2005: 32).

¹⁹⁶ S obzirom na razvoj današnje tehnologije koja gotovo svakom novijem modelu mobilnog uređaja omogućuje video i foto snimanje, nemoguće je spriječiti neovlašteno snimanje.

¹⁹⁷ Osobno sam doživjela da su na klavirskom recitalu u sklopu ciklusa *Pianofortissimo* u sezoni 2004./2005. dvije gospođe cijelo vrijeme potihom pričale u prvom redu partera sredine, i nakon dva upozorenja, razvođačica ih je treći put ljubazno zamolila da napuste Dvoranu što su bez pogovora i učinile.

prodaju programske knjižice i povremeno pomažu na pozornici Dvorane asistirajući tijekom ili po završetku priredbe pri dodjeljivanju pojedinih nagrada ili uručivanja cvijeća umjetnicima.

Biljeteri, ili u žargonu *kartodrapci*,¹⁹⁸ su mladići koji u paru stoje na ulazima u Dvoranu. I dok oni na glavnom ulazu u Dvoranu provjeravaju ispravnost ulaznica, na ulazima u Veliku ili Malu dvoranu njihova je zadaća pozdraviti posjetitelje, uputiti ih prema dijelu Dvorane u kojem se nalazi njihovo sjedalo, upozoriti ih i spriječiti unošenje nedozvoljenih predmeta (npr. kišobrana) ili neprikladne odjeće (zimskih jakni, kaputa, itd.). Ako je poslije koncerta ili za vrijeme stanke predviđeno potpisivanje diskografskih izdanja, knjiga ili slično, uz pomoć voditelja/ice prostora za posjetitelje, zadaća biljetera je osigurati odgovarajuće uvjete koji najčešće podrazumijevaju usmjeravanje zainteresiranih, ali nagomilanih posjetitelja u organizirane redove. Biljeteri često osiguravaju održavanje koktela, domjenaka i sličnih popratnih događanja, namijenjenih isključivo odabranim gostima s pozivnicama.

Ako se u Dvorani odvija priredba tzv. „visokog rizika“, odnosno najčešće koncert izvođača koji rijetko ili gotovo nikada nije nastupao u *Lisinskom*, a čija publiku nije navikla na umjetnikovu „dostupnost“ i blizinu u fizičkom smislu,¹⁹⁹ biljeteri se koriste i kao „živi štit“ izvođača, s ciljem sprečavanja povremenih spontanijih pokušaja dolaska publike na pozornicu. Broj izvođača, hostesa i biljetera u Dvorani nije uvijek isti i ovisi o brojnosti publike i vrsti pojedine priredbe. Najmanje ih treba za koncerte ozbiljne glazbe čiju publiku većinom čine pretplatnici pojedinih ciklusa koji su ujedno i najčešći posjetitelji *Lisinskog*, odlično poznaju prostor i u njemu se samostalno snalaze. Više osoblja potrebno je u slučaju održavanja priredbi netipičnih za „glazbeni hram“, od priredbi „visokog rizika“ do najraznovrsnijih događanja koje se u *Lisinskom* održavaju po prvi put i sa sobom dovode „novu publiku“. Za potonje posjetitelje karakteristično je nesnalaženje po prostorima Dvorane, nepoznavanje kućnih pravila (nije dozvoljeno ulaženje u jakni, unošenje kišobrana i slično), ali i kašnjenje na koncert.

¹⁹⁸ Iako se danas koristi elektronsko očitavanje ulaznica i pretplatničkih iskaznica, moguće je da povremeno navedeni sustav zakaže, pa se *biljeteri* povremeno vraćaju nekadašnjem načinu poništavanja (*drapanja*) kupljene ulaznice.

¹⁹⁹ Naime, većina izvođača popularne glazbe najčešće je od publike odvojena fizički: visinom pozornice u odnosu na gledalište, zaštitnom ogradom, ali i „živim“ štitom, tj. redarima.

Dok u drugim „koncertnim“²⁰⁰ prostorima priredbe najavljene u večernjim satima gotovo nikada ne počinju u oglašeno vrijeme (nerijetko sat vremena poslije, pa i više od toga), Dvorana *Lisinski* strogo se drži najavljenog vremena početka. No, bez obzira o kojem se glazbenom žanru radi, dio publike uvijek kasni. Kada su u pitanju koncerti ozbiljne glazbe uobičajilo se da se zakašnjela publika propušta u Dvoranu najčešće između skladbi (za vrijeme pljeska) i to isključivo kroz lijevi bočni ulaz na galeriji drugog kata koji je najudaljeniji od pozornice i stoga najmanje vidljiv izvođačima. U slučaju koncerata popularne glazbe, izravnih i/ili odgođenih projekcija filmova i opera koji se odvijaju uz ozvučenje, kongresa, političkih skupova i slično, u dogovoru s organizatorom, zakašnjela se publika propušta u Dvoranu na nekoliko ulaza, pa čak i za vrijeme odvijanja određene točke u programu.

Iako su mnogi bili skeptični oko ulaska Muzičkog biennala Zagreb u *Lisinski* u svibnju 1975., upravo je njegovo održavanje u tom prostoru prinijelo iznenađujuće velikoj posjećenosti. Primjerice, prema riječima Nikše Gliga, voditelja Muzičkog salona Studentskog centra u Zagrebu od 1969. do 1986. godine:²⁰¹

... ova moja publika ne bi nikada mogla ući u *Lisinski* na ovaj način na koji ulazi ovdje [misli se na Studentski centar, op. A. U.] jer bi ih sigurno neki od onih neljubaznih stražara (namjerno kažem stražara, Mandić ih je jednom nazvao kremeri hrvatske kulture) sigurno ne bi pustio onakve s čupavom kosom ili trapericama u taj posvećen, a meni jako komičan prostor. Mislim, takva institucija kao što je koncertna dvorana mora pustiti i na određenim priredbama, recimo, i na rock-koncertima, tolerirati upravo takvu kostimografiju nazočne publike, a to je ipak vrlo neprincipijelno. Ipak ja ne bih prejudicirao rezultate koji bi mogli nastati nakon što Zagrebački muzički bijenale u svibnju ove godine, prvi put uđe u prostore te dvorane. I to je, mislim, prilika da se naruše barijere vezane uz strukture publike koja tu dvoranu posjećuje i na taj način bi sigurno i MBZ dokazao da i on ima svoju publiku: a njegova je publika mlada, mora biti mlada jer na staru on ne može računati, što je mislim, važno za taj naš, mislim, već star i prilično bolesni festival (Janda, 1975: 20).

²⁰⁰ Pritom mislim na prostore poput klubova i sportskih dvorana u kojima se povremeno održavaju koncerti.

²⁰¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22281> (2020-09-09)

5. 3. Službeni prostori

Među službenim“ dijelovima Dvorane razlikujemo prostore za djelatnike (poslovni uredi, spremišta, kantina, soba za sastanke, projekcijska kabina, pomoćne prostorije, klimatizacijsko postrojenje, itd.), prostore za umjetnike (garderobe) i zajedničke prostore poput tonskog studija ili popratnog ugostiteljskog objekta s pripadajućom kantinom za objedovanje. Za razliku od javnih prostora koji su bili strogo planirani nacrtom (idejnim rješenjem), pojedine službene prostorije projektirane su naknadno, najčešće kao produkt prakse. No, to nije slučaj s poslovnim uredima; prije otvorenja Dvorane oni ne samo da su bili izgrađeni, nego i u funkciji. S druge strane, tonski je studio dodan naknadno, a neki se prostori strukturiraju povremeno radi potrebe specifičnih programa (naročito tzv. „Lado garderoba“).

Prostori za djelatnike raspoređeni su po cijeloj Dvorani. Poslovni uredi smješteni su u prostoru koji povezuje Dvoranu sa zgradom Hrvatske matice iseljenika i isprva su bili namijenjeni osoblju Zagrebačke filharmonije, Koncertne poslovнице Hrvatske, Hrvatske glazbene mladeži i Saveza muzičkih udruženja u Zagrebu, odnosno organizatorima priredbi u *Lisinskom*.

Najveću kvadraturu zauzima klimatizacijsko i elektroenergetsko postrojenje od kojih je potonje smješteno u podrumski dio, pored atomskog skloništa korištenog u tu svrhu tijekom rata.

Provedena je potpuna klimatizacija i ventilacija dvorana, a razlikom tlaka spriječeno je da dim od pušenja u kuloarima prodre u koju od dvorana. U zgradi postoji i rezervni agregat za nužni pogon i rasvjetu, a kroz čitavu zgradu proveden je protupožarni dojavni sistem velike osjetljivosti (Haberle, 1974: 10).

Po cijeloj dvorani raspoređena su brojna spremišta od kojih se neka upotrebljavaju kao prostori za odlaganje pribora i sredstava za čišćenje, dokumentacije, nekorištenih pomagala, zastarjelih strojeva, a manji dio za odlaganje umjetničkih djela²⁰² i veliki broj plakata od kojih su oni iz novijeg razdoblja kaširani, a oni stariji ostakljeni i uramljeni drvenim okvirom.

²⁰² U jednom od spremišta od 2010. čame tapiserije Ede Murtića i Slavka Šohaja i čekaju prijeko potrebnu restauraciju.

Neko je vrijeme postojala i knjižnica namijenjena djelatnicima dvorane, no ona je vjerojatno krajem 1980-ih prenamijenjena u salon za sastanke (danas soba br. 101). Nesmetano održavanje priredbi na pozornici Velike i Male dvorane omogućuju službene prostorije iznad zadnjih redova gledališta. Riječ je o projekcijskoj, tonskoj i rasvjetnoj kabini, a postoje i prostori s ugrađenim odgovarajućim instalacijama potrebnim za televizijske i radijske prijenose i snimanja.

S obzirom na brojne korisnike Dvorane i velik broj raznih događanja (koncerti, kongresi, festivali, plenumi i dr.), umjetnicima i djelatnicima namijenjeni su zajednički prostori u prizemlju *Lisinskog* – manji ugostiteljski objekt sa šankom te s prostorom za posluživanje hrane i pripadajućom kuhinjom. Zajedničkom prostoru namijenjenom podjednako djelatnicima i umjetnicima pripada i tonski studio,²⁰³ odnosno *Lisinski Recording (Digital) Studios*, kako se reklamirao u mjesečnim biltenima Dvorane, od 1984. godine. Osnivač i umjetnički rukovoditelj studija bio je Igor Savin, pijanist, vibrafonist, skladatelj, aranžer i producent, koji je na toj poziciji ostao do 1991. godine (Bendazzi, 2016: 268; Veljić, 1986). S obzirom na to da je uprava Dvorane *Lisinski* uoči održavanja Univerzijade u Zagrebu 1987. (Turkalj, 1988: 2) primila veliku donaciju, tonski studio opremljen je tada najsuvremenijom tehničkom opremom što je omogućilo da u jednom trenutku bude najopremljeniji tonski studio u Jugoslaviji:

Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“ prva je u Jugoslaviji dobila SONY PCM 3324, najsuvremeniji 24-kanalni magnetofon za digitalno snimanje! Koncertna dvorana „Lisinski“ steći će učlanjenjem u klub odabranih vlasnika Sonya PCM 3324 sve prednosti digitalne tehnologije snimanja zvuka i tako svojim korisnicima moći ponuditi najvišu razinu kvalitete snimanja i reprodukcije. Od pojave na tržištu SONY PCM stekao je po čitavu svijetu ugled zbog pouzdanosti i gotovo neograničene fleksibilnosti. Kad se pokaže da 24 kanala nije dovoljno, sistem se može jednostavno dograđivati, tako da se povezivanjem dva ili tri magnetofona dobiju mogućnosti 48 ili 72-kanalnog snimanja (Majnarić, 1987: 9).

U njemu su *masterirane* (uređene) snimke brojnih koncerata održanih u Dvorani, ali i snimke potrebne za radiotelevizijske prijenose. Do 1985. u tonskom studiju *Lisinskog* snimljeno je preko trideset gramofonskih ploča i manji broj kasete među kojima je dominirala ozbiljna

²⁰³ Tonski studio postoji i danas, no ne koristi se. Upravno vijeće Dvorane prošle godine raspisalo je i Natječaj za njegov zakup, no bez odaziva.

http://www.lisinski.hr/media/files/Natjecaj_poslovni_prostor_tonski_studio_KDVL.pdf (2020-10-09)

glazba, a u manjoj mjeri i popularna (Majnarić, 1985: 1-2). I nakon te godine ondje se snimalo,²⁰⁴ ali i uređivalo snimke brojnih koncerata, među kojima i izvedbe vokalno-instrumentalnih djela poput Mozartovog *Rekvijema*, Mahlerove *Osme simfonije* i Brittenovog *Ratnog rekvijema*.

Najveće zahvate u obnovi uređaja i prostora u ova dva desetljeća „Lisinski“ duguje dvjema velikim međunarodnim manifestacijama koje su održane u glavnom gradu Hrvatske: „Univerzijadi 87“ i „Eurosongu 90“. Nije bilo teško uočiti da se izdašnija gradska sredstva mogu lakše osigurati u povodu kakve svečane zgrade ili obljetnice, negoli svakodnevnim marljivim radom i zapaženim rezultatima. Stoga su i obavljene pripreme da se spomenute prilike ne propuste. Zanimljivo je pritom podsjetiti da stjecajem okolnosti u vrijeme održavanja Univerzijade u Dvorani nije izveden ni jedan jedini koncert. Lorin Maazel inzistirao je da se IX. Simfonija Ludwiga van Beethovena izvede pred velikim auditorijem pa je nastupio u Dvorani „Cibone“, ugledni ansambl Orchestre National de Paris u zadnji je čas otkazao dolazak u Zagreb, a čak je i Smotra folklora dala prednost priredbama na otvorenom (Lisičić, 1993: 19).

Uz pozornicu, jedini prostori namijenjeni isključivo umjetnicima su garderobe u visokom prizemlju Velike dvorane, a njihov raspored i broj načinjen je prema zahtjevima Zagrebačke filharmonije. Zatražila je stalne prostorije za smještaj maksimalno 110 glazbenika, dirigenta i soliste, odnosno preciznije prostoriju za dirigenta, dvije prostorije s klavirom za soliste, jednu ili dvije prostorije za oko šezdeset gudača, prostorije za drvene (oko dvadeset glazbenika) i limene puhače (oko dvadeset glazbenika), kolegice glazbenice, zbor (dvije prostorije, za žene i muškarce) te prostorije sa stalnim ormarićima s ključevima za spremanje odijela i instrumenata, prostor za notnu arhivu, studio s klavirom za korepetiranje te prostoriju s vanjskim telefonom za nadzornika orkestra. Usvojeno idejno rješenje tog dijela Dvorane navedene zahtjeve nije samo ispunilo, već i nadišlo. Za dirigenta je predviđen manji apartman koji se sastoji od ulaznog predvorja s vlastitom kupaonicom, prostorom za primanje gostiju i sobom s pianinom

²⁰⁴ Među njima je i LP ploča *Voda zvira* na kojoj su snimljene izvorne međimurske pjesme u izvedbi mezzosopranistice Ruže Pospiš-Baldani, vibrafonista Boška Petrovića i pijanista Nevena Frangeša. „Ploča je snimljena u suvremenom digitalnom studiju u dvorani *Vatroslav Lisinski*, a izdao ju je zagrebački *Jugoton* u produkciji Maria Mavrina. *Jugoton* je poklonio 500 ploča bolnici kao svoj prilog gradnji“ (N. O., 1988: 6).

(garderoba 123).²⁰⁵ Iako je ansambl tražio dvije prostorije s pianinom, danas ih je mnogo više. Svih pet garderoba za soliste (garderobe br. 125, 126, 127, 128, 129) opremljene su pianinom i vlastitim sanitarnim čvorom, a od šest velikih skupnih garderoba (garderobe br. 109, 130, 131, 132, 133, 134) četiri su opremljene s pianinom, a u svakoj se nalaze i ormarići s ključevima za spremanje odijela i instrumenata.

Ormariće koriste isključivo glazbenici Zagrebačke filharmonije i Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije koji redovito (više puta tjedno) imaju pokuse i koncerte u Dvorani. Korisnicima velikih garderoba na raspolaganju je šesnaest sanitarnih čvorova, osam za žene i isto toliko za muškarce. Također, predviđena je i prostorija za nadzornika orkestra Zagrebačke filharmonije, no ona je danas pretvorena u notni arhivu.

Među djelatnicima Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog već godinama je uvriježen pojam „Lado garderobe“ koji je nastao radi specifičnih potreba spomenutog ansambla. Naime, tijekom nastupa, članovi ansambla *Lado* moraju brzo izmjenjivati odjeću (nošnje) što je moguće jedino uz uvjet da se garderobni prostor nalazi što bliže izvedbenom. Budući da se garderobe za izvođače nalaze u visokom prizemlju *Lisinskog* (dakle kat ispod pozornice Velike dvorane), prostor istočnog dijela predvorja na prvom katu Velike dvorane u tu se svrhu ograđuje paravanima i unutar njega se postavljaju stalci za odjeću (tzv. „štenderi“). Takva privremena, improvizirana garderoba nalazi se odmah iza pozornice, odnosno orgulja u Velikoj dvorani i omogućuje izvođačima nesmetano održavanje priredbe. Iako je „Lado garderoba“ nastala zbog tehničkih potreba članova ansambla *Lado*, redovito se koristi i kao dodatna garderoba kod priredbi s puno izvođača, osobito za smotre folklornih amatera grada Zagreba na kojima nastupi i preko tristo izvođača, mahom članova kulturno-umjetničkih društava. Također, pojam „Lado garderobe“ ne podrazumijeva improviziranu garderobu isključivo u predvorju iza pozornice Velike dvorane, već djelatnici Dvorane pod tim pojmom podrazumijevaju svaki prostor prenamijenjen u garderobu izvođača. Najčešće se u „Lado garderobu“ pretvara sjeverni dio visokog prizemlja te predvorje ili gledalište Male dvorane (u slučaju održavanja priredbi u Velikoj dvorani).

²⁰⁵ Među djelatnicima Dvorane uvriježen termin za garderobu br. 123 je tzv. dirigentski apartman. Kada se odvija pokus ili koncert ozbiljne glazbe, „apartman“ redovito dobiva dirigent, a ako je riječ o popularnoj glazbi, dodjeljuje se vodećem umjetniku, odnosno „nositelju programa“.

Idejno rješenje *Lisinskog* nikada nije u cjelini dovršeno jer se „pod imenom 'II. faza Dvorane' krije niz dopunskih sadržaja: srednja dvorana s oko 800 sjedala, prostori za studijski rad umjetnika, dopunski prostori za kongresnu djelatnost, restorani, dućani, podzemno parkiralište“ (Lisičić, 1993: 27). No,

usporedimo li koncepciju prostora kojim se krećemo s koncepcijom koju možemo vidjeti u nacrtima zgrade još tamo na početku gradnje (prema publiciranim tlocrtima i presjeku u *Čovjeku i prostoru*, br. 113 iz kolovoza 1962.), tada možemo uočiti da velikih odstupanja nije bilo u smislu nekoga drukčijeg grupiranja sadržaja ili izmjena prostorne vizije. Promjene su očite jedino u sustavu komuniciranja, što nam se može činiti indikativnim u dva smjera: ili prvotno projektansko rješenje nije bilo dobro pa ga je trebalo mijenjati (čemu ga tada nagrađivati), ili su se u tijeku ovih dugih godina gradnje promijenili zahtjevi investitora ili propisi pa se zahtijeva više vertikalnih veza između katova (Maroević, 1974: 19).

5. 4. Eksterijer

Eksterijer *Lisinskog* nastojao se obogatiti kamenom skulpturom *Veliki prodor* autora Ljube De Karina (prilog 35) koju *Zagrebački leksikon* ubraja pod *Obilježja* kao „Ulaz u Koncertnu dvoranu 'Vatroslav Lisinski'“, navodi da je autor Ljubomir Karina i djelo datira u 2002. godinu (Bilić i Ivanković, 2006: 425). Djelo je ispred Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog postavljeno 2003. u povodu „nove sezone simfonijskog orkestra“ (Kožarić, 2007: 271):

Skulptura Ljube de Karine apstraktno je djelo jednostavnog volumena i obrisa, izrađeno u kamenu. Riječ je o uspravnom kamenom monolitu, s pravokutnim otvorom u sredini. Na prvi pogled skulptura se čini potpuno simetrična, geometrijski jednostavna i pravilna, no pri pažljivijem promatranju uočava se niz odstupanja. Primjećuje se da je skulptura trokutnog tlocrta te da je dijagonalno postavljena na bazu. Još jedan element obrade pridonosi zanimljivosti i udaljavanju skulpture od čistog bloka. Naime, jedna ploha oživljena je horizontalnim urezima, koji se djelomično gube u dubini kamenog bloka stvarajući usjeke kružnog presjeka vidljive samo sa strane, a djelomično izlaze na prednju plohu skulpture gdje tvore horizontalne ureze ili nestaju na površini. Jednostavnost rada odgovara okruženju koje čine čiste linije koncertne dvorane „Vatroslav Lisinski“ ispred koje je skulptura postavljena, park nasuprot dvorane i prostrane dimenzije Vukovarske ulice. Bitan element su i vizure koje stvara skulptura. Naime, pogledom kroz nju dobiva se uokviren i režiran isječak stvarnosti, različit od širokog, jednim pogledom neuhvatljivog prostora u koji je skulptura postavljena (Brkić, 2008: 87).

Iako je skulptura bila dar Zagrebačke filharmonije građanima Zagreba (*ibid.*), Bezić navodi da je „prolaznici i posjetitelji dvorane nikako nisu mogli dovesti u vezu s glazbom ili dvoranom“ (Bezić, 2012: 163), pa je 2008. premještena na južni ulaz u park Bundek.²⁰⁶

Godinu dana poslije De Karinove skulpture, 2004., uz jugozapadni ugao zgrade iza gustog grmlja (desno od Glavnog ulaza u Dvoranu, uz Ulicu grada Vukovara) postavljeno je poprsje Vatroslava Lisinskog autora Mile Grgasa (Kožarić, 2007: 270) ispod kojega je natpis *Vatroslav Lisinski / 1819-1854* (prilozi 36 i 36a). Na postolju (sa zapadne strane) stoji podatak o autoru,

²⁰⁶ <http://www.de-karina.net/skulpture.asp> (2020-04-23)

a saznajemo i da je donator Croatia osiguranje d. d. Godine 1969. Grgas je spomenuto poprsje načinio kazalištima u Zadru i Varaždinu (Der Hazarjan-Vukić, 2002: 172).

Prostor Trga Stjepana Radića između *Lisinskog* i Poglavarstva grada Zagreba Maroević naziva gotovo samoniklim parkom nadopunjenim parkiralištem (Maroević, 2009: 118). „Nakon smrti Josipa Broza taj je trg trebao biti mizanscenom grandioznog spomenika podignutog njemu u čast. No, vremena su se promijenila i Tito nije dobio spomenik na trgu,²⁰⁷ koji će jednom ipak možda postati trg (*ibid.*). U tom bi se kontekstu možda trebalo sagledati i *Spomenik domovini* Nikole Bašića koji se upravo gradi na zelenoj plohi Trga Stjepana Radića, zapadno od *Lisinskog*, sjeverno od Ulice grada Vukovara i istočno od postojećeg parkirališta na spomenutom Trgu. Naposljetku, Maroević zaključuje da „Haberleova koncertna dvorana sa zgradom Matice iseljenika (Marijan Haberle, Minka Jurković, Tanja Zdvořák), svojim staklenim licem okrenuta prema trgu, čvrsto definira ugao s Vukovarskom ulicom“ (*ibid.*) i da je „vrijedan [...] arhitektonski izraz svojih autora i vremena“ (*ibid.*).

Ispred zgrade Hrvatske matice iseljenika, odnosno sjeverno od Dvorane, nalazi se i kaskadna fontana autora Marijana Haberlea, Minke Jurković i Tatiane Zdvořák (prilozi 37, 37a, 37b), građena od 1963. do 1973. godine (Jukić, 1994: 364).

Prostor oko zgrade katkad je bio odraz programa koji su se odvijali u *Lisinskom*. Tako su se za vrijeme održavanja koncerta *Narodnih bisera Jugoslavije* (22. 3. 1987.) ispred glavnog ulaza pozicionirali prodavači koštica i kikirikija (Baretić, 1987: 7), a održavanje *Noći gutača reklama* (21. 9. 2002., 25. 9. 2004., 27. 9. 2008.) koje promovira oglašivačku industriju redovito je podrazumijevalo štandove s kokicama ispred ulaza, baš kao i za vrijeme održavanja priredbi za djecu.

²⁰⁷ Drugu nagradu na Natječaju raspisanom za Titov spomenik 1986. osvojilo je rješenje Borisa Ljubičića koji je predložio spomenik Titu od velikih kamenih blokova boja različitih blokova. Svaka boja trebala je predstavljati drugu zemlju. „Žuta asocira na Indiju, a plava na Brazil, pa sam simbolički Tita htio predstaviti kao čovjeka svijeta“ – objasnio je Boris Ljubičić povijesni kontekst svojeg rada“ (Balija, 2017).

6. OD ZAMISLI DO REALIZACIJE PRIREDBI

6. 1. Ugovaranje priredbi

Koliko je imalo smisla svu svoju energiju i sve svoje sposobnosti, cijeli radni i ljudski vijek uložiti u aktivnosti čiji su rezultati rada nevidljivi i po naravi posla za javnost uvijek sporedni? Što ostaje iza svih tih godina rada ovakve ustanove ili koncertnog agenta? Pamte se koncerti, predstave, priredbe, i festivali. Pamte se, s pravom, umjetnici, sastavi, orkestri, svi stvaratelji umjetničkih djela i njihovi interpreti. No onaj koji je sve to posložio i organizirao, onaj koji jedini zna kako se i zašto sve to dogodilo, uvijek ostaje anonimn. Tragova o tome što je koncertni agent uistinu učinio nigdje nema. Pitanje s godinama postaje sve ozbiljnije, prerasta u preispitivanje smisla onoga čime se čovjek u životu bavio i, što je najvažnije, je li se time uopće vrijedno baviti (Poljanec, 2002: 22).

Premda je koncertni život u Zagrebu još u 19. stoljeću podrazumijevao i povremena gostovanja poznatih svjetskih umjetnika i ansambala, organizirano ugovaranje priredbi započinje osnutkom Koncertno-kazališnog ureda Banovine Hrvatske 1940. godine kao državne organizacije (Cindrić, 1971: 39). Preimenovanjem u Koncertnu poslovnicu Hrvatske 1947. započinje njezino samostalno djelovanje u organizacijskom smislu, ali i dalje kao podružnice Kulturno-umjetničkog odjela Ministarstva prosvjete (*ibid.*). No, važan povijesni trenutak dogodit će se četiri godine kasnije:

Kada je 20. travnja 1951. u Narodnim novinama objavljena naredba o prijenosu poslova organizacije koncertnih priredaba na Udruženje muzičkih umjetnika Hrvatske (danas Hrvatska udruga glazbenih umjetnika)²⁰⁸ učinjeno je to s namjerom da se kompetencije i poslovi iz tog djelokruga prenesu na umjetničku udrugu kojoj je takva vrsta manifestacija od prvenstvenog interesa. Do tada djelujući unutar Ministarstva prosvjete, Koncertna je poslovnicu bila financijski zaštićena, ali na stanovit način suviše udaljena od umjetničke udruge koja je bila spremna razviti na tome području određenu aktivnost (Krpan, 2002: 7).

Odvajanje od Ministarstva prosvjete donijelo je financijsku samostalnost, ali i neizvjesnost tržišnih uvjeta poslovanja u kojima se troškovi priredbe moraju pokriti prihodima od prodaje

²⁰⁸ Riječ je o današnjem Hrvatskom društvu glazbenih umjetnika, koje taj naziv nosi od 1991. godine. (Krpan, 2005: 12).

ulaznica, sponzorstvima, donacijama, itd. (Krpan, 2002: 8). Prvi pretplatnički koncerti počinju se organizirati u sezoni 1953./1954., a od sredine 1950-ih kreće se i s organizacijom ljetnih priredbi na Gornjem gradu, isprva pod nazivom *Gričke igre*, a poslije *Večeri na Griču*. No, najveća prekretnica dogodila se u drugoj polovici 1950-ih kada je Poslovnici omogućeno raspolaganje deviznim sredstvima i pravo poslovanja s inozemstvom u realizaciji međudržavne kulturne suradnje, što je do tada bila privilegija isključivo koncertne agencije Jugokonzert iz Beograda osnovane 1946.²⁰⁹ i ukinute 2014. godine.²¹⁰

Novonastali preduvjeti bili su nužni za realizaciju prvog izdanja Muzičkog biennala Zagreb 1961. godine kojeg je Koncertna direkcija Zagreb organizirala do 1975., kada ga preuzima Hrvatsko društvo skladatelja (Krpan, 2002: 9). Začetnik Muzičkog biennala Zagreb, Milko Kelemen, iskoristio je postojeće sporazume bivše Jugoslavije s drugim zemljama²¹¹ i njezinu ambivalentnu ideološku poziciju između Istoka i Zapada u vrijeme Hladnog rata²¹² kako bi u Zagreb doveo ponajbolje svjetske umjetnike. Početkom 1960-ih to je vjerojatno bio jedini festival suvremene glazbe na kojem su se na istom mjestu našli glazbenici iz SAD-a, bivšeg SSSR-a i država Zapadne Europe, o čemu je *New York Times* izvijestio člankom „Istok susreće Zapad na Zagrebačkom biennalu“ (Schuller, 1963: 117). Na prva dva festivalska izdanja, 1961. i 1963., domaća publika mogla je uživati u nastupima Hamburške državne opere, Simfonijskog orkestra Moskovske državne filharmonije, Ansambla za Novu glazbu iz Kölna, američkog ansambla *Dancers' Workshop Company* iz San Francisca, eksperimentalne grupe *Recherches Musicales* Francuske Radio televizije iz Pariza, Simfonijskog orkestra *RAI* iz Milana, ali i

²⁰⁹ <http://www.politika.rs/sr/clanak/287453/Kultura/Grad-ce-platiti-dugove-Jugokonzerta> (2020-03-28)

²¹⁰ Jugokonzert je kao samostalna ustanova postojao do 2014. godine, a poslije je skupa s BELEF centrom i direkcijom FEST-a objedinjen u Centar beogradskih festivala koji se bavi „realizacijom Međunarodnog filmskog festivala – FEST, Beogradskih muzičkih svečanosti – BEMUS, Beogradskog letnjeg festivala – BELEF, Filmskog festivala u Sopotu, kao i organizacijom koncerata i drugih programa u Beogradu povodom dočeka Nove godine i Pravoslavne Nove godine“.

<https://www.danas.rs/drustvo/drzavne-institucije-tanjugu-isplatilo-vise-od-114-miliona-dinara/> (2020-04-30)

²¹¹ Milko Kelemen je zapisao kako mu je sovjetska ministrica kulture obećala „da će u okviru konvencije između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza preporučiti gostovanje Boljšoj teatra na zagrebačkom Muzičkom biennalu“ (Kelemen, 2000: 10).

²¹² Kelemen je samoinicijativno posjetio američki State Department u Washingtonu, Istočnu i Zapadnu Njemačku, Francusku i svi su, čuvši da sudjeluju i „drugi“, odlučili nastupiti na prvom izdanju Muzičkog biennala Zagreb (*ibid.*).

najuglednijih suvremenih skladatelja toga vremena kao što su Mauricio Kagel, Igor Stravinski, John Cage, Witold Lutosławski, Luigi Nono, Pierre Schaeffer, koji su nastupili u dirigentskoj ulozi. „Nakon 1961. ostvaren [je] prodor naših kompozitora u internacionalnim razmjerima kao nikada ranije,, (Kelemen, 2000: 10), a organizacija Muzičkog biennala Zagreb omogućila je Koncertnoj direkciji Zagreb uspostavljanje kontakata s brojnim inozemnim umjetnicima, ansamblima te privatnim i državnim koncertnim agencijama, ovisno o političkom uređenju pojedine države. Ujedno, 1965. godine (Kovačević, 1984: 445) Koncertna poslovnica Hrvatske preimenovala se u Koncertnu direkciju Zagreb, a nakon promjene adresa u Donjem i Gornjem gradu (Krpan, 2002: 8) u srpnju 1966.²¹³ uselila se u zgradu muzičkih udruženja (danas aneks *Lisinskog*) koja je s domom Matice iseljenika Hrvatske, izgrađena u prvoj, dok je koncertna dvorana izgrađena u drugoj etapi.

U takvom ozračju iščekivalo se dovršenje *Lisinskog*. Buduću Dvoranu trebalo je popuniti kvalitetnim sadržajem za što je, među ostalima, bio zaslužan Miroslav Poljanec (Zagreb, 1930.), diplomirani ekonomist koji se počeo baviti glazbom plešući u KUD-u *Joža Vlahović*, odakle na poziv Zvonimira Ljevakovića postaje članom prve postave tek osnovanog prvog profesionalnog ansambla narodnih plesova *Lado* 1949. godine. Na poziv prijatelja, Mihajla Patarčeca zvanog Pat, zapošljava se u Koncertnoj direkciji Zagreb u kojoj je stalno zaposlen od 1962. do 1989., s time da je funkciju ravnatelja obnašao od 1973. godine do umirovljenja 1989. godine (***, 2002a: 196). Ravnateljska pozicija omogućila mu je da ne bude samo aktivni sudionik već i osoba odgovorna za organizaciju i oblikovanje koncertnog života tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Zahvaljujući njegovim iscrpnim i vrijednim informacijama u nastavku će se otkriti detalji vezani uz način poslovanja, ugovaranje koncerata i ostalih priredbi, ali i brojne anegdote i životopisne situacije.

Prema Miroslavu Poljancu najzaslužniji za temelje budućeg razgranatog koncertnog života uz njega su bili Ivo Vuljević (1919. – 1987.) kao ravnatelj *Lisinskog* i Branimir Sakač (1918. – 1979.) koji je od 1961. bio stalni suradnik, a od 1972. do 1973. i umjetnički direktor Muzičkog biennala Zagreb te osnivač i ravnatelj Muzičkog informativnog centra od 1972. godine. Oni su kao istaknuti kulturni djelatnici posegnuli za ugovorima koje je bivša Jugoslavija imala s državama diljem svijeta, a zahvaljujući kojima je postajala razmjena kulturnih programa na

²¹³ Zagrebačka filharmonija: Plan prihoda i rashoda Koncertne dvorane Zagrebačke filharmonije od 16. svibnja 1968. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1957. – 1969.

državnoj razini. Među potpisnicama sporazuma o kulturnoj suradnji dominirale su socijalističke države Istočnog bloka (SSSR, Čehoslovačka, Rumunjska, Bugarska, DDR), no bile su tu i države Zapadne Europe poput Francuske i Švicarske, ali i socijalistička Kuba, zemlje Bliskog i Dalekog Istoka, itd. Socijalističke države puno su ulagale u kulturu pa su otamo ujedno dolazili i ponajbolji svjetski umjetnici i ansambli,²¹⁴ osobito iz bivšeg SSSR-a – od moskovskog Boljšoj teatra i Državnog akademskog teatra Kirov (danas Marijinski teatar) preko Lenjingradske filharmonije (danas Sanktpeterburška filharmonija) i Moskovskog državnog simfonijskog orkestra do brojnih svjetskih pijanista, violinista i violončelista od kojih je većina nastupila u *Lisinskom*.

Svaka socijalistička zemlja imala je svoju državnu koncertnu agenciju; u Rumunjskoj je postojala *Aria*, u nekadašnjoj Čehoslovačkoj *Pragakonzert*, u Mađarskoj *Interkonzert*, dok je *Goskonzert* bila državna koncertna agencija u bivšem SSSR-u. Zemlje poput SAD-a, Australije, Švicarske²¹⁵ ili skandinavskih zemalja imale su privatne agencije s kojima su se sklapali ugovori dogovoreni preko kulturne suradnje zemalja. U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji svih šest republika (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija, Srbija) i dvije autonomne pokrajine (Vojvodina i Kosovo) imale su svoje koncertne poslovnice ili agencije s dva ili tri djelatnika; najviše djelatnika imao je Jugokonzert iz Beograda te Koncertna direkcija Zagreb u kojoj je sredinom 1980-ih godina radilo više od četrdeset osoba (Poljanec, 2002: 32). Radi povećanog obima poslovanja, Koncertna direkcija Zagreb preuzela je 1973. i Muzički informativni centar osnovan godinu dana ranije. Naime, velik broj koncerata zahtijevao je i odgovarajuće popratne programsko-koncertne materijale poput izrade programskih knjižica, pisanja stručnih muzikoloških

²¹⁴ Gotovo sve najuglednije ansamble i umjetnike iz socijalističkih država zagrebačka publika imala je prilike čuti u Dvorani *Lisinski*. Dovoljno je prisjetiti se Lajpciškog Gewandhaus orkestra pod vodstvom Kurta Masura (14. 11. 1977.), Dresdenske državne kapele s Herbertom Blomstedtom (11. 10. 1976.), Berlinskog simfonijskog orkestra i Kurta Sanderlinga (6. 3. 1977.), Češke filharmonije i Václava Naumana (10. 10. 1974.), Budimpeštanske filharmonije (24. 10. 1979.), Simfonijskog orkestra Poljskog radija i televizije iz Krakowa s Antonijem Witom (14. 2. 1978.), Kvarteta Bartók (29. i 30. 9. 1975.), Orkestra Mozarteum iz Salzburga (15. 4. 1980.) i brojnih drugih.

²¹⁵ Dugogodišnja poslovna partnerica Koncertne direkcije Zagreb iz Züricha bila je Gianna Guggenbühl s kojom je početkom lipnja 1979. dogovoren niz nastupa Vladimira Krpana u inozemstvu, a razmatrani su i nastupi Zagrebačke filharmonije i Zagrebačkog kvarteta u Švicarskoj, SR Njemačkoj i Italiji (Festini et al., 1979a: 23).

tekstova, izdavanja snimki i notnih izdanja hrvatskih skladatelja, ali i glazbeno-informativnog mjesečnika *OD-DO* koji je detaljno bilježio razgranatu djelatnost Koncertne direkcije Zagreb.

Predstavnici svih jugoslavenskih poslovnica²¹⁶ okupljali su se na sjednicama Koordinacijskog odbora koncertnih organizacija Jugoslavije (KOKOJ-a) na kojim se raspravljalo o realizaciji gostovanja predviđenih sporazumima o međudržavnoj kulturnoj suradnji s već spomenutim inozemnim agencijama, nerijetko uz prisustvo njihovih direktora ili službenih delegacija (Festini et al., 1979: 23).²¹⁷ Istovremeno su i predstavnici domaćih agencija boravili u inozemstvu, najčešće na poziv inozemnih kolega. Također, na zajedničkim sastancima u Saveznom zavodu za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku suradnju u Beogradu koji je koordinirao cijelu Jugoslaviju, raspravljalo su se o konkretnim projektima kulturne suradnje: gostovanju kazališnih predstava, izložbama, koncertima, odlascima na stručne skupove, usavršavanjima, itd., a na temelju prethodno poslanih prijedlogâ republičkih Komisija za kulturne veze s inozemstvom. U Hrvatskoj je ona osnovana 1968. u sklopu Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske s ciljem koordiniranja aktivnosti koje se u toj oblasti ondje odvijaju. Premda su Odluka o osnivanju Komisije i Rješenje o imenovanju njezinih članova donesene istoga dana, 26. ožujka 1968., *Narodne novine* Odluku su objavile 15. travnja (***, 1968: 146), a Rješenje o imenovanju sedam dana poslije, 22. travnja 1968. godine (***, 1968a: 151-152). Za predsjednika je imenovan Josip Lukatela (funkcioner na radu u Izvršnom vijeću Sabora), a za članove: Josip Barković (književnik iz Zagreba), Božo Bek (direktor Gradske galerije suvremene umjetnosti u Zagrebu), Bernardo Bernardi (arhitekt i predsjednik Saveza likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Jugoslavije), Fadil Hadžić

²¹⁶ Uz zastupanje inozemnih umjetnika i ansambala te brigu oko njihovih nastupa po bivšoj Jugoslaviji, sve koncertne poslovnice zastupale su i glazbenike iz svoje republike (ili pokrajine) i nudili ih međusobno unutar zemlje, ali i Komisiji za kulturne veze s inozemstvom. Tako je, primjerice Dvorana *Lisinski* za nastup violinista Jovana Kolundžije i pijanistice Nade Kolundžije u ciklusu *Lisinski subotom* (7. 6. 1986.) sklopila ugovor s Jugokonzertom, dok je Koncertna direkcija Jugokonzertu nudila hrvatske umjetnike. U vrijeme monopola Jugokonzerta (odmah poslije svršetka Drugog svjetskog rata) on je na inozemno tržište plasirao i hrvatske umjetnike poput pijanista Jurice Muraija koji nije bio zadovoljan njihovom organizacijskom politikom (Gračan, 1980: 5).

²¹⁷ Primjerice, XVI. sjednici KOKOJ-a održanoj 25. lipnja 1979. u Novom Sadu prisustvovao je i direktor Interkoncerta iz Budimpešte, Joszef Horvath, koji je s predstavnicima domaćih agencija „razmotrio problematiku međusobne glazbeno-scenske suradnje“ (*ibid.*). Sutradan je održan zajednički sastanak delegacije rumunjske agencije Aria iz Bukurešta s kojom je 26. lipnja 1979. potpisan Protokol o suradnji za 1980. i 1981. (*ibid.*).

(filmski režiser i predsjednik Saveza filmskih radnika Jugoslavije), Veljko Knežević (sekretar Prosvjetnog sabora Hrvatske), Drago Krča (glumac Dramskog kazališta u Zagrebu), Anica Magašić (član Izvršnog odbora Republičke konferencije SSRN Hrvatske i predsjednik Fonda za unaprjeđivanje kulturnih djelatnosti SR Hrvatske), dr. Ivica Marinić (predsjednik Savjeta za naučni rad SR Hrvatske), Ivo Mimica (zamjenik predsjednika Skupštine općine Split), Jurica Murai (izvanredni profesor Muzičke akademije u Zagrebu), Miljenko Paravić (podsekretar u Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu), dr. Vladimir Serdar (redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu), Milka Slijepčević (savjetnik u Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu), Đuka Zatezalo (direktor Zavoda za tehničku suradnju SR Hrvatske), dr. Mladen Zvonarević (izvanredni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu) i Darivoje Žilić (direktor izdavačkog poduzeća *Otokar Keršovani* u Rijeci i član Izvršnog odbora Republičke konferencije SSRN Hrvatske).

Naposljetku, Ministarstvo vanjskih poslova SFRJ je prijedloge kulturne suradnje iznosilo odgovarajućim ministarstvima u državama s kojima su imali potpisane ugovore i koje su pojedine prijedloge prihvaćale ili otklanjale. U praksi je to značilo sljedeće: ukoliko bi, primjerice, bio prihvaćen prijedlog Jugokoncerta da Jugoslavija ugosti tadašnji Lenjingradski državni akademski zbor *Mihail Ivanovič Glinka* iz bivšeg Sovjetskog saveza koji je uključivao i kraću turneju po Jugoslaviji, Jugokonzert bi (jer je gostovanje prihvaćeno na njihov prijedlog) postao glavni organizator turneje, potpisao bi ugovor sa sovjetskim *Goskonzertom*, a potom i pojedinačne ugovore sa zainteresiranim domaćim organizatorima poput Koncertne direkcije Zagreb, Zagrebačke filharmonije, Dubrovačkih ljetnih igara, Dvorane *Lisinski* i drugih. Takav način rada potvrđuje i interni dopis Nevena Šperande, producenta *Lisinskog*, upućen Jugokonzertu u Beogradu, kojim se potvrđuje nastup Zbora *Glinka* u utorak, 7. listopada 1986. godine, uz uvjet da *Lisinski* snosi trošak 95 dnevnica za pjevače, dvaju autobusa, hotelskog noćenja s doručkom, organizacijskih troškova, tehničke opreme i usluge te marketinških troškova.²¹⁸ Na identičan način radila je i Koncertna direkcija Zagreb, dok su koncertne poslovnice drugih jugoslavenskih republika imale manji broj zaposlenih, pa stoga i manji obim rada, odnosno organizirale su manji broj priredbi.

²¹⁸ Dopis Nevena Šperande upućen Jugokonzertu u Beogradu kojim potvrđuje nastup Zbora *Glinka* u utorak, 7. listopada 1986. (nema datacije ni potpisa). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL-LS 1986*.

Prema riječima Miroslava Poljanca, prijedloge gostovanja pojedinih umjetnika i ansambala ponekad nije bilo jednostavno realizirati. Dapače, bili su rezultat brojnih veza s kolegama u pojedinim državama i niza neslužbenih informacija s neformalnih druženja tijekom boravka u inozemstvu. Prije upućivanja službenih prijedloga za gostovanje pojedinih ansambala, Poljanec se sjeća da je redovito odlazio u sovjetsku državnu agenciju *Goskoncert* (prefiks *gos* dolazi od ruske riječi za državu, *gosudarstvo* ili *зосударство*) i s tamošnjim djelatnicima dogovarao buduća gostovanja, a posjeti su bili uzajamni; 17. i 18. lipnja 1979. predstavnici *Goskoncerta*, zamjenik generalnog direktora Vladimir Kokonjin i referent za suradnju s Jugoslavijom, Anatolij Komandirov, posjetili su Koncertnu direkciju u Zagrebu, i s Poljancem (tadašnjim direktorom) otputovali u Dubrovnik gdje ih je ugostio Niko Napica, tadašnji direktor Dubrovačkih ljetnih igara (Festini et al., 1979: 23).

U prilikama međusobnog posjećivanja, svaka je strana predlagala popis umjetnika svoje zemlje koje su predvidjeli za gostovanja nakon čega je uslijedilo pregovaranje. Tijekom jednog posjeta *Goskoncertu*, Poljanec se sjeća da je, nezadovoljan popisom predloženih umjetnika, zatražio gostovanje komornog ansambla *Hortus Musicus* iz Estonije, tada republike Sovjetskog Saveza. I dok su predstavnici sovjetske državne agencije tvrdili da takav ansambl ne postoji, Poljanec im je priznao ne samo da je s njima u kontaktu nego i da su već i dogovorili program turneje po Jugoslaviji koji je naposljetku i ostvaren 1981. i 1985. (***, 2002: 92).

Brojni su sovjetski umjetnici nerijetko imali problema s tadašnjim vlastima koje su vrlo često otežavale ili čak onemogućavale njihove inozemne nastupe. Među njima je bio i izvan Sovjetskog saveza hvaljeni pijanist Rudolf Kehrler, sin njemačkih emigranata koji je odrastao u Gruziji. Iako je bio izuzetno nadaren, zbog svojeg je porijekla bio sumnjiv sovjetskim vlastima koje mu jedno vrijeme nisu dopuštale da nastupa izvan SSSR-a. Dozvolu (za socijalističke zemlje) je naposljetku dobio što je Poljanec slučajno saznao od službenice u moskovskom *Goskoncertu* i odmah ga uvrstio na popis gostujućih umjetnika. Premda su njegovi moskovski kolege bili osupnuti saznanjem da takve informacije dolaze do inozemnih menadžera, gostovanje je naposljetku realizirano uz osobnu zahvalu Rudolfa Kehrera koji je u Zagrebu više puta gostovao u *Lisinskom* (19. 12. 1978., 13. 12. 1981., 6. 10. 1983., 21. 10. 2000.), ali i na Zagrebačkom ljetnom festivalu (24. 6. 1991.).

Premda je Srbija po broju stanovnika i površini bila najveća jugoslavenska republika, u programima kulturne suradnje povezanima s glazbom najveći utjecaj u Saveznom zavodu za

međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku suradnju u Beogradu imala je, po mišljenju Poljanca, Koncertna direkcija Zagreb jer je Hrvatska imala najveće glazbeno tržište. Konkretno, inozemnim je umjetnicima mogla ponuditi nastupe u prestižnoj novosagrađenoj Dvorani *Lisinski* s izvrsnom akustikom, ali i u drugim zagrebačkim koncertnim prostorima te na ljetnim festivalima po jadranskoj obali.

Primjerice, Koncertnoj direkciji Zagreb dvaput je uspjelo organizirati višednevna gostovanjâ Boljšoj teatra u Zagrebu 1979. i 1982. godine – u Hrvatskom narodnom kazalištu i Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog. Oba puta su njegovi solisti, Orkestar i Zbor održali četiri cjelovečernja programa u četiri dana. U HNK-u su izveli balet *Gisele* Adolphe Adama (29. i 30. 3. 1979.), a dvije večeri su ispunili ulomcima iz baletâ *Labuđe jezero*, *Spartak*, *Don Quixote* i *Gisele* (31. 3. i 1. 4. 1979.), dok su tri godine kasnije solisti, Orkestar i Zbor Boljšoj teatra u četiri dana nastupili dvaput u *Lisinskom* (5. i 8. 10. 1982.) i dvaput u zagrebačkom HNK-u (6. i 7. 10. 1982.). U Dvorani su koncertno izvedeni ulomci iz opera *Boris Godunov* i *Hovanščina* Modesta Petroviča Musorgskog (ciklus *Svijet glazbe*, 5. 10. 1982.) te uvertire, zbarski brojevi, arije i dueti iz najpoznatijih ruskih opernih ostvarenja poput Čajkovskijeve *Jolante* i *Pikove dame*, Korsakova *Sadka*, Glinkina *Ivana Susanjina* i *Ruslana i Ljudmile*, Borodinova *Kneza Igora*, Rubinštajnova *Nerona* i drugih (*Internacionalni majstorski ciklus*, 8. 10. 1982.). Zagrebačka publika mogla je čuti slavne soliste, sopranisticu Galinu Kalinjinu, mezzosopranistice Irinu Arhipovu i Tamaru Sinjavskaju, tenora Vladislava Pjavka, baritone Jurija Mazuroka i Vladimira Maljčenka, basa Aleksandra Vedernikova, a sve pod vodstvom dvojice dirigenta: Aleksandra Lazareva i Fauta Mansurova. Poljanec se sjeća da je na jednom koncertu u *Lisinskom* sjedio na vrhu tribine s direktorom *Goskoncerta* i zamjenikom direktora Boljšoj teatra. Publika je bila oduševljena izvedbama, a direktor *Goskoncerta* u jednom se trenutku obratio svom ruskom kolegi i upitao ga: “A vi to sami niste mogli smisliti?” Njegov upit, naime, odnosio se na koncepciju predstavljanja opernih ulomaka u koncertnoj verziji. Naime, teatru je bilo nezamislivo izvoditi operu bez prave scene pa je ovakva koncepcija, slijedom Poljančeva opisa, očito bila novinâ vodstvu Boljšoj teatra.

Programi kulturne suradnje najčešće su potpisivani na trogodišnje razdoblje, a podrazumijevali su da zemlja-domaćin plaća dnevnicu i smještaj, dok troškove produkcije snosi zemlja iz kojeg ansambl ili umjetnik dolazi. Putne troškove uglavnom je podmirivala zemlja-domaćin, no bilo je i dosta slučajeva da ih snosi država iz koje umjetnici dolaze. Važan dio programa kulturne

suradnje bila je klauzula o reciprocitetu koja je omogućavala plasman jugoslavenskih umjetnika i ansambala u inozemstvo.

No, nisu se uvijek „tržili“ glazbenici istih žanrova što će biti presudno za uspješnu i razgranatu suradnju Jugoslavije s bivšim SSSR-om, a kasnije i Njemačkom Demokratskom Republikom (DDR-om). Naime, odsječenost socijalističkih zemalja od Zapada i popularne zapadnjačke glazbe odlično je iskoristila Koncertna direkcija Zagreb kojoj je upravo tržište popularne glazbe omogućilo nadmoćnu poziciju u pregovorima:

Njihovo je golemo tržište bilo željno, da ne kažem gladno, takve za njih, „zapadne, kapitalističke“ glazbe; mlada publika vršila je pritisak na strukture vlasti kako bi je počeli uvoziti i distribuirati. Službena je kulturna politika tome doskočila tako da je tu istu glazbu počela uvoziti iz socijalističkih zemalja, pri čemu se produkcija iz bivše Jugoslavije pokazala najatraktivnijom i superiornom u odnosu na konkurente. Velika je zasluga KDZ što je odmah uočila i prigrabila nenadano ukazanu priliku i našim estradnim umjetnicima otvorila put tom zaista golemom tržištu. [...] Kako je naš sovjetski partner, središnja državna agencija *Goskoncert*, iz tog posla izvlačio golemu dobit, KDZ je postala njihov cijenjeni i utjecajni suradnik. [...] Kao razmjenu za naše estradne soliste i sastave dovodili smo njihove vrhunske soliste, komorne i simfonijske orkestre, uključujući tu i najveće poput S. Richtera, D. Ojstraha i cijelu plejadu drugih nezaboravnih velikana koji su bitno utjecali na razinu i kvalitetu glazbenog života u našoj zemlji. Poznata je bila pošalica „mijenjam jednog Mikija Jevremovića za jednog Svjatoslava Richtera“! Bila je to prava alkemija dostojna snova srednjovjekovnih mudraca koja je uistinu obično kamenje pretvarala u dragulje (Poljanec, 2002: 32).

Svaka zemlja sastavljala je ponudu svojih glazbenika i ansambala za određeno tržište. Za svakog od njih bili su navedeni i konkretni uvjeti koji su se razlikovali ovisno o statusu umjetnika. Preciznije, gostovanja ansambala čije je djelovanje subvencionirala država poput Hrvatskog narodnog kazališta ili Zagrebačkih solista, bili su povoljniji od pojedinih predstavnika popularne glazbe jer je glavna ideja subvencionirane kulture bila omogućavanje širenja nacionalno vrijedne kulturne produkcije. U manjoj su se mjeri subvencionirali i nastupi umjetnika popularne glazbe i to s razlogom – oni su bili atraktivniji zemlji-domaćinu. Nakon ispunjenja dogovorenog broja subvencioniranih koncerata, lokalni bi organizatori s takvim izvođačima sklapali direktan ugovor; npr. s *Goskoncertom* koji bi im organizirao višemjesečne

turneje diljem bivšeg Sovjetskog Saveza koje su ponekad podrazumijevale održavanje više koncerata dnevno.

Jugoslavenski zabavnjaci bili su važan izvozni proizvod u zemlje iza „željezne zavjese“, gdje su, uz svoje skladbe, izvodili *jazz*, *rock* glazbu, talijanske i francuske šansone i drugu vrstu „zapadne glazbe“. Nisu svi bili jednako primljeni. Među najpopularnijim glazbenicima iz Hrvatske u SSSR-u i DDR-u bili su Ljupka Dimitrovska i Ivica Šerfezi. Dimitrovska je

u Istočnoj Europi, odsječenju od takve vrste glazbenih atrakcija sa Zapada [...] postala megazvijezda. U Istočnoj Njemačkoj, Čehoslovačkoj i Sovjetskom Savezu osobito je uspješno nastupala s Ivicom Šerfezijem, punila koncertne dvorane i u jednom razdoblju bila popularnija od bilo kojeg jugoslavenskog pjevača. Izdala je čak i nekoliko albuma u Istočnoj Njemačkoj, i to je zadugo ostalo njezino najvažnije tržište (Polimac, 2016).

A Šerfezi je „60-ih godina čak i u SSSR-u izgradio zapaženu karijeru i zvjezdani status rasprodavši svojevremeno 150-ak koncerata. Imao je velike turneje po SSSR-u i DDR-u.“²¹⁹ „Tijekom vremena to se ponovilo, naravno u puno skromnijem obliku, i s ondašnjim DDR-om (Poljanec, 2002: 32).“²²⁰

Prema sjećanju Miroslava Poljanca, u najintenzivnijem razdoblju kulturne suradnje s bivšim Sovjetskim Savezom tijekom 1970-ih i početkom 1980-ih, ondje je održano oko tisuću estradnih koncerata domaćih glazbenika godišnje! Reciprocitet nije podrazumijevao identičan broj koncerata pa se događalo da za četiri ili pet nastupa sovjetskih umjetnika u Jugoslaviji, Koncertna direkcija Zagreb organizira više desetaka koncerata hrvatskih (jugoslavenskih) glazbenika u SSSR-u. Među ostalim, Jugoslavija im je slala najuglednije predstavnike ozbiljne glazbe u Jugoslaviji, osobito iz Hrvatske poput Zagrebačkih solista, Zagrebačkog kvarteta, ansambla Opere HNK iz Zagreba, ali i najpopularnije soliste i grupe s područja popularne glazbe.

²¹⁹ *Ibid.*

²²⁰ „Na samom vrhuncu svoje planetarne slave, istočnonjemačka klizačka šampionka Katherine Witt za gostovanja u Zagrebu tražila je autogram samo i ni od koga drugog do Ljupke Dimitrovske, što mnogo govori o njenom statusu u DDR, ali i mnoge druge stvari...“ (Matić, 2004: 95).

Na mnoga putovanja jugoslavenskog predsjednika, Josipa Broza Tita, išle su, među ostalima, i delegacije kulturnih djelatnika, ministri ili zamjenici ministara kulture s namjerom uspostavljanja nove ili obnavljanja postojeće kulturne suradnje. Očiti rezultat Titovog boravka na Dalekom Istoku i posjeta Sjevernoj Koreji i Kini 1977., među ostalim, bilo je gostovanje dvaju ansambala iz tih zemalja u *Lisinskom* dvije godine kasnije: Omladinsko-dječjeg muzičko-plesnog ansambla iz Pjong Janga (19. 6. 1979.) i Omladinsko-dječjeg ansambla pjesama i igara iz Šangaja iz Narodne Republike Kine (2. 7. 1979.). Na sličan način u *Lisinskom* su gostovali Japanski folklorni ansambl (30. 6. 1977.), Folklorni ansambl *Doina* iz Bukurešta (22. 7. 1977.), Nacionalni folklorni ansambl Kube (10. 3. 1984.), Folklorni ansambl Filipina *Bayanihan* (5. 7. 1977. i 13. 7. 1979.), Irački nacionalni folklorni ansambl (14. 10. 1977.) te sastavi iz Sjeverne, Srednje i Južne Amerike poput američkog ansambla *20th Steel Band* (1. 7. 1976.), Nacionalnog folklornog ansambla *Columbia* (23. 9. 1980.), Folklornog ansambla iz Brazila *Brasil Tropical* (14. 7. 1975.), *Karnevala Kariba* u izvedbi Folklornog festivala Trinidada (14. rujna 1979.) te južnoameričkog Kvinteta *Facio Santillan* (15. 3. 1977.) s programom *El condor pasa* kojega su činile narodne pjesme Argentine, Perua, Paragvaja, Bolivije, Meksika, Ekvadora i Čilea.

Zahvaljujući važnoj ulozi Josipa Broza Tita, odnosno Jugoslavije u Pokretu nesvrstanih, u *Lisinskom* su nastupili i nacionalni folklorni ansambli pojedinih afričkih zemalja poput onih iz Gvineje (20. 2. 1979.) i Obale Bjelokosti (tada Slonovače) pod naslovom *Legenda crnog kontinenta* (25. 12. 1976.). Zagreb su posjetili u sklopu njihove svjetske turneje, a nastupili su i u drugim gradovima bivše Jugoslavije. Ipak, najveća kulturna razmjena odvijala se sa SSSR-om zahvaljujući čemu je *Lisinski* uz ponajbolje umjetnike tzv. ozbiljne glazbe, ugostio i niz drugih ansambala; od Sjevernog ruskog folklornog ansambla (16. 7. 1975.), Ansambla kavkaskih narodnih plesova *Alah* (8. 7. 1976.), Folklornog ansambla plesova SSR Ukrajine *Pavle Virski* (20. 3. 1979.) do Bulata Okudžave (30. 10. 1978.), Valentina Baglaenka i ansambla *Balalajka* koji su održali *Večer ciganskih romansi i ruskih narodnih pjesama* (16. i 17. 6. 1977.).

Koliko je država vodila brigu o kulturi govori i podatak da su prvim izravnim letom tvrtke Australian Airlines između Beograda i Melbournea, na poziv Ministarstva vanjskih poslova Jugoslavije, među ostalima, letjeli i direktori Koncertne direkcije Zagreb i Jugokoncerta, Miroslav Poljanec i Veljko Bijedić, koji su tijekom četrnaest dana u Australiji posjetili nekoliko najvećih gradova i koncertnih dvorana u Sydneyju, Canberri i Adelaidei te sklopili kontakte s

velikim koncertnim agencijama među kojima je bila i *Musica Viva Australia*, specijalizirana za ansamble komorne glazbe. Zahvaljujući kulturnoj suradnji Jugoslavije s Australijom, bila je dogovorena turneja Zagrebačkog kvarteta po toj zemlji, no ugovor se nije sklopio s australskim Ministarstvom vanjskih poslova nego sa spomenutom agencijom. Danas je to najveća agencija za komornu glazbu na svijetu koja je već 1970-ih i 1980-ih u tolikoj mjeri kontrolirala tržište komornih ansambala u toj zemlji, da niti jedan inozemni ansambl nije mogao nastupiti bez ugovora s njima.

Među zemljama koje nisu sklapale programe kulturne suradnje bile su i Sjedinjene Američke Države. Premda su američki umjetnici poput Elle Fitzgerald (27. i 28. 2. 1974.) gostovali u bivšoj Jugoslaviji po tržišnim uvjetima, američkoj Vladi bilo je važno da u Jugoslaviji nastupaju i njihovi umjetnici pa je, među ostalima, na poziv američkog Ministarstva vanjskih poslova Miroslav Poljanec posjetio SAD i ondje sklopio kontakte s brojnim koncertnim agencijama. Koncertna direkcija Zagreb najuspješnije je surađivala s tada najvećom američkom agencijom, Columbia Artists Management, zahvaljujući kojoj je u Dvorani gostovao velik broj američkih *rock* i *jazz* glazbenika. Iako je za nastup Tine & Ikea Turnera (4. 11. 1974. u 17 i 20 sati) odabran novootvoreni *Lisinski*, kasnija gostovanja popularnih američkih glazbenika (Frank Zappa, Eric Clapton, Ray Charles, B. B. King, *Weather Report* i dr.) ipak su održana u prostorno primjerenijem Domu sportova koji je mogao primiti i mnogo više posjetitelja.

Među američkim umjetnicima koji su gostovali u *Lisinskom* uvjerljivo su najbrojniji bili *jazz* glazbenici²²¹ jer je u doba Hladnog rata upravo *jazz* bio jedno od sredstava američke propagande (Vučetić, 2009). Dakako, među gostujućim američkim umjetnicima bili su i

²²¹ Uz već spomenutu Ellu Fitzgerald u *Lisinskom* su nastupili: McCoy Tyner Quintet (13. 11. 1974.), Chick Corea samostalno (4. 2. 1975.) i u duu s vibrafonistom Garyjem Burtonom (30. 10. 1979.), *Duke Ellington Orchestra* pod vodstvom skladateljeva sina Mercera (11. 3. 1975.), *American Brass Quintet* (14. 5. 1975.), Carmen McRae i *Bakey-Rainer-Newmark Trio* (12. 11. 1975.), pjevačica Blanche Thomas, trubač Ruby Braff i ansambl *New York Jazz Repertory Company* (13.12.1975.), Betty Carter i *Billy Evans Trio* (7. 11. 1976.), *Sammy Price Orchestra* i Odetta (6. 11. 1977.), *George Duke Band* (7. 11. 1977.), Dizzy Gillespie (20. 7. 1978.), Sarah Vaughan (20. i 21. 10. 1978.), *Woody Herman Orchestra* (2. 7. 1979.), *Lionel Hampton Orchestra* (6. 11. 1979.), Herbie Hancock (23. 11. 1986.) i drugi.

glazbenici popularne²²² i ozbiljne glazbe,²²³ a najznačajniji rezultat Poljančeva američkog putovanja bilo je uvrštavanje Zagreba kao neizostavne europske postaje na turnejama američkih umjetnika, što ranije nije bio slučaj.

Istovremeno, omogućena je i promocija domaćih glazbenika u SAD-u. Columbia Artists Management je kao najveća američka agencija, prema riječima Poljanca, bila poznata po tome što je najmanje plaćala po koncertu, no prednost je stjecala brojem svojih ispostava; imala ih je osamdesetak diljem SAD-a i one su omogućavale turneje od najmanje 45 koncerata. Budući da je Thomas Thompson, jedan od glavnih menadžera agencije, smatrao da su Amerikancima na spomen Jugoslavije jedine asocijacije Tito i Dubrovnik, Poljanec je američkom kolegi predložio gostovanje tadašnjeg Gradskog orkestra Dubrovnik s programom hrvatskih skladatelja i uz nekoliko vrsnih solista.²²⁴ U srpnju 1975. Thompson je nenajavljeno nazočio redovitom koncertu Orkestra u Kneževom dvoru²²⁵ nakon čega je dogovorena dvomjesečna turneja te jeseni tijekom koje je Dubrovnik Festival Orchestra (kako je najavljen na američkim plakatima) održao 45 koncerata. Veliki uspjeh, a očito i dobra zarada i agencije i Dubrovačkog orkestra potaknula je i drugu turneju po Americi 1978. godine s ukupno 55 koncerata u dva i pol mjeseca na kojoj se Orkestru pridružio i tada devetnaestogodišnji Ivo Pogorelić (*ibid.*).²²⁶ Osim Gradskog orkestra Dubrovnik, od 1973. do 1980. godine održano je više od 500 koncerata hrvatskih umjetnika u SAD-u u organizaciji američkih tvrtki. Osim suradnje s agencijom Columbia Artists Management, Koncertna direkcija Zagreb surađivala je i s agencijom Raymond Weiss Artists Management čiji je vlasnik, Raymond Weiss, posjetio Koncertnu direkciju Zagreb 16. i 17. srpnja 1979. (Festini et al., 1979: 23). Uz njegovu su suradnju ostvarene dvije uspješne turneje Zagrebačkog kvarteta po SAD-u i nastup New York Jazz

²²² Muddy Waters Orchestra (5. 11. 1976.), Golden Gate Quartet (11. 7. 1975. u 17 i 20 sati), Roberta Flack i Al Matthews (18. 11. 1976., u 19:15 i 21:30 sati), Fats Domino (17. 3. 1977.), The Plattersi (5. 4. 1977.), Amanda Lear (15. 7. 1980.) i drugi.

²²³ Filharmonija iz Los Angelesa pod vodstvom Zubina Mehte (2. 12. 1976.), pijanist Misha Dichter (11. 11. 1976.) i drugi.

²²⁴ Maestro Nikola Debelić koji je ravnao Gradskim orkestrom Dubrovnik na američkim turnejama ističe da je i sam tijekom usavršavanja u New Yorku 1968./1969. upoznao predstavnike spomenute agencije što se kasnije pokazalo korisnim (Marunčić, 2018).

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ Po mišljenju Poljanca, jedan od razloga isplativosti gostovanja bio je u činjenici da je Orkestar mogao stati u jedan autobus pa su putni troškovi bili minimalni.

Quarteta u Zagrebu. Također, prigodom Weissove posjete Zagrebu dogovoreno je trodnevno gostovanje Zagrebačke filharmonije u SAD-u 1981. te gostovanje američkog Kvarteta Alard u srpnju i kolovozu 1980. po Jugoslaviji (*ibid.*).

Koliko je Koncertna direkcija Zagreb uspješno manevrirala između sovjetskih, zapadnoeuropskih, američkih i dalekoistočnih umjetnika najbolje svjedoče godišnje skupštine Europske udruge kulturnih menadžera (*Association Européenne des Agents Artistiques*, AEAA) kojima je redovito prisustvovao Miroslav Poljanec kao ravnatelj Koncertne direkcije Zagreb. Osim što „gotovo da i nema važnijeg glazbenika druge polovice 20. stoljeća kojeg KDZ nije ugostila u Zagrebu ili u Hrvatskoj“ (Poljanec, 2004: 43), na spomenutim skupštinama mogao se steći najbolji uvid u kulturnu ponudu drugih zemalja, ali i saznati tržišne cijene sovjetskih umjetnika u Zapadnoj Europi. Primjerice, slavni sovjetski pijanist Svjatoslav Richter 1986. godine u Londonu je (prema sjećanju Poljanca) primio honorar od 10.000,00 GBP, dok je u Jugoslaviji, zahvaljujući programu kulturne razmjene, nastupao za samo 800 USD (15. i 16. 3. 1986.), što je, dakako, izazivalo zavist ostalih organizatora, osobito onih sa Zapada.

Ugovarajući priredbe, Koncertna direkcija Zagreb, ali i Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog izravno su surađivale i s brojnim kulturnim institucijama pojedinih država koje su se isključivo bavile promocijom kulture svojih zemalja kao što su Goethe institut, British Council, Talijanski institut za kulturu, Američki centar, Francuski institut i drugi, a koje su aktivno željele pridonijeti postojećoj programskoj raznovrsnosti i, naravno, pokušati u ponudu uvrstiti i umjetnike iz svojih zemalja. Tijekom 1970-ih i 1980-ih godina ugovaranje priredbi uvelike je ovisilo o političkoj, ali i financijskoj situaciji u državi; tako je početkom 1981. bilo potrebno smanjiti broj inozemnih gostovanja iz zapadnih zemalja i koncentrirati se na ona koja se neće „plaćati konvertibilnom valutom“ (Martinčević-Lipovčan, 1981: 7), odnosno na umjetnike iz istočnoeuropskih zemalja, ali i domaće ansamble i glazbenike.

Početkom 1990-ih dolazi do brojnih političkih promjena. Njemačka Demokratska Republika i Savezna Republika Njemačka ponovno se ujedinjuju 1990., raspadaju se socijalističke zemlje poput SSSR-a, Čehoslovačke i Jugoslavije, a s njima i subvencionirani oblici dotadašnje kulturne razmjene. Osamostaljenjem Hrvatske Koncertna direkcija Zagreb gubi postojeće jugoslavensko tržište kojim je dominirala, a gasi se i tržište estradnih programa u bivšem SSSR-u. Od početka 1990-ih gostovanja se dogovaraju isključivo u skladu s tržišnim uvjetima. A opće

je poznato da najpoznatiji svjetski umjetnici (osobito vokalni solisti) zahtijevaju veće honorare u kulturno „zabačenijim“ centrima poput Zagreba, dok u uglednim koncertnim prostorima poput Bečke državne opere²²⁷ ili milanske *Scale*, nastupaju za manje iznose, jer tamošnji nastupi pridonose njihovom ugledu i impresivnijoj biografiji. Domovinski rat dodatno je otežao uvjete rada s inozemnim partnerima i suradnicima diljem svijeta početkom 1990-ih.

Istovremeno, razvoj informacijske tehnologije olakšava poslovanje u smislu komunikacije i pristupa informacija budući da državne koncertne agencije više nisu jedini izvori podataka o ponudi i potražnji na tržištu kulturnih dobara. Danas većina umjetnika i ansambala ima vlastitu službenu internetsku stranicu sa svim potrebnim podacima: biografijom, popisom skladbi na repertoaru, rasporedom koncerata, pregledom diskografskih i inih izdanja, fotografskim materijalima, isječcima iz glazbenih kritika (tzv. *press clipping*) i dakako, kontaktima menadžera ili agencija koje ih zastupaju. Najtraženije umjetnike zastupa i po nekoliko agencija od kojih je svaka zadužena za određeno geografsko područje. Dostupnost navedenih podataka omogućila je veću vidljivost umjetnika, ali i povećala konkurentnost pa ne čudi da mnoge agencije (ali i poneki umjetnici) šalju otvorene ponude za nastup na e-mailove brojnih organizatora i koncertnih prostora. Najtraženiji umjetnici i ansambli imaju dogovorene nastupe nekoliko godina unaprijed što treba imati na umu i kod planiranja, osobito kada je riječ o angažiranju velikih produkcija poput vokalno-instrumentalnih projekata koji uključuju orkestar i zbor, simfonijske orkestre s drugih kontinenata, itd.

Gostovanja velikih sastava dio su detaljnih godišnjih planova koji su dvije ili tri godine unaprijed vremenski i programski definirani. Primjerice, UNESCO i Europska komisija bili su pokrovitelji inicijative Kraljevskog Concertgebouw orkestra (*Royal Concertgebouw Orchestra*) *RCO meets Europe*²²⁸ koji je tijekom tri koncertne sezone (2016./2017., 2017./2018., 2018./2019.) izveden u svih 28²²⁹ zemalja Europske unije. Inicijativom se promovirala ideja Europske unije i prenosila mlađim generacijama putem projekta *Side by Side*, odnosno izvođenjem jedne kompozicije na programu s orkestrom mladih zemlje-domaćina, što je u Hrvatskoj bio Simfonijski orkestar Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu. Dva orkestra

²²⁷ Bečka državna opera visinu honorara velikih pjevačkih zvijezda ograničila je između 12.000,00 EUR i 13.000,00 EUR po večeri (Zelechowski, 2013).

²²⁸ <https://www.concertgebouworkest.nl/europe> (2020-06-03)

²²⁹ Europska unija u to je vrijeme imala 28 članica, a odlaskom Ujedinjene Kraljevine broj se umanjio.

skupa su nastupili u izvedbi Uvertire *Egmont*, op. 84 Ludwiga van Beethovena u ciklusu *Lisinski subotom* (24. 11. 2018.).²³⁰

Angažman jednog umjetnika uglavnom bi trebao biti dostupniji u odnosu na manji komorni sastav, no kada su u pitanju ponajbolji svjetski umjetnici, visina honorara za jednu osobu može biti jednaka honoraru manjeg ansambla, ali i simfonijskog orkestra. Također, gostovanje manjeg komornog ansambla ne mora nužno biti organizacijski jednostavnije od gostovanja čitavog orkestra.²³¹ Razlike između agencija koje zastupaju umjetnike i ansamble najviše odaje broj djelatnika. Agencija s većim brojem zaposlenika, logično, radi raznovrsnije projekte, skuplje produkcije i nerijetko ima dvije-tri godine unaprijed posložen raspored gostovanja pojedinih ansambala po datumima kako bi potencijalni organizatori odmah mogli vidjeti odgovaraju li im iole ponuđeni termini. Među najvećim europskim agencijama je Koncertdirektion Schmidt iz Njemačke koja se osim po dugogodišnjem iskustvu (osnovana je 1959.)²³² ističe organiziranošću i ponudom koncerata za trogodišnje razdoblje. Neke europske agencije specijalizirale su se za organizaciju turneja simfonijskih orkestara s drugih kontinenata, dok neki orkestri izravno kontaktiraju agencije radi organizacije turneje u odabranom razdoblju i u skladu s općim pravilima rada ansambla i s međusobnim ugovornim obvezama. Najtraženiji umjetnici imaju nekoliko agencija koje ih zastupaju od kojih je svaka zadužena za određeno geografsko područje.

U današnjem svijetu ozbiljne, ali i popularne glazbe, rad s agencijama je gotovo nezaobilazan što za organizatora ima pozitivne, ali i negativne učinke. Pozitivna bi bila dostupnost i brz

²³⁰ <https://www.lisinski.hr/hr/dogadanja/lisinski-subotom-br-kraljevski-concertgebouw-orkes/> (2020-06-02)

²³¹ Navedeno ponajbolje ilustrira organizacija međunarodnog prijevoza članova komornog ansambla. Budući da je to gotovo redovito obveza organizatora, s obzirom na relativno ograničenu zračnu povezanost Zagreba s europskim i svjetskim destinacijama, ponekad je vrlo teško organizirati dolazak 20-30 članova ansambla iz različitih svjetskih destinacija u Zagreb u otprilike slično vrijeme, uzimajući u obzir mnogobrojne pojedinačne zahtjeve glazbenika – od polaska u određeno vrijeme, kratkoće leta, detalja vezanih uz prtljagu, pozicije sjedala u zrakoplovu i drugih specifičnosti poput kupnje dodatnog sjedala za pojedine instrumente poput violončela. Dodatnu komplikaciju predstavlja usklađivanje odabranog leta s rasporedom vožnje drugih prometnih sredstava poput vlakova ili autobusa, ukoliko se glazbenik nalazi u gradu koji nema zračnu luku.

²³² <https://www.kdschmid.de/en/about-us/history/> (2020-04-30)

odgovor u vezi svih informacija o izvođaču,²³³ od honorara ovisno o vrsti nastupa, konkretnih uvjeta i prijedloga termina ovisno o već dogovorenim terminima (u određeno vrijeme i u određenoj destinaciji). Preciznije, honorar umjetnika u ozbiljnoj glazbi ovisi o tome radi li se o cjelovečernjem recitalu, solističkom nastupu uz orkestar ili komornoj izvedbi. Uz informacije o honoraru uvjeti pojedinog umjetnika ili ansambla sadržani su u prijedlozima ugovora koje agencije redovito šalju potencijalnim organizatorima. Budući da najpoznatiji svjetski umjetnici godišnje održe veliki broj koncerata za koje moraju biti fizički i psihički pripremljeni, bilo bi gotovo nemoguće da se uz koncertne obveze bave i organizacijskim poslovima pa ih stoga za njih obavljaju agencije.

Iako je odnos agencije i umjetnika njihova poslovna tajna, dio odnosa moguće je iščitati iz ugovora. Agencija u ime pojedinih umjetnika ponekad samostalno sklapa ugovore s organizatorima, dok u nekim slučajevima organizatori potpisuju ugovor isključivo s umjetnikom ili ovlaštenim predstavnikom ansambla. U oba slučaja isplata honorara najčešće ide preko agencije koja za nastup ispostavlja račun organizatoru. Najrjeđi je slučaj da ugovor glasi na izvođača i da se iznos honorara isplaćuje na račun izvođača, odnosno fizičke osobe. Doduše, to je financijski najpovoljnije za organizatora, no iziskuje najviše administracije.²³⁴

Premda lokalni organizatori nisu upoznati s odredbama ugovora između agencije i izvođača, kao što ni izvođač nije upoznat s odredbama ugovora između agencije i lokalnog organizatora, dio izvođača ne želi ovlastiti agenciju da u njihovo ime samostalno potpisuje ugovore. Iako bi im takav dogovor bio najjednostavniji, mnogi se očito osobno žele uvjeriti u svoju „tržišnu“ cijenu, ali i eventualne korekcije za pojedine koncertne prostore, odnosno organizatore. Naime, ako je u ugovoru između agencije i izvođača definiran iznos honorara koji je agencija dužna osigurati izvođaču za pojedinu vrstu nastupa, broj nastupa u godini ili na određenom geografskom području, a pritom nisu precizirani postotci provizije za pojedine vrste nastupa ili fiksni iznos, mnoge agencije će, ako ugovor sklapaju izravno s lokalnim organizatorom,

²³³ Kako bi se unaprijed osigurala maksimalna transparentnost i brže dolaženje do potrebnih informacija, na službenim internetskim stranicama većine agencija često uz ime umjetnika ili ansambla stoji izravan kontakt zaposlenika agencije.

²³⁴ Ukoliko ugovor glasi na fizičku osobu, inozemni izvođač prema hrvatskim zakonima mora zatražiti osobni identifikacijski broj (OIB) u Poreznoj upravi kako bi organizator za njegov nastup mogao uplatiti porez u zemlji u kojoj nastupa, tj. u Hrvatskoj.

sigurno pokušati povisiti ugovorno dogovorenu tržišnu cijenu izvođača i zadržati razliku za sebe.

Negativna strana rada s agencijama je nemogućnost kontakta s izvođačem prije njegova fizičkog dolaska u zemlju. Budući da agencije u pravilu ne daju organizatorima privatne kontakte izvođača već prepuštaju izvođačima da to učine po vlastitom nahođenju (tijekom boravka u zemlji-domaćinu), u slučaju nepredviđenih poteškoća tijekom putovanja, u avionskom prijevozu ili bilo kakvih drugih situacija, organizatorima (uz postojeći kontakt s agentima koje je gotovo nemoguće dobiti vikendima ili blagdanima) preostaje samo pratiti red letenja u pojedinim zračnim lukama jer niti jedna avionska kompanija ne daje informacije o imenima putnika koji se nalaze na pojedinom letu. Kada je riječ o ozbiljnoj glazbi, većina izvođača putuje bez pratnje, odnosno bez agenta koji na turneje odlaze najčešće s velikim ansamblima, a vrlo rijetko s pojedincima. Naposljetku, jedna od negativnosti rada s agencijama je često i pogrešna pretpostavka organizatora o zahtjevnosti pojedinog izvođača. Mnogi detalji navedeni u ugovoru vrlo često se pokazuju pretjeranima i nepotrebnima, a izvođač nezahtevan.

I dok je tijekom 1970-ih i 1980-ih komunikacija s državnim agencijama socijalističkih zemalja bila jednostrana jer su one predlagale umjetnike i ansamble dostupne za kulturnu razmjenu, današnja situacija mnogo je transparentnija i omogućuje organizatorima da izravno kontaktiraju pojedine agencije ili umjetnike ako su zainteresirani za njihov nastup. Istovremeno mnoge agencije organizatorima šalju otvorene ponude za nastup konkretnog umjetnika ili sastava, osobito ako im je cilj organizacija turneje većeg ansambla na određenom geografskom području. Naime, kada su u pitanju veliki simfonijski orkestri agenciji je neisplativo organizirati jedan ili dva koncerta budući da su osnovni troškovi²³⁵ takvih projekata visoki zbog velikog broja sudionika.

²³⁵ Iako su članovi orkestra najčešće i stalni zaposlenici, odlazak na službeni put za upravu orkestra podrazumijeva osiguravanje dnevnica zaposlenicima i honorare za dodatne glazbenike (soliste, dirigenta ili pojedinog člana orkestra koji nije stalni zaposlenik), prijevoz velikog broja glazbenika (osobito jer se najčešće putuje zrakoplovom), prijevoz cestovnim putem (najčešće kamionom) i osiguranje instrumenata i popratne opreme, najam notnog materijala koji će se izvoditi na turneji, itd. Spomenute troškove Orkestar pokriva novcem od honorara, a ekonomičnost i pravovremena organizacija putnih troškova omogućit će im zadržavanje većeg dijela dogovorenog honorara.

Naposljetku, koncertne sezone pojedinog organizatora rezultat su komunikacije s brojnim agencijama, umjetnicima, drugim (geografski bliskim) organizatorima,²³⁶ ali i tijelima državne i gradske vlasti te domaćim glazbenicima i ansamblima. Tako je, primjerice, izvedba *Hrvatskog glagoljaškog rekvijema* za soliste, mješoviti zbor i orkestar Igora Kuljerića u interpretaciji Orkestra Minhenskog radija, Zbora Bavarskog radija i hrvatskih solista²³⁷ pod dirigentskim vodstvom Ivana Repušića održana u povodu predsjedanja Hrvatske Vijećem Europske unije (22. 2. 2020.) i predstavljala je suradnju Dvorane *Lisinski* kao organizatora s Gradom Zagrebom, Ministarstvom kulture Republike Hrvatske i Bavarske radiotelevizije (*Bayerischer Rundfunk*). Naposljetku, treba reći da je svake godine glazbeno tržište bogatije za nove izvođače, da mnogi imaju izuzetno duge i plodne karijere, da izvođači godišnje nastupaju češće nego što je to bilo uvriježeno u prijašnje doba, ali i da se broj organizatora, koncertnih prostora i raznih manifestacija svakim danom povećava.

²³⁶ Primjerice, ako je neka agencija dogovorila nastup inozemnog simfonijskog orkestra u Zagrebu, nastojat će koncert istog ansambla organizirati i u većim (najčešće glavnim) gradovima susjednih država poput Beograda, Ljubljane, Maribora, Budimpešte, Graza i Beča. Toga su svjesni i organizatori pa nije neobično da i oni budu uključeni u dogovor, osobito oko dogovora vezanog uz datum. Naime, ako ansambl nastupa u ciklusu *Lisinski subotom*, Dvorana će inzistirati na održavanju zagrebačkog koncerta u subotu, što možda neće odgovarati drugim organizatorima. U tim slučajevima, agencija mora pokazati umješnost pregovaranja i posredovati između organizatora.

²³⁷ Nastupili su sopranistica Kristina Kolar, mezzosopranistica Annika Schlicht, tenor Eric Laporte i bariton Ljubomir Puškarić.

6. 2. Odredbe ugovora

Uspješna realizacija priredbe kojom su podjednako zadovoljni i organizator i izvođač gotovo je redovito posljedica poštivanja ugovornih odredbi obiju strana. Ugovori su vrlo detaljni i specifični za pojedinu osobu ili sastav, a uz stavku honorara obuhvaćaju standardne zahtjeve vezane uz putne troškove i hotelski smještaj, ali i niz specifičnosti poput dodatnih organizacijskih aktivnosti, detalja vezanih uz koncertni i garderobni prostor, promidžbene aktivnosti i popratna događanja, itd.

Organizator i agent pregovore uvijek započinju oko iznosa honorara. Ako se ne usuglase, daljnji razgovori su izlišni. Visina honorara, kao što je navedeno u prethodnom potpoglavlju, za jednog izvođača varira ovisno o tome je li riječ o solističkom ili komornom nastupu, dok kod ansambala ovisi o broju glazbenika, ali i renomiranosti pojedinog sastava. Cijena komornog ansambla ili čak simfonijskog orkestra može biti identična honoraru koji određeni solist dobiva za cjelovečernji koncert. Niži iznos honorara organizator može postići i sklapanjem izravnog ugovora s izvođačem ili ansamblom budući da se u tom slučaju izbjegava agencijska provizija. Također, visinu honorara moguće je umanjiti ako organizator preuzme organizacijsku i financijsku brigu o dodatnim uslugama izvođaču poput plaćanja svih putnih troškova, dodatnih noćenja u hotelu, itd. Pravila ne postoje. Uz honorar, važne stavke ugovora vezane su uz međunarodni i lokalni prijevoz, hotelski smještaj, a neki ugovori definiraju i vrlo specifične detalje.

Putni troškovi za jednu osobu najčešće podrazumijevaju kupnju avionskih karata poslovne klase ili, ako ih nema na odabranom letu (kod niskotarifnih avionskih kompanija), dvije ekonomske klase. Za manje udaljenosti do oko 400 km (kao što je otprilike udaljenost Zagreba i Beča) neki izvođači zahtijevaju da se po njih pošalje automobil. Pri dolasku na aerodrom neki traže da im organizator osigura tzv. „brzi prolaz“ koji je moguće dogovoriti s osiguranjem na aerodromu i s policijom, a koji podrazumijeva da se određenoj osobi po slijetanju u zračnu luku omogućí zasebna sigurnosna provjera službenih dokumenata (putovnica, viza) bez čekanja u redu s drugim putnicima. Također, u ugovorima često stoji i da izvođača mora dočekati predstavnik Dvorane i otpratiti ga u odabrani hotel. Odabir lokalnog prijevoza je posebna stavka. Neki izvođači imaju sponzorske ugovore s pojedinim automobilskim kućama pa je strogo definirana i marka automobila. Ipak, većina zahtjeva luksuznu klasu automobila (bez

navođenja konkretne marke) i vozača sa znanjem engleskog jezika. Bilo je i slučajeva kad izvođač dolazi s pratnjom, predstavnikom agencije i još jednim umjetnikom, pa se zahtjev za luksuznim automobilom s vozačem udvostručuje ili čak utrostručuje. No, većina umjetnika u svijetu ozbiljne glazbe nema takve zahtjeve i pristaje na vožnju gradskim taksijem, kombijem ili čak privatnim automobilom zaposlenika Dvorane. Ako se radi o dolasku orkestra, organizator je obično dužan osigurati lokalni prijevoz luksuznim autobusima te zasebnim limuzinama za vodeće glazbenike, obično dirigenta i soliste.

Smještaj najčešće podrazumijeva smještaj u hotelima najviše klase u zemlji, odnosno uglavnom s četiri ili pet zvjezdica. Najzahtjevniji izvođači mnoge detalje vezane uz smještaj imaju definirane u ugovoru. Ponajprije se odabire vrsta sobe koja može biti jednokrevetna (sa standardnim ili francuskim krevetom) ili dvokrevetna soba te luksuzni ili tzv. predsjednički apartman s dvije spavaće sobe i sobom za primanje gostiju. Mnogima je važna i pozicija u odnosu na druge sobe unutar hotela poput smještaja na više katove hotela, pogleda na dvorišnu stranu (za razliku od bučne ulice), ali i udaljenost sobe od lifta. Opremljenost sobe klimatizacijskim uređajem (neki ugovori čak navode marku i snagu željenog uređaja) danas je već standardan zahtjev koji se često ni ne navodi u ugovoru, no navodi se npr. mogućnost otvaranja prozora, što često nije moguće u novoizgrađenim hotelima. Odabrani hotel često mora biti opremljen teretanom ili sobom za vježbanje te poslugom u sobi 24 sata dnevno. U odnosu na Dvoranu hotel najčešće mora biti udaljen maksimalno pola sata pješice, a u njegovoj blizini ne smiju se odvijati veći građevinski zahvati.

Mnogi zahtjevi vezani su i uz koncertni prostor u kojem će izvođač nastupiti. Garderoba izvođača mora se nalaziti na istom katu ili u blizini pozornice, mora biti prostrana, čista, mirišljava (vokalni solisti osobito naglašavaju da se ne smije osjetiti miris duhana), s ogledalima, stolicama, pianinom (akustičkim ili električnim), parnom postajom ili glačalom s daskom za peglanje (redoviti zahtjev ženskih izvođača), klimatizacijskim uređajem i vlastitom kupaonicom opremljenom odgovarajućim potrepštinama (ručnicima, sapunima, vlažnim maramicama, itd.). Također, tijekom pokusa i koncerta izvođač u garderobi mora na raspolaganju imati izbor svježeg sezonskog voća, čajeva, vode (ponekad se definira i konkretan proizvođač, npr. voda *Evian*), tzv. *finger food* (mali sendviči, kanapei), itd. Neki zahtijevaju i standardniji obrok dajući prijedloge za pojedina jela uvijek navodeći omiljenije namirnice dok drugi taj dio prepuštaju organizatoru nerijetko želeći kušati tradicionalnu hranu zemlje u kojoj

nastupaju. Neki izvođači trebaju i dodatno osoblje poput garderobijera, frizera, vlastito osiguranje i asistenta od strane organizatora. Doduše, osiguranje je osobito važno kada je riječ o koncertima popularne glazbe u velikim prostorima poput sportskih dvorana, stadiona ili mjesta na otvorenom.

Zahtjevi vezani uz pozornicu najčešće definiraju tehničke uvjete nastupa, detalje vezane uz instrumente te uvjete i raspored pokusa i koncerta. Tehnički uvjeti (eng. *technical rider*) sadržavaju informacije o sastavu ansambla, vrsti i ugodbi instrumenata, poziciji na pozornici, vrsti i broju notnih stalaka, uređenju pozornice, popisu potrebne tehničke opreme za realizaciju pojedinog programa s detaljnim detaljima vezanima uz ozvučenje i rasvjetu. Tehnički zahtjevi pojedinih izvođača strogo definiraju vrstu i proizvođača tonske i rasvjetne opreme poput mikrofona, zvučnika, tonских pulteva i mikseta, reflektora, opreme za projekcije (projektor, platno), videozidova, specijalizirane opreme poput dimnih mašina, itd. Zahtjevniji projekti sadrže i detaljnu postavu željene rasvjete za svaku pojedinačnu kompoziciju prema kojoj je potrebno programirati rasvjetnu konzolu. Broj tonских majstora i majstora za rasvjetu te dodatnih tehničara na pokusu i koncertu ovisi o tehničkoj složenosti pojedine priredbe. U najsloženijim slučajevima u kojima su rasvjeta, ozvučenje, projekcije ili nešto slično, najvažnijim dijelom priredbe, tehnički stručnjaci poput tonских majstora ili majstora rasvjete redovito putuju s izvođačima. S druge strane, tehnički nezahtjevni koncerti ozbiljne glazbe koji se gotovo redovito izvode akustički i uz tzv. „bijelo svjetlo“ koje omogućuje glazbenicima da dobro vide note na pultevima, i na kojima nastupaju veći ansambli ili čak veliki simfonijski orkestri, redovito na turneju idu s tzv. poslužiteljima orkestra koji su zaduženi za prilagodbu rasporeda stolaca i notnih pulteva u dvoranama u kojima nastupaju, za preslagivanje dijela orkestra tijekom koncerta ovisno o djelima koja se izvode, ali i brizi i rukovanju s instrumentima. Naposljetku, ovisno o vrsti priredbe i njezinoj tehničkoj složenosti, organizator u dogovoru s izvođačem dogovara precizan raspored termina unosa opreme u dvoranu i postave na pozornicu, termin ozvučavanja i programiranja rasvjete, generalnog pokusa i koncerta s točnim popisom skladbi, minutažom i naznačenom stankom (ukoliko postoji). S obzirom na to da se oblik pozornice i raspored sjedećih mjesta razlikuje među dvoranama, izvođači se često ugovorno osiguravaju da ih se mora upozoriti na eventualna sjedeća mjesta na pozornici i da se navedena mogu dati u prodaju isključivo uz njihovo dopuštenje.

Poglavlja ugovora često definiraju promidžbene materijale koji moraju sadržavati fotografije (s potpisom fotografa) i biografije odobrene od strane izvođača te tekst o djelima koja se izvode s prijevodima stihova (u slučaju da postoji pjevani tekst). U programskoj knjižici često mora biti naznačeno da izvođač ekskluzivno snima za određenu diskografsku kuću te da nastupa posredstvom konkretne agencijske kuće. Ako ima sponzorski ugovor s nekom tvrtkom, navedeno se također mora navesti. Svako odstupanje mora pismeno odobriti izvođač, odnosno agencija koja ga zastupa. Niti jedan izvođač ne dozvoljava fotografiranje ili snimanje cijelog koncerta, no radi medijske promocije organizator i izvođač obično dogovaraju da se navedeno dopusti na početku ili na kraju koncerta isključivo u informativne svrhe, najčešće u trajanju do tri minute. Neki izvođači zahtijevaju i da odaberu fotografije ili televizijske snimke koje će se objaviti. Također, nije moguće oglašavati da je koncert humanitaran ili ga vezivati uz konkretan događaj bez pristanka izvođača.

Također, sve radnje vezane uz dodatnu promociju koncerta dio su ugovora. Primjerice, mnogi ciklusi koncerata ozbiljne glazbe sadržavaju razgovore s izvođačima prije ili poslije koncerta, intervjue za potrebe medija, potpisivanje diskografskih izdanja te sudjelovanje u drugim oblicima promocije koncerta. Posljednje dvije sezone (2018./2019., 2019./2020.) koncerti u sklopu *Crvenog i Plavog ciklusa* Zagrebačke filharmonije sadržavaju i razgovor s izvođačima u Predvorju Velike dvorane koji vodi Branimir Pofuk, a započinju pola sata prije početka koncerta, odnosno u 19 sati. Od početka 1980-ih razgovor je i dio ciklusa *Lisinski subotom* koji se odvija na pozornici Velike dvorane poslije koncerta. Ako izvođači pristanu dati televizijski intervju ili sudjelovati u bilo kojem obliku dodatne promocije koncerta, organizator mora snositi dodatne troškove – od prijevoza izvođača (ako se snimanje ne odvija u Dvorani), do organizacije i honoriranja vizažistice, frizerke, garderobijerke, i to uvijek uz obvezatno prisustvo predstavnika Dvorane. Susreti s obožavateljima najčešće su ugovorno definirani. U nekim situacijama umjetnik odlučuje pozdraviti „goste“ u svojoj garderobi ili u nekom ekvivalentnom dogovorenom prostoru. Ulazak posjetitelja u garderobu umjetnika ili područje oko garderobe iza pozornice (tzv. *backstage*) je moguć isključivo uz dopuštenje umjetnika. Ako će umjetnik sudjelovati u npr. potpisivanju diskografskih izdanja za koje se pretpostavlja da će privući veliki broj posjetitelja, organizator mora osigurati prikladan prostor sa stolom, stolicama, napitcima i osiguranjem koje će i usmjeravati publiku. Ujedno, očekuje se i da će s umjetnikom uvijek biti i predstavnik organizatora kako bi koordinirao cijeli događaj i utjecao na njegov svršetak. Većina umjetnika prije koncerta odbija sudjelovati u marketinškim i drugim

aktivnostima, izuzev, dakako, pokusa. Također, svi drugi događaji izuzev onih navedenih u ugovoru moraju se pismeno najaviti najmanje dvadeset dana ranije.

Naposljetku, u realizaciji koncerta mnogo je nepredviđenih situacija. Uz standardne situacije poput izgubljene prtljage u avionskom prijevozu, Dubravko Majnarić, umjetnički rukovoditelj Dvorane od 1985. do 2003. (Krpan, 2013: 82) sjeća se da je jedan dirigent zaboravio ponijeti putovnicu pa ga nisu pustili u Jugoslaviju. Iako je koncert bio rasprodan, dosjetili su se da je jedini mogući način ulaska u zemlju – da ga se uhiti i pod policijskom pratnjom doprati do koncerta. Tako je i učinjeno, a na isti način dirigenta su ispratili do državne granice pod strogim mjerama osiguranja. I dok se većina izvođača drži dogovorenih obveza, dio ih ima drugačije želje. Mnogi žele uživati, npr. u blagdanskom raspoloženju grada-domaćina posjetom aktualnim događanjima u gradu, otići u noćne klubove, ali i upoznati se s okolicom Zagreba, osobito ako otuda potječu preci; npr. John Malkovich posjetio je zaseok Malkovići na Žumberku, otkuda je njegov djed otišao u Ameriku (Starešina, 2016). Neki izvođači nastupili su i usprkos zdravstvenim poteškoćama. Violinist Aleksej Igudesman ozlijedio je nogu na pokusu prije koncerta, a nakon liječničke intervencije, odlučio je nastupiti svirajući violinu u sjedećem položaju na uredskom stolcu s kotačićima koji mu je omogućio kretanje po pozornici (19. 12. 2015.).²³⁸ Usprkos bolovima, Igudesman niti u jednom trenutku nije ni pomislio na otkazivanje koncerta. Dapače, priznao je da će mu nastup u sjedećem položaju biti novi profesionalni izazov, baš kao i njegovom kolegi, korejskom pijanistu Hyung-ki Joou s kojim je nastupio. Budući da su obojica vrhunski glazbenici, ali i vrsni komičari, nije neobično da je publika sve shvatila kao još jednu njihovu otkaćenu šalu.²³⁹

²³⁸ <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/igudesman-i-joo-pokupili-ovacije-publike-u-lisinski/> (2020-05-29)

²³⁹ Budući da sam bila producentica spomenutog koncerta, izvođači su me zamolili da se obratim publici prije početka koncerta i pojasnim razloge neuobičajenog Igudesmanovog sjedećeg nastupa. No, nisam ih uspjela uvjeriti u ozbiljnost situacije jer su na moje pojašnjenje reagirali osmijehom.

6. 3. Realizacija priredbi

Vrijeme pripreme ovisi o produkcijskoj zahtjevnosti priredbe. Ako je riječ o događanju koje zahtjeva ozvučivanje velikog broja glazbenika i fizičke intervencije u prostor poput unošenja odgovarajuće scenografije, dodatne video opreme (LED zavjesa, projekcijskih zaslona) ili najsuvremenijih rasvjetnih tijela kao što su *moving headovi*, dim-mašine i odgovarajućih upravljačkih konzola, s postavom se kreće dan-dva ranije. Unos opreme i postava scenografije u prostoru može potrajati cijeli dan, no oni su preduvjet majstorima rasvjete da isprogramiraju osvjetljenje u skladu sa željama izvođača, sinopsisom priredbe i dakako, tehničkim mogućnostima.

Dan priredbe najčešće je rezerviran za tonsku postavu i pokus svih izvođača. Tonski najsloženije su, dakako, glazbene priredbe s velikim brojem izvođača od kojih su neki članovi orkestra, drugi su dio *rock* sastava, treći nastupaju solistički ili moderiraju priredbu (voditelji), a četvrti pjevaju u nekoj vokalnoj skupini poput klape. Ozvučenje takvih priredbi rade najmanje dva tonska majstora, svaki na svom tzv. “miks pultu” koji im omogućava promjenu glasnoće, tonske boje i/ili dinamike uključenih mikrofona, ali i “sakupljanje” akustičnih svojstava instrumenata saksofona ili bubnjeva te signala iz električnih ili elektroničkih instrumenata poput bas-gitare ili sintesajzera. Drugačiji mikrofoni koriste se za ozvučivanje ljudskog glasa. Vokalni solisti ozvučuju se bežičnim mikrofonom koji drže u ruci ili na odgovarajućem stalku, a ako uz to sviraju gitaru ili neki slični instrument, “kao stalak se postavlja „pecaljka“ kako bi ostalo prostora za instrument između stalka i izvođača” (Kuhta, 2013: 61). Ako je riječ o scenskoj izvedbi vokalno-instrumentalnog djela poput mjuzikla ili opere ili o koreografiranom nastupu u kojem se vokalni solist mora slobodno kretati po pozornici, oprema ih se “lavalier mikrofona s odašiljačima” (*ibid.*, 60), tzv. *bubicama* koje se pričvršćuju na odjeću ili se koristi okovratni ili naglavni držač mikrofona koji ima “minijaturni mikrofoni ispred usta spojen [...] na odašiljač” (*ibid.*, 61), a smješten je obično na pojas ili drugo pogodno mjesto. Za ozvučivanje pratećih vokala koristi se dinamički mikrofoni tako da se obično “postavlja jedan mikrofoni na dva ili tri izvođača, odnosno dva mikrofona na četiri do šest izvođača” (*ibid.*, 63). Za ozvučivanje manjih vokalnih skupina poput klape ili manjih zborova koriste se “kondenzatorski mikrofoni karotidoidne karakteristike” (*ibid.*, 64) uz uvjet grupiranja po visini glasova i uz korištenje jednog mikrofona za dva ili tri pjevača. Kod ozvučavanja folklornih

priredbi i kazališnih predstava najčešće se koriste viseći mikrofoni koji su ispred pozornice ili “vise sa stropa pozornice” (*ibid.*, 61).

Velik izazov tonskom majstoru je ozvučenje akustičkih instrumenata poput gitare i gudačkih glazbala, osobito ako su dio *pop* ili *rock* sastava. Posljednjih godina u Dvorani *Lisinski* održano je mnoštvo takvih koncerata. Uz Revijski orkestar Zagrebačke filharmonije, Zagrebačke soliste ili gudački ansambl *ad-hoc*, *rock band* i prateće vokale u *Lisinskom* su koncerte održali Petar Grašo (12. 12. 2014.), Boris Novković (8. 5. 2015.), Massimo Savić (9., 10. i 21. 2. 2016.) dok je Hari Rončević navedenim ansamblima dodao klapu (4. 10. 2014.), Oliver Dragojević mješoviti zbor (8., 9., 10., 11. i 12. 3. 2015.), a Željko Bebek tamburaški orkestar (2. 11. 2015.). Zagrebačka filharmonija, Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije i drugi u posljednje vrijeme češće samostalno organiziraju “popularnije” programe kao što je *Rock Classic* (27. 3. 2012.) koje čine aranžmani *rock* uspješnica legendarnih grupa poput *Beatlesa*, *Queena*, *Bijelog dugmeta* i drugih, a namijenjeni su široj publici.

Mnogo su rjeđe situacije poput one kada je vokalna solistica Ivana Vrdoljak-Vanna svoju 25. obljetnicu pjevačke karijere obilježila koncertom uz akustičnu verziju Zagrebačke filharmonije (20. 11. 2015.). Zajedničko muziciranje akustičnih i električnih instrumenata uobičajeno je kod izvođenja filmske glazbe, a najbolji primjer je koncert Zagrebačke filharmonije povodom 70. rođendana i 50. obljetnice profesionalnog rada hrvatskog kantautora Arsena Dedića (29. 4. 2008.).

Iako nam današnja situacija izgleda komplicirano, sedamdesetih godina prošlog stoljeća nisu postojali bežični mikrofoni što je utjecalo i na izgled pozornice. Tako je praizvedba *rock*-opere *Gubec-beg* u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog (7. 3. 1975.) s velikim brojem vokalnih solista koji su se morali nesmetano kretati po pozornici te orkestrom koji je, zbog pomanjkanja prostora, bio izmješten u parter, nalikovala „mikrofonskoj” predstavi prepunoj kabela, mikrofona i zvučnika“ (Draganić, 1975: 29).

Kod koncerata ozbiljne glazbe ne postoji problem s ozvučenjem već s postavom orkestra, odnosno razmještajem instrumenata na pozornici, tzv. „planom pozornice“ (eng. *stage plan*). Većina koncertnih prostora zadovoljava zahtjeve manjih ansambala, no veliki simfonijski orkestri nerijetko se moraju prilagoditi prostornim (i akustičnim) mogućnostima pojedinih

pozornica. Iako postoji standardizirani raspored instrumenata unutar orkestra,²⁴⁰ mnogi orkestri imaju svoje specifične postavbe koje oblikuju njihovi šefovi-dirigenti.²⁴¹ Uobičajio se skupa raspoređivati iste grupe instrumenata, odnosno prve i druge violine lijevo od dirigenta, viole i violončela desno, drvene puhače ispred dirigenta, limene puhače iza njih i udaraljke u zadnjem radu s lijeve strane, no toga se često, sasvim opravdano, ne pridržavaju ugledni dirigenti poput Riccarda Chaillyja, Johna Eliota Gardinera i Ivána Fischera. Radi spomenutih razloga, čest je slučaj da prije početka turneje, nadzornici orkestra osobno obilaze dvorane u kojima će orkestar nastupiti. Koncerti ozbiljne glazbe u *Lisinskom* najčešće počinju u 19.30 sati, no kako bi se ispoštovala navedena satnica potrebno je da kamioni s instrumentima stignu toga dana do 14 ili najkasnije do 15 sati. O istovaru instrumenata, smještanju na pozornici, realizaciji akustičnog pokusa i koncerta te utovara instrumenata u kamion nakon završetka koncerta brine inspicijent. Dužnost organizatora je da za istovar instrumenata organizira četiri do šest pomoćnih radnika koji će poslužitelju gostujućeg orkestra pomoći u transportu kovčega s instrumentima. Uz pomoć teretnog dizala instrumenti se iz prizemlja Dvorane podižu izravno na pozornicu Velike dvorane.²⁴² Nakon što se iz kofera izvade instrumenti, koferi se, ovisno o mogućnostima i drugim događanjima u Dvorani, smještaju pored garderoba glazbenika u visokom prizemlju ili se spuštaju u prizemlje Dvorane.

Izuzev rasporeda instrumenata, na *stage planu* su ponekad ucrtana i mjesta koje je potrebno povisiti, a ponegdje i točna visina pojedinih instrumentalnih skupina. Navedeno je potrebno radi postizanja određenog zvuka orkestra i zbog komunikacije koju dirigent mora imati s glazbenicima. Različita visina pojedinih dijelova pozornice postiže se podizanjem triju pomičnih „stepenica“ u stražnjem dijelu pozornice²⁴³ (postavljenih prije fiksnih triju stepenica za zbor), a specifično poravnavanje ostalih dijelova omogućuju tzv. praktikabli²⁴⁴ različitih

²⁴⁰ <https://franspianostudio.me/2012/04/09/seating-plan-the-modern-classical-orchestra-the-piano/> (2020-06-03)

²⁴¹ <http://www.gramophone.co.uk/blog/the-gramophone-blog/how-to-seat-an-orchestra> (2020-06-07)

²⁴² Na sredini pozornice u Velikoj dvorani nalazi se dizalo kojim se na pozornicu donose instrumenti. Dizalo je, osim u prizemlju i na pozornici koja je na prvom katu, može zaustaviti i na visokog prizemlja na kojem se nalazi spremište za klavir, stolce i notne stalke.

²⁴³ Podizanjem i spuštanjem spomenutih triju stepenica upravlja inspicijent Dvorane pomoću odgovarajuće ručice. Riječ je o hidrauličnom sustavu koji pokreće elektromotor.

²⁴⁴ „Praktikabl (njem. *Praktikabel* < franc. *praticable*), u kazalištu, čvrst element na pozornici, u obliku veće drvene ili metalne kocke ili kvadra, a primjenjuje se za stvaranje pokretne i lako promjenljive scenografije“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49937> (2020-09-09)

dimenzija. *Stage plan* često ne sadrži broj potrebnih notnih stalaka jer je nepisano pravilo da dva gudačka glazbala sviraju iz jednog notnog staka, dok svi ostali moraju imati zaseban notni stalak (dakako, izuzev instrumenata s tipkama kod kojih je stalak dio glazbala).

I dok su pomoćni radnici Dvorane pod nadzorom inspicijenta zaduženi za postavu točnog rasporeda sjedala i notnih stalaka te praktikabala, o instrumentima gostujućeg orkestra brinu poslužitelji i nadzornik orkestra. Unos instrumenata i postava orkestra najčešće traju dva sata, nakon čega orkestar ima kratak akustični ili tonski pokus (ako je riječ o koncertu s ozvučenjem). Prije početka pokusa inspicijent u dogovoru s majstorom rasvjete i orkestrom dogovara rasvjetu. Iako se koncerti ozbiljne glazbe odvijaju uz tzv. „bijelo svijetlo“, odnosno bez korištenja pokretne rasvjete (tzv. *moving headova*) i dodatnih svjetlosnih efekata poput reflektora za pratnju (tzv. *follow spots*), svaki ansambl ima specifične zahtjeve. Primjerice, dirigent Zbora *Mihail Ivanovič Glinka* Državne akademske kapele (18. 10. 2014.), maestro Vladislav Černušenko, inzistirao je da rasvjeta na koncertu bude iznimno svijetla kako bi se postigla ista atmosfera kakvu članovi zbora imaju u svojoj matičnoj dvorani u Sankt Peterburgu. S druge strane, srpski violinist Nemanja Radulović i ansambl *Double Sens* (12. 12. 2015.) željeli su dinamičnom promjenom rasvjete dodatno naglasiti virtuoznost i učiniti svoj nastup vizualno atraktivnijim.

Koncerti popularne glazbe zahtjevniji su u smislu rasvjete – „svjetlo je na [takvim] koncertima sastavni dio audiovizualnog događanja i svjetlosne slike i promjene osmišljene su tako da prate i podržavaju glazbu pojačavajući na taj način sveukupni doživljaj izvedbe“ (Marijanović, 2019: 1). Koliko je vizualni identitet značajan dio pojedinih izvođača najbolje govori podatak da su dizajneri rasvjete danas gotovo ravnopravni članovi pojedinih sastava (*ibid.*). Dizajn rasvjete nerijetko podrazumijeva i korištenje video projekcija, odnosno u današnje vrijeme LED ekrana i zidova, dim mašine i brojnih laserskih tehnologija. Kako ne bi ovisili o tehničkoj opremljenosti koncertnih prostora, renomirani sastavi popularne glazbe na turneje nose vlastitu konstrukciju za vješanje rasvjete koja se postavlja na pozornicu Dvorane i osigurava im željenu vizualnu estetiku. Takav pristup ima, primjerice, slovenska grupa *Laibach* (9. 5. 2017.) prepoznatljiva po impresivnom audio-vizualnom nastupu. Danas je „tradicionalna scenografija zamijenjena

[...] LED tehnologijom, video ekrani su mobilni, razvijaju se rasvjetna tijela koja se kreću u prostoru, inovativne laserske tehnologije i dr. Sve to bitno je pomaknulo granice i mogućnosti oblikovanja svjetlosnih i scenskih slika“ (*ibid.*, 13).

Uz rasvjetu i ozvučenje, važno je voditi računa i o temperaturi unutar Dvorane, osobito kada se svira na čembalu i drugim glazbalima koja su izuzetno osjetljiva na promjenu temperature. Takvi instrumenti u Dvoranu se unose nekoliko sati prije početka koncerta. Naime, čembalu je potrebno najmanje dva sata da se prilagodi temperaturi u Dvorani i tek se nakon toga započinje ugađati. Klavir je zbog svoje konstrukcije mnogo manje osjetljiv na temperaturne promjene, no također postoje stroga pravila njegovog održavanja. Budući da su tijekom pokusa i koncerta uvijek moguća oštećenja instrumenta poput pucanja žice ili zaglavljenja tipki, solist na raspolaganju uvijek mora imati ugađača klavira, tj. *klavirštamera* (njem. *Klavierstimmer*) te rezervni koncertni klavir. I dok *klavirštimmer* redovito iskorištava stanku koncerta za doštimavanje klavira ili čembala te eventualno za uklanjanje manjih tehničkih manjkavosti, rezervni klavir koristi se isključivo u slučaju kada *klavirštimmer* nema dovoljno vremena za otklanjanje tehničkog nedostatka nastalog tijekom pokusa ili izvedbe. Također, gotovo svaka koncertna dvorana posjeduje koncertni klavir kompanije *Steinway & Sons*, među ostalima i stoga što njega i ugovorno zahtijevaju vrhunski svjetski pijanisti. Iako postoji nekoliko različitih tipova koncertnih klavira te poznate kuće, više od 90% koncertnih dvorana, među kojima je i *Lisinski*, posjeduje najpopularniji model D-274 i to više primjeraka.

Realizaciju priredbe na pozornici vodi inspicijent u dogovoru s producentom, majstorima tona i rasvjete, pomoćnim radnicima, voditeljem službe za posjetitelje, ali i samim izvođačima. Osim komunikacije s njima, inspicijent uz pomoć *Intercoma* ugrađenog neposredno uz pozornicu komunicira i s izvođačima u solističkim i skupnim garderobama. Budući da je pozornica na prvom katu, a garderobe u visokom prizemlju Dvorane, inspicijent ih na vrijeme mora pozvati na pozornicu ili ih obavijestiti o eventualnim promjenama. Koncerti s velikim brojem izvođača koji se ne snalaze po Dvorani, osobito su stresni inspicijentima koji takve koncerte mogu odraditi jedino u paru – dok jedan brine o odvijanju programa na pozornici i drži se dogovorenog sinopsisa, drugi dovodi raštrkane glazbenike do tzv. *kinstlercimera* (od njem. *Künstlerzimmer*), prostora iz kojeg inspicijent koordinira nastup, a umjetnik se priprema za ulazak na pozornicu. Budući da Velika dvorana ima dva *kinstlercimera*, po jedan na svakoj strani pozornice, na koncertima s većim brojem izvođača koriste se oba. Primjerice, kada

nastupa veliki simfonijski orkestar glazbenici ulaze s obje strane pozornice kako bi vrijeme ulaska bilo kraće i učinkovitije. Isto se primjenjuje i kod drugih priredbi u kojima sudjeluje veliki broj izvođača, ali i u onima kod kojih je velika fluktuacija izvođača na pozornici.

Iako je početak priredbe uvijek naznačen u najavi priredbe i popratnim tiskovnim materijalima (ako ih ima) tijekom realizacije moguća su manja odstupanja. Iznimku čine priredbe s izravnim televizijskim i/ili radijskim prijenosom. Kašnjenje priredbi ovisi ponajviše o publici. Većina koncerata ozbiljne glazbe počinje s minimalnim zakašnjenjem jer se mahom radi o redovnim posjetiteljima koji su dobro upoznati s funkcioniranjem Dvorane, dok koncerti popularne glazbe mogu kasniti i po petnaest i više minuta jer se njihova publika uglavnom ne pridržava naznačenog početka, što je praksa karakteristična za nastupe tih izvođača u drugim koncertnim prostorima. U dogovoru s voditeljem prostora za posjetitelje²⁴⁵ koji prati kretanje posjetitelja po *Lisinskom*, odnosno njihov dolazak na glavni ulaz u prizemlju i zadržavanje u predvorjima, prodaju ili podjelu tiskovnih materijala te situaciju s garderobnim prostorom, inspicijent u tri navrata zvučnim signalom gonga poziva posjetitelje da zauzmu sjedala u Velikoj, odnosno u Maloj dvorani. Prvo zvono oglašava se deset minuta, a posljednje minutu ili dvije prije najavljenog početka priredbe. Što se pak tiče stanki, s obzirom na broj posjetitelja, stanka u Velikoj dvorani traje najmanje dvadeset minuta, a ponekad i dulje (ovisno o dogovoru inspicijenta i organizatora priredbe), dok je u Maloj dvorani pet minuta kraća.

Početak priredbe inspicijent također treba koordinirati s majstorima rasvjete i tona. Kako bi se osigurala maksimalna pozornost posjetitelja, majstor rasvjete postepeno zamračuje Dvoranu, a inspicijent pušta unaprijed snimljene zvučne poruke o zabrani korištenja mobitela,²⁴⁶ zvučnog ili video snimanja te eventualno dodatnu obavijest specifičnu za pojedinu priredbu, obično unaprijed snimljenu najavu. Osim kao podsjetnik na zabranu korištenja spomenutih uređaja, zvučne poruke trebale bi izazvati pozornost posjetitelja i time osigurati maksimalnu koncentraciju publike.

²⁴⁵ Spomenuti opis posla trenutačno je dio radne obveze inspicijenta budući da prema najnovijoj sistematizaciji u realizaciji javne priredbe sudjeluju dva inspicijenta – jedan brine o pozornici i izvođačima, a drugi posjetiteljima.

²⁴⁶ Usprkos tome većina posjetitelja ne gasi mobitele nego ih samo utišava, što itekako utječe na priredbu, ne zbog povremenih zvučnih ispada, već zbog frekvencijskog polja. Naime, frekvencijsko polje koje su koristili bežični mikrofoni dano je mobilnim operaterima pa je stoga postojeća tehnička oprema Dvorane postala neupotrebljiva i bilo je potrebno kupiti noviju opremu koja ne interferira s mobitelima.

6. 4. Vlasnički i financijski okviri poslovanja

Pitanje budućih korisnika novosagrađene Dvorane nametnulo se od samog početka. Već u Prijedlogu opreme obiju koncertnih dvorana iz 1963.²⁴⁷ arhitekt Marijan Haberle prenosi stav stručnog kolegija²⁴⁸ koje smatra da bi obje koncertne dvorane i s njima povezane prostorije trebale imati najsuvremeniju opremu koja bi im omogućila održavanje glazbenih i neglazbenih priredbi, kongresa i simpozija. Dva mjeseca poslije, 7. svibnja 1963., Zagrebačka filharmonija očekivano dobiva upravljačka prava nad Koncertnom dvoranom budući da je Milan Horvat bio njezin idejni začetnik, ali i zato što je otpočetka mišljeno da će Dvorana biti dom Filharmonije.

Ubrzo se počinje propitivati ispravnost te odluke jer bi isključivo korištenje koncertnih prostora buduće Dvorane za pokuse i koncerte Zagrebačke filharmonije bilo ne samo neodrživo nego i financijski neisplativo. Stoga već krajem te iste godine Izvještaj Upravnog odbora Koncertne dvorane Zagrebačke filharmonije *Vatroslav Lisinski*²⁴⁹ spominje da bi korisnici obiju dvorana (Velike i Male) trebali biti Zagrebačka filharmonija (za koncerte, pokuse i snimanja), Koncertna poslovница Hrvatske (za sve vrste glazbenih priredbi), Muzički biennale Zagreb, brojni glazbeni festivali i glazbena natjecanja, Muzička omladina Hrvatske, Radio televizija Zagreb, kulturno-umjetnička društva i folklorni ansambli, političke i društvene organizacije za kulturne priredbe, kongrese i predavanja s projekcijama, a navodi se i mogućnost da se dvorane koriste za kino predstave i sportske priredbe. Zahtjev za korištenjem novoizgrađene Dvorane podnio je i

²⁴⁷ Prijedlog opreme obiju koncertnih dvorana – za novogradnju Doma matice iseljenika Hrvatske sa koncertnom dvoranom u Zagrebu upućen Soki Karačić, predsjednici Narodnog odbora grada Zagreba, ulica Proleterskih brigada od 11. ožujka 1963. / potpisnik: Marijan Haberle (direktor Arhitektonskog biroa *Forum*). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

²⁴⁸ Članovi stručnog kolegija bili su Albert Pregernik (akustika), Berislav Brajan (televizija), Ivan Rudelić (elektroinstalacije), Milan Viličić (centralno grijanje, ventilacija i klimatizacija), Miljenko Zuber (PTT instalacije), Marijan Haberle, Tanja Zdovčák i Velimir Cvitaš (radio). Budući da se protivio nabavi električnih orgulja, Milan Horvat (direktor Zagrebačke filharmonije) jedini je član stručnog kolegija koji nije potpisao spomenuti dokument.

²⁴⁹ Izvještaj Upravnom odboru Koncertne dvorane Zagrebačke filharmonije *Vatroslav Lisinski* od 16. prosinca 1963. / potpisnici: Vera Sarić i Aleksandar Lhotka (predsjednica i tajnik Upravnog odbora). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

Ansambl narodnih plesova i pjesama *Lado* budući da od svog osnutka ne raspolaže vlastitom – molio je tri do četiri termina mjesečno pod istim uvjetima kao i ostali budući korisnici.²⁵⁰

Četiri godine poslije, 1967., Upravni odbor predstavlja prvi aproksimativni plan prihoda i rashoda buduće Dvorane na temelju podataka koje su pripremili vodeći ljudi budućih glavnih korisnika: Milan Horvat (šef-dirigent Zagrebačke filharmonije), Vojko Trs (tehnički direktor Radio televizije Zagreb), Josip Stojanović (direktor Koncertne direkcije Zagreb i administrativni direktor Muzičkog biennala Zagreb) te Vladimir Seljan (direktor Jugotona).²⁵¹ Planom je bilo predviđeno devedeset javnih priredbi godišnje u Velikoj i deset javnih priredbi godišnje u Maloj dvorani, dok su ostali termini bili predviđeni za snimanja i pokuse.²⁵² Uzevši u obzir prihode od najamnine prostora i poslovnih prostorija u odnosu na rashode za plaće djelatnika u stalnom radnom odnosu, honorarno osoblje, osiguranje, tekuće održavanje, režijske troškove i slično, računica Upravnog odbora pokazivala je da bi takvo poslovanje moglo osigurati i minimalan prihod.

Premda je 1971. Dvorana osnovana kao samostalna institucija, Zagrebačka filharmonija zadržala je poziciju prioritetnog korisnika²⁵³ kojemu Program rada Koncertne dvorane

²⁵⁰ Zahtjev Ansambla narodnih plesova i pjesama *Lado* za korištenjem nove koncertne dvorane podnesen Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Grada Zagreba, br. 02-1043-1 od 19. prosinca 1963. / potpisnik: Saša Zalepugin (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

²⁵¹ Izvještaj Upravnog odbora Koncertne dvorane o radovima na koncertnoj dvorani / Pretpostavke za izradu plana prihoda i rashoda od 20. prosinca 1967. / potpisnici: Vera Sarić (predsjednica Upravnog odbora) i Josip Depolo (organizacioni direktor Zagrebačke filharmonije). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

²⁵² U Velikoj dvorani Zagrebačka filharmonija je predviđjela 200 trosatnih termina pokusa, 40 trosatnih termina snimanja i 40 javnih priredbi, Radio televizija Zagreb je planirala 100 trosatnih termina pokusa, 200 trosatnih termina snimanja i 20 javnih priredbi, Koncertna direkcija Zagreb i Muzički biennale Zagreb planirali su samo 20 javnih priredbi, dok je za kongrese, proslave i ostale priredbe bilo predviđeno 10 javnih priredbi. S druge strane, Mala dvorana uglavnom bi služila za snimanja i pokuse – Radio televizija Zagreb ondje bi održala 300 trosatnih termina snimanja i isto toliko pokusa, a *Jugoton* 100 trosatnih termina snimanja. *Ibid.*

²⁵³ O kojim se sve potrebama Zagrebačke filharmonije radi najbolje otkriva dopis koji je njezin nekadašnji direktor, Josip Depolo, uputio Dvorani *Lisinski* najavljujući njihove potrebe za koncertnu sezonu 1974./1975. Depolo traži osam trosatnih termina tjedno (šest za pokuse tijekom poslijepodneva, jedan večernji pokus za koncert i jedan rezervni za pokus četvrtkom poslijepodne ili za koncert nedjeljom ujutro) u razdoblju od 1. rujna do 15. srpnja. Rad Zagrebačke filharmonije u novoj koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski od 5. svibnja 1973. s dva priloga: Sastav orkestra Zagrebačke filharmonije sa stanjem 28. travnja 1973. i Popis instrumenata Zagrebačke

Vatroslav Lisinski za 1974. godinu²⁵⁴ jamči 250 termina od kojih su se 32 odnosila na koncerte, a ostali na snimanja i pokuse. U istom dokumentu Radio televizija Zagreb najavljuje 150-300 priredbi u Velikoj i isto toliko u Maloj dvorani, a bilo je predviđeno i 15 termina javnih skupova u obje Dvorane, koliko ih je rezervirala i Muzička omladina. Također, za lipanj 1974. bilo je najavljeno i održavanje Svjetskog festivala animiranog filma.

Program rada Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu za 1974. godinu sadržavao je i Prijedlog dvogodišnjeg plana budućih glazbenih manifestacija za Veliku dvoranu *Lisinski*²⁵⁵ podijeljen na stalne glazbene manifestacije, prigodne priredbe vezane uz značajne godišnjice glazbene povijest,²⁵⁶ internacionalni ciklus velikih vokalno-instrumentalnih ansambala, internacionalni majstorski solistički tečaj te stilske i popularne koncerte za radne kolektive. Od stalnih glazbenih manifestacija planiralo se Jugoslavensko natjecanje mladih umjetnika, Muzičko biennale Zagreb, susret revijskih orkestara, Zagrebačko ljeto, festival šansone, ciklus *Veliki majstori* (Zagrebačke filharmonije), Festival zabavne glazbe Zagreb i festival orguljaške glazbe *Musica organistica*.

Veliki utjecaj na raspodjelu termina u *Lisinskom* ima i Grad Zagreb na koji su 1994. prenijeta osnivačka prava nad brojnim ustanovama u kulturi među kojima je i Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski*, ali i Koncertna direkcija Zagreb te Zagrebačka filharmonija.²⁵⁷ Dužnost svake od njih bilo je da imenuje upravni odbor koji je u roku od tri mjeseca dužan donijeti statut i opće akte ustanove te započeti postupak imenovanja „članova organa ustanove u skladu sa

filharmonije / potpisnik: Josip Depolo (direktor Zagrebačke filharmonije). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1973.

²⁵⁴ Program rada Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu za 1974. godinu / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1974.

²⁵⁵ Prijedlog programske koncepcije za Koncertnu dvoranu *Vatroslav Lisinski* s dvogodišnjim planom glazbenih manifestacija / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1974.

²⁵⁶ Prijedlog prigodnih priredbi odnosi se na obilježavanje obljetnica smrti ili rođenja jugoslavenskih i inozemnih glazbenika. Godišnjice rođenja 1974. su imali Arnold Schönberg (100. obljetnica) i Krešimir Baranović (80. obljetnica), 60. obljetnicu smrti te su godine obilježavali Ivan Zajc i Stevan Mokranjac, dok su 1975. Jakov Gotovac i Carl Orff slavili 80. rođendan.

²⁵⁷ Rješenje Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske kojim su prenijeta osnivačka prava nad ustanovama kulture na Grad Zagreb, klasa: 023-03-94/01-62, urbroj: 532-03-3/3-94-01 od 10. veljače 1994. / potpisnica: Vesna Girardi-Jurkić (ministrica). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1994.

zakonom i tim aktima“.²⁵⁸ Sve tri ustanove od tada imaju istog vlasnika što se odrazilo i na financiranje troškova najma Dvorane. *Lisinski* je od tada račune za korištenje prostora od strane Zagrebačke filharmonije i Koncertne direkcije Zagreb upućivao Gradu Zagrebu koji ih je podmirivao. Situacija je bila daleko od idealne. Godine 1994. godine teška financijska situacija gospodarstva odrazila se i na kulturne djelatnosti, odnosno na smanjenje sredstava za programsku djelatnost.²⁵⁹ Grad Zagreb očito nije podmirio račune poslane za korištenje prostora od ostalih dviju ustanova, pa je Uprava Dvorane odlučila zadržati novac od prodaje ulaznica za koncerte Zagrebačke filharmonije i Koncertne direkcije Zagreb, što je Gradski sekretarijat za obrazovanje, kulturu i znanost smatrao protupravnim.²⁶⁰

Financijski okviri *Lisinskog* uglavnom su više-manje isti od otvorenja. Grad Zagreb osigurava sredstva za održavanje Dvorane i plaće djelatnika, dok se prihod od prodaje ulaznica za vlastite programe i od najma Dvorane koristi i za program, a djelomično i za održavanje prostora. Navedeno je vrlo precizno obrazložila nekadašnja šefica računovodstva, Ljerka Kos:

Dužni smo Zagrebačkoj filharmoniji, Koncertnoj direkciji Zagreb, Simfonijskom orkestru Hrvatske radiotelevizije i Hrvatskoj glazbenoj mladeži dati 135 besplatnih²⁶¹ termina za koncerte u Velikoj dvorani, i Gradu (to je Gradsko poglavarstvo i Gradski ured za kulturu) 50 u Maloj dvorani. Tu je još i 364 termina za pokuse, koje npr. Zagrebačka filharmonija dobiva bez naknade gotovo svaki drugi dan. Preostale termine pokušavamo jednostavno rečeno, prodat u vrlo različite svrhe, u vrlo širokom rasponu, od glazbenih priredaba do frizerskih natjecanja (Barbieri, 2004: 338).

²⁵⁸ Dopis za predlaganje imenovanja upravnih odbora Gradskog sekretarijata za obrazovanje kulturu i znanost Grada Zagreba, klasa: 612-01/64-01/4, urbroj: 251-03-02-94-02 od 21. ožujka 1994. / potpisnik: Mladen Čutura (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1994.

²⁵⁹ Dopis Gradskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i znanost Grada Zagreba Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski*, klasa: 402-09/94-08/226, urbroj: 251-06-20-94 od 25. veljače 1994. / potpisnik: Zvonko Festini (pomoćnik sekretara). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1994.

²⁶⁰ Dopis Gradskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i znanost Grada Zagreba Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski*, klasa: 402-09/94-08/271, urbroj: 251-06-20-94-2 od 11. ožujka 1994. / potpisnik: Zvonko Festini (pomoćnik sekretara). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1994.

²⁶¹ Termini nisu bili „besplatni“ nego je njihovu subvencioniranu cijenu Dvorani naknadno podmirivao Grad Zagreb.

Kao javna institucija u kulturi, s drugim ustanovama u kulturi kojima je osnivač Grad Zagreb te strukovnim i umjetničkim udrugama i/ili organizacijama, *Lisinski* se svake godine odaziva Pozivu za predlaganje programa javnih potreba u kulturi Grada Zagreba kojeg objavljuje Ured za kulturu koje uz financiranje programskih potreba obuhvaćaju i troškove tekućeg i investicijskog održavanja, materijale i sirovine potrebne za realizaciju programa i druge nespomenute izdatke. Osim toga, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog svoje programe redovito prijavljuje i na natječaje Ministarstva kulture Republike Hrvatske kojim se financijski potpomažu javne potrebe u hrvatskoj kulturi. Zasad je iz tog fonda dobivala skromna financijska sredstva namijenjena isključivo za programe međunarodne kulturne suradnje²⁶² i koncerte koji promiču hrvatsku kulturnu baštinu.²⁶³ Budući da je najatraktivnije svjetske umjetnike i ansamble potrebno angažirati i po dvije godine unaprijed, financijsku neizvjesnost dodatno stvara činjenica da se svi natječaji raspisuju isključivo za jednu (sljedeću) godinu.

Na žalost mi uglavnom ne znamo pravovremeno s kolikim novcem raspolazemo i to stvara probleme kod provedbe projekata koji se moraju ugovoriti unaprijed, ponekad i nekoliko godina. Upuštamo se u rizik i ufamo u sponzore. Naši su glavni sponzori Zagrebačka banka, INA, Siemens, Pliva i Croatia osiguranje. Moram dodati da smo sretni ako sponzori pokriju petinu troškova pojedinog projekta (Barbieri, 2004: 338).²⁶⁴

Važnost financijskog opstanka kroz sponzorstva vidljiv je već u knjižici izdanoj povodom otvorenja Dvorane u kojoj su, na posljednjih šesnaest stranica, objavljeni oglasi partnera ili sponzora. Uz oglas Koncertne direkcije Zagreb kao budućeg neizostavnog partnera, nalazimo i oglase brojnih tvrtki među kojima su: *Dalekovod*, *Elektroprivreda*, *Industrogradnja*, *Željezara Sisak*, tekstilna industrija *Pobjeda*, Namještaj *Šavrić*, *Merkantile*, *Birotehnika – Zagreb*, građevinsko poduzeće *Tempo*, Slovenijales, *Marijan Badel*, dvije banke (*Jugobanka* i

²⁶² Primjerice, za projekt međunarodne kulturne suradnje Hrvatske i Mađarske u 2007. godini Ministarstvo kulture Republike Hrvatske odobrilo je iznos od 10.000,00 kn. Bila je riječ o božićnom koncertu posvećenom tubi kao solističkom instrumentu održanom u ciklusu *Lisinski subotom* (22. 12. 2007.). Nastupila je Panonska filharmonija s dirigentom Zsoltom Hamarom, Kvartet tuba XL Zagrebačke filharmonije (u sastavu: Krunoslav Babić, Viktor Kirčenkov, Mario Šincek i Josip Kapović) te solisti na tubi: Krunoslav Babić, Steven Mead i Roland Szentpáli.

²⁶³ Primjerice, za izvedbu kantate *Religiofonija* i orkestralne partiture *Chaos* Josipa Štolcera Slavenskog povodom 120. obljetnice skladateljevog rođenja u ciklusu *Lisinski subotom* (9. 4. 2016.), Dvorana *Lisinski* je u 2016. godini od Ministarstva kulture Republike Hrvatske uprihodila 30.000,00 kn.

²⁶⁴ Citat Ljerke Kos, voditeljice računovodstva Dvorane *Lisinski*.

Vojvođanska banka), a oglašene su i dvije inozemne tvrtke *Schott* i *Peters*, svjetski poznati nakladnici notnih izdanja. Upravo će iz industrijski i bankarski sektor kasnije biti glavni sponzori *Lisinskog*. Naime, dugi niz godina sponzori Dvorane bili su *Zagrebačka banka* i *INA*, a uz njih su se povremeno pojavljivali i drugi (*Yugotours*, *Jugoslavenski aerotransport – JAT*, itd.). *INA* je nekada imala i godišnju nagradu za glazbu kojom se poticalo stvaralaštvo domaćih autora, a dodjela bi se povremeno održavala i u *Lisinskom*, najčešće kao svečani koncert u Velikoj dvorani. Na jednom od njih (23. 2. 1981.)²⁶⁵ nastupili su Zagrebačka filharmonija, orguljaš Anđelko Klobučar i dirigent Pavle Dešpalj, a prisustvovali su joj ugledni predstavnici društveno-političkog, javnog i kulturnog života (Božić, 1981: 1 i 8).

Kako bi se omogućila „europska razina programa Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski*“²⁶⁶ osnovan je i Klub sponzora *Lisinskog* – osnovalo ga je 20 hrvatskih poduzeća u povodu 20. obljetnice uspješnog djelovanja Dvorane, a obveza svakog od njih bila je da, počevši od koncertne sezone 1993./1994., uplati 20.000 DEM u kunsjoj protuvrijednosti. Obveza Dvorane bila je oglašavanje sponzorstva u svim programskim materijalima, osiguravanje određenog broja ulaznica, ali i omogućavanje najma pojedinih prostora *Lisinskog* po povoljnim uvjetima. Nažalost, ideja naposljetku nije zaživjela, najvjerojatnije zbog nedostatka interesa, ali i cjelokupne gospodarske situacije u zemlji.

Ulaskom u novo tisućljeće sponzorstvo dviju banka odrazit će se i na programsku koncepciju *Lisinskom*. Naime, Zagrebačka banka 2002. postaje dijelom jedne od najuspješnijih financijskih grupacija u Europi, UniCredit Group d. d., koja je ujedno bila i glavni sponzor milanskog Teatra alla Scala. U zamjenu za izdašno sponzorstvo, ansambli ove ugledne kulturne institucije dužni su održati i određeni broj koncerata za spomenutu grupaciju, no ne samo u Italiji, već i izvan nje. Zahvaljujući tome, zagrebačka publika u tri je navrata imala prilike čuti Filharmoniju milanske Scale pod vodstvima Riccarda Mutija (26. 2. 2003.), Myung-Whuna Chunga (4. 9. 2004.) i Valerija Gergijeva (10. 11. 2010.). Sva tri puta Zagrebačka banka navedeno je realizirala uz organizacijsku podršku *Lisinskog*. Dapače, Uprava Dvorane iskoristila je gostovanje tog ansambla i posljednja dva nastupa uklopila u pretplatnički ciklus *Lisinski subotom* (iako su koncerti održani iznimno u srijedu).

²⁶⁵ Te godine nagradu je primio Stjepan Šulek za svoju *Sedmu simfoniju*.

²⁶⁶ Pravilnik o ustrojstvu i radu Kluba sponzora *Lisinskog*, br. 106/1-94 od 4. studenoga 1993. / potpisnik: Ante Devčić (predsjednik upravnog odbora). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1994.

Gotovo identičan slučaj bio je s Privrednom bankom Zagreb, članicom grupacije Intesa Saopaulo. Zahvaljujući tome *Lisinski* je gotovo bez financijskih izdataka, organizirao koncert Filharmonije BBC-ija pod vodstvom Gianandree Nosede u ciklusu *Lisinski subotom* (17. 4. 2007.). Održavanje ovakvih i sličnih koncerata podjednako odgovara i Dvorani i Banci. Organizacijom koncerata svjetski poznatih orkestara Dvorana uz minimalne financijske troškove dodatno potvrđuje visoku kvalitetu svojih priredbi, dok Banka dobiva veliku medijsku promociju i potvrdu svog ugleda među poslovnim partnerima i korisnicima.²⁶⁷

Manji broj umjetnika, među kojima je bugarski pijanist Vesselin Stanev, ima svoje mecene koji im plaćaju sve troškove, od honorara, hotelskog smještaja, međunarodnog i lokalnog prijevoza, preko ugodbe klavira do tiska programske knjižnice. Stoga su takvi malobrojni umjetnici u mogućnosti darovati svoj nastup.²⁶⁸ U nekoliko navrata događalo se da su pojedini ansambli *Lisinskom* nudili nastup bez financijskih obveza, uz uvjet da im se osigura hotelski smještaj. Neki omladinski orkestri tako pokušavaju organizirati i cijelu turneju, dok drugi pribjegavaju tome u slučaju otkazivanja jednog od koncerta u sklopu već dogovorene turneje.

Iako je svaka vrsta priredbe jedinstvena, počevši od planiranja do konačne realizacije, najranije je potrebno započeti planirati događanja s međunarodnim predznakom poput glazbenih natjecanja od kojih se, primjerice, Međunarodno natjecanje mladih dirigenata *Lovro pl. Matačić* održava svake četiri godine. Slična situacija je sa svjetskim kongresima i simpozijima. Barem dvije godine unaprijed planiraju se i međunarodni festivali poput Muzičkog biennala Zagreb, ali i pojedini koncerti ozbiljne glazbe na kojima nastupaju inozemni orkestri. Najmanje godinu dana unaprijed treba planirati i sve godišnje manifestacije kako bi se uspio osigurati željeni termin (npr. međunarodni simpozij *Dani Orisa*). U obzir treba uzeti da mnogi stalni organizatori poput Hrvatske radiotelevizije, nekadašnje Koncertne direkcija Zagreb i već spomenute Zagrebačke filharmonije imaju koncertne cikluse koji su se tradicionalno održavali upravo na

²⁶⁷ Konkretno, kod ovakvih partnerskih dogovora između Banke i Dvorane, najvažniji uvjet Banke je da im se, za potrebe uzvanika i zaposlenika, ustupi određeni broj ulaznica na najboljim mjestima u Dvorani. Budući da su gotovo svi takvi koncerti ujedno bili dijelom pojedinih ciklusa, problem je što su sve pretplatničke ulaznice već rasprodane, pa su se pretplatnici, za navedeni koncert, iznimno morali izmještati na najbliža slobodna mjesta.

²⁶⁸ Koliko mi je poznato, to je ujedno i jedini takav slučaj u *Lisinskom*. No postojale su i iznimno bogate mecene poput talijanske grofice i harfistice Yoko Nagae Ceschine koja je niz godina sponzorirala ne samo dirigenta Valerija Gergijeva i violinista Maxima Vengerova, već i Izraelsku i Njujoršku filharmoniju, Carnegie Hall i Marijinsko kazalište. https://en.wikipedia.org/wiki/Yoko_Nagae_Ceschina (2020-05-30)

određene dane u tjednu. Uvriježilo se, naime, da se ciklusi Zagrebačke filharmonije održavaju petkom, koncerti u *Majstorskom ciklusu* Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije četvrtkom, nekadašnja Koncertna direkcija Zagreb ciklus *Svijet glazbe* svojedobno je održavala utorkom, dok je Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog subotu najčešće rezervirala za vlastite programe – ciklus *Lisinski subotom*, a jedno vrijeme i za izravne satelitske projekcije u ciklusu *Metropolitan u Lisinskom*.

Prihodi od gradskog (i državnog) proračuna²⁶⁹ posljednjih godina dovoljni su tek za dva ili tri atraktivnija koncertna programa u najskupljem i najatraktivnijem ciklusu *Lisinski subotom*. Stoga se on većinom financira prihodima od najma prostora i opreme Dvorane te prihodom od ulaznica za koncerte popularne glazbe. Posljednjih godina, doduše, prihod od najma se poprilično smanjio, među ostalim, „zahvaljujući“ i odredbama Programa javnih potreba u kulturi Grada Zagreba za 2019. (***, 2018a) godinu koji ponajbolje ilustrira odnos Grada spram *Lisinskog*. Naime, Dvorana mora omogućiti Zagrebačkoj filharmoniji korištenje opreme i prostora bez naknade,²⁷⁰ svi termini od posebnog interesa za Grad Zagreb održavaju se besplatno ili uz plaćanje minimalnih troškova, dok korisnici koje Grad financira plaćaju dvoranu po posebnom cjeniku. Preostali slobodni termini mogu se dati u najam.²⁷¹ Budući da se broj termina od posebnog interesa i korisnika koji plaćaju po posebnom cjeniku rapidno povećao, nisu se mogli namiriti potrebni tekući troškovi i osoblje,²⁷² pa je uprava Dvorane odlučila iskoristiti dio slobodnih termina za vlastitu produkciju, odnosno za organizaciju većeg broja koncerata popularne glazbe čijim bi prihodima pokušala nadoknaditi potrebna financijska sredstva:

Posljednjih godine svim silama nastojimo rasteretiti gradski proračun i vlastitim snagama doći do sredstava za normalan rad dvorane i njezin program – objašnjava Sirišćević i nastavlja: – Vrhunski glazbenici klasične glazbe, solisti, dirigenti i orkestri iznimno su skupi. Kao i svjetske pop ili rock zvijezde. Milijunska je vrijednost naših programa klasične glazbe.

²⁶⁹ Pritom mislim isključivo na odobrena namjenska sredstva za programsku djelatnost.

²⁷⁰ Premda stoji da će Grad to „vratiti“ u okviru sredstava namijenjenih za rad Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, misli se ustvari na novac namijenjen hladnom pogonu i eventualnom ulaganju u uređenje i opremanje Dvorane što je ionako obveza Grada kao vlasnika.

²⁷¹ Cjenik najma, opreme i usluga Dvorane prema tržišnim cijenama javno je dostupan na službenoj internetskoj stranici *Lisinskog*: http://www.lisinski.hr/media/files/LISINSKI_Cjenik_07_.pdf (2020-09-01)

²⁷² Pritom mislim da vanjske suradnike, tj. studente koji moraju biti prisutni na svakom javnom terminu.

Kako uspijevamo dovesti i platiti vrhunske umjetnike, a publici omogućiti da kupuju ulaznice po povlaštenim cijenama koje nisu ni približno tržišne? Radom, aktivnostima...– kaže Sirišćević i ističe da je interes publike osnovni preduvjet da neki glazbenik nastupi u *Lisinskom* (Rožman, 2015).

Budući da je zahvaljujući gostovanjima najuglednijih svjetskih umjetnika i ansambala *Lisinski* postao „*središtem izvrsnosti*“ (Čaldarović, 2004: 36), svi dosadašnji ravnatelji Dvorane imali su vrlo nezahvalnu ulogu neprekidnog laviranja između sve većih zahtjeva vladajućih struktura i održavanja financijske stabilnosti. Tako Fadil Hadžić smatra da je Vuljević „za zagrebačku muziku uspio učiniti više od pokojnog Vatroslava Lisinskog, pa će naš renomirani kipar Bakić morati staviti u predvorje njegovu bistu da bi slušaoci koncerata imali što gledati u pauzama“ (Zec/Hadžić, 1976: 13), dok Ivo Josipović ističe da

„*Lisinski*“ nikada nije imao osobitu naklonost gospodara kese. Ali je imao dva velika maga – dva ravnatelja. Jer samo je čarolijom u nebogatu društvu, toliko sklonijem lopti nego orguljama, bilo moguće stvoriti hram poput „*Lisinskog*“. A Vuljo i Lovro, kako ih od milja zovu prijatelji i neprijatelji, znali su to učiniti (Josipović, 2004: 40).

6. 5. Organizatori javnih priredbi

Multifunkcionalni prostor Dvorane *Lisinski* omogućio je brojnim organizatorima održavanje raznorodnih priredbi. U začetku je prednost dana ansamblima, ustanovama i udrugama koje su se i prije dovršetka Dvorane uselile u poslovne prostore današnjeg aneksa *Lisinskog* – Koncertnoj direkciji Zagreb, Zagrebačkoj filharmoniji, Hrvatskoj glazbenoj mladeži te, dakako, upravi Koncertne dvorane (tada još) u izgradnji. Izuzev Koncertne direkcije Zagreb koja je 2017. pripojena *Lisinskom*, do danas su to najznačajniji organizatori glazbenih priredbi. Dakako, povremeno se pojavljuju i drugi, ponajviše povezani s koncertima popularne glazbe. No, uz glazbene priredbe koje dominiraju, velik je i broj organizatora neglazbenih priredbi – od kazališnih kuća, političkih stranaka do pojedinih institucija, udruga i privatnih tvrtki.

Najznačajnija među organizatorima glazbenih priredbi po brojnosti i raznovrsnosti priredbi bez presedana je Koncertna direkcija Zagreb. Doduše, to je djelomično i očekivano s obzirom na broj djelatnika, dugogodišnje iskustvo i brojne inozemne kontakte, osobito stečene tijekom organizacije Muzičkog biennala Zagreb za koji je u cijelosti bila odgovorna od 1961. do 1975.²⁷³ Stoga ni ne čudi da je upravo njoj dana prednost u osmišljavanju najvećeg dijela priredbi, bilo kao samostalnog organizatora ili suorganizatora.

Budući da je za izradu dugoročne programske orijentacije, programiranje priredaba s inozemnim učesnicima, uspostavljanje agencijskih, poslovnih i stručnih kontakata s izvođačima i organizatorima izvan Zagreba i SFRJ za nekoliko prvih sezona unaprijed, potreban veći i iskusni stručni aparat čije formiranje i uvođenje u posao traje godinama, a dvorana ne samo što nema takvih svojih kadrova, nego ne raspolaže ni fizičkim prostorom za smještaj takve službe, povjerit će se taj posao Koncertnoj direkciji Zagreb. Za sljedeću sjednicu taj prijedlog će razraditi drugovi Vuljević i Poljanec uz konzultaciju s onim članovima Odbora koji dobro poznaju ovu problematiku.²⁷⁴

²⁷³ Nakon Koncertne direkcije Zagreb koja je organizirala Muzički biennale Zagreb od 1961. do 1975., programske kompetencije preuzima Hrvatsko društvo skladatelja koje nakon 1991. samostalno vodi i organizacijske poslove spomenutog festivala (Krpan, 2002: 9).

²⁷⁴ Zapisnik četvrte sjednice Odbora za izgradnju Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* održane u Skupštini grada Zagreba (Ulica proleterskih brigada 45, soba 372/III. kat) 5. listopada 1972. / potpisnici: Stipe Milanović (predsjednik Odbora) i Ana Poljak (zapisničarka). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 1972.

Koncerti ozbiljne glazbe koje je organizirala uglavnom su bili dijelom koncertnih ciklusa baš kao i jazz koncerti, uz izuzetak gostovanja najvećih svjetskih umjetnika koji su radi velikog interesa publike održali koncerte izvan ciklusa.²⁷⁵ Koncertna direkcija Zagreb organizirala je i najveći broj koncerata popularne glazbe domaćih i inozemnih umjetnika. Zahvaljujući njezinim organizacijskim pothvatima tijekom 1970-ih i 1980-ih godina *Lisinski* je ugostio cijeli dijapazon glazbenika – od izvođača pop-glazbe, *rock' n' rolla*, američke duhovne (gospel) i narodne (folk) glazbe, *countryja*, bluesa pa preko *jazza* i francuske šansone do flamenca, ruskih romansi i romske glazbe. Gotovo da ne postoji domaći umjetnik i sastav koji nije surađivao s Koncertnom direkcijom Zagreb. Uspješno je organizirala i mnogobrojna glazbena natjecanja: od Jugoslavenskog natjecanja muzičkih umjetnika koje se 1970-ih i 1980-ih godina održavalo u Zagrebu do brojnih međunarodnih natjecanja poput violinističkog natjecanja *Vaclav Huml*, pijanističkog natjecanja *Svetislav Stančić*, violončelističkog natjecanja *Antonio Janigro* i natjecanja mladih dirigenata *Lovro von Matačić*.²⁷⁶ Uz prethodno spomenute priredbe koje su se djelomično ili u potpunosti održavale u *Lisinskom*, Koncertna direkcija Zagreb organizirala je i manifestacije ne samo u drugim koncertnim prostorima grada Zagreba,²⁷⁷ već po cijeloj Hrvatskoj²⁷⁸ i bivšoj Jugoslaviji, a zaslužna je i za mnogobrojna gostovanja domaćih umjetnika

²⁷⁵ U spomenutu kategoriju može se ubrojiti koncert Izraelske filharmonije pod vodstvom Zubina Mehte u *Lisinskom* (31. 5. 2006.).

²⁷⁶ Trenutačno Međunarodno violončelističko natjecanje *Antonio Janigro* organizira udruga Unisono, *Svetislav Stančić* Europska udruga klavirskih pedagoga (EPTA, *European Piano Teachers Association*), natjecanje *Vaclav Huml* istoimena udruga, dok je organizator Međunarodnog natjecanja mladih dirigenata *Lovro von Matačić* Fond *Lovro & Lilly Matačić*.

²⁷⁷ U Zagrebu je organizirala koncerte u sklopu *Zagrebačkih ljetnih večeri* (danas Večeri na Griču) u atriju Jezuitskog samostana (danas Klovićevi dvori), ciklus *Orgulje zagrebačke Katedrale* u zagrebačkoj Katedrali, ciklus *Molto cantabile* u Hrvatskom glazbenom zavodu, *Glazbene večeri u Mimari* i *Glazbene večeri u Crkvi sv. Katarine* u istoimenim prostorima, ciklus *Iz dvorane ogledala* u Palači Dverce, *Bundekfest* uz jezero Bundek, festival *Orgulje Heferer* diljem Hrvatske, itd.

²⁷⁸ Primjerice, *Glazbeni prsten* koji je Koncertna direkcija Zagreb organizirala 2003. zamišljen je kao koncertni ciklus u osam gradova Zagrebačke županije: Samoboru, Zaprešiću, Vrbovcu, Velikoj Gorici, Ivanić Gradu, Sv. Ivanu Zelini, Dugom Selu i Jastrebarskom.

<https://www.culturenet.hr/print.aspx?id=2696> (2020-09-23).

u inozemstvu.²⁷⁹ Također, dugi niz godina bila je organizator *Svjetskog festivala animiranog filma* (danas *Animafest*).

Osim Koncertne direkcije Zagreb, kontinuirano se kao organizatori priredbi u *Lisinskom* pojavljuju i Zagrebačka filharmonija, Hrvatska radiotelevizija, Hrvatska glazbena mladež, kao i sama Dvorana. Zagrebačka filharmonija većinu svojih koncerata održava u sklopu pojedinih ciklusa o kojima će više riječi biti kasnije, a izuzev toga povremeno organizira samostalne koncerte povodom pojedinih blagdana (npr. Uskršnji ili Božićni koncert), važnih datuma poput Dana grada Zagreba, Dana Državnosti, obilježavanja pada Vukovara, ali i nadolazeće Nove godine (*Filharmonijski bal*). Dakako, Zagrebačka filharmonija redovito sudjeluje i u mnogim priredbama humanitarnog karaktera poput *Koncerta za život u sjećanje na Anu Rukavinu i maestra Vjekoslava Šuteja* koji se redovito održava od 2010. godine.²⁸⁰

Hrvatska radiotelevizija u Dvorani je dugo bila prisutna isključivo kao organizator više ciklusa Simfonijskog orkestra Radio televizije Zagreb, odnosno Hrvatske radiotelevizije. Jednu sezonu (1997./1998.) u Maloj dvorani organizirala je ciklus *Big Band Expo*, a uz *Majstorski ciklus* Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije koji se održava više od trideset godina, posljednjih šest sezona (2014./2015. – 2019./2020.) u *Lisinskom* se održava ciklus *Kanconijer* u kojem se Simfonijskom orkestru pridružio i Zbor Hrvatske radiotelevizije. Izuzev koncerata u ciklusu, Hrvatska radiotelevizija na pozornici Velike dvorane uspješno je realizirala niz zahtjevnih televizijskih projekata kao što je *Porin Classic* (9. 5. 2011., 14. 5. 2012.) u organizaciji Instituta hrvatske glazbe, ali i *Izbor za pjesmu Europe* 1990. godine.

Hrvatska glazbena mladež u *Lisinskom* se isprva najčešće predstavljala suorganizacijskim koncertima sa Zagrebačkom filharmonijom ili Simfonijskim orkestrom Radio Zagreba, a tek je u novom tisućljeću predstavila samostalni ciklus komornih koncerata. Suradnju sa spomenutim ansamblima nastavila je do danas *Tjednom glazbe za djecu i mladež*. Također, od 1988. redovito dodjeljuje godišnju Nagradu *Ivo Vuljević* najboljem mladom glazbeniku. Među svoje najveće

²⁷⁹ Časopis *OD DO* Koncertne direkcija Zagreb je, među ostalim, bilježio turneje svih domaćih izvođača. Tijekom četiri godine izdana su 43 broja (među njima neki su bili i dvobroji) – prvi broj izašao je 1. lipnja 1979., a posljednji 1. prosinca 1982. godine.

²⁸⁰ Jedanaesti koncert po redu koji se trebao održati 13. ožujka 2020. odgođen je zbog epidemiološke situacije. <https://zaklada-ana-rukavina.hr/category/koncert-za-zivot/> (2020-08-28)

organizacijske uspjehe izdvaja Svjetski sabor Hrvatske glazbene mladeži (2. – 4. 4. 1991.) i 30. kongres Međunarodne federacije Muzičke omladine (20. – 28. 8. 1979.) koji su organizirali Muzička omladina Jugoslavije, Hrvatske i Zagreba.

Premda se može pohvaliti raznolikim organizatorskim pothvatima, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog većinu je svojih priredbi oblikovala u glazbene cikluse kojima dominiraju koncerti ozbiljne glazbe, a o kojima će detaljno biti riječi kasnije. Posljednjih pet-šest godina *Lisinski* je organizator i mnogih koncerata popularne glazbe; u posljednje tri godine među najprodavanijim izvođačima u *Lisinskom* bili su Đorđe Balašević (11., 12. i 16. 12. 2018.), Sergej Ćetković (10. 11. 2018.), Frajle (24. 4. 2018.) i Miroslav Škoro (21., 22. i 27. 3. 2018.). Jedan od najvećih organizatorskih uspjeha Dvorane bila je organizacija *Susreta nacionalnih kultura* (veljača – svibanj 1978.) s namjerom da se zasebno predstave sve jugoslavenske socijalističke republike i savezne pokrajine, za što je Dvorana primila Nagradu grada Zagreba. Također, organizirala je i razgovore povodom *Europske godine glazbe* (28. i 29. 12. 1985.) i priredbe namijenjene najmlađima posjetiteljima poput *Dana dječje radosti* u novogodišnje vrijeme. Naposljetku, treba spomenuti da su njezini najuspjeliji produkcijski projekti ciklusi *Lisinski subotom* i *Nedjeljni vrtić*.

Sa svim takvim stalnim korisnicima prostora, ali i s pojedinim kazališnim kućama, Dvorana je sklapala godišnji ugovor kojim su regulirale međusobne obveze i prava poput, primjerice, datumâ korištenja konkretnog prostora. Ako najmoprimac u trenutku potpisivanja ugovora nema definirane konkretne datume, godišnjim ugovorom regulira se krajnji rok dostave željenih termina, osobito kada je riječ o Velikoj dvorani za kojom postoji veći interes u odnosu na ostale prostore *Lisinskog*. Kod godišnjih ugovora moguće je i preciziranje konkretnih termina iz mjeseca u mjesec, no to se najčešće koristi za prostore Male dvorane i takvi se ugovori najčešće sklapaju s kazališnim skupinama.²⁸¹ Također, postojanje godišnjeg ugovora ujedno podrazumijeva i posebne uvjete korištenja prostora Dvorane. Konkretno, spomenuti subjekti

²⁸¹ Riječ je mahom o privatnim kazalištima u čijim predstavama nastupaju najčešće zaposlenici drugih kazališta i samostalni umjetnici koji istovremeno rade na više projekata, što organizatorima dodatno otežava definiranje preciznih datuma izvedbi. Najdugovječnije takvo kazalište u *Lisinskom* bio je *Teatar u gostima*, a posljednjih desetak godina prednjači *Teatar Gavran* te u manjem obimu *Teatri Rugantino*, *Planet Art* i drugi.

koriste prostore *Lisinskog* po posebno povoljnim uvjetima, za razliku od privatnih organizatora, o čemu više govori potpoglavlje o vlasničkim i financijskim okvirima poslovanja.

Cijena najma Dvorane ovisi o nekoliko parametara među kojima je najznačajnija vrsta prostora, odnosno radi li se o Velikoj dvorani koja je, dakako, i najskuplja, Maloj dvorani ili nekom drugom prostoru poput predvorja, terase i sl. Na cijenu utječe i duljina korištenja pojedinog prostora, od zakupa na sat-dva do cijelog dana, što je, dakako, najskuplja opcija. Izuzev ova dva elementa, veliku stavku najma čine tehničke usluge. Naime, u cijenu najma Velike dvorane od 30.000,00 kn (uvećanu za PDV) za priredbu (u trajanju do četiri sata) uključeno je

korištenje dvorane s 1809 mjesta i pripadajućih prostora za posjetitelje, pozornice, garderobe za izvođače, teretnog dizala, jedan mikrofona za najavu, 20 kW stropne rasvjete, 30 kW dekorativne rasvjete, do 100 stolaca za orkestar, do 70 stalaka za note, dirigentski pult, klimatizacija prostora, rad jednog inspicijenta, dva tehnička radnika, jednog tonskog tehničara, jednog majstora rasvjete, jednog pogonskog električara, biljetere, razvođačice, garderobijerke, ulaznice s prodajom na blagajni i putem interneta, uvrštavanje u kalendar priredbi u mjesečnom biltenu Dvorane i na internetskim stranicama Dvorane (tekstovi i fotografije).²⁸²

No da bi se priredba realizirala, potrebno je imati postavu i pokus, čiji jedan termin traje do tri sata i u čiju je cijenu od 7.500,00 kn (uvećanu za PDV) uključeno

korištenje dvorane s pozornicom, garderoba za izvođače, teretnog dizala, do 20 kW stropne rasvjete, do 100 stolaca za orkestar, do 70 stalaka za note, dirigentski pult, rad jednog inspicijenta, jednog tonskog tehničara, dva tehnička radnika, jednog zaštitara na službenom ulazu, jednog majstora rasvjete i pogonskog električara.²⁸³

Dakle, za realizaciju koncertne priredbe koja traje tri-četiri sata i za koju je potrebno imati odgovarajuću postavu i pokus u trajanju do tri sata, organizator mora izdvojiti 37.500,00 kn (uvećanih za PDV), s time da se svako prekoračenje dogovorenih termina dodatno naplaćuje. Najam ostalih prostora *Lisinskog* poput Male dvorane, predvorja Male i Velike Dvorane, terase

²⁸² https://www.lisinski.hr/media/files/LISINSKI_Cjenik_nGbIKXu.pdf (2020-09-01)

²⁸³ *Ibid.*

ili visokog prizemlja je, dakako, mnogo povoljnije. S obzirom na to da se u predvorjima *Lisinskog* održavaju i izložbe, cijena najma za te prostore formirana je po danu, a ne satu.

Osim prostora, na formiranje konačne cijene utječu i odabrane tehničke usluge koje su potrebne za realizaciju konkretnih termina. Za koncerte ozbiljne glazbe potrebno je, primjerice, unajmiti klavir ili orgulje te dodatne stolce (ako nastupa zbor), no kada je riječ o koncertu popularne glazbe neizostavno je korištenje velikog koncertnog ozvučenja i inteligentne rasvjete koji omogućuju realizaciju tonske i scenske slike određenog koncerta. Za ostale priredbe poput prikazivanja filmova, potrebno je unajmiti projekcijsko platno te odgovarajuće ozvučenje. Naposljetku, Dvorana svim organizatorima nudi i usluge oglašavanja, od izrade transparenta i zakupa mjesta na pročelju zgrade (npr. iznad glavnog ulaza), oglašavanja u tiskanim materijalima (npr. u mjesečnom biltenu), službenim internetskim stranicama ili na društvenim mrežama. Ukratko, konačna cijena najma ovisi o odabranom prostoru, dužini korištenja te odabranim tehničkim i marketinškim uslugama.

U cijeni najma svih prostora su i ljudski resursi Dvorane koji izravno sudjeluju u realizaciji svakog termina poput inspicijenta, majstora rasvjete, majstora tona, električara, tehničkih radnika, blagajnika, ali i honorarnih zaposlenika (studenata) koji obavljaju poslove biljetera, garderobijera i razvođača, odnosno brinu o posjetiteljima tijekom boravka u prostorima *Lisinskog*. Dakako, svaki organizator na termin može dovesti i dodatno, vlastito osoblje, koje može raditi uz i pod nadzorom djelatnika Dvorane. Primjerice, čest slučaj kod koncerata popularne glazbe jest da vanjski organizator dovodi svog majstora rasvjete ili češće, tonskog majstora koji čak i samostalno može moderirati zvukovnu sliku koncerta na opremi Dvorane, ali i na vlastitoj. No, u svim takvim situacijama, prisustvo zaposlenika *Lisinskog* je obavezno.

Ugovorom su uvijek definirani i detalji vezani uz ulaznice. Konkretno, svaki organizator samostalno može definirati cijene pojedinačnih ulaznica i pretplatničkih iskaznica (ako je riječ o prodaji ciklusa koncerata) i načiniti vlastitu kategorizaciju. Primjerice, mjesto u prvom redu partera, tik do pozornice, nije jednako atraktivno kada je u pitanju koncert popularne ili ozbiljne glazbe ili pak filmska projekcija na velikom platnu. Kod koncerata za koje vlada veliko zanimanje, neovisno o radnom vremenu blagajne *Lisinski*, organizator može definirati početak prodaje ulaznica putem konkretnih pružatelja *online* usluga u točno određeno vrijeme,

ograničiti broj ulaznica po jednom kupcu,²⁸⁴ omogućiti pojedinim skupinama kupaca posebne popuste, itd. Definiraju se načini plaćanja te obveze koje organizator ima prema Dvorani i konkretnim financijskim posrednicima poput banaka, kartičarskih kuća i drugih, eventualni dodatni troškovi²⁸⁵ te uvjeti pod kojima se organizatoru naposljetku uplaćuje prihod od prodaje. Obveza Dvorane da organizatoru proslijedi prihod od prodaje ulaznica za pojedinu priredbu posljednjih se godina često uvjetuje uplaćenim iznosom za korištenje prostora i usluga *Lisinskog*.

Naposljetku, neizostavan dio ugovora su i opći uvjeti korištenja Dvorane koji, primjerice, precizno definiraju maksimalan broj posjetitelja pojedinih prostora, ali i maksimalan broj osoba koji smiju biti na pozornici Velike i Male dvorane, budući da postoje konkretni izračuni njihovog maksimalnog opterećenja.

Ukoliko bi se cijene najma prostora, tehničke opreme te marketinških i inih usluga *Lisinskog* usporedile s cijenama nekog drugog koncertnog prostora u Zagrebu, *Lisinski* bi zasigurno ispaao skuplji, osobito kada se radi o prostorima s gledalištem sličnog kapaciteta. No, njegova viša cijena najma organizatoru omogućuje i višu cijenu ulaznica kojom se kompenzira cijena najma.²⁸⁶

Ako bismo pokušali sažeti saznanja o organizatorima priredbi u *Lisinskom*, najznačajniji i najdugovječniji su organizatori s početka ovog potpoglavlja (Zagrebačka filharmonija, Hrvatska radiotelevizija, Hrvatska glazbena mladež, Koncertna direkcija Zagreb, odnosno Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog) zajedničko je da se radi o javnim ustanovama u kulturi i udrugama koje se financiraju iz gradskog i državnog proračuna te da su orijentirane na organizaciju glazbenih priredbi, ponajviše koncerata ozbiljne glazbe. Doduše, u tome su se okušali i drugi. Primjerice, privatne tvrtke poput agencija Aplauz (ciklusi *musicAgrammundus*)

²⁸⁴ Navedeno se prakticira kako bi se spriječila daljnja preprodaja ulaznica po višim cijenama.

²⁸⁵ Primjerice, u slučaju otkazivanja programa organizator je dužan snositi troškove prodaje, odnosno troškove nastale vraćanjem novca od kupljenih ulaznica. Konkretno, danas većina posjetitelja ulaznice kupuje *online* i premda kupac plati ulaznicu npr. 100,00 kn, prihod organizatora umanjuje se za trošak odabranog financijskog posrednika.

²⁸⁶ Takav slučaj dogodio se s koncertima Multikulture među kojima je i gostovanje Cesárie Évore o kojemu više govori poglavlje o društvenoj ulozi *Lisinskog*.

i Art Agent (ciklus *Piano fortissimo*) uspjeli su tek nakratko postati dio glazbene ponude *Lisinskog*, dok su udruge poput Hrvatskog društva skladatelja,²⁸⁷ Hrvatskog društva glazbenih umjetnika²⁸⁸ i Studentskog kulturno-umjetničkog društva *Ivan Goran Kovačić*²⁸⁹ prisutne u Dvorani ponajčešće zahvaljujući suorganizaciji s *Lisinskim* na pojedinim koncertnim ciklusima. Na isti način, odnosno u suorganizaciji s Dvoranom, prisutna je Muzička akademija.²⁹⁰ Među organizatorima koncerata ozbiljne glazbe nalazimo i pojedine ansamble²⁹¹ koji su ujedno i organizatori vlastitih ciklusa koncerata u Maloj dvorani. Rijedak je slučaj da je izvođač ujedno i organizator (npr. orguljaš Žarko Dropulić).

U organizaciji koncerata popularne glazbe kontinuirano je prednjačila Koncertna direkcija Zagreb, o čemu govori potpoglavlje o ugovaranju priredbi. No, tijekom socijalističkog doba na tom su tržištu poslovale i druge tvrtke iz svih dijelova Jugoslavije kao što su Ars,²⁹² Dalmacija koncert, Estrada, Interestrada, klub prijatelja glazbe Jugoart, Jugokonzert i Cankarjev dom.²⁹³ Neke od njih bile su usmjerene na pjevače iz pojedine regije (npr. Dalmacija koncert),²⁹⁴ neke

²⁸⁷ Hrvatsko društvo skladatelja organiziralo je samostalno Dane hrvatske glazbe i Međunarodni festival šansone – *Chansonfest*, a s Koncertnom direkcijom Zagreb Muzički biennale Zagreb i Zagrebački festival. Također, u suorganizaciji s *Lisinskim* u Maloj dvorani organizator je brojnih koncertnih ciklusa (*Jazz Lisinski & HDS*, poslije *Jazz.hr*) i revijâ (Proljetna revija jazza, Međunarodni dani jazza, odnosno poslije ciklus *Jazz.hr / Proljeće* i *Jazz.hr / Jesen*), ali i ciklusa suvremene glazbe – *Cantus ansambl & Lisinski*.

²⁸⁸ Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika s *Lisinskim* je organizirao ciklus *Mladi u Lisinskom*, a najčešće s Dvoranom organizira svečani koncert povodom dodjele Nagrade Milka Trnina.

²⁸⁹ Studentsko kulturno-umjetničko društvo *Ivan Goran Kovačić* u *Lisinskom* je održavalo ciklus *Goranovci i njihovih gosti*.

²⁹⁰ Muzička akademija u suorganizaciji s *Lisinskim* realizirala je *Akademski ciklus*.

²⁹¹ Među njima su gudački kvarteti *Sebastian*, *Porin*, *Cadenza* i *Rucner*, kvartet flauta *Syrinx*, kvintet *Simply Brass*, ali i nestandardni peteročlani instrumentalni sastav *Glazbene staze* čije koncerte organizira istoimena udruga. Cikluse koncerata Kvarteta flauta *Syrinx* i kvinteta *Simply Brass* jednu sezonu organizirala je i Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

²⁹² Najveći organizacijski uspjesi tvrtke Ars bile su rasprodane priredbe povodom Dana žena, *Žena je najljepša pjesma* (4. 3. 1982. u 17 i u 20 sati) te rasprodani nastupi Đorđa Balaševića i grupe *Neoplanti* (23. 10. 1982. u 17 i u 20 sati).

²⁹³ Cankarjev dom iz Ljubljane zaslužan za koncert ansambla *Dave Brubeck Trio* (20. i 21. 6. 1981.).

²⁹⁴ Dalmacija koncert iz Splita organizirala je, primjerice, promociju ploče *Ja sam žena* Meri Cetinić (11. 10. 1980. u 17 i 20 sati) i njezin solistički koncert (23. 10. 1983. u 17 i 20 sati) te *Tjedan Splita u Zagrebu*, tj. retrospektivu Splitskog festivala s Terezom Kesovijom, Meri Cetinić i Oliverom Dragojevićem (27. 3. 1980.).

su se povremeno upustile u organizaciju koncerata inozemnih glazbenika (Estrada,²⁹⁵ Jugokonzert²⁹⁶) ili čak koncerata ozbiljne glazbe (Ars,²⁹⁷ Jugoart²⁹⁸), no svima je zajedničko da su se uglavnom bavile organizacijom koncerata glazbenika s područja bivše Jugoslavije, dok je inozemne glazbenike u *Lisinski* ponajviše dovodila Koncertna direkcija Zagreb.

Poslije 1990. godine situacija se mijenja. Koncertna direkcija Zagreb ne dominira više tržištem popularne glazbe. Dapače, gotovo prestaje s organizacijom takvih koncerata, što otvara prostor brojnim privatnim tvrtkama kao što su Talent d. o. o.²⁹⁹ i Produkcija Vinil d. o. o., dok koncerte domaćih glazbenika i dalje organiziraju već otprije postojeće tvrtke.³⁰⁰ Novo tisućljeće donosi

²⁹⁵ Estrada je zaslužna za koncert peruanske tradicijske glazbe, *Vatreni ritmovi Južne Amerike*, na kojem su nastupili gitarist Pepe Torres i pjevačica Esmila Zevallos (14. i 15. 1. 1980.), nastup New Swing Quarteta iz SAD-a pod nazivom *Nostalgija crne Amerike* (23. 3. 1980. u 17 i 20 sati), ali i za koncert japanske pjevačice Kyoko Šimoni uz ansambl Combo 5 i gošću Terezu Kesoviju (MD, 8. 10. 1985.).

²⁹⁶ Iako je Jugokonzert osnovan prije Koncertne direkcije Zagreb i dugo je poslovao, u *Lisinskom* se, u svojstvu organizatora, pojavljuje vrlo rijetko. Među ostalim, bio je organizator solističkog koncerta talijanskog pjevača Giannija Nazzaroa (22. 11. 1982.) kojemu su gosti bili Oliver Dragojević, Massimo Ranieri, Alto Mare i Tomaž Domicelj.

²⁹⁷ Agencija Ars povremeno je organizirala solističke i komorne koncerte ozbiljne glazbe u Maloj dvorani *Lisinski* poput koncerata *Mlade operne nade* (MD, 24. 5. 1982.) i *Susret sa Zagrebačkim klavirskim triom* (MD, 1. 6. 1982.).

²⁹⁸ Jugoart je u Velikoj dvorani *Lisinski* organizirao solističke koncerte domaćih izvođača kao što su Tomislav Ivčić (4. 11. 1983.), Arsen Dedić (17. 12. 1983.), Ivo Robić (18. 11. 1984.) i Neda Ukraden (22. i 23. 4. 1984.), a istovremeno je u Maloj dvorani zaslužan za reviju mladih pijanista *Biseri glazbe koji ne tamne* (29. 2. 1984.), pijanistički recital Sretne Meštrović (MD, 17. 11. 1983.), Festival mladih *Gaudeamus* (5. 3. 1984.) i nastup dua Orlando – Passigli koji su činili klarinetist Raffaello Orlando i pijanist Andrea Passigli (MD, 14. 11. 1984.).

²⁹⁹ Talent d. o. o. u *Lisinskom* je pet puta organizirao izvedbu mjuzikla *Kosa* (28. i 29. 11. 1994.; 14. i 24. 4. 1995.; 17. 10. 1996.), nastup gitarista Ala di Meole (2. 12. 1994.), Billyja Cobhama i grupe *Paradox* (11. 3. 1997.), sastava *Glenn Miller Orchestra* (22. 11. 1995.), *Golden Gate Quarteta* (7. i 12. 12. 1995.) i sastava *Flying Pickets* (14. 11. 1996.), ali i grupa kao što su *Leb i sol* (7. 12. 1995. u 20 i 23 sata) i *Indexi* s Kemalom Montenom (16. i 18. 1. 1995.). Produkcija Vinil d. o. o. je s druge strane bila zadužena za gostovanje vokalnog Kvarteta *The Manhattan Transfer* (25. 11. 1998.) i *Golden Gate Quarteta* (25. 3. 1998.), a s Talentom d. o. je suorganizirala gostovanje sastava *Glenn Miller Orchestra* (17. 11. 1997.) i nastup Nick Cavea & *The Bad Seeds* (8. i 9. 6. 1997.).

³⁰⁰ Tako je Interestrada organizirala rasprodane koncerte Tomislava Ivčića nazvane prema njegovim istoimenim pločama – *Posljednji valcer* (6. 4. 1987.) i *Večeras je naša fešta* (5. 12. 1988.) te njegove kasnije solističke nastupe (11. 10. 1989. u 17.30 i 20 sati), ali je istovremeno imala velik uspjeh s izvođačima tamburaške glazbe poput *Zlatnih dukata* (11. 4. 1988.; 28. 2. 1990.). O njihovoj popularnosti ponajbolje svjedoči i podatak da su nastupili i u plesnom programu Filharmonijskog bala (30. 12. 1990.).

i nove organizatore među kojima je udruga za razvoj glazbe Nota,³⁰¹ Multikultura, Tvornica kulture d. o. o., i drugi. Slobodno tržište omogućilo je i da koncerte istih izvođača u *Lisinskom* organiziraju različiti organizatori, pa čak i „konkurentske“ tvrtke. Ponajbolji primjer su gostovanja predstavnika tzv. *world music* koje je po prvi put u Dvoranu dovela Koncertna direkcija Zagreb. Konkretno, radilo se o kubanskoj pjevačici Omari Portuondo (28. 10. 2001.) i Cesárijji Évori sa Zelenortskih Otoka (8. 4. 2002.). Godine 2005. obje gostuju u *Lisinskom* – Omara u ožujku (13. 3. 2005.), a Cesária u travnju (10. 4. 2005.), ali sada u organizaciji tvrtke Phronesis d. o. o. koja te i iduće godine dovodi i druge izvođače.³⁰² Dvije godine kasnije organizator koncerta bosonoge kraljice morne, Cesárie Évore (2. i 3. 11. 2007.), je Multikultura.³⁰³ Osim što je organizirala gostovanje portugalske grupe *Madredeus* (7. 2. 2005.), Tvornica kulture d. o. o. na pozornici Velike dvorane dovela je i Nicka Cavea (13. 6. 2005.), opernu primadonu Barbaru Hendricks i *Magnus Lindgren Quartet* (24. 3. 2007.), Zorana Predina i *The Gipsy Swing Band* (23. 3. 2009.) i druge. O nestalnosti organizatora ponajbolje svjedoči primjer *Sevdaha u Lisinskom* koji se konstantno, jednom godišnje, organizira od 2007. godine. Od tada je održano trinaest izdanja i premda se tijekom godina na papiru izmijenilo šest različitih organizatora, iza njih uvijek stoji jedna osoba, producent Tomislav Kašljević, koji je tome očito pribjegao radi nepovoljnih financijskih razloga.³⁰⁴

³⁰¹ Izdvajamo nastupe flamenco gitarista Joséa Antonia Rodrígueza (3. 5. 2005.), gitarističkog virtuoza Tommyja Emmanuela (25. 1. 2006.; 21. i 23. 1. 2007.), fado pjevačice Marize (1. 10. 2006.), japanske udaraljkaške atrakcije *Za Ondekoza* (28. 1. 2006.), grupe *Vaya con Dios* (4. i 5. 2. 2007.) i projekta *The Mystery of the Bulgarian Voices* (16. 3. 2008.).

³⁰² Preciznije, zaslužna je gostovanje pakistanskog sastava *Faared Avaz Quawwal* (15. 5. 2005.), vrtećih derviša iz Turske (16. 1. 2005.), pjevača Moryja Kantea iz Gvineje (5. 6. 2005.), Marie Tanase uz Kvartet *Balanescu* (1. 3. 2005.) i projekta *Desert Blues* na kojem su nastupili grupa Tartit te malijski pjevač Habib Koité s grupom *Bamada* (3. 6. 2006.).

³⁰³ Među njezinim organizacijskim pothvatima spomenimo i nastupe sastava *Rizwan-Muazzam Qawwalli* iz Pakistana (12. 5. 2003.), *Taraf de Haïdouks* iz Rumunjske (6. 11. 2006. u 19.30 i 22 sata; 20. 1. 2008.) i *Lady Smith Black Mambazo* iz Južne Afrike (6. 5. 2007.) dok su s Centrom kulture Roma Hrvatske *Romano centro* (29. 3. 2003.) organizirali prvo gostovanje već spomenutog rumunjskog sastava *Taraf de Haïdouks* (29. 3. 2003.).

³⁰⁴ Organizatori *Sevdaha u Lisinskom* bile su tvrtke/obrti/udruge: Haarlem d. o. o. (28. 11. 2007.; 3. 11. 2008.; 11. 11. 2009., 17. 11. 2010.; 21. 11. 2011.), Dobar zvuk d.o.o. (5. 12. 2012.; 6. 11. 2013.), Delungo d. o. o. (10. 11. 2014.), Depromo event d. o. o. (9. 11. 2015.; 8. 11. 2016.), Udruga za promicanje kulture Nala (8. 11. 2017.) i Music time j. d. o. o. (7. 11. 2018.; 6. 11. 2019.).

Koncerte povremeno organiziraju i diskografske kuće poput Jugotona koji je *Lisinski* često koristio za promociju novih ploča svojih izvođača,³⁰⁵ a 1983. je organizirao i ciklus koncerata *Hitovi Jugotona* u sklopu kojega je predstavio ploče *Osjećam te* Miše Kovača i prijatelja (18. 3. 1983.) i *Discoramu*, tj. hitove narodne muzike (14. 4. 1983.). Organizator je i niza koncerata brojnih izvođača poput grupe *Leb i sol* (1. 2. 1979.), ali i humanitarnih priredbi.³⁰⁶ Jugoton je u *Lisinskom* održao i svečane koncerte kojima je proslavio 30. (10. 6. 1977.), 35. (19. 6. 1982.) i 40. godišnjicu – potonju čak dvaput (18. 3. 1987.; 10. 10. 1987.). Nakon što je 1991. godine³⁰⁷ preimenovan u Croatia Records rijetko se pojavljuje kao organizator koncerata, a posljednji put kako bi promovirao dvostruki album pijanistice Pavice Gvozdić (MD, 23. 3. 2019.). Od ostalih diskografskih kuća najčešće se pojavljuje Aquarius Records koji uz koncerte „svojih“ izvođača³⁰⁸ organizira i nastupe *stand-up* komičara.³⁰⁹

Za veliki broj glazbeno-scenskih priredbi poput mjuzikala i rock-opera zaslužno je Kazalište Komedija. Osim što su na pozornici Velike dvorane premijerno izvedene rock-opere *Gubec-beg* i *Grička vještica* od kojih je svaka imala stotinjak repriza te pop-opera *Jadnici* Clauda-Michela Schönberga i Alaina Boublila s gotovo četrdeset izvedbi, Komedija je u *Lisinskom* redovito predstavljala i brojne uspješne mjuzikle kao što su *Dundo Maroje*, *Jalta, Jalta, O' kaj*, *Aplauz*, *Vjenčani list*, *Crna kraljica*, *Isus Krist Superstar*, *Kosa* i druge.

Dakako, velik broj obljetničkih, prigodnih, dobrotvornih koncerata i koncerata sjećanja organiziraju i mnogobrojne udruge, društva, savezi, kulturni centri, veleposlanstva, tvrtke, ali i

³⁰⁵ Primjerice, u *Lisinskom* su održani koncerti s ciljem predstavljanja ploča *Budi uvijek blizu* Novih Fosila (5. i 6. 12. 1981. u 10.30 i 16 sati), *U trosjedu za dvoje* Duška Lokina (MD, 24. 10. 1981. u 12 sati), *Ja sam ti jedini drug* Jasne Zlokić (22. 5. 1987.) i drugi.

³⁰⁶ Jedan od njih je i koncert *Liga za borbu protiv raka* na kojem je nastupila Vera Svoboda, ansambl Combo 5 i brojni gosti (16. 4. 1984.).

³⁰⁷ https://hr.wikipedia.org/wiki/Croatia_Records (2020-09-09)

³⁰⁸ Među najpoznatijim izvođačima kojima je Aquarius Records organizirao koncerte u *Lisinskom* su Marko Tolja (2. 12. 2015.), Nina Badrić (25. 11. 2015.), Massimo (9. 2. 2016.) i Amira Medunjanin (5. 12. 2016.).

³⁰⁹ Primjerice, organizirao je nastupe komičara Russella Petersa (26. 5. 2018.), Stephena K. Amosa (MD, 7. 10. 2019.) i Eddiea Izzarda (15. 4. 2019.).

tijela državne uprave³¹⁰ s ciljem obilježavanja obljetnica rada ili s namjerom prikupljanja sredstava za svoj rad ili pak za konkretnu humanitarnu svrhu. Organizatori kongresa, simpozija, konferencija, plenuma, filmskih premijera, izbora ljepote, političkih tribina i sabora te drugih događanja također su privatne tvrtke, udruge ili političke stranke koje se nerijetko tek jednokratno pojavljuju među organizatorima priredbi u prostorima *Lisinskog*.

³¹⁰ Primjerice, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske stalni je organizator ciklusa Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske vojske, ali i niza priredbi poput svečane akademije povodom Dana Oružanih snaga Republike Hrvatske i Dana Hrvatske kopnene vojske (28. 5. 2013.).

7. IZVEDBE U LISINSKOM

Nakon uspješno koncipiranog otvorenja *Lisinskog*, u novotvoreni prostor trajno se „useljavaju“ postojeći pretplatnički ciklusi Zagrebačke filharmonije³¹¹ i Simfonijskog orkestra Radio televizije Zagreb. Oba ansambla pokušala su pridobiti publiku istaknutim repertoarnim djelima poput Verdijeva *Rekvijema*, Beethovenove *Devete simfonije* i koncertnih izvedbi popularnih opera. Izvodili su ih miljenici zagrebačke publike: maestro Lovro Matačić, ugledni vokalni solisti (Ruža Pospis Baldani, Vladimir Ruždjak) i pjevački zborovi. Koncerti su bili rasprodani zbog programa, ali i znatiželje posjetitelja da uživaju u ljepoti novootvorene Dvorane. Koncertna direkcija Zagreb u *Lisinski* je iz Hrvatskog glazbenog zavoda preselila *Internacionalni majstorski ciklus*³¹² koji je publici nudio recitale uglednih solista i nastupe komornih ansambala, a posebno za Dvoranu osmislila je *Svijet glazbe*, svoj najdugovječniji i najatraktivniji ciklus po renomiranosti gostujućih orkestara i umjetnika, te *Trenutke jazza* koji je ugostio svjetsku glazbenu elitu.

Tehničke predispozicije *Lisinskog* učinile su dotadašnji glazbeni repertoar raznolikijim i bogatijim.

Dobili smo orgulje u dvorani i mogli smo davati ciklus Bachove glazbe, što danas jako nedostaje. Davali smo i cikluse s djelima klasike i rane romantike Schuberta, Schumanna, jer orkestar koji ne svira dobro Schuberta, Schumanna, Mozarta, Haydna neće ni Stravinskog dobro svirati. Tako se odgaja orkestar, i to nam je jako dobro došlo za njegov razvitak. Za mene osobno Dvorana je značila da ću u njoj moći dirigitirati velikim oratorijskim djelima kao što su Beethovena *Missa solemnis*, Bachova *Muka po Mateju*, Brahmsov *Requiem*, zatim velikim simfonijama Mahlera, Brucknera (Horvat, 2004: 32).

³¹¹ U sezoni 1973./1974., koja se od siječnja 1974. održavala u *Lisinskom*, Zagrebačka filharmonija je imala samo dva ciklusa: Predbrojku A i B, a već naredne sezone, 1974./1975., pokreće i dva dodatna ciklusa: *Velike simfoničare* i *Predbrojku s orguljama*.

³¹² *Internacionalni majstorski ciklus* u sezoni 1987./1988. mijenja naziv u *Majstorski ciklus*.

Vodeći se željama posjetitelja za dobrim koncertima i poznatim solistima (Martinčević, 1974: 7) uz popularna djela ozbiljne glazbe, *Lisinski* publici nudi i glazbeno-scenske spektakle, odnosno mjuzikle *Jalta, Jalta*³¹³ i *Dundo Maroje*³¹⁴ Kazališta Komedija te nastupe američkih jazz velikana Elle Fitzgerald (27. i 28. 2. 1974.) i Errolla Garnera (7. 5. 1974.). Istovremeno, u Maloj dvorani Zagrebačko kazalište mladih premijerno izvodi Shakespeareov *Hamlet* (MD, 14. 4. 1974.), zagrebačko Hrvatsko narodno kazalište Ionescovu *Čelavu pjevačicu* (MD, 24. 6. 1974.), a Boško Petrović i B. P. *Convention* nude zanimljive koncerte u kojima sudjeluju i glumci, Vanja Drach, Enes Kišević i Ivica Vidović (MD, 17. 4. 1974.). Uz već spomenute jazz glazbenike, u prvoj godini Dvorane održano je i nekoliko skupnih koncerata *rock* i *pop* glazbe, šansone, tradicijske i narodne glazbe, a mnogi domaći i inozemni izvođači održali su samostalne koncerte: *Korni grupa* (18. 5. 1974. u 19 i 21 sat), Ivica Šerfezi (13. 3. 1974.), Krunoslav Kićo Slabinac (9. 12. 1974.), Ibrica Jusić (17. 12. 1974.), Ike i Tina Turner (4. 11. 1974. u 17 i 20 sati), ansambli Lado (17. 5. 1974.) i Koleda (13. 5. 1974.), *Golden Gate Quartet* (20. 7. 1974.), *Les Humphries Singers* (19. 9. 1974.), Ansambl ruskih narodnih pjesama i romansi *Ljudmila Zikina* (12. 9. 1974.), Državni ansambl pjesama i plesova *Donski Kozaci* (2. 7. 1974.) i drugi.

Ekskluzivnost novootvorenog prostora odmah je privukla i organizatore Svjetskog festivala animiranog filma, Zagrebačkog festivala i Međunarodne smotre folklora, književnih tribina, političkih priredbi (svečanih sjednica i akademija), kongresa i simpozija. Gledajući s današnjeg stajališta, slobodno bismo mogli reći da je već u prvih sedam mjeseci bila formirana programska koncepcija Dvorane *Lisinski* kakva će se zadržati do danas.

U ovu, naime, dvoranu naprosto dolaze svi! I oni kojima je nekadašnja *Istra* bila najvažnije sjecište visoko glazbenog pojma, i oni koji su nekada posjećivali samo komediju, i ljubitelji narodnoga melosa, i zabavnjaci, i oni, napokon, koji se do otvorenja dvorane *Lisinski* nikada nisu ni usudili kročiti u neki hram muza. *Lisinski* ih je sve nekako spojio. [...] Danas je to prostor koji je uspio razbiti konvencije, navike, uštogljenost i separatizam nekadašnje zagrebačke koncertne publike. Danas je to najpopularnija kuća u Zagrebu (Martinčević-Lipovčan, 1982: 8).

³¹³ U prvoj godini rada Dvorane, 1974., *Jalta, Jalta* je izvedena pet puta: triput u siječnju (7., 8. i 9. 1. 1974.) te po jednom u rujnu (30. 9. 1974.) i listopadu (1. 10. 1974.).

³¹⁴ *Dundo Maroje* je u 1974. godini izveden deset puta: tri puta u travnju (25., 26. i 27. 4. 1974.) i sedam puta u studenom (17., 18., 19., 20., 21., 22. i 23. 11. 1974.).

Raznovrsne priredbe održane u prostorima Dvorane promatrat će kroz pojam izvedbe, no ne kao isključivo izvođačke umjetnosti (Šuvaković, 2005: 453-454) već izvedbe u širem smislu o kojem govore Valentina Gulin Zrnić i Nevena Škrbić Alempijević (Gulin Zrnić i Škrbić Alempijević, 2019: 20) polazeći od Richarda Schechnera prema kojem „izvedba nadilazi umjetnosti te je u temelju raznorodnih kulturnih i društvenih praksi“ (Schechner, 2004: 8). Izvedba nastaje u „međuigri prostora, vremena, izvođača, akcije i publike“ (*ibid.*, 58), a ključan okvir za izvedbu je prostor koji se njome „oblikuje, mijenja, obrađuje“ (*ibid.*), s time da „naša [zapadna] kultura gotovo isključivo zahtijeva jednoobrazno ponašanje publike uz istovremenu strogu podjelu publike od izvođača i publiku od ostalih u prostoru koji nisu ni publika ni izvođači“ (*ibid.*). Štoviše, Schechner smatra da smo jedinstveni u korištenju gotovih (standardnih) prostora za kazališta i da je „moguće da je razvoj kazališta kao posebnog prostora koji se može prilagoditi različitim izvedbama vezan uz urbanu kulturu u kojoj je prostor skupocjen i stoga se mora jasno označiti njegovo korištenje“ (*ibid.*, 59). „Takvi prostori su prepoznatljivo organizirani kako bi veća grupa mogla gledati manju grupu i istovremeno biti svjesna sebe.“³¹⁵ Autor istodobno otkriva kako prostor povratno djeluje na izvedbu: on je jedan od okvira koji otvara predstavljачke mogućnosti, ali i postavlja pravila te granice izvođačima (*ibid.*, 15). Na tragu Schechnerova promišljanja, raznovrsne izvođačke prakse Dvoranu su koristile kao koncertni, višenamjenski, scenografski i projekcijski prostor.

³¹⁵ Formalna prisutnost publike po Schechneru je, među ostalim, utkana u njezinom aplauzu (*ibid.*, 24).

7. 1. Dvorana kao koncertni prostor

Za razliku od drugih prostora, koncertna dvorana građena je tako da se pažnja veće grupe, tj. publike, usmjerava prema postupcima manje grupe, tj. izvođačima. To je ciljano građen prostor koji se intenzivno koristi isključivo tijekom trajanje izvedbe, a ostatak vremena je prazan (Schechner, 2004: 14). Prema Schechnerovu mišljenju „bolji“ su oni izvođači koji se uspijevaju kreativno koristiti granicama i zakonitostima prostora. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog je akustički i prostorno namijenjena izvedbama ozbiljne glazbe, pa zakonitosti tog prostora, koje su ujedno i njezine prednosti, najbolje koriste glazbenici i ansambli koji ju izvode, ali i njihova publika. Stoga nije neobično da su upravo koncerti ozbiljne glazbe najbrojniji. Najzanimljivija među njima su gostovanja najatraktivnijih inozemnih umjetnika i ansambala koji su, usprkos visokom honoraru, ali uz visoke cijene ulaznica i zainteresirane sponzore, bili financijski isplativi ili su barem trebali biti. Takvi su bili koncerti španjolske sopranistice Montserrat Caballé³¹⁶ (15. 5. 1997.), letonske mezzosopranistice Elīne Garanče (21. 1. 2013.), španjolskog tenora Joséa Carrerasa (19. 2. 2002.) ili talijanskog tenora Andree Bocellija (19. 12. 1999.), svi koncipirani kao tzv. gala-koncerti,³¹⁷ ili pak dodatni rasprodani koncert Ive Pogorelića izvan ciklusa dan poslije dogovorenog koncerta (31. 5. 1982.). U najatraktivnije koncertne priredbe ozbiljne glazbe ubrajaju se i gostovanja Izraelske filharmonija s dirigentom Zubinom Mehtom (31. 5. 2006.) i Filharmonijskog orkestra milanske Scale pod ravnanjem Riccarda Mutija (26. 2. 2003.).

Većina koncerata ozbiljne glazbe objedinjena je koncertnim ciklusom³¹⁸ za kojeg se tijekom 1970-ih godina koristi i termin predbrojka.³¹⁹ Isti ciklus znalo je organizirati više

³¹⁶ Televizijska snimka koncerta sopranistice Montserrat Caballé u cijelosti je dostupna na platformi *You Tube*. <https://www.youtube.com/watch?v=jOKfB95xonM> (2020-01-18)

³¹⁷ Iako engleski izvornik sugerira da se takvim koncertima slavi određena prigoda (eng. *performed to celebrate a special occasion*) poput npr. datum svečanog otvorenja Dvorane, pod gala-koncertom podrazumijeva se program sačinjen od popularnih ulomaka iz glazbene literature – arija, opernih uvertira, kraćih instrumentalnih kompozicija i virtuosnih solističkih skladbi koje ističu glazbenu superiornost izvođača. <http://findwords.info/term/gala> (2020-09-04).

³¹⁸ Pod ciklusom će se podrazumijevati najmanje tri najavljene i/ili održane priredbe povezane zajedničkim naslovom, s ili bez pretplatničke iskaznice.

³¹⁹ Zagrebačka filharmonija je 1970-ih imala *Predbrojke A i B* te *Predbrojku s orguljama*.

organizatora,³²⁰ njihov broj mogao se mijenjati iz sezone u sezonu,³²¹ a bilo je i slučajeva da je ciklus promijenio organizatora.³²² Koncertni ciklusi zaživjeli su iz više razloga: oglašavanjem ciklusa automatski se promoviraju svi njegovi koncerti, organizatori u cikluse redovito uvrstavaju dva-tri atraktivna imena koja privlače publiku što istovremeno omogućava i koncerte manje afirmiranih umjetnika koji, zahvaljujući prvima, imaju osiguranu publiku. Naposljetku, ciklusi odgovaraju i publici jer je kupnja pretplatničke iskaznice financijski puno povoljnija u odnosu na cijene pojedinačnih ulaznica za pojedine koncerte. Budući da prodaja pretplatničkih iskaznica počinje nekoliko mjeseci prije početka koncertne sezone, potencijalni kupci tako si osiguravaju prisustvo na koncertima atraktivnih umjetnika budući da prodaja pojedinačnih ulaznica kreće tek netom prije početka koncertne sezone i često se koncerti najrazvikanijih umjetnika prvi rasprodaju. Naposljetku, i organizator i pretplatnik kupnjom ciklusa osiguravaju kontinuitet vlastitoga rada (i financiranja), odnosno kontinuitet odlaženja na koncerte.

Među više od sto različitih ciklusa održanih u Dvorani dominiraju ciklusi pojedinih ansambala, osobito oni s najduljom tradicijom – ciklusi Zagrebačke filharmonije i Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije koji su odmah po otvorenju Dvorane svoje koncerte „preselili“ u *Lisinski*. Uz njih je najdominantniju ulogu imala Koncertna direkcija Zagreb koja je kao najiskusnija tvrtka u organizaciji koncerata u Hrvatskoj imala vodeću ulogu u programskom oblikovanju budućeg programa Dvorane te Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog koja je tijekom godina razgranala vlastitu produkcijsku djelatnost. Uz ove dvije institucije i dva naša najveća orkestra (Zagrebačka filharmonija i Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije), cikluse su samostalno organizirali i drugi ansambli poput Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske vojske, Big Banda Hrvatske radiotelevizije (danas Jazz orkestar Hrvatske radiotelevizije), Kvartetâ *Sebastian*, *Porin*, *Rucner* i *Cadenza*, privatne tvrtke Aplauz, dok su cikluse koncerata kvinteta *Simply Brass* i Kvarteta flauta *4syrinx* neko vrijeme samostalno organizirali dotični ansambli, ali i Koncertna direkcija Zagreb, odnosno Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog kao njezina pravna sljednica. Mnogi ciklusi nastali su u suorganizaciji Dvorane *Lisinski* s brojnim partnerima među kojima su Hrvatsko društvo skladatelja, Hrvatsko

³²⁰ Najraniji primjer je ciklus *Epohe glazbe* koji su skupa organizirali Dvorana *Lisinski* i Radio televizija Zagreb.

³²¹ Neke sezone *Majstorskog ciklusa* Radio televizija Zagreb je organizirala samostalno, a neke s Koncertnom direkcijom Zagreb.

³²² Tako je ciklus *Piano fortissimo* četiri sezone organizirala agencija Art Agent (1996./1997. – 1999./2000.), a posljednju, petu sezonu, Koncertna direkcija Zagreb (2000./2001.).

društvo glazbenih umjetnika, Hrvatska glazbena mladež, koncertna agencija Art Agent, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu i drugi.

Ciklusima su se nastojali predstaviti vrhunski svjetski glazbenici i ansambli s područja ozbiljne glazbe (*Internacionalni majstorski ciklus*,³²³ *Subotom u Lisinskom/Lisinski subotom*,³²⁴ *musicAgrammundus*,³²⁵ *Svijet glazbe*³²⁶), poticao se interes za pojedini instrument (*Audijencija – Priča o Kingu*,³²⁷ *Ciklus s orguljama*,³²⁸ *Ciklus s orguljama – 'J. S. Bach'?*,³²⁹ *Glazba za orgulje J. S. Bacha*,³³⁰ *Klavirske večeri*,³³¹ *Piano pianissimo*³³²), komornu glazbu (*Forte*

³²³ *Internacionalni majstorski ciklus* Koncertne direkcije Zagreb osamnaest sezona (1974./1975. – 1991./1992.) predstavljao je vrhunske svjetske umjetnike i komorne ansamble. Posljednje četiri sezone iz naslova ciklusa izostavljen je pridjev „internacionalni“ pa se održavao pod nazivom *Majstorski ciklus* (1988./1989. – 1991./1992.).

³²⁴ *Ciklus Dvorane Lisinski* utemeljen je pod nazivom *Subotom u Lisinskom* u sezoni 1981./1982., a od sezone 1987./1988. je preimenovan u *Lisinski subotom*.

³²⁵ *Ciklus musicAgrammundus* organizirala je koncertna agencija *Aplauz* dvije sezone (1998./1999. – 1999./2000.) tijekom koje su publici predstavljeni neki od najvećih svjetskih umjetnika i ansambala.

³²⁶ Najveći organizacijski pothvat Koncertne direkcije Zagreb bio je ciklus *Svijet glazbe* koji je tijekom četrdeset jedne sezone postojanja (1974./1975. – 2015./2016.) predstavio vodeće svjetske orkestre, soliste i dirigente.

³²⁷ *Ciklus Audijencija – Priča o Kingu* nazvan je po skupocjenoj Guarnerijevoj violini *King* iz 1735. godine koju je glasoviti hrvatski violinist, Zlatko Baloković oporučno ostavio Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, a Dvorana ga je organizirala s HAZU-om i s agencijom Art Agent u sezoni 2004./2005. Na koncertima se, dakako, sviralo na spomenutom vrijednom glazbalu.

³²⁸ Zagrebačka filharmonija je u *Ciklusu s orguljama* jednu sezonu (1978./1979.) izvodila kompozicije raznih skladatelja, a jedina poveznica bilo im je prisustvo orgulja.

³²⁹ *Ciklusom S orguljama – 'J. S. Bach'* (1979./1980.) Zagrebačka filharmonija predstavila je raznoliki instrumentalni i vokalno-instrumentalni opus Johanna Sebastiana Bacha.

³³⁰ *Ciklus Glazba za orgulje Johanna Sebastiana Bacha* Zagrebačke filharmonije održan je povodom 230. godišnjice skladateljeve smrti u sezoni 1976./1977.

³³¹ *Ciklus Klavirske večeri* Koncertne direkcije Zagreb održao se deset sezona (1978./1979. – 1990./1991.) i najčešće se sastojao od klavirskih recitala uglednih svjetskih, ali i domaćih pijanista.

³³² *Ciklus Piano fortissimo* trajao je četiri sezone (1997./1998. – 2000./2001.) od kojih je prve tri organizirao Art Agent, a posljednju Koncertna direkcija Zagreb. U ciklusu su nastupali mahom domaći te manji broj inozemnih pijanista.

fortissimo,³³³ *Musica da camera*³³⁴), vokalnu (*Goranovci u Lisinskom*,³³⁵ *Lisinski arioso*,³³⁶ *Majstori pjevači*³³⁷) i vokalno-instrumentalnu glazbu (*Kanconijer*),³³⁸ glazbenu vrstu (*Umjetnost popijevke*)³³⁹ ili su se pak promicali opusi manje poznatih autora na drukčiji način (*Neobični koncerti*).³⁴⁰ Organizatori koncerata nekim su ciklusima učinili atraktivnijim pojedine dane u tjednu (*Glazbeni ponedjeljak*,³⁴¹ *Nedjeljni ciklus*,³⁴² *Subotom u Lisinskom/Lisinski subotom*), a priliku za afirmaciju dobili su i mladi glazbenici (*Akademski ciklus*,³⁴³ *Ciklus mladih*,³⁴⁴ *Lisinski Gaudeamus*,³⁴⁵ *Mladi umjetnici u Lisinskom/Mladi u Lisinskom & HDGU*³⁴⁶). Specifična tematska poveznica koncerata najčešće se koristila

³³³ Ciklusom *Forte fortissimo* Koncertna direkcija Zagreb je tijekom sedam sezona (2004./2005. – 2010./2011.) nudila nastupe vrhunskih komornih umjetnika i ansambala.

³³⁴ Ciklus *Musica da camera* organizirala je Koncertna direkcija Zagreb u sezoni 1973./1974. Koncerti su 1973. održani u Povijesnom muzeju Hrvatske, a 1974. preselili su se na pozornicu Male dvorane *Lisinski*.

³³⁵ Studentsko kulturno-umjetničko društvo *Ivan Goran Kovačić* organiziralo je ciklus *Goranovci i njihovi gosti* (1985./1986.) kojim se promicalo zbarsko muziciranje.

³³⁶ *Lisinski arioso* je tijekom tri sezone (2015./2016. – 2017./2018.) predstavio neke od najatraktivnijih pjevačkih zvijezda današnjice, a organizator je bila Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

³³⁷ Koncertna direkcija Zagreb je ciklusom *Majstori pjevači* (1988./1989.) željela predstaviti vrhunsko zbarsko umijeće. Ciklus naposljetku nije realiziran kao cjelina već su se održali samo pojedinačni koncerti.

³³⁸ Ciklus *Kanconijer* Hrvatske radiotelevizije već šest sezona (2013./2014. – 2019./2020.) donosi izvedbe inozemnih i domaćih vokalno-instrumentalnih djela u interpretaciji Simfonijskog orkestra i Zbora Hrvatske radiotelevizije.

³³⁹ Ciklus *Umjetnost popijevke* održan je u Maloj dvorani u sezoni 1975./1976. u organizaciji *Lisinskog*.

³⁴⁰ Ciklus *Neobični koncerti* organizirao je *Lisinski* u Maloj dvorani tijekom dvije sezone (1977./1978. i 1978./1979.), a „neobičnost“ najavljenih koncerata bila je u drugačijoj koncepciji koja je nerijetko uključivala recitiranje poezije i plesne pokrete.

³⁴¹ Pet sezona (1974./1975. – 1978./1979.) Koncertna direkcija Zagreb organizirala je *Glazbene ponedjeljke* na pozornici Male dvorane, a među izvođačima dominirali su domaći (jugoslavenski) umjetnici.

³⁴² *Nedjeljni ciklus* predstavila je Zagrebačka filharmonija u sezoni 1974./1975., kao ciklus nedjeljnih matineja.

³⁴³ *Akademski ciklus* organizirala je Muzička akademija u Zagrebu, a održan je u sezoni 2001./2002.

³⁴⁴ *Ciklus mladih* Koncertne direkcije Zagreb organiziran je pet sezona (1976./1976. – 1979./1980.) i u njemu su najčešće nastupali mladi umjetnici, nerijetko studenti Muzičke akademije.

³⁴⁵ Hrvatska radiotelevizija i Dvorana *Lisinski* bili su organizatori ciklusa *Lisinski Gaudeamus* (2017./2018.) u kojemu su trebali nastupati pobjednici prestižnih glazbenih natjecanja, no naposljetku je održan samo prvi koncert.

³⁴⁶ Ciklus *Mladi u Lisinskom & HDGU* (1987./1988. – 2018./2019.) održavao se 32 sezone u Maloj dvorani s podnaslovom Tribina *Darko Lukić* (u prvoj sezoni 1987./1988. pod naslovom *Mladi umjetnici u Lisinskom*) u suorganizaciji *Lisinskog* i Hrvatskog društva glazbenih umjetnika. Ciklus je imao natjecateljski karakter budući da je sve koncerte pratio i stručni žiri, a sastojao se od dvanaest koncerata – na deset su nastupili natjecatelji, jedan

prilikom obilježavanja pojedinih skladateljskih obljetnica poput 150. obljetnice smrti Ludwiga van Beethovena 1977. godine (*Ciklus Ludwig van Beethoven* ili *Beethovenov ciklus*,³⁴⁷ *Ciklus sonata Ludwiga van Beethovena*)³⁴⁸ i 100. obljetnice smrti Franza Schuberta 1978. godine (ciklus *Schubert – naš suvremenik*).³⁴⁹ Koncerte objedinjene u ciklus često je povezivao slijed glazbenih razdoblja (*Epohe glazbe*)³⁵⁰ ili skladateljska ličnost³⁵¹ (*Muzički portreti*),³⁵² a repertoarna djela nastojala su se učiniti još poznatijima (*Popularna djela velikih majstora*).³⁵³ Za najmlađe posjetitelje organizirani su *Minimini ciklus*³⁵⁴ i *Nedjeljni vrtić*, ali i *Tjedan glazbe*

cjelovečernji koncert održao je pobjednik/-ci prošlogodišnje sezone, a na posljednjem, dvanaestom, proglašeni su pobjednici tekuće sezone koji su ujedno i nastupili. O važnosti ciklusa za hrvatsku glazbenu kulturu dovoljno govore međunarodno priznata imena njezinih laureata među kojima su Monika Leskovar, Ana Vidović, Ante Knešaurek, Aljoša Jurinić i drugi. Uz Nagradu, Diplomu i Nagradu za najbolju umjetničku suradnju Tribine *Darko Lukić* koje dodjeljuje Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog od 2006. godine dodjeljivala je i Nagradu Koncerte dvorane Vatroslava Lisinskog. Od sezone 2019./2020. Tribina *Darko Lukić* održava se u Hrvatskom glazbenom zavodu koji je ujedno i suorganizator Tribine s Hrvatskim društvom glazbenih umjetnika.

³⁴⁷ Zagrebačka filharmonija je dvije sezone organizirala ciklus *Ludwig van Beethoven* ili *Beethovenov ciklus*: u sezoni 1976./1977. povodom 150. godišnjice Beethovenove smrti i u sezoni 1980./1981. povodom 210. godišnjice Beethovenova rođenja. Inače, godišnji programi Zagrebačke filharmonije za sezone 1976./1977. i 1980./1981. najavljuju ciklus *Ludwig van Beethoven* (***, 1980: nepag.), no u programskim knjižicama svih koncerata u sezoni 1976./1977. stoji naziv *Beethovenov ciklus*, dok u sezoni 1980./1981. ciklus nosi samo naziv *Beethoven*.

³⁴⁸ *Ciklus sonata Ludwiga van Beethovena* u povodu 150. godišnjice smrti skladatelja održan je u Maloj dvorani u sezoni 1976./1977.

³⁴⁹ Ciklus *Schubert – naš suvremenik* održan je u Maloj dvorani u sezoni 1978./1979.

³⁵⁰ Radio televizija Zagreb i Dvorana *Lisinski* tijekom dvije sezone (1976./1977., 1977./1978.) predstavile su ciklus edukativnog karaktera *Epohe glazbe* u kojemu je svaki koncert bio posvećen jednom glazbenom razdoblju.

³⁵¹ U ovu kategoriju možemo ubrojiti već spomenute cikluse: *Glazba za orgulje J. S. Bacha* te *Ciklus s orguljama – 'J. S. Bach'*.

³⁵² Ciklus *Muzički portreti* Zagrebačke filharmonija organizirala je u sezonama 1975./1976. i 1977./1978., a svaki koncert bio je posvećen gotovo isključivo jednom skladatelju.

³⁵³ Zagrebačka filharmonija šest je sezona (1981./1982. – 1986./1987.) organizirala ciklus *Popularna djela velikih majstora* u kojemu je naglasak bio na repertoarnim djelima i atraktivnim instrumentalnim i vokalno-instrumentalnim skladbama.

³⁵⁴ Zagrebačka filharmonija pokrenula je prošle sezone (2019./2020.) *Minimini ciklus* namijenjen djeci, a čine ga koncertne predstave u kojima, ovisno o naslovu, sudjeluje niz glumaca-pjevača, plesača i drugih.

za mlade.³⁵⁵ Vodio se računa i o jazzu (*Trenuci jazz*,³⁵⁶ *Jazz klub Lisinski & HDS/Jazz.hr*, *Međunarodni dani jazz*/*Jazz.hr/jesen*, *Proljetna revija jazz*/*Jazz.hr/proljeće*,³⁵⁷ *Jazz Lisinski & HGM*³⁵⁸), a njegovala se i suvremena (*Cantus ansambl & Lisinski*),³⁵⁹ popularna (*Zvezdani ciklus*,³⁶⁰ *Off ciklus*³⁶¹) i tradicijska glazba (*Lado u Lisinskom*).³⁶² Dakako, postojali su i brojni drugi ciklusi čiji se naslovi ne uklapaju među prethodno iznesene, osobito ciklusi Zagrebačke filharmonije³⁶³ i Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije.³⁶⁴

³⁵⁵ Skupa su ga organizirali Zagrebačka filharmonija, Hrvatska glazbena mladež i Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

³⁵⁶ Ciklus *Trenuci jazz* Koncertne direkcije Zagreb trajao je jedanaest sezona (1973./1974. – 1984./1985.) koje se bile vrlo varijabilne po broju koncerata u sezoni – od jednog (1978./1979.) do najviše šest (1976./1977.). Prvi dio sezone 1973./1974. održan je u Hrvatskom glazbenom zavodu, a otvorenjem *Lisinskog jazz* koncerti sele se na pozornicu njezine Velike dvorane.

³⁵⁷ *Jazz klub Lisinski & HDS* je potrajao 27 sezona (1989./1990. – 2015./2016.) od kojih posljednjih pet pod nazivom *Jazz.hr* (2011./2012. – 2015./2016.), dok su se *Međunarodni dani jazz* i *Proljetna revija jazz* održavali 23 sezone (1993./1994. – 2015./2016.) od čega posljednjih pet (2011./2012. – 2015./2016.) pod nazivom *Jazz.hr/jesen*, odnosno *Jazz.hr/proljeće*. Riječ je o suorganizaciji Hrvatskog društva skladatelja i Dvorane *Lisinski*. U sklopu Proljetne revije jazz, odnosno ciklusa *Jazz.hr/proljeće* jedna večer uvijek je posvećena Novim nadama jazz *Marjan Marjanović*, odnosno predstavljanju neafirmiranih hrvatskih jazz glazbenika od kojih su mnogi poslije ostvarili uspješne karijere. Od sezone 2016./2017. svi ciklusi održavaju se u dvorani *Blagoje Bersa* na Muzičkoj akademiji u Zagrebu.

³⁵⁸ *Jazz Lisinski & HGM* (2011./2012. – 2013./2014.) koji se oglašavao i kao *Sunday Nights*, trajao je tri sezone, a svaku je činilo osam koncerata Jazz orkestra Hrvatske glazbene mladeži pod umjetničkim vodstvom Sigija Feigla. Radilo se o suorganizaciji Dvorane *Lisinski* s Hrvatskom glazbenom mladeži.

³⁵⁹ Suorganizacija *Lisinskog* i Hrvatskog društva skladatelja rezultirala je ciklusom *Cantus ansambl & Lisinski* koji se odvijao u Maloj dvorani osam sezona (2007./2008. – 2014./2015.), a kasniji koncerti održani su na drugim lokacijama u Zagrebu: u Dvorani *Blagoje Bersa* Muzičke akademije (2016./2017.), Laubi (2017./2018. – 2019./2020.) i Hrvatskom glazbenom zavodu (2020./2021.).

³⁶⁰ *Zvezdani ciklus* Zagrebačke filharmonije održao se samo jednu sezonu (2011./2012.) tijekom koje je spomenuti orkestar koketirao s brojnim žanrovima popularne glazbe.

³⁶¹ *Off ciklus* Zagrebačke filharmonije održava se već petu sezonu (2016./2017. – 2020./2021.) i u programskom je smislu identičan *Zvezdanom ciklusu*.

³⁶² Ciklus *Lado u Lisinskom* održan je u Velikoj dvorani u sezoni 1996./1997.

³⁶³ Primjerice, *Predbrojke A i B* (1973./1974. – 1986./1987.), *Crvena, Bijela i Plava oktava* (1987./1988. – 2010./2011.), *Crveni, Plavi i Bijeli ciklus* (2011./2012.), ciklus *Bösendorfer* (2000./2001.), *Regionalni ciklus* (2011./2012. – 2013./2014.), itd.

³⁶⁴ Primjerice, *Predbrojke A i B* (1973./1974. – 1974./1975.), *Osam koncerata u pretplati* (1979./1980.), *Deset koncerata u pretplati* (1976./1977., 1977./1978.), *Dvanaest koncerata u pretplati* (1975./1976., 1978./1979.,

Budući da mjesto izvedbe znatno određuje karakteristike i tijek izvedbe koje se smatra očekivanim i primjerenim za određene kontekste i mjesta (Goffman, 1959: 75) radi dominacije priredbi ozbiljne glazbe, *Lisinski* se često poistovjećuje upravo s njima budući da „stalni tipovi priredbi koji se odvijaju na pojedinom mjestu ujedno i određuju karakter tog mjesta“ (*ibid.*). Istovremeno, svako odstupanje od uobičajene izvedbe dovodi do drugačijeg poimanja izvođača, ali i mjesta izvedbe. Primjerice, Muzički biennale Zagreb kao najdugovječniji festival prisutan u *Lisinskom* od 1975. godine uz tradicionalne koncerte u Velikoj i Maloj dvorani, kao koncertne prostore često koristi neuobičajena mjesta poput prostora u vestibulu (u prizemlju Dvorane, ispred blagajni) gdje je izvedena skladba *Green Music* Johna Liftona (GU, 14. 5. 1977.), predvorje Male dvorane u kojemu je realiziran projekt *Signali u gradu (urbofest)* s vrpce Alberta Mayra (FMD, 18. 5. 1979.), koncertna verzija *Trabelon Gamelon* za ozvučene bicikle Richarda Lermana³⁶⁵ (FMD, 12. 5. 1979.) i zvučne instalacije³⁶⁶ (FMD, 8. 4. 1989.), dok je na stepeništu predvorja Dvorane održan recital Andree Schneider (VP, 9. 5. 1977.). Doduše, posljednjih godina Muzički biennale Zagreb najčešće se koristi pozornicom Velike ili Male dvorane, a vrlo rijetko ostalim prostorima.

Od uobičajene izvedbene prakse koncertnog prostora povremeno odstupaju izvođači popularne glazbe. Naime, većina ih najčešće nastupa po sportskim dvoranama, klupskim prostorima, improviziranim koncertnim pozornicama, itd., pa stoga imaju i drugačiji odnos prema koncertnom prostoru. Primjerice, dok izvođači ozbiljne glazbe strogo poštuju distinkciju između prostora izvedbe i prostora za publiku, glazbenici popularne glazbe nerijetko ju narušavaju povremenim ulaskom u gledalište, pozivanjem (dovođenjem) gledatelja na pozornicu, poticanjem publike na „energičnije“ reakcije koje nerijetko podrazumijevaju i ustajanje sa stolca, ali i plesne pokrete, a to je u suprotnosti sa shvaćanjem nepokretne pozornice s kulisama koje teže „da ostanu tamo gdje jesu“ (Goffman, 1959: 22), odnosno s modelom prema kojem izvođači započinju i završavaju svoj nastup dolaskom na pozornicu, odnosno njezinim napuštanjem.

1991./1992.), *Petnaest koncerata u pretplati / Petnaest doživljaja* (1983./1984.), *Glazbeni doživljaji* (1984./1985. – 1990./1991.), *Majstorski ciklus* (1988./1989. – 2020./2021.).

³⁶⁵ Izvođači su bili Ivo Josipović, Tomislav Uhlík, Robert Andres, Darko Braje, Hrvoje Perković i Danilo Tomić.

³⁶⁶ Izvedene su dvije skladbe Alvina Luciera: *Music for Pure Waves, Bass Drums and Coustic Pendulums* te *Sound on Paper*.

Budući da je prostor koncertne dvorane „prepoznatljivo organiziran kako bi veća grupa mogla gledati manju grupu i istovremeno biti svjesna sebe, [te] takav ustroj potiče slavljeničke i svečane osjećaje“³⁶⁷ (Schechner, 2004: 14), ne čudi veliki broj obljetničkih priredbi. Kao što izvedba naglašava opće vrijednosti društva, tako „obljetničke priredbe obnavljaju i potvrđuju moralne vrijednosti zajednice“ (Goffmann, 1959: 35). *Lisinski* je, naime, bio mjestom proslave obljetnice života ili umjetničkog rada istaknutih kulturnih djelatnika (osobito glazbenih umjetnika),³⁶⁸ ansambala,³⁶⁹ društava³⁷⁰ i tvrtki.³⁷¹

Istodobno, koncertni prostor, odnosno pozornica Velike dvorane posljednjih je godina uspješno koristila i baletni podij – primjerice, za baletni *rock* spektakl *Radio and Juliet* uz glazbu s vrpce grupe Radiohead (20. 4. 2016.), nastup baletne trupe Ukrainian Classical Ballet koji je izveo balete *Šeherezada* i *Carmen* (16. 2. 2020.) te čak četiri izvedbe baleta *Orašar* Petra Iljiča Čajkovskog.³⁷² Ista je poslužila i za spektakularno majstorstvo Kineskog nacionalnog cirkusa (18. i 19. 4. 2007., 4. 5. 2008.), a zahvaljujući suvremenim materijalima, i kao „ledena pozornica“ u realizaciji *Moskovskog cirkusa na ledu* (19. 1. 2018. u 17 i 20 sati), spoja tradicionalnog cirkusa s modernim akrobacijama na ledu.

³⁶⁷ Iz istog se razloga u *Lisinskom* održavaju i svečane premijere filmskih ostvarenja, kazališnih predstava, i sl.

³⁶⁸ Vladimir Kranjčević u *Lisinskom* je obilježio 25. obljetnicu rada (26. 11. 1986.), 30. godinu proslavili su Gabi Novak i Arsen Dedić (11. 5. 1988.), Oliver Dragojević (8. i 9. 12. 1997.) i Vladimir Kočiš Zec (5. 4. 1998.), dok su 40. godišnjicu umjetničkog rada proslavili Tonko Ninić (23. 1. 1998.), Emil Cossetto (9. 5. 1986.), Zvonko Špišić (10. 5. 1998.) i Đelo Jusić (18. 11. 1999.). Također, 60. rođendan ondje je proslavio Emil Cossetto 60. (4. 4. 1978.), Boris Papandopulo 80. (24. 11. 1986.), a Miroslav Krleža 85. rođendan (MD, 29. 5. 1978.).

³⁶⁹ Primjerice, *Prljavo kazalište* u *Lisinskom* je slavio 20. godišnjicu rada (17. 10. 1997.), KUD *Joža Vlahović* 45. (26. 11. 1990.), Češka beseda 100. (17. 10. 1974.), a 150. godišnjicu rada slavila je Mađarska zajednica u Republici Hrvatskoj (MD, 15. 3. 1998.).

³⁷⁰ Studentsko kulturnoumjetničko društvo *Ivan Goran Kovačić* je od obilježavanja 30. obljetnica rada (17. 5. 1978.) ondje redovito obilježavao svaku petu obljetnicu. Posljednju su obilježili 70. obljetnicu (15. 11. 2018.).

³⁷¹ Obrazovni centar za tekstil, kožu i obuću *Đuro Salaj* proslavio je ondje 25. godišnjicu rada (9. 12. 1986.), a 60. godina rada Tvornica olovniha proizvoda (18. 12. 1982.).

³⁷² Dvije izvedbe bile su 15. 12. 2019. (u 16 i 19.30 sati) i po jedna tri naredna dana (16., 17. i 18. 12. 2019. godine).

7. 2. Dvorana kao višenamjenski prostor

Dvorana *Lisinski* od samog je početka zamišljena kao kongresno-koncertni prostor,³⁷³ pa ne čudi što je već u prvoj godini njezinog rada održan simpozij *Američki domovi sedamdesetih godina* (MD, 16. – 20. 9. 1974.). Tijekom 1970-ih godina kongresi³⁷⁴ su trajali po nekoliko dana i najčešće su se održavali u Maloj dvorani, dok se posljednjih petnaestak godina održavaju u obje Dvorane i najčešće su jednodnevni. Tematika takvih priredbi vezana je uz različite struke, od medicine preko arhitekture i gospodarstva do marketinga, humanističkih znanosti, politike, skupova vezanih uz glazbu i druga područja. Organizatori kongresa nerijetko su organizirali i popratne kulturne priredbe poput koncerata, predstava, filmskih projekcija i sl.³⁷⁵

U „izuzetnim slučajevima scena prati izvođače“ (Gofmann, 1959: 22) čime se stvara platforma za promatranje pojedinih prostora Dvorane kao scene koja se aktivira kretanjem izvođača. Uzimajući za primjer izvedbe popularne glazbe, „pokretna scena“ postiže se isključivo rasvjetom, tj. reflektorima za pratnju (Marijanović, 2019: 4) koji prate kretanje izvođača po pozornici, ali i ostatku koncertnog prostora. Isto se odnosi i na mnoge neglazbene priredbe koje

³⁷³ Među ostalim, Dvorana se aktivno uključila i u rad Jugokongresa, a dugi niz godina bila je članica Međunarodne udruge za kongrese i stručne skupove (*International Congress and Convention Association – ICCA*) i Međunarodnog udruženja profesionalaca turističke industrije SKAL International (*International Association of Travel and Tourism Professionals*). Potonjim udruženjem dvije godine je predsjedao Zagrepčanin Nikola Račić, a u Upravnom odboru zagrebačkog *SKAL kluba* bio je jedno vrijeme i djelatnik Dvorane, Darko Fijember. Članstvo Dvorane u tom međunarodnom udruženju zasigurno je doprinijelo odluci da otvorenje 66. kongresa *SKAL International* bude upravo u Velikoj dvorani *Lisinski* (17. 10. 2005.), ali i da se 25. 2. 1982. u biblioteci (soba za sastanke br. 101) *Lisinskog* održi sastanak predsjedništva Međunarodnog udruženja kongresnih palača (*International Association of Convention Centres – A. I. P. C.*)

<https://www.skal.org/en/past-presidents> (2020-09-09).

<http://www.poslovni-savjetnik.com/aktualno/izabrano-novo-predsjednistvo-skal-kluba-zagreb> (2020-09-09)

³⁷⁴ Budući da se pod pojmom kongresa podrazumijeva „skup, zbor, opći sastanak umjetnika, političara, znanstvenika i dr.; skupština ili redovno periodično zasjedanje neke organizacije, društva“, ali i „zasjedanje predstavnika različitih država na kojemu se rješavaju važna međunar. pitanja“ pojam kongresa shvaćam u širem smislu i pod njim podrazumijevam i sjednice, svečane proslave, sabore političkih stranaka, itd.

<https://www.xn--rjenik-k2a.com/Kongres> (2020-08-08)

³⁷⁵ Hrvatsko energetska društvo posjetiteljima foruma *Dan energije* priredilo je koncert sopranistice Marije Kuhar Šoša uz pijanističku pratnju Ljubomira Gašparovića (MD, 24. 11. 2006.) i monodramu *Ja, tata* Rakana Rushaidata (MD, 18. 11. 2016.), dok je Simpozij geofizičara (31. 5. – 3. 6. 1977.) svečano otvoren uz film o Zagrebu (*Zagreb danas*), a u sklopu te priredbe održan je i koncert Simfonijskog orkestra Radio televizije Zagreb (1. 6. 1977.).

su svoje mjesto pronašle u *Lisinskom* poput natjecanja u ljepoti i oblikovanju kose, modnih revija,³⁷⁶ društvenih igara i sl. Izbori ljepote osobito su bili popularni tijekom 1980-ih i 1990-ih godina i odvijali se na pozornici Velike dvorane uz izravan televizijski prijenos,³⁷⁷ no hiperprodukcija sličnih natjecanja rezultirala je smanjenim interesom javnosti pa se takve priredbe poslije sele u prostore poput predvorja te impozantnog i širokog stepeništa.³⁷⁸ Ondje se od 1986. održavaju i Natjecanja u oblikovanju kose kao dijela Otvorenog prvenstva frizera Frizerskog demonstracijskog centra (FVD, 9. 11. 1986.), ali Šahovski turniri (FVD, 2. 1. 2008.; 2. 1. 2009.).

I dok postojeće zakonitosti koncertnog prostora poput odlične akustike i pozamašnih dimenzija pozornice najbolje iskorištavaju glazbenici, dramski umjetnici uspjeli su maksimalno kreativno iskoristiti sve mogućnosti postojećeg prostora koje su, naposljetku, dovele i do preinaka postojećeg interijera.³⁷⁹ Iako već tijekom 1974. Mala dvorana *Lisinski* postaje mjesto izvođenja recentnih predstava Zagrebačkog kazališta mladih i Drame Hrvatskog narodnog kazališta,³⁸⁰ kontinuitet kazališnih predstava *Lisinski* je nastojao održati uvođenjem dramskih ciklusa *Atelje*

³⁷⁶ Jedan od primjera „pokretne scene“ je i modna revija *Proljeće i ljeto s Murom* koja je, uz zabavni program, predstavila najnoviju prodajnu kolekciju poznate slovenske mode kuće Mura iz Murske Sobote (25. 3. 1983.).

³⁷⁷ Primjerice, na pozornici Velike dvorane u *Lisinskom* su organizirana natjecanja za Miss Jugoslavije (2. 9. 1989.) i Miss Zagreba za Miss Hrvatske (23. 4. 1995.).

³⁷⁸ Konkretno, posljednjih pet godina pozornica Male dvorane postala je mjesto održavanja Izbor za Kraljicu Hrvatske (MD, 25. 5. 2015.), Izbor za Kraljicu Zagreba (MD, 8. 5. 2017.; 8. 5. 2018.; 8. 5. 2019.) i Regionalnog izbora za *Miss Supranational* (MD, 9. 5. 2016.), a stepenište u sjevernom dijelu predvorja Velike dvorane i djelomičan prostor zapadnog predvorja iskoristili su organizatori polufinalnog izbora *Miss sporta Hrvatske* (FVD, 30. 5. 2016.), *Miss & Mister Glamour* (FVD, 27. 7. 2017.) i *Miss Supranational Hrvatske 2020.* (25. 11. 2020.).

³⁷⁹ Preuređenje Male dvorane kojim je izdignuta pozornica u odnosu na gledalište provedeno je između 28. srpnja i 19. kolovoza 1979. godine, nakon čega je Relja Bašić, umjetnički voditelj i osnivač Teatra u gostima, novoadaptirani *Lisinski* najavio kao „novu stalnu kazališnu pozornicu u Zagrebu“ (Torbarina, 1979: 7) odnosno Malu scenu *Lisinski*, kako se od tada najavljuju kazališne predstave u mjesečnim Biltenima Dvorane. Novo ruho Dvorane svečano je otvoreno jugoslavenskom premijerom (Benović, 1979: 21) predstave *Prijevare* Harolda Pintera (MD, 26. i 27. 9. 1979.), prvi put izvedene godinu dana ranije u Londonu (Torbarina, 1979: 7). Dodatnom rekonstrukcijom Male dvorane 1996. dobiveno je stepenasto gledalište amfiteatralnog oblika (do tada je bilo ravno), a pozornica je dodatno povišena.

³⁸⁰ Zagrebačko kazalište mladih izvelo je *Hamleta* (MD, 28. 3. 1974.; 2. 6. 1974.) i *Ferije u Moskvi* (deset izvedbi tijekom tri zadnja mjeseca 1974.), a Drama Hrvatskog narodnog kazališta *Ćelavu pjevačicu* Eugènea Ionescoa (MD, 24. 6. 1974.).

212³⁸¹ (1975./1976.) i 3x3³⁸² (1977./1978.) te Tjednom monodrame³⁸³ (1978./1979.), a osobito uspješne predstave postavljaju se i na pozornicu Velike dvorane.³⁸⁴ Kazališne predstave bile su i dijelom *Tjedna glazbe, kazališta i filma*, ciklusa priredbi za organizacije udruženoga rada, *Ljeta u Koncertnoj dvorani 'Vatroslav Lisinski'* na kojem su uglavnom gostovale zagrebačke kazališne kuće i ansambli, ali i Susreta nacionalnih kultura u kojemu su sudjelovala nacionalna kazališta iz drugih država bivše Jugoslavije (25. 2. – 27. 5. 1978.).³⁸⁵

Najplodonosniju i najdugovječniju suradnju koja je potrajala 25 godina *Lisinski* je ostvario s Teatrom u gostima koji je ondje nastupao svakog petka i subote,³⁸⁶ dok su dani u tjednu bili namijenjeni drugim kazališnim skupinama³⁸⁷ poput Drame HNK Zagreb, Jugoslavenskog dramskog pozorišta iz Beograda, Zagrebačkog kazališta mladih, Teatra Žar-ptica, Komornog teatra klasike, Kazališne družine BIT, Teatra *Bojan Stupica*, a krajem 1990-ih i početkom 2000-ih godina pridružuju im se novoosnovana kazališta: *Epilog teatar* (osnovan 1995.), Mali hrvatski teatar *Kiklop* (osnovan 1997.; Š. I., 2020), *Teatar Rugantino* (osnovan 1998.),³⁸⁸ *Planet Art* (osnovan 2001.)³⁸⁹ i *Teatar Gavran* (osnovan 2002.).³⁹⁰ Mjesto koje je 25 godina u

³⁸¹ Ciklus je nazvan po istoimenom uglednom beogradskom kazalištu i sastojao se od šest predstava.

³⁸² Naziv ciklusa sugerirao je tri različite kazališne kuće (*Atelje 212*, Kazalište *Marin Držić* i Teatar &TD) od kojih je svaka trebala gostovati s tri predstave, no Teatar &TD jednu večer je prepustio varaždinskom kazalištu *August Cesarec*.

³⁸³ *Tjedan monodrame* (MD, 1. – 7. 10. 1979.) donio je jugoslavensku premijeru projekta *Sedam lica jedne glumice* Maje Dimitrijević, prvakinja Jugoslavenskog dramskog pozorišta iz Beograda, u sklopu kojega je izvela osam monodrama.

³⁸⁴ Primjerice, zbog velikog interesa predstava *Kraljevo* Miroslava Krležu u izvedbi Dramske kazališta Gavella na četiri večernje izvedbe i dvije prijedpodnevne (28. 2. 1977., te 1., 2. i 3. 3. 1977.) pogledalo je gotovo 10.000 posjetitelja, a jednoj od predstava prisustvovao je i književnik osobno (***, 1977: 20).

³⁸⁵ Primjerice, Pozorište u pokretu iz Sarajeva, Slovensko ljudsko gledališče iz Celja, Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada, Narodno pozorište iz Titograda, itd.

³⁸⁶ Zadnja predstava koju je *Teatar u gostima* odigrao u *Lisinskom* bila je *Dame u nevolji* Alana Ayckbourn (MD, 28. 2. 2004.).

³⁸⁷ Osobito je zanimljivo da se najdugovječnija predstava na svijetu s istom glumačkom postavom *Stilske vježbe*³⁸⁷ u izvedbi Lele Margitić i Pere Kvrđića (premijera je bila 19. siječnja 1968.), od prve izvedbe u *Lisinskom* (MD, 20. 6. 1977.) ondje mogla pogledati gotovo i četrdeset godina poslije (MD, 13. 12. 2016.).

³⁸⁸ http://www.rugantino.hr/oNama_Rugantino.html (2020-08-24)

³⁸⁹ <https://www.planet-art.hr/o-planet-artu/> (2020-08-24)

³⁹⁰ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21438> (2020-08-23)

Lisinskom imao *Teatar u gostima* posljednjih deset godina pripalo je *Teatru Gavran*³⁹¹ koji se od ostalih izdvaja i najvećim brojem predstava, ali i obimnim repriznim programom. Od prvog gostovanja s predstavom *Hotel Babilon* (MD, 10. 11. 2006.) na pozornici Male dvorane gotovo redovito premijerno izvode po jednu novu predstavu godišnje.

Osim kao kazališna pozornica, 2006. postojećem repertoaru pridružuju se i večeri *stand-up* komedije s etabliranim imenima engleskog govornog područja poput Dylana Morana (MD, 4. i 5. 10. 2013.), Daniela Slossa (MD, 12. 11. 2015.) i priredbi *London Calling* (MD, 16. 5. 2011., 7. i 8. 12. 2013.). Osobitu popularnost u *Lisinskom stand-up* je doživio posljednjih pet godina zahvaljujući brojnim nastupima domaćih i inozemnih umjetnika,³⁹² ali i skupnih nastupa *stand-up* izvođača.³⁹³

Reprezentativnost predvorjâ Velike (ali i Male) dvorane omogućila je njihovu afirmaciju i kao izložbenog prostora. Većina izložbi bila je, dakako, povezana s javnim priredbama u *Lisinskom*, no bilo je i iznimaka. U kontekstu *Lisinskog* kao glazbene ustanove najznačajnije su bile izložbe posvećene hrvatskim,³⁹⁴ i inozemnim glazbenicima.³⁹⁵ Iako je održano i niz samostalnih izložbi

³⁹¹ <http://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/nije-sve-tako-crno-u-teatru-gavran/53537> (2020-07-01)

³⁹² Uz dvije velike zvijezde *stand-up* komedije, Eddiea Izzarda (VD, 24. 3. 2013.) i Jimmyja Carra (VD, 12. 5. 2015.), koji su s lakoćom rasprodali auditorij Velike dvorane, isti prostor pet puta su rasprodali i domaći komičari Ivan Šarić (11. 11. 2016.; 7. 12. 2016.; 23. 11. 2017.; 11. 12. 2017.; 3. 2. 2018.) i Željko Pervan (*Predzadnji put*, 19. 2. 2019.; *Zadnji put*, 2. 3. 2019.; *Reinkarnacija*, 20. 3. 2019.; *Izlazak iz ormara*, 1. 2. 2020.; *Drugi put iz ormara*, 8. 2. 2020.)

³⁹³ *Best of regional stand up* (19. 3. 2016.), *Best of regional stand-up*, vol. 2 (30. 9. 2017.), *Vlatko Štampar – stand up Comedy Special* (22. 9. 2018.), *Najbolji za najbolje – LAJNAP Comedy* (18. 11. 2018.).

³⁹⁴ Riječ je o izložbama *10 godina Dana hrvatske glazbe* (FVD, 7. 12. 1979.), *Dora Pejačević – život i djelo* (FVD, 19. 2. 1982.), *Ivan Zajc – život i djelo* (FVD, 11. 12. 1982.), *Krsto Odak / 1888. – 1865. – u povodu 100. godišnjice rođenja* (FVD, 23. 4. 1988.), *Ivo Malec – kompozitor* (FVD, 31. 10. 1985.), *Franjo Ksaver Kuhač – život i djelo u povodu 150. obljetnice rođenja* (FVD, 20. 11. 1984.), *Jakov Gotovac – u povodu 10. obljetnice smrti* (FVD, 30. 5. 1992.).

³⁹⁵ *Bach – Händel – Schütz* (FVD, 30. 5. 1985.), *Arnold Schönberg 1874.-1951.* (FVD, 13. 4. 1999.), *Poljski muzički plakati* (FVD, 18. 4. 1999.).

istaknutih likovnih umjetnika,³⁹⁶ većina je samo pratila pojedine festivale,³⁹⁷ natjecanja,³⁹⁸ smotre,³⁹⁹ ili pak obljetnice pojedinih ustanova, društava i istaknutih pojedinaca.⁴⁰⁰ Dakako, neizostavne su bile i brojne tematske izložbe s političkim konotacijama (ponajviše u doba Jugoslavije),⁴⁰¹ ali i humanitarnog karaktera.⁴⁰² Posljednjih godina izložbe umjetničkih djela prate i koncerte pojedinih ansambala kao što je Kvartet *Sebastian*.

Naposljetku, predvorja Dvorane krajem 1980-ih godina postaju i prostori aukcijâ. Jedna od prvih održana je nakon koncerta violinista Stefana Milenkovića i Zagrebačke filharmonije (MD, 15. 5. 1988.), a prihod od prodaje umjetnina išao je u humanitarne svrhe. Većina kasnijih aukcija uglavnom je bila prodajnog karaktera. Krajem 1990-ih i u prvih deset godina novog

³⁹⁶ Među njima su akademski slikari Dorica Matjan (FVD, 6. 4. 2013.) i Nenad Vorih (FVD, 24. 9. 2016.) te Stephan Lupino koji se u dva navrata predstavio skulpturama (FVD, 20. 3. 2012.; 3. 12. 2015.).

³⁹⁷ Primjerice, Festival revolucionarne i rodoljubne pjesme popratila je izložba *More i Tito* (FVD, 19. 11. 1977.), a prigodna izložba održana je povodom održavanja 5. Muzičkog Biennala Zagreb (FVD, 8. 5. 1977.). Svjetski festival animiranog filma organizirao je izložbu karikatura (FVD, 21. 6. 2000.) i izložbu posvećenu engleskom animatoru Bobu Godfreyu (FVD, 22. 6. 1992.).

³⁹⁸ Povodom održavanja Drugog međunarodnog natjecanja mladih dirigenata *Lovro pl. Matačić* održana je Svečana izložba povodom 100. obljetnice rođenja Lovre pl. Matačića (FVD, 30. 9. 1999.), a izložba *Henryk Szyrnyg u Jugoslaviji* (FVD, 22. 1. 1981.) pratila je održavanje Drugog međunarodnog natjecanja *Vaclav Huml*.

³⁹⁹ Primjerice, izložbom je bila popraćena Međunarodna smotra folklora (FVD, 23. 7. 1990.), Iseljenička večer Smotre folklora (FVD, 22. 7. 1988.) u organizaciji Matice iseljenika Hrvatske, itd.

⁴⁰⁰ Proslave 10. i 15. obljetnice *Lisinskog* popraćene su izložbama (FVD, 29. 12. 1983.; 28. 12. 1988.), baš kao i 30. obljetnica Muzičke omladine Hrvatske (FVD, 31. 3. 1984.), ali i 85. rođendan Miroslava Krleže (FVD, 6. 7. 1987.).

⁴⁰¹ Peti susret rezervnih vojnih starješina upriličio je priredba *Bratstvo – Jedinstvo 75'*, ali i tematski odgovarajuću izložbu *Partizanska grafika* slovenskog slikara i grafičara Božidara Jakca (FVD, 3. 7. 1975.). Prigodne su izložbe pratile i brojne političke priredbe poput svečanih akademija povodom Dana Republike, proslavâ pojedinih obljetnica (npr. *Uži izbor fotografija u povodu pripojenja Istre*, FVD, 20. 9. 1978.), kongresa Saveza komunista Jugoslavije (npr. *Revolucionarna misao u skulpturi*, FVD, 29. 4. 1982.), Svečanih sjednica društvenih političkih organizacija Zagreba (npr. *Oslobođenje Zagreba*, FVD, 8. 5. 1985.), kao i Dana oružanih snaga Republike Hrvatske i Dana hrvatske kopnene vojske (FVD, 28. 5. 2014.) te proslave obljetnice 145. brigade Hrvatske vojske (FVD, 29. 10. 1992.). Izložbe su pratile i manifestaciju *U susret XI kongresu SKJ – susret kultura naroda i narodnosti Jugoslavije* (FVD, 4. 2. – 24. 5. 1978.).

⁴⁰² Ratne nedaće utjecale su i na tematiku izložbi koje su redovito pratile humanitarne koncerte. Među njima su: *Umjetnici za Rastoke* (FVD, 14. 6. 1990.), *Karlovac razoren grad* (FVD, 19. 1. 1991.), *Likovni umjetnici invalidima domovinskog rata* (FVD, 6. 2. 1993.).

tisućljeća održano je tridesetak različitih aukcija slika i grafika u prostoru Dvorane, najčešće u vrijeme božićnih i novogodišnjih blagdana.

Višedimenzionalnost *Lisinskog* dokazuje i pretvaranje Male dvorane u intimistički prostor, pogodan za književne tribine,⁴⁰³ ali i slična događanja.⁴⁰⁴ Iako je poezija i recitacija pomalo iščezla iz Male dvorane tijekom 1980-ih godina, upravo su u njoj organizirani 11. susreti recitatora Zagreba (MD, 14. 1. 1991.).

⁴⁰³ Književne tribine ugostile su tada najznačajnije domaće pjesnike poput Gustava Krkleca (MD, 14. 11. 1974.), Dragutina Tadijanovića (MD, 11. 2. 1974.), Vjekoslava Majera (MD, 8. 1. 1974.), Miroslava Krleže (MD, 17. 4. 1975.), a održana je i večer recitiranja dječjih misli okupljenih u knjizi *Olovka piše srcem* Budimira Nešića i Vanje Rupnik Račić (MD, 10. i 11. 11. 1974.).

⁴⁰⁴ Ondje su tako održani 8. Zagrebački književni razgovori (MD, 5. i 6. 5. 1975.), poeziju su izvodili Goran Matović i Ivica Percl (skupa, ali i svaki zasebno) te velika glumačka imena poput Rade Šerbedžije (MD, 29. 12. 1976.), srpske glumice Ksenije Jovanović (25. 3. 1978.).

7. 3. Dvorana kao scenografski prostor

Naposljetku, korištenje prostora Dvorane u mnogim je situacijama negiralo njezinu funkciju izvedbenog prostora tretirajući ga kao prikladnu scenografiju za filmove i pojedine marketinške kampanje. Filmskoj industriji osobito su bila zanimljiva predvorja *Lisinskog* u kojima su zabilježeni i kadrovi filma *Posljednji podvig diverzanta Oblaka* (1978.)⁴⁰⁵ scenarista i redatelja Vatroslava Mimice s Pavlom Vuisićem u glavnoj ulozi. I dok je u spomenutom filmu *Lisinski* mjesto održavanja partijskog sastanka, kadrovi filma *Ministarstvo ljubavi* (2016.) redatelja Pave Marinkovića⁴⁰⁶ visokim prizemljem Velike dvorane dočaravaju prostor stručne službe Ministarstva branitelja za prijem i otpremu,⁴⁰⁷ pri čemu se njezinom prostranošću (koja omogućuje prisustvo velikog broja statista) dodatno apostrofira važnost i sveobuhvatnost dogovorenog službenog putovanja.⁴⁰⁸ S druge strane, užurbanost golemog organizacijskog sustava oslikava hodnik ispred garderoba umjetnika u službenom dijelu Dvorane.

Za potrebe BBC-jeve visokobudžetne serije *McMafia* (2019.) pojedinim dijelovima Zagreba dočarao se Prag i Moskva, dok je interijer predvorja drugog kata Velike dvorane predočavao aerodrom u Ženevi (Banjeglav Perković, 2018). Za istu svrhu poslužio je ulazni vestibul Dvorane koji je u osmoj sezoni američko-britanske akcijske ratne serije *Strike Back* (2019.) prezentirao aerodrom u Münchenu, dok se kadrovima snimljenima oko Dvorane⁴⁰⁹ trebao dočarati Izrael. U svim potonjim slučajevima iskorištena je specifičnost arhitekture interijera i

⁴⁰⁵ Interijer predvorja Male dvorane i visokog prizemlja Velike dvorane *Lisinski* koji u filmu djeluju kao jedinstvena cjelina snimao se u dva navrata (FMD i FVD, 21. 5. 1978. i 3. 6. 1978.), a u filmu je vidljiv od 40:48 min do 42:01 min.

http://www.dailymotion.com/video/x3187p1?GK_FACEBOOK_OG_HTML5=1 (2020-08-30)

⁴⁰⁶ Interijer predvorja Velike dvorane vidljiv je u uvodnim minutama (od 1:54 min do 2:54 min), a službeni dio Dvorane i hodnik ispred garderoba umjetnika prikazani su kasnije (od 49:13 min do 49:28 min).

<https://www.youtube.com/watch?v=T9oLTq5YhL0> (2020-03-10)

⁴⁰⁷ Konkretno, na navedenoj lokaciji (u službi za prijem i otpremu) glavni glumac (glumi ga Stjepan Perić) preuzima odgovarajuću dokumentaciju (radni dnevnik), tehničke uređaje (diktafon i fotoaparat) te ključeve službenog automobila.

⁴⁰⁸ Službeno putovanje podrazumijeva posjete udovicama hrvatskih branitelja koje primaju mirovinu poginulih muževa. Budući da je obiteljskim zakonom izjednačena bračna i izvanbračna zajednica, državni službenici ovom akcijom pokušavaju utvrditi koje udovice hrvatskih branitelja žive u izvanbračnoj zajednici s ciljem da im se, dakako, oduzme taj prihod.

⁴⁰⁹ <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-u-kadrovima-popularne-serije-strike-back/> (2020-06-27)

eksterijera Dvorane *Lisinski*. Osim za filmove, Dvorana je još od 1974. godine⁴¹⁰ korištena i kao mjesto snimanja reklamnih spotova. Posljednjih godina, Zagrebačka banka je u *Lisinskom* snimila tri promotivna spota za svoj proizvod (vremenski trezor) pod sloganom *Prvih 100*; jedan s Markom Toljom i Ivankom Boljkovac,⁴¹¹ drugi s Koncertnom dvoranom Vatroslava Lisinskog⁴¹² te treći općenitijeg tipa u kojem se pojavljuje i sadašnji ravnatelj Zagrebačke filharmonije, Mirko Boch.⁴¹³ Luksuznost i ekskluzivnost prepoznatljivih lusteru u predvorju Velike dvorane iskorištena je u reklami za Diners Club International.⁴¹⁴ Naposljetku, koncertni prostori pozornice Velike i Male dvorane, ali i njezina predvorja istovremeno su poslužila i kao scenografski prostor, osobito u slučaju snimanja televizijskih emisija i filmova.⁴¹⁵ Osim scenskog predočavanja različitih drugih prostora i konteksta, prostori *Lisinskog* služe i kao prepoznatljiv element brendiranja, njegovog vlastitog, kao i brendiranja umjetnika i ansambala, o čemu, među ostalim, govori poglavlje o društvenoj ulozi *Lisinskog*.

⁴¹⁰ Zabilježeno je da je *Croatia-film* dva dana (MD i FMD, 30. 6. 1974. i 1. 7. 1974.) u Maloj dvorani i njezinom predvorju snimala reklamu, no drugi podaci nisu poznati. Dnevnik rada (inspicijent i dežurni) pokusa, priredbi, snimanja i ostalih akcija od 24. 4. 1974. do 21. 9. 1974. Arhiva *Lisinskog*.

⁴¹¹ Reklamna poruka: *Vremenski trezor – 100 godina Zagrebačke banke* (Ivanka Boljkovac i Marko Tolja). https://www.youtube.com/watch?v=WwbmICYqELY&index=4&list=PLnUZxKkv_hpKZmQnCG8HOnSHfKbFY-dl8 (2020-03-08)

⁴¹² Reklamna poruka: *Vremenski trezor – 100 godina Zagrebačke banke* (Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog). https://www.youtube.com/watch?v=QRt-roSWkIQ&list=PLnUZxKkv_hpKZmQnCG8HOnSHfKbFY-dl8&index=8 (2020-03-08)

⁴¹³ Reklamna poruka: *Vremenski trezor – 100 godina Zagrebačke banke* (općenito). <https://www.youtube.com/watch?v=0oiRsKWymjQ> (2020-03-08)

⁴¹⁴ Reklamna poruka: *Diners Club Hrvatska*. <https://www.youtube.com/watch?v=DUFkIC3dSU8> (2020-03-08)

⁴¹⁵ Tako je pozornica Male dvorane poslužila za snimanje televizijskih emisija *Večer za tamburu* i *Majstori svirači* Hrvatske televizije koja je u Velikoj dvorani snimala zabavno-glazbenu emisiju *Svjetla pozornice*. Prostori *Lisinskog* iskorišteni su i u drugoj epizodi četvrte sezone popularne serije *Crno-bijeli svijet* kada je košarkaški klub *Cibona* u *Lisinskom* slavio naslov Europskog prvaka osvojen u Ateni, 3. travnja 1985. Spomenuta proslava doista se održala u Velikoj dvorani (6. 4. 1985.) i to uz *Nove Fosile*, Terezu Kesoviju, Arsena Dedića, Gabi Novak, Ansambla *Lado*, Marija Mihaljevića i Voju Šiljaka. Doduše, u spomenutoj epizodi, protagonisti ne uspijevaju stići na početak priredbe pa vrijeme provedu u predvorju Velike dvorane – gospoda za šankom službenog kafića, a dame kartajući se na udobnim foteljama. Interijer *Lisinskog* pojavljuje se u tri scene (od 42:35 do 45:07 min; od 46:23 do 46:43 min; od 49:36 do 50:16 min). <https://www.youtube.com/watch?v=UCwUadZTLbQ> (2020-09-09)

7. 4. Dvorana kao projekcijski prostor

Tehnički preduvjeti za *Lisinski* kao projekcijski prostor⁴¹⁶ stvoreni su „pola godine nakon otvaranja“ (Turkalj, 1988: 2),⁴¹⁷ a oprema za projiciranje igranih⁴¹⁸ i animiranih filmova nabavljena je u dogovoru sa stručnjacima iz Zagreb-filma i Kinoteke 16.⁴¹⁹ *Lisinski* je tako već u prvoj godini rada postao domaćinom Međunarodnog festivala animiranog filma (kasnije *Animafest*), drugog po redu najstarijeg festivala crtanoga filma na svijetu (8. – 16. 6. 1974.).⁴²⁰ Dvorana uskoro postaje nezaobilazna lokacija sedme umjetnosti⁴²¹ budući da filmske projekcije postaju dijelom *Tjedna glazbe, kazališta i filma* i *Ljeta u Koncertnoj dvorani 'Vatroslav Lisinski'* koji su se održali tri sezone (1976./1977. – 1978./1979.). Velika dvorana je zbog veličine svog gledališta bila pogodna i za premijerne svečane projekcije 1980-ih godina,⁴²² ali i tijekom

⁴¹⁶ Unutar kategorije „projekcijskog prostora“ razlučuje se „gledališni prostor“ – prostorija, mjesto u kojem se prikazuje film“ (Peterlić, 2019) i „projekcijski prostor u najužem smislu, tj. [...] platno“ (*ibid.*) na koji se projicira film s kinoprojektora, videoprojektora, televizijskog ili satelitskog prijemnika.

⁴¹⁷ Duž ruba pozornice Velike dvorane ugrađeno je filmsko platno dimenzija 19 m x 9 m koje se postavlja „izvlačenjem“ uvis i koje je do dan-danas najveće platno u zatvorenom prostoru u Hrvatskoj. Uz navedeno, u Velikoj dvorani postoje i tri platna manjih dimenzija; jedno „prekriva“ orguljske svirale (dimenzija 13m x 6m), a dva „viseća“ platna (dimenzija 4m x 3m) mogu se postaviti iznad lijeve ili desne strane pozornice, dok se u Maloj dvorani nalaze dva platna dimenzija 7m x 7m. Doduše, u pročišćenom tekstu Cjenika Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog kojeg je donijelo Upravno vijeće Dvorane na sjednici održanoj 13. veljače 2012. godine na temelju članka 28. Statuta *Lisinskog*, umjesto platna dimenzija 4 m x 3 m navodi se platno dimenzija 4 m x 6,5 m. Cjenik je pohranjen u arhivi *Lisinskog*, registrator KDVL 2012.

⁴¹⁸ Među razlozima promptnosti možda je bila i pokusna projekcija dijela kultnog filma *Sutjeska* Veljka Bulajića (26. 7. 1974.).

⁴¹⁹ Dopis Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski Zagreb-filmu od 27. rujna 1972. / potpisnik: Ivo Vuljević (direktor). Dopis Zagreb filma Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski* od 2. listopada 1972. / potpisnik: Milivoj Pogrmilović (direktor). Oba dokumenta pohranjena su u arhivu *Lisinskog*, registrator KDVL 1972.

⁴²⁰ Spomenuti Festival u *Lisinskom* će se održavati više od trideset godina (posljednji je održan 2006.).

⁴²¹ Primjerice, *Lisinski* postaje mjesto proslave 20. obljetnice postojanja Zagreb-filma (1. 2. 1975.).

⁴²² Ondje su, primjerice, održane svečane premijere filmova *Seljačka buna 1573.* redatelja Vatroslava Mimice (18. 11. 1975.), *Visoki napon* Veljka Bulajića (12. 3. 1981. u 17 i 20 sati), *Večernjih zvona* Lordana Zafranovića (1. 11. 1986.) i *Doma za vješanje* Emira Kusturice (26. 12. 1988.) kojeg je prije Zagreba vidjela publika u Sarajevu i Beogradu.

1990-ih, i to ne samo za igrane filmove domaćih autora⁴²³ već i inozemnih,⁴²⁴ kao i za animirane naslove.⁴²⁵ Osobiti uspjeh imao je film *Dom za vješanje*:

Ne vidjeti premijerno prikazivanje Kusturičina filma smatralo se najvećim propustom godine na izmaku. Svi su htjeli biti tu – u koncertnoj dvorani „Vatroslav Lisinski“. Pred ulazom u dvoranu, publiku koja je s kartama i bez njih hrlila na projekciju, pjesmom i svirkom dočekivali su sudionici, naturščici, uvodeći ih u atmosferu filma (***, 1988: 8).

Od sredine 1980-ih godina Mala dvorana *Lisinski* mjesto je održavanja video projekcija opernih i baletnih djela, isprva organiziranih u cikluse *Predstavljamo vam Hamburšku operu* (MD, siječanj i veljača 1986.)⁴²⁶ i *Ruska opera i balet na filmu*⁴²⁷ (MD, 24. 10. – 4. 11. 1987.). Naposljetku, opernu umjetnost⁴²⁸ kontinuirano su promicale video projekcije ciklusa *Videoklub Lisinski* kojeg je gotovo devetnaest sezona (1989./1990. – 2008./2009.), svake druge srijede u

⁴²³ Među ostalim, u *Lisinskom* su premijere imali filmovi *Vrijeme za...* redateljice Oje Kodar (28. 10. 1993.), *Vukovar se vraća kući* (26. 11. 1994.) i *Božić u Beču* redatelja Branka Schmidta (8. 11. 1997.), *Gospa* redatelja Jakova Sedlara (14. 4. 1995.), *Bogorodica* (10. 3. 1999.) i *Snivaj, zlato moje* redatelja Nevena Hitreca (14. 10. 2005.), *Hrvatski kraljevi* autora i redatelja Božidara Domagoja Burića (12. 10. 2011.), *Dnevnik Diane Budisavljević* redateljice Dane Budisavljević (2. 10. 2019.) i drugi.

⁴²⁴ Među mnogim svjetskim naslovima premijerno ili pretpremijerno su prikazani: *Alien 3* redatelja Davida Finchera (9. 1. 1993.), *Alpinist* (eng. *Cliffhanger*) redatelja Rennyja Harlina (14. 3. 1994.), *Podvale* (eng. *Frauds*) redatelja Stephana Elliotta (15. 3. 1994.), *Savršeni svijet* (eng. *A Perfect World*) redatelja Clint Eastwooda (16. 3. 1994.), *Nostradamus* redatelja Rogera Christiana (21. 1. 1996.), *Ratovi zvijezda I: Fantomska prijetnja* i *Ratovi zvijezda II: Klonovi napadaju* redatelja Georgea Lucasa (19. 9. 1999.; 13. 5. 2002.), *Noć u muzeju* redatelja Shawna Levyja (29. 12. 2006.), *Ples u tami* redatelja Larsa von Triera (31. 1. 2001.), *Nemoguće* redatelja J. A. Bayona (29. 12. 2012.), *Tango* redatelja Carlosa Saura (18. 1. 1999.), *Go West* redatelja Ahmeda Imamovića (28. 10. 2005.), *Na putu* redateljice Jasmile Žbanić (27. 2. 2010.), *Pedeset nijansi slobodnji* redatelja Jamesa Foleyja (9. 2. 2018.). Film *50 nijansi sive* u *Lisinskom* je imao pretpremijernu projekciju i svečano otvorenje (6. i 7. 2. 2018.), ali i redovne projekcije (8., 9. i 10. 2. 2018.).

⁴²⁵ Spomenimo, primjerice, svečane premijeru animiranih filmova *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* redatelja Milana Blažekovića (20. 3. 1997.) i *Duga* redatelja Joška Marušića (29. 12. 2009.).

⁴²⁶ Ciklus se sastojao od sedam projekcija najuspješnijih opernih predstava spomenute njemačke operne kuće ostvarenih u vrijeme intendant Rolfa Libermannna.

⁴²⁷ Ciklus donosi snimljene produkcije moskovskog Boljšoj teatra i lenjingradskog teatra Kirov.

⁴²⁸ Iako su isprva dominirale snimke opernih djela, od latinske trilogije (*Traviata*, *Rigoletto* i *Trubadur*) do brojnih Wagnerovih ostvarenja, u ciklus se ubrzo uvrštavaju i operete, mjuzikli, baleti, filmovi (najčešće o pojedinim glazbenicima), ali i snimke gala koncerata i izvedbi koncertnih djela.

mjesecu s početkom u 19 sati u Maloj dvorani, osmišljavao i vodio Nenad Turkalj, prvi programski (umjetnički) ravnatelj Dvorane *Lisinski*, ujedno utemeljitelj tog ciklusa.⁴²⁹ Uz *Videoklub Lisinski* povremeno su bile organizirane i njegove suvrstice koje su prikazivale snimke koncerata i ekranizirane biografije poznatih glazbenika s područja zabavne glazbe i jazz-a kao što su *Videoklub jazz-pop*⁴³⁰ (1991./1992. i 1995./1996.) i *Videoklub jazz-pop šansona* (1992./1993.). Početkom 2009. godine video projekcije „zamijenjene“ su atraktivnijom ponudom – izravnim satelitskim prijenosima iz njujorške Metropolitan opere, i to u Velikoj dvorani.⁴³¹ Ujedno, bilo je to prvo od ukupno šest opernih ostvarenja (do lipnja te godine) koji su do tada već uspješno prenosile kazališne, koncertne i kino dvorane diljem Sjeverne Europe, Amerike i Japana. Zahvaljujući veličanstvenim opernim produkcijama,⁴³² ali i medijskoj promociji, *Metropolitan u Lisinskom*⁴³³ s uspjehom se održao sedam sezona (2008./2009. – 2014./2015.) kojima su uglavnom dominirale projekcije poznatih opernih djela.⁴³⁴

Zasigurno jedno od najneobičnijih događanja koje negira izvedbeni prostor *Lisinskog* i tretira ga kao isključivo projekcijski, bilo je prenošenje Svjetskog nogometnog prvenstva u Španjolskoj 1982. na platnima Velike i Male dvorane. Sve utakmice u sklopu priredbe *Mundial*

⁴²⁹ Preciznije, Nenad Turkalj vodio je *Videoklub Lisinski* deset sezona (1989./1990. – 2006./2007.), a posljednje dvije (2007./2008. i 2008./2009.) osmislila je i vodila autorica ovog rada.

⁴³⁰ Podnaslov ciklusa bio je “popularni i jazz ciklus” (Majnarić, 1991a: 21).

⁴³¹ S obzirom na peterostruko višu cijenu ulaznice za priredbe u novom ciklusu, *Metropolitan u Lisinskom*, ali i šest puta veći broj mjesta u velikoj dvorani, prva izravna projekcija Puccinijeve opere *Lastavice*, 10. siječnja 2009., održala se pred polupraznom dvoranom.

⁴³² Iznimku su povremeno činile projekcije operetnih djela, ali i svjetska premijera opere *Začarani otok* (21. 1. 2021.) sastavljene od barokne glazbe različitih skladatelja poput Georga Friedricha Händela, Jean-Philippea Rameaua, Antonija Vivaldija i drugih.

⁴³³ Ciklus se obično sastojao od 9 (2009./2010.), 10 (2013./2014.) ili 11 (2011./2012.) projekcija.

⁴³⁴ Poslije *Lisinskog* izravne satelitske prijenose iz Metropolitana počeli su prenositi Kino *Valli* iz Pule, Kinematografi Dubrovnik, a od sezone 2015./2016. ih je bilo moguće pratiti i u Cineplexxima Centra Kaptol u Zagrebu i City Centru One u Splitu.

u *Lisinskom* (VD i MD, 13. 6. – 11. 7. 1982.) bile su popraćene komentarima istaknutih nogometnih stručnjaka, igrača⁴³⁵ i javnih osoba,⁴³⁶ uz brojna popratna događanja.⁴³⁷

⁴³⁵ Voditelj programa bio je ugledni sportski komentator i novinar Božo Sušec, a tijekom večeri iz Španjolske su se izravno javljali Mladen Delić i Žarko Božić. Utakmice se uz Sušecovo moderiranje komentirali nekadašnji i trenutačni treneri Dinama (Vlatko Marković i Miroslav Ćiro Blažević), bivši nogometni reprezentativci Jugoslavije (Slaven Zambata, Džemaludin Džemal Hadžiabdić, Josip Skoblar, Brane Oblak, Miloš Milutinović, Krasnodar Rora, Milovan Obradović, Dušan Bajević, Rudolf Belin, Josip Katalinski i Vladimir Beara), bivši i tadašnji igrači Dinama (Snješko Cerin i Marko Mlinarić), nogometni sudci (Eduard Šoštarić i Ivan Ico Horvat) te nekadašnji nogometaš i sportski novinar Miroslav Rade, ali i tada aktualni jugoslavenski nogometni reprezentativac Zlatko Cico Kranjčar.

⁴³⁶ Primjerice, glumac Rade Šerbedžija, pijanist Vladimir Krpan i novinar Pero Zlatar.

⁴³⁷ U poluvremenima prijenosa publika je mogla uživati u modnim revijama, prezentacijama sportske odjeće i opreme, glazbenim nastupima (Tomislav Ivčić, Novi fosili), ali i ugostiteljskim uslugama Splendida te disco programu svake večeri poslije završetka nogometnih utakmica.

7. 5. Koncertno-višenamjenski prostor na primjeru ciklusa *Lisinski subotom*

Iako je *Lisinski subotom* jedan od najuspješnijih i najdugovječnijih ciklusa koncerata ozbiljne glazbe (koji se održava već 39. sezonu) u *Lisinskom*, on ujedno vrlo uspješno koristi nekoliko aspekata njezine prostornosti. Naime, prema usmenom dogovoru tadašnjih ravnatelja *Lisinskog* i Koncertne direkcije Zagreb, Ive Vuljevića i Miroslava Poljanca, Dvorana je trebala pokrenuti ciklus „opuštenijeg karaktera“ koji je publici trebao omogućiti ne samo uživanje u ozbiljnoj glazbi već i u razgovoru s umjetnicima na pozornici Dvorane, a potom i druženje uz zabavni program i ples u predvorju Velike dvorane. Dakle, uz koncertni prostor u kojem se odvija koncert i razgovor s umjetnicima, *Lisinski* se koristi i višenamjenski, odnosno kao prostor za ples i druženje, ali i kao reprezentativno mjesto za izložbe.⁴³⁸ Vodeći se tim idejama, producent Dvorane Branko Molan osmislio je ciklus *Subotom u Lisinskom* (od sezone 1987./1988. *Lisinski subotom*)⁴³⁹ kojeg do danas organizira Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog. Ciklus je prvi put predstavljen pod nazivom *Subotom u Lisinskom* u sezoni 1981./1982. (Vuk, 1981: 9) s dvije podinačice – predbrojke *V* i *L* prema početnim slovima imena i prezimena Vatroslava Lisinskog. Oba ciklusa posjetiteljima su nakon koncerta u Velikoj dvorani nudila ples i zabavni program u predvorju Dvorane do jedan sat iza ponoći, s time da se *Predbrojka V* odnosila na koncerte ozbiljne glazbe,⁴⁴⁰ a *Predbrojka L* na koncerte narodne glazbe.

Predbrojka V u prvoj je sezoni (1981./1982.) podrazumijevala pet koncerata Zagrebačke filharmonije kojom su ravnali njezin aktualni i nekadašnji šef-dirigent, Pavle Dešpalj i Lovro pl. Matačić, a u solističkim ulogama nastupili su vrsni umjetnici s područja bivše Jugoslavije, pijanisti Vladimir Krpan i Jurica Murai, violinistica Fern Rašković i violončelistica Ksenija Janković. Uz ugledne glazbenike na koncertima su izvođeni popularni opusi najpoznatijih svjetskih skladatelja poput Čajkovskijevog *Prvog klavirskog koncerta* te Mozartove *40. i 41. simfonija*. Najambiciozniji koncert bio je posvećen simfonijskom stvaralaštvu Dore Pejačević

⁴³⁸ Sve izložbe spomenute u bilješci 388 izuzev izložbe *10 godina Dana hrvatske glazbe* (FVD, 7. 12. 1979.), bile su vezane uz koncerte iz ciklusa *Lisinski subotom*.

⁴³⁹ Razlog promjene naziva pojasnio je Lovro Lisičić, drugi ravnatelj Dvorane: „Do promjene naziva 'Subota u Lisinskom' u *Lisinski subotom* došlo je zbog toga jer se nadamo da će biti i drugih ciklusa koje ćemo povezivati uz određene dane“ (Veber, 1989: 22).

⁴⁴⁰ S obzirom da je *Predbrojka V* podrazumijevala koncerte Zagrebačke filharmonije, govorilo se i o „ciklusu koncerata Zagrebačke filharmonije“ (Vuk, 1981: 9).

(20. 2. 1982.) koji je bio popraćen izložbom Ladislava Šabana i Marcela Bačića o spomenutoj skladateljici te promocijom monografije *Dora Pejačević* autorice Koraljke Kos i Jugotonove ploče s njezinim djelima.⁴⁴¹

S druge strane *Predbrojka L* predstavila je Narodne orkestre Beogradske, Sarajevske, Novosadske i Zagrebačke radio televizije koji su uz istaknute pjevačke i instrumentalne soliste izvodili narodnu glazbu Srbije⁴⁴² (17. 10. 1981.), Bosne i Hercegovine⁴⁴³ (21. 11. 1981.), Vojvodine⁴⁴⁴ (12. 12. 1981.) i Hrvatske⁴⁴⁵ (6. 2. 1982.), a umjesto najavljene večeri posvećene Makedoniji⁴⁴⁶ koncert je održala Klapa Trogir s gostima – Mandolinskim sastavom KUD-a *Kolo* iz Trogira, Oliverom Dragojevićem i Ljubom Stipišićem (17. 4. 1982.). Poslije svih deset koncerata u ciklusima *V* i *L* bio je organiziran zabavni program.⁴⁴⁷ Koncert Narodnog orkestra

⁴⁴¹ Obilježavanje njezinog opusa počelo je dan ranije (19. 2. 1982.) s dva koncerta komorne glazbe.

⁴⁴² Uz (Veliki) Narodni orkestar Radio televizije Beograd nastupili su brojni pjevači (Aleksandra Ivanović, Izvorinka Milošević, Predrag Gojković Cune, Predrag Živković Tozovac, Božidar Boki Milošević, Vasilija Radojčić) pod dirigentskim vodstvom Dragana Kneževića. Bilo je najavljeno i sudjelovanje glumca Ivana Bekjareva, no dnevnicu inspicijenata nisu zabilježili njegovo prisustvo.

⁴⁴³ Uz Narodni orkestar Radio televizije Sarajevo nastupili su Zehra Deović, Zora Dubljević, Himzo Polovina, Zaim i Nedžad Imamović, dr. Hašim Muharemović. U programu su sudjelovali i novinar i voditelj Nedeljko Opančić te glumci Rejhan Demirdžić i Rudi Alvađ. Ansambl je umjetnički predvodio Ismet Alijabetović Šerbo.

⁴⁴⁴ Nastupio je Tamburaški orkestar Novosadske Radio televizije i brojni pjevači kao što su Julija Bisak (Júlia Biszák), Dragoslava Genčić, Jarmila Kozova, Mihajlo Oneščuk i Zvonko Bogdan pod vodstvom Janika Balaža (Balázsa) te Narodni orkestar Radio Televizije Novi Sad pod umjetničkim vodstvom Lučijana Petrovića i Ignaca Šena i uz sudjelovanje Milice Radaković i Ivana Hajtla.

⁴⁴⁵ Na hrvatskoj večeri nastupio je Tamburaški orkestar Radio televizije Zagreb, Ansambl narodnih plesova i pjesama *Lado*, Klapa pučkih pjevača *Ošjak* i solisti: Vera Svoboda, Jasenka Ernoić, Jovo Kričković, Ljiljana Budičin Manestar, Boris Nikolić te Blaž i Martin Glavaš. Zabavni program u predvorju Velike dvorane vodio je po prvi put Ivan Balent Tratinčica, koji će se i toj ulozi naći i nadalje.

⁴⁴⁶ Na večeri posvećenoj Makedoniji (13. 3. 1982.) trebali su nastupiti Orkestar narodnih instrumenata i Narodni orkestar Radio televizije Skopje te brojni solisti (Vaska Ilijeva, Aleksandar Sarijevski, Dobri Stavrevski, Tale Ognjenovski, Koco Petrovski) i glumac Ilija Đuvalekovski, no koncert naposljetku nije održan. U internoj programskoj dokumentaciji *Lisinskog* nije naveden razlog otkazivanja, već terminski list za taj dan (Inspicijentske crtice od 1. 1. 1982. do 28. 2. 1982.) bilježi ručno nadopisane termine među kojima je i televizijsko snimanje za emisiju *Pratimo muzičke događaje* od 15 do 21 sat (postava i snimanje), a u Dnevniku inspicijenata nalazimo dodatne informacije poput imena izvođača, organizatora i dežurnog inspicijenta (Dnevnik rada / inspicijenata / pokusa, snimanja / priredbi i ostalih akcija od 8. 3. 1982. do 21. 10. 1982.).

⁴⁴⁷ Tijekom više od 45 godina u zabavnom programu su, među ostalim, nastupili Ivo Serdar, sastav Estrada i Božidar Matić (17. 10. 1981.), Ansambl Stjepana Jimmyja Stanića, Vanja Drach, Vlado Štefančić i Fabijan

Radio televizije Beograd prenosio je Radio Beograd, a u 21.35 sati koncert se emitirao i u emisiji *Našim građanima u svijetu* Radio televizije Zagreb (Galić, 2016: 176), dok je kod koncerta koji je predstavljao vojvođansku narodnu glazbu zabilježeno odloženo snimanje. Najveći interes vladao je za prvi koncert (17. 10. 1981.) kojemu je prisustvovalo oko 1650 gledatelja, goste iz Novog Sada došlo je poslušati oko 1400 posjetitelja dok je bosanskohercegovačka večer (21. 11. 1981) bila poluprazna s oko 600 posjetitelja, baš kao i koncert hrvatskih interpretata s oko 700 gledatelja (6. 2. 1982.). Organizatori su očito očekivali veći odaziv publike za navedene nastupe, pa su od iduće sezone (1982./1983.) predbrojke V i L u sklopu ciklusa *Subotom u Lisinskom* činili isključivo koncerti ozbiljne glazbe.

Nažalost, popisi koncerata iz te i naredne sezone (1981./1982. i 1982./1983.) u postojećim monografskim izdanjima (Barbieri, 2004: 233; Krpan, 2013: 121-123) uključuju samo koncerte iz predbrojke V, dok se koncerti predbrojke L ne navode. Bez obzira na razlog takvog pristupa, očita razlika među predbrojkama je programska koncepcija. Predbrojku V čine atraktivna vokalno-instrumentalna djela poput Beethovenove *Devete simfonije* (25. 12. 1982.), Verdijeva (4. 6. 1983.) i Fauréova *Rekvijema* (19. 2. 1983.), Haydnova oratorija *Stvaranje svijeta* (30. 10. 1982.), Zajčeve opere *Prvi grijeh* (11. 12. 1982.) povodom 150. obljetnice skladateljeva rođenja te vokalno-instrumentalni opus Josipa Štolcera Slavenskog (26. 3. 1982.), dok predbrojku L čine koncerti komorne glazbe i recitali.⁴⁴⁸ Tijekom prve dvije sezone u ciklusu su nastupali isključivo glazbenici s područja bivše Jugoslavije, no već treća sezona (1983./1984.) donosi

Šovagović (14. 11. 1981.), Orkestar Radana Bosnera i Drago Diklić (21. 11. 1981.), Ivo Serdar, Marija Adler, Mihajlo Oneščuk, Ansambl Maria Bogliunija te Narodni i Tamburaški orkestar Radio televizije Novi Sad (12. 12. 1981.), Orkestar Stjepana Mihaljinca s Arsenom Dedićem (19. 12. 1981.), Trio *Naftalin* Stjepana Jimmyja Stanića (20. 2. 1982.), Ansambl Stjepana Mihaljinca s Dragom Diklićem i Ivom Serdarom (27. 3. 1982.), Gabi Novak (17. 12. 1983.), Zdenka Vučković (19. 2. 1983.), Ivo Robić (30. 10. 1982.), Rade Šerbedžija (20. 11. 1982.), Trio Vanje Lisaka, Ansambl *Combo 5* i Radojka Šverko (22. 11. 1986.), a organizirane su i disco večeri na kojima je glazbu odabirao D. J. Ivan Balent Tratinčica (6. 2. 1982.; 10. 4. 1982.).

⁴⁴⁸ Budući da ih prethodne publikacije izostavljaju treba ih ovdje navesti u cijelosti. U sezoni 1982./1983. održan je koncert Beogradskog gudačkog orkestra *Dušan Skovran*, violinista Srđana Gruića, kontrabasista Frane Kakarigija pod ravnanjem Aleksandra Pavlovića (16. 10. 1982.), recital pijanista Vladimira Krpana (20. 11. 1982.), nastup violončelistice Ksenije Janković uz pijanističku pratnju Nade Kecman (18. 12. 1982.), koncert posvećen Kvartetu Klima i gostujućim umjetnicima među kojima su bili fagotist Rudolf Klepač, klarinetist Josip Nohta, pijanist Jurica Murai, hornist Douglas Lyons, kontrabasist Andrija Potoroško, flautist Theo Tabaka i orguljaš Željko Marasović (5. 2. 1983.) te nastup slovenskog udaraljkaškog ansambla Studio za tokala i puhačkog sastava Slovenski kvintet trobil s orguljašem Željkom Marasovićem (9. 4. 1983.).

nastupe inozemnih umjetnika i ansambala poput pijanista Leonida Brumberga (3. 3. 1984.) i Bečkih simfoničara na čelu s maestrom Zdeněkom Mácalom (28. 1. 1984.). Razgovori s umjetnicima počinju se održavati od sezone 1983./1984. Tijekom 1980-ih najčešće su ih vodili Antun Celio-Cega, Nenad Turkalj te Mladen Raukar koji to najčešće čini i tijekom 1990-ih. Uz njega, u voditeljskoj ulozi okušao se velik broj javnih osoba, među kojima dominiraju glazbeni publicisti i muzikolozi.⁴⁴⁹

Osamdesetih godina prošlog stoljeća ciklus se ustaljuje na otprilike deset koncerata po sezoni i počinje ugošćavati orkestre i umjetnike iz socijalističkih zemalja poput tadašnjeg SSSR-a, Čehoslovačke, Poljske, ali i iz zapadnih zemalja te s Dalekog Istoka. Najugledniji ansambli među njima bili su Državni moskovski simfonijski orkestar pod ravnanjem Veronike Dudarove (14. 10. 1984.), Simfonijski orkestar Radio televizije Luksemburg (19. 10. 1985.), Filharmonijski orkestar iz Osake (4. 10. 1986.), Simfonijski orkestar Radio Leipziga (17. 10. 1987.) i Simfonijski orkestar Radio Pekinga (10. 11. 1988.). Zahvaljujući jedinstvenom spoju pomno razrađene programske koncepcije koju čini koncert ozbiljne glazbe i razgovor s umjetnicima u Velikoj dvorani te plesno-zabavni program u predvorju Dvorane, ciklus *Lisinski subotom* očito je ubrzo postao sinonimom kvalitetnog kulturnog proizvoda,⁴⁵⁰ o čemu svjedoči i Nagrada grada Zagreba koju je Dvorana primila 1989. godine.

⁴⁴⁹ Tijekom 1980-ih i 1990-ih godina u voditeljskoj ulozi (uglavnom jednom ili dvaput) okušali su se Sanda Miladinov Langerholz, Aleksandra Wagner, Milica Maravić, Josip Klima, Joško Marušić, Margareta Pejar, Dubravko Majnarić, Xenia Detoni, Bosiljka Perić-Kempf, Nenad Turkalj, Branimir Pofuk, Eliza Gerner Strozzi, Snježana Drevenšek, Duško Knežević, Sanda Vojković, Miroslav Volenec, Zlatko Madžar i Trpimir Matasović. Novo tisućljeće donosi prevagu muzikologa: Ivan Ćurković, Jana Haluza, Ivana Kocelj, Bosiljka Perić Kempf, Gordana Krpan, Lana Puclin (danas Merkaš), Jelena Knešaurek Carić, Jagoda Martinčević, Bojana Plećaš Kalebota, Dina Bušić, Dina Puhovski, Zrinka Matić, Sanda Vojković, Trpimir Matasović. Povremeno im se pridružuju glazbeni publicisti (Tamara Dagen, Marija Barbieri, Branimir Pofuk), a u manjoj mjeri glazbenici-instrumentalisti (Pavao Mašić, Marjan Krajna), pjevači (Mirna Gott), skladatelji (Sanja Drakulić), skladatelji-dirigenti (Berislav Šipuš, Mladen Tarbuk), televizijska voditeljica i urednica Vlatka Kolarović te prevoditelji (Natalija Vidmarović, Pjer Kosović).

⁴⁵⁰ Uz nastupe uglednih svjetskih i domaćih umjetnika i ansambala, ciklus *Lisinski subotom* posjetiteljima nudi i razgovor s umjetnicima koji je čest izvor dodatnih saznanja i zanimljivosti, a daje mogućnost i osobnog kontakta postavljanjem pitanja iz publike. Povrh svega, ciklus svakog posjetitelja potiče na kvalitetnu socijalnu interakciju koju organizator postiže programskom koncepcijom koncerta u Velikoj dvorani te održavanjem plesno-zabavnih večeri u predvorju. Koncerti, naime, gotovo redovito imaju stanku od minimalno 20 minuta koja posjetiteljima omogućuje da prošeću i susretnu znanca, kratko porazgovaraju, upoznaju nove ljude i popiju piće, dok intenzivnije

Osim što se izvođenjem zanemarenih ili rijetko izvođenih opernih i oratorijskih djela hrvatskih skladatelja skrbilo o hrvatskoj baštini,⁴⁵¹ ciklus je nastojao potaknuti inozemne ansamble i umjetnike da u program uvrste barem jedno djelo hrvatskog autora, što je povremeno i zaživjelo. Doduše, zbog otužne situacije u hrvatskom glazbenom izdavaštvu u kojem većina djela hrvatskih autora nikada nije tiskana, izbor djela (osobito orkestralnih) vrlo je ograničen,⁴⁵² a hrvatske skladbe izvode se povremeno tek kao dodatak službenom dijelu koncerta.⁴⁵³

Uz nepostojanje odgovarajuće glazbene literature u tiskanom obliku kao obvezatnog uvjeta izvedbe, mnogi inozemni ansambli na turneje odlaze s dva ili rijetko tri različita programa i najčešće odbijaju gostovanja uvjetovana izvođenjem dodatnih, njima nepoznatih djela. No, ponekad su afiniteti pojedinih umjetnika za suvremenu glazbu i sklonost glazbenim novinama rezultirali izvođenjem djela hrvatskih skladatelja.⁴⁵⁴ *Lisinski subotom* rezultirao je i mnogim

druženje uz ples, zabavu i nagradnu igru (najčešće tombolu) slijedi u predvorju Velike dvorane poslije koncerta ozbiljne glazbe.

⁴⁵¹ O navedenom svjedoče koncertne izvedbe operâ *Koriolan* Stjepana Šuleka (7. 2. 1987.), *Dorica pleše* Krste Odaka (23. 4. 1988.), *Mislav* (5. 1. 1992.) i *Nikola Šubić Zrinski* (15. 2. 1992.) Ivana pl. Zajca, *Porin* (28. 12. 1988.; 13. 12. 2003.) i *Ljubav i zloba* (22. 10. 2005.) Vatroslava Lisinskog, *Sunčanica* (19. 10. 1991.) i *Madame Buffault* (25. 4. 2015.) Borisa Papandopula, *Adel i Mara* Josipa Hatzea (14. 11. 2009.), *Ekvinocij* Ivana Brkanovića (8. 12. 2007.), ali i izvedba oratorija *Prvi grijeh* Ivana Zajca (11. 12. 1982.).

⁴⁵² Najizvođenije su simfonijska pjesma *Sunčana polja* Blagoja Berse koju je izveo Mađarski državni filharmonijski orkestar pod vodstvom Zsolta Hamara (14. 2. 1998.) te *Simfonijsko kolo*, op. 12 Jakova Gotovca koju je isti orkestar izveo pod vodstvom Zoltána Kocsisa (3. 4. 2004.). U oba slučaja radilo se o djelu kraćeg trajanja, pa u tom kontekstu izuzetak predstavlja jednosatna izvedba *Hrvatske mise u d-molu*, op. 86 Borisa Papandopula (21. 4. 2012.) u interpretaciji Zbora ruske državne kapele pod vodstvom Valerija Poljanskog.

⁴⁵³ Primjerice, hrvatske narodne pjesme nerijetko su se koristile kao teme orguljaških improvizacija ili su se izvodile kao dodaci službenog dijela koncerta. Tako je francuski orguljaš Daniel Roth improvizirao na melodiju pjesme *Letovanić, Letovanić selo pokraj Kupe* (12. 4. 2014.), Cameron Carpenter na *Lepe ti je Zagorje zelene* (8. 10. 2016.), a Zbor *Mihail Ivanovič Glinka* Državne akademske kapele pod vodstvom Vladislava Černušenka za dodatak je otpjevao dvije hrvatske narodne pjesme iz Dalmacije: *Ribar plete mrižu svoju* i *Falile se Kaštelanke* (18. 10. 2014.). Potonja izvedba dostupna je na platformi *You Tube*:

<https://www.youtube.com/watch?v=5RKi3w-JqGI> (2020-07-07)

⁴⁵⁴ Konkretno, njemački dirigent Ingo Metzmacher osobito je sklon istraživanju novih, suvremenih djela, pa je Njemački simfonijski orkestar iz Berlina pod njegovim dirigentskim vodstvom izveo *70 odgovora* za orkestar Dubravka Detonija (4. 10. 2008.). S druge strane bugarski pijanist Vesselin Stanev je na vlastitu inicijativu u program svog recitala u *Lisinskom* uvrstio *Igru staklenih perli* Ive Josipovića (8. 5. 2010.) budući da je on u siječnju te godine postao Predsjednikom Hrvatske. Ipak, najveći broj djela hrvatskih skladatelja izveden je na koncertima

umjetničkim suradnjama domaćih i inozemnih umjetnika,⁴⁵⁵ a domaći ansambli i pojedinci upravo su nastup u okviru ovoga ciklusa nerijetko koristili za svečane proslave umjetničkih obljetnica.⁴⁵⁶

Tijekom prve sezone organiziran je i jedan koncert izvan predbrojke kojim je klapa *Trogir* proslavila 18 godina rada pod umjetničkim vodstvom Nikole Buble i uz goste Olivera Dragojevića i Ljubu Stipišića (17. 4. 1982.).⁴⁵⁷ Naknadno dodani koncerti pojavljivat će se i kasnije, no osim što će se oglašavati kao „koncerti izvan ciklusa“ ili „koncerti na dar“, na njima će se izvoditi isključivo ozbiljna glazba, a moći će im se prisustvovati s pretplatničkom iskaznicom. Tako su se koncerti Muzičke akademije devet sezona (2001./2002. – 2010./2011.) oglašavali kao „koncerti na dar“,⁴⁵⁸ a od sezone 2011./2012. dio su ciklusa *Lisinski subotom*.⁴⁵⁹ Od kraja 1980-ih i tijekom 1990-ih, a osobito u novom tisućljeću, u ciklusu nastupa sve veći broj inozemnih glazbenika i ansambala, pa se ciklusi *Lisinski subotom* i *Svijet glazbe*, koji je

koji su istovremeno bili dijelom ciklusa *Lisinski subotom* i Muzičkog biennala Zagreb. Dakako, radilo se skladbama suvremenih kompozitora od kojih su neke tom prilikom i praizvedene.

⁴⁵⁵ Zagrebački solisti održali su koncert s jednim od ponajboljih svjetskih flautista, sir Jamesom Galwayem (8. 5. 2004.), Danijel Detoni solistički je nastupio uz Pekinški simfonijski orkestar (29. 11. 2003.), Ivan Krpan s Belgijskim nacionalnim orkestrom (4. 5. 2019.), Mischa Maisky svirao je s ansamblom hrvatskih violončelista festivala *Strings only* (12. 11. 2005.), dok su orguljaš Mario Penzar i sopranistica Antonela Malis nastupili uz Moskovski državni simfonijski orkestar (5. 11. 2005.).

⁴⁵⁶ Vladimir Benić proslavio je 50. obljetnicu umjetničkog rada uz Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije (24. 10. 1998.), Cantus ansambl proslavio je 10. obljetnicu (15. 5. 2011.), Hrvatski barokni ansambl 15. koncertnu sezonu (7. 3. 2015.), Klavirski duo (Wayne) Marshall – (Mladen) Janjanin 20. (6. 11. 2004.) i 25. godišnjicu umjetničkog djelovanja (28. 11. 2009.), Zagrebački gitarski trio 30. obljetnicu (22. 2. 2014.), dok je Zagrebački kvartet u *Lisinskom* proslavio 85. (24. 4. 2004.), 90. (14. 3. 2009.) i 100. godišnjicu umjetničkog djelovanja (30. 11. 2019.).

⁴⁵⁷ Koncert je vodila Ksenija Urličić, bio je popraćen prigodnom izložbom *Trogir moj rodni grad* Cate Dujšin-Ribar, a nakon koncerta uslijedio je plesni program u predvorju Velike dvorane.

⁴⁵⁸ Doduše, u sezoni 2010./2011. u najavi ciklusa *Lisinski subotom* spominju se i „koncerti na dar“ no pod njima se navode *Opera pod zvijezdama* u Športsko-rekreacijskom centru *Šalata* (8. 7. 2011.), projekcija filma *Metropolis* Fritza Langa u *Lisinskom* (3. 10. 2011.) te završni koncert Petog međunarodnog natjecanja dirigenata *Lovro pl. Matačić* u istom prostoru (7. 10. 2011.).

⁴⁵⁹ Od sezone 2009./2010. Muzička akademija u suradnji s drugim visokoškolskim ustanovama u Zagrebu – Akademijom likovnih umjetnosti, Akademijom dramske umjetnosti, Tekstilno-tehnološkim fakultetom i (povremeno) Arhitektonskim fakultetom – uspješno realizira (polu)scenska uprizorenja opernih djela (G. Bizet: *Carmen*; W. A. Mozart: *Čarobna frula*; B. Papandopulo: *Madame Buffault*, itd.).

od otvorenja Dvorane bio gotovo jedini „prozor u svijet“, naposljetku gotovo uopće ne razlikuju. Dapače, oba ciklusa nastoje ugostiti ponajbolje svjetske orkestre i ansamble i najuglednije svjetske umjetnike.

7. 6. Različiti aspekti prostornosti na primjeru ciklusa *Nedjeljni vrtić*

I dok se ciklusom *Lisinski subotom* objedinjava koncertni i višenamjenski prostor, ciklus *Nedjeljni vrtić* obuhvaća i dodatne aspekte prostornosti budući da njegova koncepcija podrazumijeva vrlo raznolike izvedbe, od glazbenih nastupa (koncertni prostor), kazališnih predstava (višenamjenski prostor), projekcija crtanih filmova (projekcijski prostor) te popratnih aktivnosti koje su djeci nudile različite aktivnosti poput kreativnog izražavanja i plesnih pokreta (višenamjenski prostor). *Lisinski* je *Nedjeljni vrtić*,⁴⁶⁰ jedan od svojih najpopularnijih i najdugovječnijih ciklusa, pokrenuo krajem 1970-ih godina ponukan nedostatkom predškolskih ustanova u Zagrebu. Tijekom dvanaest sezona (1978./1979. – 1990./1991.) održano je preko 700 priredbi na kojima je odigrano stotinjak različitih lutkarskih, kazališnih i glazbenih predstava u izvedbi brojnih umjetnika i ansambala poput Teatra Žar-ptica, Zagrebačkog kazališta mladih, Male scene, Lutkarske eksperimentalne scene, Muzičke omladine Hrvatske i drugih.⁴⁶¹

Ogledna verzija *Nedjeljnog vrtića* prvi put je predstavljena javnosti u sklopu proslave Dana Dvorane, 29. prosinca 1978. u Maloj dvorani s početkom u 10 sati, izvedbom predstave *Od cvijeta do tikve, od tikve do lutke* lutkarskog kazališta *Kvak*. Prva priredba namijenjena najmlađim posjetiteljima Dvorane održana je 7. siječnja 1979., a posljednja 28. travnja 1991. *Nedjeljni vrtić* održavao se svake nedjelje od listopada do kraja travnja sljedeće godine od 10

⁴⁶⁰ Kako bi roditelji djece koja su pohađala *Nedjeljni vrtić* u Maloj dvorani, ali i drugi posjetitelji, mogli uživati u koncertnim matinejama, u Velikoj se dvorani u sezoni 1991./1992. trebao održati ciklus *Lisinski nedjeljom* sastavljen od osam koncerata (Majnarić, 1991a: 17). Orkestar *Bruckner* iz Linza trebao je nastupiti s pijanisticom Jasminkom Stančul i pod vodstvom Martina Siegharta (13. 10. 1991.), izvedbu violončelistice Jadranke Gašparović uz Hrvatski komorni ansambl trebao je predvoditi Pavle Dešpalj (10. 11. 1991.), violinist Marko Žepić predstavio bi se uz Zagrebačku filharmoniju pod vodstvom Ivana Žana (24. 11. 1991.), planiran je recital pijanista Predraga Mužijevića (8. 12. 1991.), pijanisticu Ninu Patarčec trebali su pratiti Zagrebački simfoničari pod ravnanjem Mladena Tarbuka (9. 2. 1992.), Ansambl Ermitaž iz Lenjingrada trebao je svirati s pijanistom Dejanom Lazićem (23. 2. 1992.), bio je predviđen nastup ansambla *Cellomania* (15. 3. 1992.), a planiran je bio i koncert solista, zbora i orkestra Nacionalnog teatra operete iz Budimpešte (12. 4. 1992.). Iako su najavljeni inozemni ansambli dan ranije imali zakazan nastup u ciklusu *Lisinski subotom*, ciklus je naposljetku otkazan.

⁴⁶¹ S izvođačima odabranih predstava Dvorana je sklapala izravne ugovore iz kojih je vidljivo da su se kazališta obvezivala i na dopremu, postavu i otpremu svih potrebnih kulisa i drugih stvari potrebnih za izvođenje predstave.

do najčešće 13 ili 13:30 sati u Maloj dvorani, njezinom predvorju i tzv. „zimskom vrtu“,⁴⁶² a sastojao se od aktivnog i pasivnog dijela. Pasivni dio podrazumijevao je gledanje lutkarske, glazbene, kazališne, folklorne ili filmske predstave u izvedbi profesionalnih ili amaterskih grupa i pojedinaca u trajanju do sat vremena, a aktivni dio bile su kreativne radionice pod vodstvom stručnog osoblja.

O pripremi i programu rada spomenutog ciklusa odlučivao je Savjet *Nedjeljnog vrtića* čije je članove imenovao Savjet Dvorane.⁴⁶³ Sastajao se jednom mjesečno i na njemu se, uz odabir predstava⁴⁶⁴ za naredni mjesec, raspravljalo o uvođenju dodatnih sadržaja poput prikazivanja crtanih filmova Zagreb-filma (od kojih su neki bili popraćeni ritmikom uz pratnju klavira), koncepciji radionica, ali i programu za roditelje. Odabrani repertoar bio je sadržajno i pedagoški prilagođen i pokušao je potaknuti dječju maštu i želju za kreativnim aktivnostima poslije predstave. Raspored predstava mijenjao se otprilike jednom mjesečno jer su organizatori pretpostavljali da će svako dijete jednom mjesečno posjetiti *Nedjeljni vrtić*. Stoga su se tijekom prva četiri mjeseca 1979. godine mogle pogledati lutkarska predstava *Od cvijeta do tikve, od tikve do lutke* kazališta Kvak, *Astronotus – planeta pjesme* lutkarskog kazališta Zlatni dani i *Leti, tiček, leti* Kulturno-umjetničkog društva Joža Vlahović.

Iako su isprva dominirale lutkarske predstave, krajem 1980-ih, u skladu s dogovorom na sastanku Savjeta održanog 29. rujna 1987.,⁴⁶⁵ uvodi se više glazbenih sadržaja – od glazbeno-scenskih predstava (npr. predstava *Kriči, kriči, tiček* Kulturno-umjetničkog društva Joža Vlahović) pa do popratnih aktivnosti poput upoznavanja instrumenata i razgledavanja velike

⁴⁶² Riječ je o prostoru Glavnog ulaza unutar kojega su smještene blagajne Dvorane Lisinski.

⁴⁶³ Uz deset stručnih osoba (pedagoga, glumca, lutkara, redatelja, školskog liječnika i dr.) koje je *Lisinskom* predložio Savez društava *Naša djeca* Socijalističke Republike Hrvatske, u Savjet *Nedjeljnog vrtića* na sjednici Savjeta Dvorane održanoj 3. veljače 1986., imenovana su i tri djelatnika programske službe Dvorane: organizatorica Helena Fabijančić, producent Neven Šperanda i umjetnički (programski) direktor Dubravko Majnarić. Zadaća Savjeta bila je pratiti planiranje i izvršavanje programa rada *Nedjeljnog vrtića*, predlagati kriterije za izradu godišnjih i višegodišnjih planova, sudjelovati u predlaganju vanjskih izvršilaca programa te predlagati mjere za unapređivanje pojedinih i općih funkcija.

⁴⁶⁴ Kazališne grupe i dječja (lutkarska) kazališta nudila su Savjetu *Nedjeljnog vrtića* postojeće predstave koje bi članovi Savjeta odgledali i potom odabrali najkvalitetnije i pedagoški najprihvatljivije.

⁴⁶⁵ Zapisnik Sastanka Savjeta *Nedjeljnog vrtića* od 29. rujna 1987. / nepotpisano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Nedjeljni vrtić*.

koncertne dvorane. Kreativne aktivnosti povezivale su se s prethodno odgledanom predstavom, a najčešće su podrazumijevale likovno izražavanje poput crtanja, slikanja, izrade lutaka, modeliranja, igranja i brojne druge stvaralačke aktivnosti.⁴⁶⁶ Iako je na prve predstave dolazilo čak 230 djece, broj se zbog pedagoških i zdravstvenih razloga morao ograničiti na njih 180.

Cilj *Nedjeljnog vrtića* bio je socijalizirati djecu koja većinu vremena provode sama ili u društvu odraslih. Osiguravanje nesmetane igre najmanjih posjetitelja bilo je moguće jedino bez prisustva roditelja koji su na to isprva teško pristajali. Tome se doskočilo organiziranim predavanjima o odgoju djece,⁴⁶⁷ izboru prikladnih slikovnica i igračaka, izložbama slikovnica,⁴⁶⁸ predstavljanjem najnovijih dječjih knjiga i diskografskih izdanja uz prisustvo dječjih pisaca poput Mladena Kušeca, brojnih ilustratora, skladatelja, reproduktivnih umjetnika, odnosno osoba koje na bilo koji način sudjeluju u stvaranju knjiga, didaktičkih igračaka, slikovnih i ostalih djela namijenjenih djeci. Uz pomoć programa *Lutkarski trenutak* roditelje se podučavalo i pojedinim kreativnim vještinama. Ulaznice za *Nedjeljni vrtić* bile su posebno likovno obrađene i zamisao je bila da ih najmlađi posjetitelji samostalno kupuju na blagajni Dvorane.

⁴⁶⁶ Radionice su se održavale u predvorju Male dvorane gdje su bili postavljeni brojni stolci i stolići s drvenim, vodenim ili pastelnim bojama, plastelinom i raznoraznim priborom (spužve, čepići, četke, drva) potrebnim za izradu vlastitih kreacija. Ako je predstava bila lutkarska, djeca su izrađivala lutke, ako je predstava bila glazbeno-scenska s plesnim elementima, djecu se podučavalo osnovama ritmike, baleta i rekreativne gimnastike, pjesmicama, novim igrama i pjevanju uz klavirsku pratnju. Tijekom kreativnih radionica djeca su bila podijeljena u manje skupine od njih 15 do 20 pod vodstvom iskusnih odgajatelja i nadzorom stručnog osoblja. Pedagozima, likovnim, lutkarskih, dramskim, glazbenim i drugim umjetnicima, često su pomagali i stariji učenici poput polaznika zagrebačkih odgojiteljskih škola. Tijekom slobodnih aktivnosti ponekad su se projicirali i crtani filmovi u produkciji *Zagreb-filma*, u trajanju do 20 minuta.

⁴⁶⁷ Predavanja su nerijetko držale stručne osobe Savjeta Nedjeljnog vrtića, kao što su bili dr. Zoran Palčok (predavanje *Odgoj djeteta obvezuje oca i majku* održano 10. 11. 1985.) i dr. Antonija Posilović (predavanje *Uloga i povijest knjiga namijenjenih djeci* održano 15. 12. 1985.).

⁴⁶⁸ Radilo se o izdanjima Školske knjiga i Republičke konferencije društva *Naša djeca*.

Udruženje samoupravnih interesnih zajednica (skraćeno USIZ) za kulturu Grada Zagreba financijski je podržalo ideju i rad *Nedjeljnog vrtića* od prve do posljednje priredbe.⁴⁶⁹ Uz redoviti nedjeljni termin, Dvorana je organizirala i dodatne izvedbe u drugim terminima za tvrtke⁴⁷⁰ koje su ih, osobito u novogodišnje vrijeme, organizirale za djecu svojih zaposlenika. *Nedjeljni vrtić* bio je specifična priredba kojom je Dvorana nadišla funkciju organizatora glazbenih i inih priredbi⁴⁷¹ i uvelike pridonijela socijalizaciji predškolske djece i njihovu uvođenju u institucionalni sustav (glazbenog) školovanja.

⁴⁶⁹ Konkretnije, na odobrenje Udruženja samoupravnih interesnih zajednica društvene brige o djeci predškolskog uzrasta grada Zagreba (Izveštaj Nevena Šperande od 27. rujna 1985.). K tome, tadašnji mediji prenose i visoka očekivanja organizatora (Šigir, 1979) koja će se naposljetku i obistiniti. Iako su organizatori eventualno planirali proširiti ovaj uspješan projekt na okolne gradove, poput Velike Gorice (intervju s producentom Brankom Molanom), veliki uspjeh *Nedjeljnog vrtića* potaknuo je i beogradski Sava centar da od uprave Lisinskog zatraži korisne savjete, uz mogućnost preuzimanja postojećih programa. Dopis Sava centra upućen *Lisinskom* od 4. studenoga 1987. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Nedjeljni vrtić*.

⁴⁷⁰ Ina Naftalin, Radne organizacije *Na-Ma*, *Pliva* i *Lotrščak*, SOUR-i: *Prvomajska*, *Chromos*, *Unikonzum*, *Rade Končar* i mnoge druge.

⁴⁷¹ Uz ugovore s izvođačima, predavačima, pedagozima, *Lisinski* je u priredbe *Nedjeljnog vrtića* uložio znatna sredstva nužna za održavanje kreativnih radionica – od kupnje odgovarajućeg dječjeg namještaja i igračaka, do nabave potrošnog materijala poput vodenih i drvenih bojica, olovaka, papira, plastelina, flomastera, itd.

8. DRUŠTVENA ULOGA LISINSKOG

Ovdje se dobro osjećaju i djevojka u trapericama i žena u dugoj haljini, jedna drugoj ne smetaju, obje se dobro osjećaju. Upravo je to pridonijelo da ova Dvorana uđe u kulturni život Zagreba bolje nego što se pretpostavljalo – kaže Nenad Turkalj (Torbarina, 1976: 11).

Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog nezaobilazno je mjesto kulturnog i društvenog života Zagreba i Hrvatske. Zahvaljujući brojnim radijskim i televizijskim prijenosima iz Dvorane, za *Lisinski* su čuli i oni koji ga nikada nisu posjetili. „Izlaskom“ iz centra grada i pozicioniranjem s južne strane pruge, izvan uobičajenih ruta zagrebačke publike, Dvorana je pridonijela i prostornom razvoju grada. No, *Lisinski* je omogućio i mnogo više:

ona Haberleova balustrada, foajeji oko cijele zgrade, sa zatamnjenim staklom od krova do pločnika, koji su simbol otvorenosti ove univerzalne i svačije ustanove (kongresi, kazališna scena, film, televizija, godišnjice kolektiva, komemoracije, svečanosti). Možda mjesto gdje ste najbliže kulturnom i društvenom događanju i ljudima (Braut, 1983: 3).

Iako je danas teško pojmiti da se u prvoj polovici 20. stoljeća u Zagrebu nisu mogla izvoditi vokalno-instrumentalna djela komponirana za stotinu i više glazbenika zbog skučenosti pozornica dotadašnjih koncertnih prostora, otvorenjem *Lisinskog* 1973. grad Zagreb je napokon dobio prikladan koncertni prostor, akustički podesan za koncerte ozbiljne glazbe. Savršeni akustički uvjeti odmah su u Dvoranu privukli pretplatničke cikluse Zagrebačke filharmonije i Simfonijskog orkestra Radio televizije Zagreb, ali i drugih. Oba ansambla pokušavala su pridobiti publiku repertoarnim djelima poput Verdijeva *Rekvijema*, Beethovenova *Devete simfonije* i koncertnih izvedbi popularnih opera. Izvodili su ih miljenici zagrebačke publike: maestro Lovro Matačić, ugledni vokalni solisti i pjevački zborovi. Koncerti su bili rasprodani zbog programa, ali i znatiželje posjetitelja da uživaju u ljepoti novootvorene Dvorane. Bojazan da bi *Lisinski* nakon nekoliko prvih koncerata mogao zjapiti poluprazan nije se srećom ostvario nego je, upravo suprotno, „fenomen Dvorane“ (Alfirević, 1975: 16) rezultirao učeterostručenim brojem stalne publike u odnosu na uvriježeni broj posjetitelja na koncertima Zagrebačke filharmonije u Dvorani *Istra*.

Zagrebačka filharmonija, koja nije mogla napuniti maleni studio Istra, sada često svira pred prepunim golemim auditorijem. Ali, golema se dvorana i te kako odražava na repertoarnoj

politici. Ona, naime, silom prilika, sve više podilazi prosječnom ukusu publike, sve više ide publici „niz dlaku“. Tako se nižu redom, velika oratorijska djela, opere u koncertnoj izvedbi, sve što je najpopularnije – gomila se već u prvoj godini. A što će biti kad sva ta djela redom budu odsvirana? Hoćemo li ih redom ponovno slušati? Na filharmonijskim koncertima danas je već prava rijetkost čuti solistu na gudačkom instrumentu. Hoće li publika za koju godinu zaboraviti kako uz orkestar zvuči violina ili cello? (*ibid.*).

Dvorana je inspirativno djelovala i na Lovru pl. Matačića u oblikovanju repertoara Zagrebačke filharmonije kao matičnog ansambla Dvorane čije su potrebe uvelike i pridonijele njezinoj izgradnji.

Činjenica da imamo dvoranu “Vatroslav Lisinski” pomaže nam i inspirira nas u sastavljanju programa za svaku sezonu. [...] A najdivnije od svega je to da nam je dvorana vratila publiku, i dapače, znatno proširila njen krug. Taj nam prostor omogućava da sklopimo poznanstva s mnogim radnim kolektivima i sa sve većim brojem mladih, koji nas posjećuju (Šigir, 1976: 8).

Izgradnja *Lisinskog* bila je „kulturni događaj stoljeća“ (Majnarić, 2004: 26) koji je omogućio daljnji razvitak glazbenog i kulturnog života grada donijevši do „tada nepoznate prostorne, tehničke i organizacijske uvjete priređivanja glazbenih priredaba“ (Poljanec, 2002: 32). Dvorana je ponudila zajamčenu tišinu „kao preduvjeta zvukovnoga susreta“ (Žmegač, 2004: 48), čime se „razina interpretativne kakvoće počela drugačije vrednovati“ (Majnarić, 2004: 26). Zagrebačka publika napokon je mogla uživati u kvalitetnom zvuku domaćih ansambala, a oni su se mogli uvjeriti u vlastitu kvalitetu, ali i komparirati s gostujućim umjetnicima budući da su ubrzo uslijedila sustavna gostovanja najuglednijih svjetskih orkestara, zborova i solista s područja ozbiljne glazbe i jazza. Koncertna direkcija Zagreb za prvu cjelovitu sezonu (1974./1975.) u novoizgrađenoj Dvorani priredila je koncertne cikluse *Svijet glazbe*, *Internacionalni majstorski ciklus* i *Trenuci jazza* u kojima je ugostila svjetsku glazbenu elitu. Ciklusi su bili „zaštitni znak i medij putem kojeg se daleko preko granica širio glas o Zagrebu i Hrvatskoj kao razvijenom glazbenom središtu“ (Poljanec, 2002: 32).

8. 1. *Lisinski* kao poticaj umjetničkom stvaralaštvu

Akustičke i prostorne mogućnosti Dvorane potaknule su i velik broj praizvedbi hrvatskih kompozitora. Tako je triptihon *Istarske freske iz Berma* za mješoviti zbor i veliki simfonijski orkestar Borisa Papandopula praizveden tijekom drugog dana proslave svečanog otvorenja *Lisinskog*, 30. prosinca 1973., u 12 sati, u interpretaciji Zbora Opere Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, Mješovitog zbora Radio televizije Zagreb i Zagrebačke filharmonije, a sve pod dirigentskim vodstvom maestra Mladena Bašića:

u 12 je bila matineja Zag. Filharmonije, gdje su se izvodile i moje „Istarske freske“. Ne mogu ti opisati kakav je to bio veliki i spontani uspjeh, publika je na kraju urlala i vikala moje ime, nisam se nadao ni u snu, da će djelo tako fantastično primiti! [...] Nova dvorane ja zaista prekrasna i ima izvanrednu akustiku [...] ⁴⁷²

Već iduće godine na pozornici Velike dvorane praizvedena je i prva hrvatska (i jugoslavenska) rock-opera *Gubec-beg* (5. 3. 1975.). Budući da su prije nje u svijetu praizvedene tek četiri, pothvat Karla Metikoša, Ivice Krajača i Miljenka Prohaske doista je bio pionirski. Dvije godine kasnije uslijedila je i premijera prve omladinske rock-opere *Ho-ruk* Branka Karakaša i Đele Jusića (18. 11. 1977.) u sklopu Trećeg Jugoslavenskog festivala rodoljubne i domoljubne pjesme *S Titom do slobode, s Titom u slobodi*.

Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije i Zagrebačka filharmonija redovito u svojim ciklusima praizvode djela domaćih, ali i stranih kompozitora. Tako su, kolokvijalno zvani, *Simfoničari* od otvorenja *Lisinskog* do 2010. godine u *Lisinskom* imali 89 praizvedbi djela domaćih autora (Krpan, 2010: 324-346), dok je Zagrebačka filharmonija u *Lisinskom* do 1996. godine praizvela 18 djela hrvatskih autora ⁴⁷³ (Miklaušić-Ćeran i Zubović, 1996: 455-463). Dio

⁴⁷² „Tim je riječima Boris Papandopulo u pismu svojoj supruzi Zdenki od 31. prosinca 1973. komentirao praizvedbu svojih Istarskih freski iz Berma“ (Merkaš, 2019: VII).

⁴⁷³ Riječ je o sljedećim skladbama: Gotovac, Jakov: *Petar Svačić*, opera-oratorij u jednom činu, op. 35 (30. 5. 1990.); Bjelinski, Bruno: *Osma* (17. 2. 1984.), *Deseta* (13. 6. 1986.) i *Dvanaesta* simfonija (17. 6. 1988.); Bombardelli, Silvije: *Carillon*, sinfonietta za gudače i klavir iz baleta *Poklade* (13. 5. 1983.); Cossetto, Emil: *Simfonijske varijacije* (9. 5. 1986.); Horvat, Stanko: *Memorijal* za klavir i orkestar (13. 2. 1987.); Kelemen, Milko: *Mirabilia* za klavir s ring-modulatorom i dvije orkestralne grupe (17. 5. 1975.), *Fanfare* za deset limenih instrumenata (9. 2. 1984.) i *Antiphonia* za orgulje i orkestar (17. 4. 1987.); Kuljerić, Igor: *Koralna predigra* (8. 2.

skladbi hrvatskih i inozemnih autora praizveden je u sklopu Muzičkog biennala Zagreb, manji dio u sklopu Dana hrvatske glazbe, a neka su nastala i na narudžbu jednog od spomenuta dva ansambla. No, u sva tri slučaja izvedba je najčešće bila dijelom postojećeg koncertnog ciklusa. Naime, vodstvo najpoznatijeg domaćeg festivala suvremene glazbe u dogovoru sa spomenutim ansamblima (Zagrebačkom filharmonijom i Simfonijskim orkestrom Hrvatske radiotelevizije) i organizatorima (Koncertnom direkcijom Zagreb i Koncertnom dvoranom Vatroslava Lisinskog) uvijek je izvedbe novih kompozicija u Velikoj dvorani nastojalo uklopiti u neki od postojećih koncertnih ciklusa. Muzički biennale Zagreb najčešće traje od sedam do jedanaest⁴⁷⁴ dana, pa se koncert utorkom nastojao „uklopiti“ u ciklus *Svijet glazbe* Koncertne direkcije Zagreb, koncert u četvrtak postao bi dio *Majstorskog ciklusa* Simfonijskog orkestra Radio televizije Zagreb, petak se mogao uklopiti u neki od ciklusa Zagrebačke filharmonije (npr. *Crvenu* ili *Plavu oktavu*), dok se subotnji nastup povezao uz ciklus *Lisinski subotom*⁴⁷⁵ Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. Takva suradnja Muzičkog biennalea Zagreb s pojedinim organizatorima traje dugi niz godina na obostranu koristi partnera: financijski troškovi koncerta najčešće se podijele u dogovorenom omjeru, Biennale ulaskom u postojeći ciklus ne mora unajmljivati prostor Dvorane, a osiguran je i dio publike s pretplatničkim iskaznicama za pojedini ciklus jer koncerti suvremene glazbe rijetko mogu privući gotovo dvije tisuće posjetitelja, koliko ih s podijem za publiku može stati u Veliku dvoranu.

Umjetničko stvaralaštvo dodatno je poticala i uprava Dvorane koja je tri godine (2006., 2007. i 2008.) dodjeljivala Nagradu za najbolju umjetničku skladbu hrvatskog autora. Rezultat su tri skladbe domaćih autora koje su praizveli inozemni orkestri u sklopu ciklusa *Lisinski subotom*. Bečko koncertno društvo (*Wiener Concert Verein*) pod dirigentskim vodstvom Ulfa Schirmera

1980.); Miletić, Miroslav: Koncert za gitaru i orkestar (5. 12. 1980.); Papandopulo; Boris: *Per aspera ad astra* za orgulje i orkestar (8. 4. 1977.); Parać, Frano: Simfonija (19. 2. 1993.); Pibernik, Zlatko: Simfonija (11. 12. 1977.); Šulek, Stjepan: Koncert za orgulje i orkestar *Memento* (24. 6. 1974.) i *Četvrti klasični koncert* (21. 9. 1984.); Tarbuk, Mladen: *Stara hrvatska glazba* (14. 6. 1991.). Praizvedbe su popisane po prezimenu i imenu skladatelja, nazivu djela i datumu praizvedbe, dok je za utvrđivanje mjesta izvedbe bilo potrebno pretražiti popis svih koncerata Zagrebačke filharmonije (Detoni, 1996), ali i konzultirati primarnu internu građu Dvorane, tj. dnevnike rada inspicijenata i tzv. inspicijentske crtice.

⁴⁷⁴ Jedino je festivalsko izdanje Muzičkog biennala Zagreb 1969. godine trajalo dvanaest dana.

⁴⁷⁵ Primjerice, *Volga Sinfonietta* pod vodstvom Nikolaja Aleksejeva praizvela je skladbu *Aquarius* Adalberta Markovića koju je skladatelj posvetio spomenutom ansamblu, koncert je održan u ciklusa *Lisinski subotom*, ali i u okviru 18. Muzičkog biennala Zagreb (1. 4. 1995.).

praizvelo je *Preludij, ariju i fugu* za gudače Mladena Tarbuka (6. 5. 2006.), Salzburški komorni orkestar kojim je ravnao maestro Yoon Kuk Lee praizveo je *Koncertnu uvertiru* Dubravka Palanovića (17. 5. 2008.), dok je Islandski simfonijski orkestar pod vodstvom Rumona Gambe zaslužan za hrvatsku praizvedbu kompozicije *Inventio* Branka Okmace (17. 2. 2007.). Cilj izvođenja hrvatskih djela od strane inozemnih umjetnika bilo je promoviranje i poticanje interesa za hrvatske skladatelje, pa ne čudi da je jedno od nagrađenih djela izvedeno i izvan Hrvatske.⁴⁷⁶

Izuzev praizvedbi glazbenih djela, na pozornici Male dvorane *Lisinski* premijerno su izvedene i mnogobrojne kazališne predstave u produkciji *Teatra u gostima*,⁴⁷⁷ *Epilog teatra*,⁴⁷⁸ *Teatra Rugantino*,⁴⁷⁹ *Planet Art-a*⁴⁸⁰ i *Teatra Gavran*,⁴⁸¹ a premijerni naslovi povremeno su bili rezultat koprodukcija dvaju ili više kazališta.⁴⁸²

⁴⁷⁶ Naime, Islandski simfonijski orkestar pod vodstvom Rumona Gambe praizveo je skladbu *Inventio* Branka Okmace na Islandu (8. 2. 2007.), premda su se obvezali izvesti je samo na koncertu u Zagrebu (Sen, 2007).

⁴⁷⁷ *Opasna stvar* Alexandra Rivemalea u *Lisinskom* je imala jugoslavensku premijeru (MD, 30. 1. 1981.), dok su hrvatsku premijeru imale predstave *Smrtonosna klopka* Ire Levina (MD, 22. 1. 1982.), *U isto vrijeme, na starom mjestu* Bernarda Sladea (12. 1. 1996.), *Umjetnost* Yasmine Reze (MD, 11. 9. 1998.), *Whiskey za troje* Donalda Churchilla (MD, 29. 9. 2000.) i druge.

⁴⁷⁸ Predstave *Epilog teatra* koje su imale premijeru u *Lisinskom* su: *Mali raj* (Milana Grgića (MD, 14. 4. 2007.), *Zlatna punica* Zlatka Krilića (MD, 3. 10. 2003.), *Nada iz ormara* Darka Lukića (MD, 18. 9. 2004.), *Pravilo prvo* Darka Bakliže (MD, 24. 3. 2003.), *P(l)utajuće* glumište majstora Krona Borisa Senkera (MD, 4. 6. 2006.), *Zbrka* Erica Chappella (MD, 6. 4. 2008.), *Klopka* Roberta Tomasa (MD, 31. 10. 2008.) i druge.

⁴⁷⁹ Primjerice, predstava *This Casting* Lutza Hubnera (MD, 1. 2. 2014.).

⁴⁸⁰ *Planet Art* u *Lisinskom* je premijerno izveo *Posljednju Freudovu seansu* Marka St. Germaina (MD, 12. 12. 2015.) i *Boksačko srce* Lutza Hübnera (MD, 17. 1. 2020.).

⁴⁸¹ Na pozornici Male dvorane premijerno je izvedeno niz predstava Mire Gavrana: *Papučari* (MD, 11. 11. 2007.), *Najluđa predstava na svijetu* (MD, 6. 11. 2009.), *Pandorina kutijica* (MD, 4. 11. 2010.), *Pacijent doktora Freuda* (MD, 21. 10. 2011.), *Lutka* (MD, 12. 10. 2012.), *Noć bogova* (MD, 15. 3. 2013.), *Pivo* (MD, 5. 3. 2015.), *Parovi* (MD, 27. 11. 2016.), *Zaboravi Hollywood* (MD, 27. 1. 2017.) i *Sve o muškarcima* (MD, 26. 9. 2019.).

⁴⁸² Primjerice, *Teatar Rugantino* i *Planet Art* premijerno su u koprodukciji izveli predstavu *Za umrijet od smijeha* Christophera Duranga (MD, 16. 11. 2017.).

8. 2. Ekskluzivnost i/ili suživot različitosti

Dvoranu su od otvorenja mediji poimali elitistički, zasigurno potaknuti reprezentativnošću novosagrađenog prostora i raskoši njegova interijera, što je u jednoj od svojih kolumni upućenoj Ivi Vuljeviću zabilježio i komediograf Fadil Hadžić zapisavši da

u [...] dvoranu dolaze čak i oni bez sluha jer im se sviđaju veliki lusteri i široki hodnici s mekim udobnim sagovima, pa samo manjka „janje na ražnju“ da vikend bude potpun i da svatko dođe na svoje (Zec / Hadžić, 1976: 13).

Isti je autor popratio i svečanost otvorenja Dvorane:

Kako vidim, svečano otvaranje je prošlo vrlo dobro. Ogroman posjet (skoro ravan polovici publike s jedne derbi utakmice Dinamo – Hajduk) govori nam da Zagreb ima tradicionalnog sluha za muziku, a još više za svečana otvaranja, gdje se mogu pokazati novi „nercevi“ i „perzijaneri“. Kad smo već kod krznjenih kaputa, – mogu Vam reći da je vaša dvorana izvanredno položila ispit. Na svečanom koncertu, gdje je suvereno dirigirao samoupravni dirigent Milček Horvat, nabrojao sam pedeset perzijanera, čija je prosječna cijena viša od jedne godišnje plaće vkv radnika, a bilo je i desetak krznjenih „egzemplara“ koji se uopće ne mogu kupiti od plaće, nego treba biti poslovno još muzikalniji. Također moram pohvaliti i vašeg arhitekta koji je akustične zidove velike dvorane obojio nježnim čokoladnim tonovima, što će pozdraviti sve posjetiteljice, jer dotična boja odlično odgovara tamnim večernjim haljinama. [...] Naime, ne mogu se oteti dojmu – da je to jedina sjajna katedrala (koja čak ima i velike, vrlo vidljive orgulje), a poznato je da su vjernici u svim stoljećima jurili u katedrale, više zbog spektakularnog arhitektonskog sjaja nego zbog molitve. Tako se može desiti da i vaša blistava muzička katedrala privuče čak i one koji su potpuno ravnodušni prema muzici, ali vole prošetati po mekanom, širokom stepeništu i kroz udobne holove s kristalnim lusterima težim od jedne prosječne peteročlane porodice. Možda bi bilo najbolje rješenje da odmah uvedete poseban porez na luksuz, tako da bi vlasnici „nercova“ i „perzijanera“ plaćali posebnu pristojbu, što bi isti vrlo rado pristali, jer osim HNK i vaše dvorane – nemaju adekvatnih ambijenata da pokažu svoje krznene trofeje. Time bi se donekle smanjile i socijalne razlike u vašoj dvorani na Ulici proletherskih brigada, koja bi trebala odigrati revolucionarnu muzičku ulogu, kako bi rekao Igor Mandić, dok je još pisao o muzici [...] Dragi Vuljeviću, predajem ovu muzičku dvoranu u vaše radne ruke (kako je

to rekao Ivo Vrhovec na otvaranju), pa neka vam dragi bog i svi socijalistički sveci pomognu u njenom financijskom održavanju. Amen (Zec, 1974: 12).

Takvo raskošno uređenje očito je od početka nametnulo i nepisana pravila odijevanja svojih posjetitelja:

Mladić i djevojka došli su na svečani koncert u „dolčevtkama“. Međutim kada su vidjeli fantastično zdanje i tisuće posjetilaca u večernjim haljinama, s crnim odijelima i smokinzima, brzo su sjeli u taksu, odvezli se kući, preobukli u večernju toaletu i vratili na drugu točku programa (Kritovac, 1973: 6).

No, negiranje ekskluzivnosti odvija se već u doba otvorenja, kada se Dvorana simbolički „predaje“ građanima podjelom besplatnih ulaznica koje su postojale i za nekoliko sljedećih proslava Dana Dvorane,⁴⁸³ no i tada je bilo negativnih konotacija:

Zadnje pak tri godine 90 posto ulaznica šalju se u radne organizacije. Zamisao je vrlo dobra i ispravna, a prva svrha nije ispunjena. Jer oni, koji su preuzeli ulaznice, umjesto da učine neku propagandu za koncert riješe se tih karata tako da ih podijele bilo kome. Kako su ulaznice besplatne uzmu ih i oni koji uopće ne namjeravaju doći na koncert. Tako se dolazi do toga da blagajnice govore da su sve karte razdijeljene, a dvorana je ipak poluprazna (Regović, 1979: 11).

Poklanjanjem ulaznica *Lisinski* i drugi organizatori⁴⁸⁴ promicali su i načelo društvene jednakosti kao jedne od središnjih vrijednosti socijalizma. S druge strane, nezainteresiranost publike za određene priredbe mogla je biti posljedica nedovoljne informiranosti posjetitelja, nedostatnog marketinga, ali i nesrazmjera između glazbene ponude i potražnje. Dio ulaznica unaprijed se odvajao za pojedine društvene skupine (vojnike, dobrovoljce radničkih akcija, omladince), dio se prodavao preko kulturnih animatora u većim poduzećima, a ostatak je išao u slobodnu prodaju:

⁴⁸³ Budući da je program Dana Dvorane za 1983. godine „bio raznolik, za svačiji ukus, ne predugih cjelina i mudrovanja“ (Malčić, 1984: 5) Radio televizija Zagreb emitirala ga je na svom drugom programu na Silvestrovo.

⁴⁸⁴ Petar Mihanović, direktor tvrtke Arto koja je dugi niz godina organizirala Međunarodnu smotru folkloru, izjavio je da je za održavanje spomenute priredbe u prostoru Velike dvorane, kao svojevrsnog zaklona od kiše, polovicu postojećih ulaznica poklonila radnim organizacijama i onim radnicima koji su na bilo koji način sudjelovali u financiranju Smotre (Rajić, 1980: 23).

Novaca nemamo da kupimo što želimo, a sve institucije koje nam nude karte po kako-tako sniženim cijenama, to su obično karte predstava koje inače ne idu kod publike, pa se onda pojave predstavnici *Lisinskog*, *Gavelle* i ostalih kulturnih institucija da kod nas utope to što je inače neutopljivo (Palada, 1980: 20).

Bili su formirani i posebni ciklusi s tzv. kolektivnom pretplatom poput *Tjedna glazbe, kazališta i filma* namijenjenog tadašnjim organizacijama udruženog rada (OUR-ima) koji bi tako mogli osigurati ulaznice svojim djelatnicima. S ciljem promicanja kulture, programsko vijeće *Lisinskog* održalo je 8. lipnja 1977. i sastanak s predstavnicima samoupravnih tijela i komisija za kulturu dvadesetak radnih kolektiva u Zagrebu, a vezano uz ciklus priredbi *Ljeto u Koncertnoj dvorani 'Vatroslav Lisinski'*:

Zajednički je stav nakon tog skupa, uz jasno definirane nedostatke programskog profila (teškoće oko angažiranja kvalitetnih ansambala iz svijeta u ljetnim mjesecima, neplanirano odgađanje već zakazanih priredbi, neujednačeno odgojno-obrazovno djelovanje programa na radnike različite kvalifikacione strukture), da „zagrebačko kulturno ljeto“ pod pokroviteljstvom „Lisinskog“ i sada i ubuduće mora biti prožeto načelom: „Radnik – sastavljač programa“ (Anagnosti, 1977: 9).

Neprestano isticanje potrebe „demokratizacije kulture“⁴⁸⁵ (Indik, 1973: 6) i podsjećanje na otvaranje „hrama umjetnosti“ najširem krugu posjetitelja (jer su upravo oni izdvajanjem iz svojih prihoda omogućili njegovu izgradnju) potaknulo je i Zagrebačku filharmoniju na održavanje triju ciklusa koncerata kao matineje za radne kolektive, a u organizaciju koncerata uključio se Klub animatora Radničkog Sveučilišta u Zagrebu i mnoštvo radnih organizacija i ustanova, a sve u nastojanju da dobra glazba i vrhunske izvedbe budu dostupne svim zainteresiranim radnim ljudima (Pavić, 1974: 6).

Velika briga oko programa, a osobito kada se radilo o koncertima namijenjenim radnim organizacijama najbolje potvrđuje duhovita primjedba ironičnog Fadila Hadžića:

⁴⁸⁵ Istovremeno, „demokratizacija kulture“ nije se provodila prilikom osmišljavanja unutrašnjeg uređenja Dvorane *Lisinski* za koje, usprkos protivljenju predstavnika Hrvatskog društva likovnih umjetnika (HDLU) i Udruge likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske (ULUPUH), nije raspisan javni natječaj (Cvetkova, 1973: 8).

Kažu da kod vas ljudi ne zijevaraju čak ni na dosadnim koncertima, jer Ivo Vuljević tako prosijava publiku da svatko sluša samo ono što je za njegovo uho, pa nekome dopadne Juliette Greco, a nekome Lovro Matačić (Zec / Hadžić, 1976: 13).

Lisinski je omogućio prijenos društvenih vrijednosti, odnosno nastojao je posjet Dvorani etablirati kao kulturni kapital te ga učiniti dostupnim svim društvenim slojevima. Osim raspodjelom ulaznica zainteresiranim posjetiteljima ili posebno povoljnom ponudom za radne organizacije, dostupnost „kulturnog kapitala“ omogućili su i ciklusi edukativnog karaktera koje je organizirala Dvorana, ali i Radio televizija Zagreb i Zagrebačka filharmonija. Dovoljno je prisjetiti se ciklusa *Epohe glazbe*:

Mi smo razvili vrlo široku animaciju u mnogim organizacijama udruženog rada, održavamo s njima intenzivne kontakte, informiramo ih o našoj djelatnosti putem biltena, letaka, usmenih podataka i sve to urodilo je većim zanimanjem publike za sve sadržaje koji se odvijaju u našim prostorima. Istakao bih da veliki dio te publike čine mladi ljudi. Osmišljenim i kvalitetnim programima u kojima moraju biti zastupljeni i klasika i avangarda, osobito domaće stvaralaštvo i vlastita baština, publika se zadržava ali se automatski dobiva i nova, rekao je na kraju Ivo Vuljević (Martinčević-Lipovčan, 1980a: 6).

Budući da se u izgradnju *Lisinskog* krenulo s idejom Dvorane kao budućeg doma Zagrebačke filharmonije kojom će odzvanjati ozbiljna glazba, nije neobično kategoriziranje *Lisinskog* kao sjecišta „malobrojne ekskluzivne uvijek iste publike koje ima tri, četiri tisuće“ (Cvetkova, 1973: 8) i koja privlači najimućnije građane, neke radi kvalitete programa, a druge radi samopromocije i društvenog prestiža.

Ozbiljna muzika nije bila alternativa: uživanje u ozbiljnoj muzici zahtijevalo je veliko muzičko obrazovanje, intelekt i temperament koji je malo ko imao, tako da je, usprkos povremenim pokušajima da se ona približi masama, tokom celog socijalističkog razdoblja ostala u najvećoj meri elitistički fenomen, vezan za uzak krug muzički visokoobrazovanih i tek nešto širi krug snobova koji su koncertne dvorane punili uglavnom povodom pojedinih svečanosti ili prilikom gostovanja velikih svetskih imena (Janjetović, 2011: 97).

Percepcija Dvorane kao prostora „visoke kulture“ koji privlači najviši društveni sloj građana, tj. elitu na tragu je Bourdieuove teoretizacije kulturnog i društvenog kapitala (2011) te daljnjih istraživanja srodne teorijske matrice, npr. istraživanja američkih sociologa o kulturnoj potrošnji

(Peterson i Kern, 1996.; Peterson i Simkus, 1992). Tome u prilog idu i rezultati istraživanja Silve Mežnarić (1985) o publici *Lisinskog*, odnosno o pretplatnicima ciklusa koji se ondje održavaju. Istraživanje je pokazalo da su 65% pretplatnika činile žene, 80% ljudi srednjih godina (do 50 godina starosti), da je bilo 65% zaposlenih,⁴⁸⁶ da su imali većinom visoko obrazovanje (73%) i obavljali stručne i voditeljske poslove (69%). Gotovo polovica pretplatnika (njih 45%) bila je rođena u Zagrebu, od čega su 23% bili pretplatnici nekog ciklusa i prije otvorenja *Lisinskog*.

Naposljetku, „suživotom“ različitih glazbenih žanrova, ali i neglazbenih priredbi pod istom kupolom, uprava Dvorane nastojala je ostvariti barem prividno prisustvo različitih društvenih skupina u istom prostoru. Iako francuski antropolog i sociolog Pierre Bourdieu (1997./1986) smatra da je društveni život u potpunosti određen kapitalom čije povećavanje i osnaživanje omogućuje pojedincu i bolji položaj u društvu, u socijalističkoj Jugoslaviji nesrazmjer između Bourdieuovskog kulturnog i ekonomskog kapitala mnogo je manji nego u kapitalističkom društvu zahvaljujući, među ostalim, i svima dostupnom (besplatnom) visokoškolskom obrazovanju, zdravstvenom sustavu te društvenoj stanogradnji. Njima se smanjuju razlike između osoba s različitim naslijeđenim ekonomskim, socijalnim i kulturnim kapitalom, odnosno onima koji uz pozamašnija financijska sredstva imaju i razgranatiju mrežu poznanstva u društveno utjecajnim krugovima na višem društvenom položaju te kulturni kapital u utjelovljenom (svjesno ili nesvjesno stečena znanja u procesu socijalizacije), objektiviranom (u obliku posjedovanja kulturnih dobra) i institucionaliziranom obliku (npr. završen studij i radno mjesto pri vrhu organizacijske hijerarhije). Društveno-ekonomsko uređenje socijalizma kao egalitarnog društva koje teži ukidanju klasne razlike poticala je i uprava *Lisinskog* brojnim marketinškim strategijama poput podjele „besplatnih“ ulaznica,⁴⁸⁷ ponudom kolektivne pretplate tvrtkama za njihove radnike, a nerijetko se određeni broj ulaznica osiguravao za posebno osjetljive (marginalizirane) društvene skupine poput umirovljenika, vojnika i mladih osoba (omladine). No u socijalizmu, ali i u postsocijalizmu, veliku većinu činili su posjetitelji izrazito razvijenog društvenog i simboličkog kapitala prema Bourdieu. Posjedovanje društvenog kapitala u smislu dobre umreženosti unutar postojeće hijerarhije ponajviše je dolazilo do izražaja u prilikama nabavljanja ulaznica za osobito atraktivne koncerte od kojih su

⁴⁸⁶ Autorica ističe i relativno visok postotak udjela umirovljenika od 22% (Mežnarić, 1985: nepag.).

⁴⁸⁷ Besplatne ulaznice nisu uvijek bile namijenjene nasumičnim potencijalnim posjetiteljima, nego nerijetko pojedinim tvrtkama koje su ujedno bile i sponzori Dvorane.

mnogi u medijima oglašeni kao rasprodani. Dvorana je i mjesto dokazivanja simboličkog kapitala pojedinca, osobito u slučaju priredbi koje organiziraju udruge građana visokog društvenog kapitala koje takav „status“ osiguravaju visokom godišnjom članarinom. Čini se da je *Lisinski* doista povremeno omogućavao paralelne svjetove udomljujući nositelje visokog kulturnog (i intelektualnog) kapitala, ali i marginalizirane društvene skupine. Uspjeh *Lisinskog* je u programu namijenjenom velikom broju posjetitelja različitog obrazovanja, interesa i godina:

Tu publiku čine krzna, pamuk i vila, rokeri, folkovci, ljubitelji klasike i narodnjaka, vojnici iz kasarne „Maršal Tito“, ljudi iz INE, „Končara“, „Tempa“, „Plive“, iz dalekih autobusa, s fakulteta i gradilišta (Braut, 1983: 3).

Promišljenim oblikovanjem repertoara upravi *Lisinskog* uspjelo je privući različite publike ponudivši im na jednom mjestu koncerte ozbiljne i popularne glazbe, kazališne predstave, a povremeno i poluscenska uprizorenja opernih djela, odnosno provesti u djelo svoju demokratsku nakanu glazbe za svakoga (Martinčević-Lipovčan, 1984: 9). Odlaskom u „glazbeni hram“ i radnik i omladinac zasigurno su pribavljali poštovanje u očima svoje društvene skupine, neovisno o vrsti priredbe. Tako je od prvog dana stvorena „demokratska atmosfera u kojoj nesmetano koegzistiraju krznjeni kaputi i traperice“ (Martinčević-Lipovčan, 1986: 9). Kosta Spajić Dvoranu naziva „tvornicom kulture“ (Spajić i Magdalenić, 1979: 5) što bi se moglo primijeniti i na ciklus *Lisinski subotom*. Zamišljen je kao ciklus zabavnijeg, opuštenijeg karaktera u odnosu na ciklus *Svijet glazbe* Koncertne direkcije Zagreb, osobito tijekom 1980-ih kada je druženje u predvorju Velike dvorane nakon koncerta mnogim posjetiteljima srednje i starije generacije bilo omiljenim mjestom društvene zabave:

predvorje „Lisinskog“ bilo je premaleno da primi sve one koji su željeli čuti kako voditelj programa Vlado Štefančić intervjuira dirigenta Pavla Dešpalja i pijanista Vladimira Krpana, kako dvojica istaknutih umjetnika muziciraju četveroručno na pijaninu, kako Štefančić govori Tita Brezovačkog i napokon, kako Džimi Stanić pjeva svoj najpoznatiji repertoar uz pratnju malog muzičkog sastava. Bilo je i pitanja iz publike, mnogo smijeha, zabave uz skečeve, i nadasve mnogo plesa u ugodnom ambijentu dvorane „Lisinski“, koju su Zagrepčani već odavno prihvatili i u koju odlaze radije no u bilo koji umjetnički prostor u svom gradu (Martinčević-Lipovčan, 1981a: 9).

Zadaća ciklusa ponajbolje oslikava programsku orijentaciju *Lisinskog* kao mjesta u kojem posjetitelji mogu zadovoljiti brojne interese, u kojemu se odvijaju najrazličitije popratne aktivnosti i u kojem se pokušava ostvariti „dobra ravnotežu između programa koji se odigravao na pozornici i zabave u foajeima“ (Torbarina, 1976: 11). Zahvaljujući trolistu koji je obuhvaćao „klasični koncert / razgovor umjetnika s publikom / glazba za ples, zabavni program, nagradne igre“ (Lisičić, 1993: nepag), „Dvorana 'Lisinski' preuzela je onaj dio društvenog događaja 'oko koncerta' što je vidljivo čini primamljivim mjestom okupljanja“ (Stanetti, 1985: 20).

Pitanje je zato kako se zabavlja onaj dio građanstva koji se neće otputiti, pa makar i jednom u nekoliko mjeseci, u noćni lokal, još manje disko, što ne priliči ni godinama, a ni ušima srednje generacije. Odgovor na to daje već nekoliko dana zaredom dvorana „Lisinski“, pokazujući se boljim poznavaoцем ukusa i potreba prosječnog građanina od onih kojima to spada u redovnu djelatnost. Subote u Lisinskom postale su već zagrebačkom tradicijom i negdje u dalekim asocijacijama podsjećaju na dobra stara vremena plesnih vjenčica i čajanki u legendarnom Glazbenom zavodu! [...] građani Zagreba ne pamte mjesto gdje su se tako ležerno osjećali. Već i svojim ukusnim a nenametljivim izgledom, a osobito nadasve funkcionalnim prostorima. I ljudi su doista željni takvih domjenaka, bez osobitih toaleta, a pogotovu bez većih izdataka gdje će se osjećati ugodno, bez bojazni da će ih netko lupiti po novčaniku, ili po – ušima! (Martinčević-Lipovčan, 1983: 4).

Naposljetku, *Lisinski* je mjesto suživota ozbiljne, popularne i tradicijske glazbe ili, s obzirom na primarnu namjenu *Lisinskog*, suživota ozbiljne glazbe s drugim glazbenim žanrovima. No pozornica Velike dvorane *Lisinski* pripada samo najboljima, neovisno o žanru.⁴⁸⁸ Stoga ansambl Lado najmanje jednom godišnje održava koncerte u Velikoj dvorani, baš kao što je tvrtka Arto ondje godinama organizirala Međunarodnu smotru folkloru,⁴⁸⁹ a domaća publika slušala niz nacionalnih folklornih ansambala iz cijeloga svijeta⁴⁹⁰ te predstavnika tzv. *world*

⁴⁸⁸ Zanimljivo je i da je dio jugoslavenskih predstavnika na Euroviziji nastupao u *Lisinskom* iste godine kada su predstavljali Jugoslaviju na tom natjecanju – 1974. Korni grupa (18. 5. 1974. u 19 i 21 sat), 1975. Pepel in kri (12. 9. 1975.), a 1987. Novi Fosili (26. 10. 1987.; 6. 7. i 8. 12. 1987.).

⁴⁸⁹ Organizaciju Međunarodne smotre folkloru početkom 1990-ih preuzima Koncertna direkcija Zagreb, odnosno od 2017. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog i naposljetku 2019. godine Centar za kulturu Travno.

⁴⁹⁰ Spomenimo priredbu *Legenda crnog kontinenta* nacionalnog folklornog ansambla Obale Slonovače (25. 12. 1976.), Folklorni ansambl iz Gvineje (20. 2. 1979.), Folklorni ansambl plesova SSR Ukrajine *Virski* (20. 3. 1979.), koncert klasične glazbe sjeverne Indije (18. 5. 1979.), nastup peruanskog flamenco gitarista Pepea Torresa (8. 2. 1979.) te niz ansambala s Dalekog Istoka, Južne i Sjeverne Amerike, Azije i Afrike koje spominje potpoglavlje o

musica.⁴⁹¹ Istovremeno Zajednica folklornog amaterizma grada Zagreba, Hrvatski sabor kulture i brojna kulturno-umjetnička društva organiziraju koncerte i smotre folklornih amatera grada Zagreba u manje vidljivom prostoru, na pozornici Male dvorane. Organizatori koncerata popularne glazbe na pozornicu Velike dvorane dovode najznačajnije umjetnike brojnih podžanrova, od romske glazbe, ruskih romansi, *rock' n' roll* i *pop* glazbe, preko novokomponirane narodne glazbe i američke duhovne glazbe, do šansone i *jazza*. I dok su najpoznatiji predstavnici romske glazbe, ruskih romansi i francuske šansone najčešće nastupali u drugoj polovici 1970-ih i prvoj polovici 1980-ih godina, a američka duhovna glazba čula se tek sporadično, najučestaliji su bili koncerti *rock' n' roll* i *pop* glazbe, *jazza*,⁴⁹² ali i novokomponirane narodne glazbe. Ipak, najpoznatija predstavnica potonjeg žanra, Lepa Brena, nikada nije nastupila u *Lisinskom*, premda je to, navodno, željela.⁴⁹³ Razlog je vjerojatno bila medijska popularnost koju je imala kao „najveća estradna zvijezda u povijesti SFRJ“ (Matić, 2004a: 226), a koja bi Dvorani donijela neželjene negativne konotacije. Stoga nije ni čudo da se na Savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva uzgred ustvrdilo da je

„Lepa Brena [...] moćnija u ovome času u [...] kulturnoj i supkulturnoj animaciji radničke klase, odnosno naroda, od bilo kojeg tijela ili ustanove koja se bavi kulturom (Bulajić, 1984: 1112 prema Senjković, 2008: 89).

Ugovaranju priredbi. Većina ih je Jugoslaviju posjetila tijekom svog gostovanja u ovom dijelu svijeta, a osim u Zagrebu nastupili su i u drugim gradovima bivše Jugoslavije.

⁴⁹¹ Među njima je, primjerice, kubanska pjevačica Omara Portuondo (28. 10. 2001., 13. 3. 2005.), ansambl *The Mystery of the Bulgarian Voices* (23. 9. 2003., 16. 3. 2008.), rumunjski romski sastav *Taraf de Haïdouks* (6. 11. 2006. u 19.30 i 22 sata; 20. 1. 2008.), bosonoga kraljica morne Cesária Évora (8. i 9. 4. 2002.; 9., 10. i 11. 4. 2005., 2. i 3. 11. 2007.), pakistanski sastavi *Rizwan-Muazzam Qawwalli* (12. 5. 2003.) i *Faared Avaz Quawwal* (15. 5. 2005.), pjevač Mory Kante iz Gvineje (5. 6. 2005.), vrteći derviši iz Turske (16. 1. 2005.), tradicionalna glazba Marie Tanase uz Kvartet *Balanescu* (1. 3. 2005.), malijska pjevačica Oumou Sangare (2. 11. 2009.) te portugalske zvijezde – sastav *Madredus* (7. 2. 2005.) i pjevačice fada – Mísia (8. 2. 2004.) i Mariza (1. 10. 2006.).

⁴⁹² Pozornicu Velike dvorane zaslužili su samo najveća imena *jazza* poput Elle Fitzgerald, dok su brojni ciklusi *jazz* glazbe redovito organizirani u prostoru Male dvorane.

⁴⁹³ Krunoslav Došen koji je radio kao inspicijent u *Lisinskom* od 1. veljače 1978. sjeća se da je Uprava Dvorane navedeni zahtjev menadžera Lepe Brene otklonila.

8. 3. Dobrotvorni koncerti

Do početka 1990-ih u *Lisinskom* je održano tek desetak dobrotvornih, odnosno humanitarnih koncerata. Dvorana je u nekoliko navrata reagirala na prirodne katastrofe poput poplava ili suša u Africi. Na dobrotvornoj priredbi za poplavljene stanovnike Posavine (15. 3. 1975.) nastupili su Krunoslav Cigoj i gosti, dok je suša u Etiopiji uzrokovala glad u toj zemlji 1983. pa je prihod od ulaznica svečanog koncerta proslave 40. godišnjice Crvenog križa Hrvatske (15. 5. 1984.) bio namijenjen Fondu pomoći djeci svijeta. *Lisinski* je u nekoliko navrata organizirao humanitarne koncerte za Japan. Na posljednjem, *Lisinski za Japan* (28. 4. 2011.), nastupili su Maksim Mrvica i duo 2cellos, odnosno violončelisti Stjepan Hauser i Luka Šulić.

Dobrotvornim koncertima željelo se financijski pridonijeti izgradnji društveno važnih institucija koje su trebale pridonijeti jačanju i napretku glavnog grada Republike, ali i jugoslavenskog društva općenito. Prihodima svojih koncerata umjetnici su pomagali izgraditi Muzej Mimaru (*Glasovi za Mimar*, 2. 11. 1986.), Autobusni kolodvor (*Đurđica i gosti svom Zagrebu za novi Autobusni kolodvor*, 7. 1. 1987.; *Zdenka i prijatelji Zagreba za Autobusni kolodvor*, 25. 2. 1987.), Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu (solistički koncert Tereze Kesovije, 7. 12. 1986.), Muzičku akademiju (*Ivo Pogorelić za Muzičku akademiju*, 10. 5. 2003.) i spomenik Augustu Šenoi (*Koncert za Šenou*, 6. 12. 1986.).⁴⁹⁴

Bilo je i slučajeva da su pojedine ustanove i udruge koncerte samostalno organizirale koncerte s ciljem unaprjeđenja svoje djelatnosti. Primjerice, Udruga distrofičara Hrvatske organizirala je zabavni koncert kojim bi prikupila sredstva za rad (16. 10. 1974.), Centar za obrazovanje djece i omladine Šibenik (danas Specijalni centar za odgoj i obrazovanje djece i omladine) za unaprjeđenje vlastitog rada organizirao je koncert *Šibenčani pjevaju* (19. 1. 1985.), Poliklinika za rehabilitaciju slušanja i govora (SUVAG) koncertom naslovljenim *Umjetnici Zagreba Centru SUVAG* (16. 11. 1986.) nastojala je sakupiti novac za proširenje radnog prostora, Liga protiv raka Zagreb organizirala je koncert popularne glazbe *Večer za ligu Zagreb* (22. 2. 1988.),

⁴⁹⁴ Koncert je održan pod pokroviteljstvom Društva književnika Hrvatske i Odbora za podizanje spomenika Augustu Šenoi te u organizaciji Koncertne direkcije Zagreb. Scenarij cijele priredbe napisao je Zvonimir Milčec, a nastupili su Gabi Novak, Arsen Dedić, Zvonko Špišić, Jadranko Črnko, Ivo Fabijan, Elvira Voća, Marijan Miše, Stjepan Jimmy Stanić, ansambl Zagrepčanke, Zlatko Vitez, Mira Furlan, Ansambl Stjepana Mihaljinca, a sve pod dirigentskim vodstvom Brune Pintara.

a *Humanitarni koncert Zagrebačkih umjetnika za dijalizu* (18. 10. 1989.) trebao je pomoći Društvu dijaliziranih Zagreb. Kazalište Komedija prihodom koncerta *Od operete do mjuzikla* željelo je obnoviti vlastitu zgradu (21. 11. 1986.) baš kao i Planinarski dom *Risnjak* koji je prihod koncerta *Hej, haj, planinari* (23. 3. 1987.) želio iskoristiti za obnovu i održavanje spomenutog doma na Medvednici. S druge strane, *Večernji list* i Dvorana *Lisinski* su organizirali su *Koncert za Klaićevu* (24. 10. 1989.). Početkom 1990-ih

široko se razmahala i jedna nova programska djelatnost: domoljubni i humanitarni koncerti u prilog obnove porušenih krajeva, u korist određenih zaklada ili projekata, odnosno u obilježavanju pojedinih jubileja. 'Lisinski je u takvim priredbama, a ima ih pedesetak godišnje, pomogao u organizaciji i naplaćivanjem samo efektivnih troškova (Lisičić, 1993: 25).

Prihodima tih koncerata obnavljala se kulturna baština nastradala tijekom Domovinskog rata; od zgrade šibenskog narodnog kazališta (28. 2. 1998.), hramova Mostara (1. 12. 1997.), popravka orgulja crkve u Dobrinju na otoku Krku (10. 2. 1998.) do podržavanja rada pojedinih kulturnih društava poput Napretka (14. 6. 2000.). Prihod mnogih koncerata nerijetko je išao posebno ranjivim skupinama društva poput Hrvatske udruge za školovanje pasa vodiča i mobilitet (*Oči koje vode*, 11. 10. 1999.), Saveza društva distrofičara Hrvatske (6. 2. 1998.), Društva oboljelih od mijastenije gravis (25. 10. 1998.), glazbeno talentiranoj djeci poginulih hrvatskih branitelja (*Znamo da nas volite*, 25. 10. 1999.), djeci Gunje (*Deloitte za djecu Gunje*, 9. 10. 2014.), zdravstvenim ustanovama poput Klinike za neurologiju KD Sestara milosrdnica (*Glazbom do zdravlja*, 11. 5. 1998.) i Bolnice Dubrava (6. 6. 1998.), ali i crkvenim zajednicama poput franjevac (*Koncert za franjevce*, 15. 9. 2000.) i Gospićko-senjske biskupije (*Ličani i prijatelji Like za Gospićko-senjsku biskupiju*, 1. 6. 2000.).

8. 4. Mladi i *Lisinski*

Lisinski nije samo mjesto glazbenog užitka, već i mjesto druženja svih generacija. Tako je povodom Dana Dvorane 1986.

„za mlade posjetioce [...] prostor Male dvorane bio pretvoren u disco klub iz kojega je išao izravan prijenos emisije na Prvom programu Radio Zagreba i na Omladinskom radiju 101, o izboru najpopularnijih domaćih i stranih melodija 1986. prema anketi slušalaca“ (Sošić, 1987: 29).

Od prve godine rada *Lisinski* je bio otvoren i mladim umjetnicima. Muzička omladina Zagreba i Hrvatske u Dvorani je (već 1965.) napokon dobila prikladan prostor za rad, ali i mjesto za realizaciju brojnih priredbi:

Za Muzičku omladinu Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“ ima poseban značaj. Mnogo se velikih akcija odigralo upravo u tom prostoru i gotovo da nema ni jednog većeg događaja u organizaciji Muzičke omladine koji nije vezan uz Koncertnu dvoranu „Vatroslav Lisinski“ od njezinog otvaranja u prosincu 1973. [...] O dobrosusjedskim odnosima Muzičke omladine s Koncertnom dvoranom „Vatroslav Lisinski“ svjedoče i brojne akcije „Vlakom u operu“, koje bi se već odavno morale zvati „Vlakom u operu i Koncertnu dvoranu“ jer se u Trnjanskoj bb zbiva jednako koliko u kazalištima za vrijeme svakog dolaska „Vlaka“ (Vuljević et al., 1984: 64-65).

Ni tri mjeseca nakon svečanog otvorenja *Lisinskog*, ondje se organizirao *Prvi susret muzičke omladine Jugoslavije* (25. – 30. 3. 1974.) kojeg je posjetilo oko dvanaest i pol tisuća mladih ljudi iz svih dijelova bivše države (*ibid.*, 64), a za organizaciju tog značajnog okupljanja Muzička omladina je dobila i Nagradu grada Zagreba (*ibid.*, 65):

novo koncertno izdanje [...] omogućilo je još jedan iznimni domet invencije u organizacionim oblicima rada Muzičke omladine u nas. Organizirani su kroz nekoliko dana cjelodnevni susreti omladine iz cijele Jugoslavije, koja je svakog dana dolazila različitim sredstvima iz udaljenijih krajeva naše zemlje. U Velikoj dvorani organizirano je ukupno tri reprezentativna programa dnevno: simfonijski koncert, folklorna i zabavna priredba. U Dvorani su mladi posjetioци dobili i dnevnu prehranu s lanč-paketima, a između priredaba mogli su prošetati gradom ili počivati na terasama dvorane i na travnjaku ispred zgrade,

gdje tada još nije bilo današnjeg popločenog trga s uređenim zelenim površinama i parkiralištima. Bila je to jedinstvena svečanost poput one odlaska „vlakom u operu“: mladi iz svih krajeva zemlje našli su se ponovno zajedno u krilu glazbe (*ibid.*, 1984: 34).

Samo tjedan nakon prve javne filmske projekcije u Velikoj dvorani (19. 5. 1974.), Muzička omladina je organizirala niz projekcija animiranih filmova za posjetitelje (26. 5. 1974.), što je nastavila i kasnije, a *Lisinski* je odmah postao dijelom njezinih već etabliranih ciklusa, *Nedjeljnog* i *Večernjeg ciklusa*, namijenjenih učenicima osnovnih i srednjih škola s ciljem da se mladima omogući posjet kazališnim predstavama i koncertima te stvori interes za kulturna zbivanja. Pretplata je previđala šest priredbi u jednoj školski godini: po jedna opera i balet u HNK Zagreb, predstave u Gavelli, Komediji ili Jazavcu, koncerti ozbiljne glazbe u *Lisinskom* te zabavne ili *rock* glazbe u Domu sportova. No, kazališne predstave za Muzičku omladinu povremeno su se održavale i u *Lisinskom*. Među njima su *Ferije u Moskvi* Zagrebačkog kazališta mladih, više puta izvedene tijekom 1974., baš kao i *Revija mjuzikla* Kazališta Komedijska. Za ozbiljnu glazbu bila je zadužena Zagrebačka filharmonija koja je najčešće za potrebe Muzičke omladine reprizirala već izvedene koncerte s popularnijim skladbama. Prostor *Lisinskog* bili su i mjesto održavanja tridesetog kongresa Svjetske federacije Muzičke omladine 1979. godine kojem su prisustvovali delegati, gosti i umjetnici iz cijeloga svijeta.

Redovito prisustvo mladih umjetnika u novoj Dvorani omogućio je i *Ciklus mladih* Koncertne direkcije Zagreb koji se održao pet sezona (1976./1976. – 1979./1980.), a zahvaljujući kome je koncert održao i Ivo Pogorelić (MD, 13. 12. 1976.). Na isti način kasnije će funkcionirati i ciklus *Mladi u Lisinskom* (MD, 1987./1988. – 2018./2019.) kojega su suorganizirali Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika i Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog iznjedrivši umjetnike poput Radovana Vlatkovića, Ane Vidović, Monike Lesković i drugih. Dvorana je organizirala i *Reviju mladih talenata Jugoslavije* (23. – 29. 2. 1980.) koja je predstavila iznimno talentirane mlade umjetnike omogućivši im nastup uz domaće ansamble – Zagrebačku filharmoniju i Simfonijski orkestar Radio televizije Zagreb. *Reviju* je pratila i odgovarajuća Tribina. Iste godine bio je najavljen projekt Omladinske filharmonije *Vatroslav Lisinski* (Martinčević-Lipovčan, 1980: 6) koji naposljetku nije realiziran. Od 2005. godine Hrvatska glazbena mladež organizira *Tjedan glazbe za djecu i mladež* u suradnji sa Zagrebačkom filharmonijom na koji dolaze učenici osnovnih i srednjih škola iz čitave Hrvatske. Osim toga, Filharmonija u siječnju svake godine održava koncert na kojemu kao solisti nastupaju najuspješniji studenti Muzičke akademije.

Lisinski je uspješno reagirao i na pojedine društvene anomalije, o čemu svjedoči *Nedjeljni vrtić* koji je tijekom dvanaest sezona bio namijenjen velikom broju predškolske djece koja nisu obuhvaćena „radom predškolskih ustanova, a stariji su od pet godina“ (Jelača, 1979: 11) i kojima je bila potrebna socijalizacija. Zahvaljujući zanimljivim (često glazbenim) predstavama i inovativnim grupnim aktivnostima nakon predstava poput crtanja, slikanja, modeliranja, izrade lutaka, itd., većina djece po prvi put je došla u doticaj ne samo s glazbenom umjetnošću, već i s likovnošću i plesnim pokretom. *Nedjeljni ciklus* se odvijao u dogovoru Dvorane s Udruženom samoupravnom interesnom zajednicom kulture grada Zagreba, Udruženom samoupravnom interesnom zajednicom društvene brige o djeci predškolskog uzrasta grada Zagreba te s društvom *Naša djeca* (Šigir, 1979: 5).

8. 5. Mjesto moći

Lisinski je reprezentativno mjesto povezano s najvišim državnim vrhom.⁴⁹⁵ Predsjednik Tito posjetio ga je sredinom 1974. (16. 7. 1974.), a godinu dana kasnije prisustvovao Svečanoj sjednici Skupštine grada Zagreba i predao Orden heroja Gradu Zagrebu (16. 9. 1975.). Poslije će se taj događaj Hrvatsko društvo likovnih umjetnosti smatrati dodatnim argumentom pri odluci da se spomenik Josipu Brozu Titu podigne na Trgu revolucionara, odnosno javnom prostoru između Gradskog poglavarstva i Dvorane (Zlatić, 1985: 9).⁴⁹⁶ Pripadnici političko-državnog vrha bili su česti posjetitelji Dvorane. Najčešće su dolazili na državna i stranačka okupljanja poput svečanih sjednica,⁴⁹⁷ akademija,⁴⁹⁸ kongresa i sabora,⁴⁹⁹ a protokolarno su prisustvovali nizu priredbi – od obilježavanja državnih i republičkih praznika, značajnih datuma ustoličenih nakon 1945. godine⁵⁰⁰ do koncerata sjećanja i priredbi komemorativnog

⁴⁹⁵ Uz predsjednika Sabora SR Hrvatske, Jakova Blaževića, „svečanosti otvorenja prisustvovala su mnoge ugledne ličnosti, među kojima Milka Planinc, Josip Vrhovec, dr. Ivo Prišlin, dr. Grga Novak, Mika Špiljak, Karlo Mrazović, dr. Ivo Margan, general-pukovnik Đoko Jovanić, Ivan Krajačić, Dragutin Plašić, Slavko Šajber, Marinko Gruić“ (Ostojić, 1981: 344).

⁴⁹⁶ Spomenik naposljetku nije realiziran.

⁴⁹⁷ Npr., svečana sjednica Skupštine grada Zagreba povodom proslave 31. godišnjice oslobođenja grada (7. 5. 1976.).

⁴⁹⁸ Primjerice, akademija *Radost u slobodi* bila je posvećena 35. godišnjici ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije i 100. godišnjici rođenja Vladimira Nazora (1. 6. 1976.), a svečana akademija održana je i povodom 35. godišnjice osnivanja Desetog zagrebačkog korpusa (18. 1. 1979.).

⁴⁹⁹ Kongrese i sabore u *Lisinskom* su održale Komunistička partija Hrvatske i Hrvatska demokratska zajednica. Izdjavaju se kongresi Saveza komunista Hrvatske (24. – 26. 4. 1978.) i Saveza socijalističke omladine Hrvatske (22. – 24. 11. 1978.) te Prvi opći sabor Hrvatske demokratske zajednice (24. i 25. 2. 1990.) koji je baš kao i svi sljedeći sabori HDZ-a održani u Velikoj dvorani. Ograničavajući se na razdoblje od posljednjih pet godina, u prostorima *Lisinskog* predstavljeni su, primjerice, i predizborni programi brojnih političkih stranaka i koalicija kao što su Domovinski pokret (8. 12. 2019.), Hrvatska narodna stranka (MD, 4. 5. 2019.), koalicija *Uspješna Hrvatska* koja okuplja stranke Naprijed Hrvatska! – Progresivni savez, Narodnu stranku – reformiste, Stranku hrvatskih umirovljenika i Zeleni forum (MD, 25. 10. 2015.), itd. S druge strane, iako su dobili termin u Velikoj dvorani (2. 3. 1991. u 17 sati) promocija Pokreta za Jugoslaviju naposljetku je bila zabranjena, o čemu svjedoči rukopisna zabilježba u inspicijentskim crticama za spomenuti dan.

⁵⁰⁰ Među njima su Dan Jugoslavenske narodne armije (22. 12.), Dan Mladosti (25. 5.), Dan Republike (29. 11.), Dan omladinskih radnih akcija (1. 4.), Dan pobjede na fašizmu (9. 5.) i drugi. U samostalnoj Hrvatskoj samo nekoliko puta obilježeni su Dan državnosti (30. 5.) i Dan grada Zagreba (16. 11. od 1993. – 2000.; od 2001., 31.

karaktera.⁵⁰¹ Neupitne službene vrijednosti jugoslavenskog društva adresirao je i Festival revolucionarne i rodoljubne pjesme koji je održan četiri godine za redom (23. 11. 1975., 20. 11. 1976.; 18. i 19. 11. 1977.; 13. 12. 1978.) u organizaciji Republičkog odbora Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Socijalističke Republike Hrvatske i Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.⁵⁰² Na spomenutom Festivalu izvodile su se zabavne pjesme revolucionarne tematike koje su trebale zamijeniti nekadašnje masovne pjesme, no glavni cilj ostao je isti: popularizacija društveno-političkog uređenja Jugoslavije i samog režima.

Iako su neke od tih pesama napisane po izričitoj narudžbini, izgleda da veliki deo drugih nije. Autori su stvarajući ih svakako polazili od toga što je društveno poželjno i što bi moglo da se naiđe na prihvatanje kako vlasti, tako medija, diskografskih kuća i šire publike. To ne znači da su oni uvek nastupali računđijski. Naprotiv, većina njih je iskreno delila patriotske i komunističke ideale i smatrala je za prirodno da svoje uverenje da žive u 'najpravednijem društvu na svetu', sa 'najmudrijim i najboljim' vođom, pretoči u pesme. Sam Tito je muzičare uvek ljubazno primao i svojim ličnim šarmom ih utvrđivao u njihovim ubeđenjima. Jasno je da se prolaskom kroz sistem školovanja, delovanjem propagande kroz medije i ovakvim tretmanom kod većine izvođača ove vrste muzike razvila spontana privrženost javno proklamovanim društvenim idealima. Budući da im je sistem, takav kako je bio, omogućavao dosta uspešne karijere i relativno lagodan život, nisu ni imali razloga zašto u jugoslavenskoj zabavnoj muzici nije bilo kritičkog osvrtanja na društvenu stvarnost (Janjetović, 2011: 136).

5.), no krenulo se s obilježavanjem drugih važnih datuma kao što su Međunarodni praznik mira (21. 9. 1993.), Međunarodni dana starijih osoba (27. 9.), Dan planeta Zemlje (22. 4.), itd.

⁵⁰¹ *Lisinski* se očito „upisao“ kao mjesto održavanja komemorativnih priredbi – od prve održane povodom najveće zrakoplovne nesreće u hrvatskom zračnom prometu – sudara dvaju aviona iznad Vrbovca 1976. godine u kojem je poginulo 176 putnika (15. 9. 1976.) do komemoracija istaknutih političara poput Džemala Bijedića (21. 1. 1977.), Edvarda Kardelja (12. 2. 1979.), Josipa Broza Tita (7. 5. 1980.), Vladimira Bakarića (17. 1. 1983.), Franje Tuđmana (12. 12. 1999.) i Ivice Račana (2. 5. 2007.). Nažalost, komemorativna priredba posvećena Slobodanu Praljku (11. 12. 2017.) imala je negativne konotacije u široj javnosti – propitivala se opravdanost pijeteta, a na elektroničku poštu *Lisinskog* stigli su zahtjevi da se ne dopusti oskrvnjivanje glazbenog hrama.

⁵⁰² Pokrovitelji drugog Festivala održanog 1976. bili su Predsjedništvo Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije i Predsjedništvo Saveza socijalističke omladine Jugoslavije.

Festivalom je dominirala zabavna *pop-rock* glazba koju su izvodile etablirane grupe i pjevači, no nastupali su i pjevački zborovi⁵⁰³ (među kojima i dječji), klape, kulturno-umjetnička društva pa čak i zborovi nacionalnih kazališnih kuća. Popularnosti Festivala osobito su pridonijeli nastupi najznačajnijih glazbenih zvijezda tadašnje Jugoslavije, od Tereze Kesovije, Olivera Dragojevića, *Grupe 777*, *Indexa*, Nede Ukraden, Ibrice Jusića, Krunoslava Cigoja, Josipe Lisac, Arsena Dedića, Zlatka Pejakovića, Meri Cetinić do Zdravka Čolića. Jugoslavenski festival revolucionarne i rodoljubne pjesme ugašen je nakon četiri godine, no nakon Titove smrti 1980., doživljava svojevrsno „uskrснуće“ na Zagrebačkom festivalu čije vodstvo jednu večer odlučuje posvetiti izvođenju revolucionarne i rodoljubne glazbe, ponovno pod pokroviteljstvom Republičkog odbora SUBNOR-a SR Hrvatske.⁵⁰⁴

Lisinski je takve programe (su)organizirao u suradnji s gradskim vlastima, a na inicijativu Koordinacijskog odbora za njegovanje i razvijanje revolucionarnih tradicija Gradske konferencije Zagreb Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske.⁵⁰⁵ I dok je održavanje stranačkih kongresa trajalo i po nekoliko dana, protokolarni posjeti političara bili su mnogo kraći. Boravak državnih i gradskih dužnosnika u *Lisinskom* redovito je unaprijed najavljen radi

⁵⁰³ Iako su nastupali i kao pratnja u pojedinim kompozicijama, često su izvodili samostalne kompozicije, ali i potpuri *Najljepši refreni naše revolucije* Nikice Kalogjere komponiran za drugu večer Festivala '77 (19. 11. 1977.).

⁵⁰⁴ Večer revolucionarnih i rodoljubnih pjesama po prvi put uvodi se na festivalu *Zagreb '80* pod nazivom *Živi sretna u slobodi* (14. 11. 1980.), no održava se i na narednim izdanjima Festivala: *Zagreb '81* (23. 11. 1981.) i *Zagreb '82* (5. 11. 1982.). Festivala izdanja 1983. i 1985. nisu sadržavala tematsku večer revolucionarnih i rodoljubnih pjesama, no ona će se pojaviti u sklopu festivala *Zagreb '84* (8. 11. 1984.) i *Zagreb '86* (9. 11. 1986.).

⁵⁰⁵ Svake godine Koordinacijski odbor za njegovanje i razvijanje revolucionarnih tradicija, radnog tijela u sklopu Gradske konferencije Zagreb Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, uputio bi zamolbu *Lisinskom* da se u godišnji plan rada uvrsti i obilježavanje konkretnih obljetnica i važnih događanja. Primjerice, među prijedlozima za 1987. godinu navedeno je obilježavanje 50. godišnjice dolaska Josipa Broza Tita na čelu Komunističke partije Jugoslavije (kolovoz), 500. godišnjica rođenja Petra Hektorovića (9. prosinca), 100. godišnjica rođenja Lavoslava Ružičke (13. rujna), 200. godišnjica smrti Ruđera Boškovića (13. veljače), 75. godišnjica rođenja Vladimira Bakarića (8. ožujka), 40. godišnjica osnivanja SUBNOR Jugoslavije (30. rujna), itd. Nakon 1990. godine spomenuta praksa prestaje. Zamolba Koordinacijskog odbora za njegovanje i razvijanje revolucionarnih tradicija u sklopu Gradske konferencije Zagreb Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske Dvorani *Lisinski* da u godišnji plan rada uvrsti i obilježavanje važnih obljetnica i događanja. Prijedlog godišnjica važnih obljetnica i događanja za 1987. Instituta za suvremenu povijest iz Beograda. Oba dokumenta u arhivu *Lisinskog*, registrator 1987.

prethodne sigurnosne provjere prostora, ali i posebnih uvjeta tijekom njihovog boravka u prostoru.⁵⁰⁶

Na samom početku priredbe uglednici se nerijetko s pozornice obraćaju prisutnima, nakon čega odlaze do svog mjesta u gledalište. Dužina zadržavanja u prostoru Dvorane nakon obavljene protokolarnе dužnosti ovisi o vrsti priredbe, ali i o afinitetima pojedinaca. Većina dužnosnika napustila bi prostor nakon nekoliko točaka, no bilo je i izuzetaka poput bivšeg hrvatskog predsjednika, pravnika i skladatelja Ive Josipovića, koji je tijekom svog petogodišnjeg mandata vjerojatno odslušao sve priredbe kojima je prisustvovao u *Lisinskom*, osobito koncerte ozbiljne glazbe, a nerijetko je za vrijeme stanke ili poslije priredbe (ovisno o dogovoru), odlazio pozdraviti i/ili čestitati umjetnicima.

Vrlo mali dio političko-državnog vrha su redoviti posjetitelji *Lisinskog*, no ima iznimaka. Među njima je i nekadašnji ministar zdravstva, Andrija Hebrang, koji je dugogodišnji redoviti posjetitelj Dvorane i pretplatnik ciklusa *Lisinski subotom*.⁵⁰⁷ Ipak, sudeći prema osnovnim podacima o pretplatnicima stalnih ciklusa ozbiljne glazbe Zagrebačke filharmonije i *Lisinskog* te vlastitog uvida, najvjerniji posjetitelji Dvorane ipak su društvene elite, naročito gledajući s obzirom na stečene akademske titule (profesori, pravnici, gospodarstvenici i poduzetnici).

⁵⁰⁶ Nepisano je pravilo da najavljenog dužnosnika u prizemlju, na glavnom ulazu u *Lisinski*, dočeka domaćin, odnosno ravnatelj ili osoba iz uprave Dvorane koja ga prati do službenog sjedala i s njim provodi stanku u izdvojenom prostoru za druženje u ograđenom dijelu predvorja (najčešće jugozapadni ugao predvorja Velike dvorane na prvom katu) koji je odvojen stupićima i o kojem brinu biljeteri. Također, štićenim dužnosnicima poput premijera, predsjednika države ili Hrvatskog sabora moraju se osigurati i dodatna mjesta za osobne tjelohranitelje na točno određenim pozicijama.

⁵⁰⁷ U nedavnom intervjuu Andrija Hebrang govori o svom narušenom zdravstvenom stanju, a kao najtežu posljedicu ističe: „Nakon 40 godina otkazao sam pretplatu za *Lisinski*. Eto do tuda je došlo" (Burazer, 2020).

8. 6. Najpopularnije priredbe

Premda se uvriježilo kako se koncerti ozbiljne glazbe ne mogu rasprodati, tezu demantiraju mnogi pojedinci i ansambli. U ožujku 1977. godine Dvorana *Lisinski* i Zagrebačka filharmonija organizirali su izvedbe Beethovenove *Devete simfonije* tri dana za redom (23., 24. i 25.), a ulaznice su prodane istoga dana kad su bile puštene u prodaju. Budući da mnogi pojedinci i velik broj radnih organizacija nije uspio kupiti ulaznice, dogovorena je i četvrta izvedba:

Pokazani interes ravan je atmosferi koja se javlja prilikom gostovanja najpopularnijih inozemnih pop-grupa, te predstavlja prvorazredan kulturni događaj, koji je ponukao organizatore da učine sve kako bi ovo „gigantsko“ djelo Ludwiga van Beethovena doživjelo i svoju četvrtu izvedbu u ovoj koncertnoj sezoni (D. R., 1977: 15).

Premda je Beethovenova *Deveta simfonija* jedno je od najpopularnijih djela svjetske glazbene literature, dodatnu vrijednost izvedbama dalo je dirigentsko vodstvo tadašnjeg šefa-dirigenta Zagrebačke filharmonije, maestra Lovre pl. Matačića, osobito popularnog među zagrebačkom publikom, pa je zaključeno da „publika ne traži samo takozvane laganije koncerte nego da i najozbiljnija glazbena djela imaju mnogo posjetilaca“ (Draganić, 1977: 22). Posljednjih deset godina Ivo Pogorelić redovito uspijeva rasprodati veliku dvoranu (13. 5. 2017., 21. 5. 2018., 9. 2. 2019.), ali i dodatna sjedala na pozornici, a isto je uspjelo i drugim umjetnicima – od Jevgenija Kissina (16. 11. 2019.), Vladimira Aškenazija (8. 1. 1986.), Mihaila Pletnjova (11. 3. 1983.) do velikih opernih zvijezda poput Luciana Pavarottija (10. 11. 1980.). Zagrebačka publika posljednjih je deset godina velik interes pokazala i za rasprodane nastupe Bečkih dječaka (30. 1. 2016.), Bečkih simfoničara (25. 1. 2020.), Zbora Ruske patrijaršije (19. 11. 2016.), violinista Vadima Rjepina s Novosibirskom filharmonijom (20. 5. 2017.), Filharmonije milanske Scale s dirigentom Valerijem Gergijevim (10. 11. 2010.) i druge.

Ipak, broj rasprodanih koncerata popularne glazbe i kulture mnogo je veći, a budući da uglavnom traju kraće od koncerata ozbiljne glazbe, moguće ih je izvesti i više puta u danu. Veliki interes vladao je i za brojne koncerte popularne glazbe. Već u prvoj godini rada, 1974., zbog velikog interesa publike Ike i Tina Turner nastupili su dvaput u jednoj večeri (4. 11. 1974. u 17 i 20 sati), baš kao i Fats Domino (17. 3. 1976. u 19 i 22 sata), Roberta Flack (18. 11. 1976., u 19 i 21.30 sati) i flamenco gitarist Manitas de Plata (14. 11. 1979. u 19.30 i 22 sata). Rasprodane koncerte imao je i rumunjski romski sastav Taraf de Haïdouks (6. 11. 2006. u 19.30

i 22 sata), Cigani Ivanovići koji su gotovo uvijek održavali po dva koncerta dnevno (11., 12. i 13. 4. 1982. u 17 i 20 sati), ali i zvijezde ciganske pjesme i plesa – *Raya* i ansambl *Sar e roma* (8. 11. 1982.; 9. 11. 1982. u 17:30 i 20:30 sati). Predviđajući veliki interes publike za pojedine umjetnike, organizator je unaprijed znao osigurati i dodatne dane primjerice, za koncerte francuskih šansonijera poput Charlesa Aznavoura (24., 25., 27. i 28. 9. 1977.; 26. 11. 1978.), Gilberta Bécuda (13., 14. i 15. 12. 1980.), Juliette Gréco (24. i 25. 1. 1976.; 9. i 10. 4. 1980.),⁵⁰⁸ bosonoge kraljice morne Cesárie Évore (8. i 9. 4. 2002.), ali i jazz pjevačica Sarah Vaughan (20. i 21. 10. 1978.) i Elle Fitzgerald (27. i 28. 2. 1974.) „za čije su nastupe [...] ulaznice bile razgrabljene još prije mjesec dana“ (Križić, 1974: 19). Posljednjih pet godina među najprodavanijim izvođačima u *Lisinskom* bili su Oliver Dragojević (8., 9., 10., 11. i 12. 3. 2015.), Sergej Četković (10. 11. 2018.), *Frajle* (24. 4. 2018.), Miroslav Škoro (21., 22. i 27. 3. 2018.) te Đorđe Balašević (15., 16. i 17. 12. 2013.; 11., 12. i 16. 12. 2018.) koji ima najvjernije obožavatelje.⁵⁰⁹

Kada je u pitanju jedan umjetnik, najviše samostalnih koncerata u nizu u dosadašnjoj povijesti Dvorane održao je Vice Vukov. Oni su označili su „trijumfalni povratak [...] nakon osamnaest godina njegova tajnovitog nestanka s javne scene i domaćih medija“ (Ilić, 1989: 13). Spomenutim nastupom Vukov je prestigao i dotadašnje rekordere – Terezu Kesoviju i Nove fosile s po sedam rasprodanih koncerata. „Da se događa nešto nesvakidašnje, pokazala je publika pozdravivši svojega pjevača na način namijenjen samo velikima: ustajanjem“ (Krpan, 1989: 8). Iako se po medijima provlači teza o osamnaest uzastopno rasprodanih koncerata (Knešaurek Carić, 2014: 77; Pofuk, 2013), drugdje se spominje „deset večeri zaredom“⁵¹⁰ (Šoban, 2018). Dubravko Majnarić, tadašnji programski direktor *Lisinskog*, navodi da je „prodano 18 koncerata u Zagrebu i jedan u Cankarjevom domu u Ljubljani“ (Majnarić, 2004: 26). No Majnarić ne spominje „uzastopne“ koncerte jer bi osiguravanje tolikog broja termina zaredom značilo otkazivanje brojnih unaprijed dogovorenih priredbi, a postoji i mogućnost da nisu svi održani u *Lisinskom*. Naime, inspicijentski dnevници su tijekom studenog i prosinca

⁵⁰⁸ Juliette Gréco u *Lisinskom* je gostovala i u poznijim godinama (26. 2. 2008.).

⁵⁰⁹ Iako je prodaja ulaznica za dva Balaševićeva koncerta 15. i 16. prosinca 2013. počinjala u 10.30 sati, njegovi najveći obožavatelji čekali su u redu ispred *Lisinskog* već od 4.30 sati premda se temperatura spustila na pet stupnjeva ispod ništice (Draškić, 2013).

⁵¹⁰ <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-je-kulturni-stadion-o-kojemu-nogomet-moze/> (2020-09-01)

1989. zabilježili ukupno dvanaest koncerata (Caranović i Vidačković, 2018)⁵¹¹ premda dirigent Nikola Debelić navodi kako su „na posebnu Vicinu želju svih četrnaest uzastopnih *come back* koncerata“ dirigirali kolega Miljenko Prohaska i on (Debelić, 2018: 56).

Vrlo uspješan po broju prodanih koncerata u povijesti *Lisinskog* bio je sastav Sedmorica mladih. Iako u medijima često nalazimo podatke da su „četrnaest puta zaredom punili [...] zagrebački 'Lisinski'“ (Caranović i Vidačković, 2018.) ili da su imali „sedam rasprodanih koncerata“ (Pongrac, 1985) 1985. povodom 25. obljetnice rada,⁵¹² istina je da su spomenute godine održali dvadeset i dva nastupa sa *Štrumfovizijom* od kojih je dvanaest bilo zaredom.⁵¹³ No, i tri godine ranije, 1982., isti je sastav s programom *Sedmorica mladih i Djed Mraz* održao dvadeset i pet koncerata.⁵¹⁴

No najveći interes u cjelokupnoj povijesti *Lisinskog* publika nije pokazala za neki koncert već za predstavu – *Audiciju*. Osmislili su je 1984. studenti Akademije scenskih umjetnosti u Sarajevu, a popularnost je doživjela diljem bivše Jugoslavije.⁵¹⁵ Predstava je na pozornici *Lisinskog* gostovala tijekom 1989. kada je održano trideset priredbi, a godinu poslije izvedena je još četiri puta. Dakle, Vice Vukov ipak nije „nenadmašeni rekorder po broju koncerata u Lisinskom“.⁵¹⁶ no njegov ponovni izlazak pod svjetla pozornice zauvijek će ostati zabilježen u glazbenoj povijesti.

⁵¹¹ Konkretno, radilo se o sedam koncerata u studenom (15., 16., 17., 20., 21., 22. i 24. 11. 1989.) te pet u prosincu (4., 5., 10., 11. i 23. 12. 1989.).

⁵¹² Spomenutih sedam koncerata zaredom održani su u studenom 1985., i to dva koncerta dnevno 10., 12. i 13. 11. 1985., te jedan koncert 11. 11. 1985.

⁵¹³ Dvadeset i dva nastupa održana su u šest dana tijekom ožujka 1985. godine – tri večeri nastupili su pet puta dnevno (10., 16. i 17. 1985. u 10, 12, 14, 16 i 18 sati), dvije večeri dvaput dnevno (12. i 18. 3. 1985. u 16 i 18 sati) i jednu večer triput dnevno (11. 3. 1985. u 11, 16 i 18 sati). Dvanaest koncerata zaredom održalo se 16. (pet koncerata), 17. (pet koncerata) i 12. 3. 1985. (dva koncerta).

⁵¹⁴ Deset koncerata (dvaput dnevno) održali su u ožujku (16., 17., 18., 28. i 29. 3. 1982.), a ostalih petnaest tijekom prosinca 1982.: 19. (četiri koncerta), 20. (dva koncerta), 21. (dva koncerta), 22. (dva koncerta), 23. (dva koncerta), 25. (dva koncerta) i 27. (jedan koncert).

⁵¹⁵ [https://bs.wikipedia.org/wiki/Audicija_\(predstava\)](https://bs.wikipedia.org/wiki/Audicija_(predstava)) (2020-07-09)

⁵¹⁶ <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-je-kulturni-stadion-o-kojemu-nogomet-moze/> (2020-09-01)

8. 7. Brend *Lisinski*

Brojni umjetnici nisu znali za Zagreb, ali za *Lisinski* jesu (Lisičić, 1993: nepag.).⁵¹⁷ Kao sinonim za najbolju i najkvalitetniju dvoranu u Zagrebu i Hrvatskoj, ne čudi da je odmah po otvorenju postala mjesto održavanja Muzičkog biennala Zagreba,⁵¹⁸ Svjetskog festivala animiranog filma (danas Animafest), Zagrebačkog festivala i drugih velikih kulturnih i umjetničkih projekata.

Čini se da je redovitim posjetiteljima Animafesta koji se u *Lisinskom* održavao od svog drugog izdanja 1974. do 2006. godine, osobito bolno bilo „iseljenje“ iz Dvorane u tehnički manje primjeren prostor:

Kad je početkom 2007. godine Vijeće Svjetskog festivala animiranog filma na sugestiju novog umjetničkog direktora Krešimira Zimonića organizaciju *Animafesta* povjerilo tvrtki Hulahop, najvjerniji posjetitelji tog festivala ozbiljno su se zabrinuli. Podsjetimo, petnaestak prethodnih godina, Koncertna ga je direkcija uspješno organizirala u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, bez dvojbe tehnički najprimjerenijem prostoru u Zagrebu. Novi producenti su pak najavili korjenite promjene, seljenje programa u više (inferiornih) kina i pretvaranje programa iz jednostavnog gledanja filmova u događaj i proslavu animacije. „Zašto?“, pitali smo se. Potpisnik ovih razmišljanja prije svih: „Pa navikli smo na Lisinski! Navikli smo gledati najbolji mogući program u najboljem mogućem prostoru [o. p.], a popratna događanja nas i tako ne zanimaju! *Animafest* čine filmovi, ne druženja autora, producenata, publike...“ A više od svega zaprepastila nas je odluka da se posebno ekskluzivnim prostorom proglasi otvoreno kino u Gliptoteci. Nakon savršene akustike Lisinskog, slijedi nam zujanje automobila i urlanje pijane djece s ulice?“ (Starešinčić, 2010).

Ponekad se može čuti da je *Lisinski* nedostupan zbog viših cijena ulaznica u odnosu na neke druge prostore, nerijetko neprikladne za održavanje koncerata (sportske dvorane, klubovi i dr.),

⁵¹⁷ Izjavio je to maestro Won Sik Lim u razgovoru s publikom poslije koncerta južnokorejskog Simfonijskog orkestra iz Inchona održanog u ciklusu *Lisinski subotom* (24. 11. 1990.).

⁵¹⁸ „Do danas nečuven odjek i odaziv auditorija valja, dakako, objasniti nezaobilaznom činjenicom njegova događanja u magnetu zagrebačkog glazbenog života – nove Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'. Taj neodoljivi hram glazbe učinio je bijenalu golemu uslugu, privlačeći, baš kao i prigodom otvorenja čitave povorke, čak i onih koji bi se inače teško odlučili na koncert suvremene glazbe“ (Martinčević, 1975: 11).

no u cijenu ulaznice utkana je društvena vrijednost Dvorane, odnosno atraktivnost njezina interijera, ponuda i kvaliteta popratnih usluga, ali i njegova „bogata prošlost“ za koju su zaslužni nastupi najvećih svjetskih umjetnika ozbiljne i popularne glazbe. Premda uprava Dvorane ne kapitalizira isuviše brend *Lisinskog* u smislu osjetno više cijene najma u odnosu na druge prostore sličnih kapaciteta u gradu Zagrebu, povremeno to čini prodajom atraktivnih naslova po dosta višim cijenama. Najbolji primjer su prošlogodišnje izvedbe baleta *Orašar* Petra Iljiča Čajkovskog. Naime, u adventsko i božićno doba izvedbe spomenutog baleta u Hrvatskom narodnom kazalištu rasprodane su mjesecima unaprijed pa je *Lisinski*, znajući da postoji velika potražnja za tom predstavom u to doba godine i da je nacionalno kazalište popunilo svoje kapacitete, odlučio kapitalizirati tu činjenicu ponudivši publici isti naslov. No, dok je za najatraktivnije mjesto u loži Hrvatskog narodnog kazališta trebalo izdvojiti 180,00 kn,⁵¹⁹ u istom djelu moglo se uživati i u *Lisinskom*, ali za cjenovni raspon ulaznice od 180,00 kn do 350,00 kn, ovisno o mjestu u Velikoj dvorani.⁵²⁰ Pritom je postojala velika razlika i u samoj izvedbi. Publika u nacionalnom kazalištu mogla je uživati uz domaći baletni ansambl uz eventualno dva-tri inozemna solista, pratnju orkestra Opere i bogatu scenografiju, dok je baletna trupa *Ukrainian Classical Ballet* u *Lisinskom* nastupila uz reprodukciju glazbe s vrpce i minimalne obrise scenografije. Usprkos marketinškim objavama koje su izvedbu ukrajinskih umjetnika veličale spominjanjem „impozantnih dekoracija“, „živog i raskošnog izgleda jedinstvenih scenografskih i redateljskih rješenja“, „zapanjujućih kostima“ i „uzbudljivih video-projekcija“, izvedba *Orašara* u *Lisinskom* objektivno je tehnički bila mnogo skromnija od one u HNK-u, no atraktivnost naslova u predbožićno vrijeme i brend Dvorane očito su bili dovoljan poticaj organizatoru za visoke cijene ulaznica koje su naposljetku rezultirale s četiri rasprodane izvedbe tri dana zaredom.⁵²¹ Praksi viših cijena ulaznica pribjegavaju i brojni zakupci Dvorane. Dakako, treba istaknuti da su i honorari izvođača za nastup u *Lisinskom* obično viši nego za druge prostore, ali i da se od izvođača očekuje da ponudi „vrhunski glazbeni doživljaj“, odnosno da za nastup angažira dodatne glazbenike, prateće vokale, pozove gostujuće glazbenike, ponudi publici svoj opus u „novom ruhu“, odnosno poznate skladbe u drugačijem

⁵¹⁹ <https://www.hnk.hr/hr/informacije/ulaznice/> (2020-08-07)

⁵²⁰ <https://www.lisinski.hr/hr/dogadanja/p-i-cajkovski-orasar/> (2020-08-07)

⁵²¹ Od ukupno četiri izvedbe, prvi su dan održane dvije, u 16 i 20 sati (15. 12. 2019.), a sljedeća dva dana po jedna (16. i 18. 12. 2019.).

glazbenom aranžmanu⁵²² ili se predstavi s potpuno novim i drugačijim repertoarom.⁵²³ Izvođače koji se nisu držali tih (nepisanih) uzusa, kritičari su, bez oklijevanja, pokazali. Jedan od njih bio je i Ivica Šerfezi (13. 3. 1974.) čiji je nastup kategoriziran kao „čvruga“.⁵²⁴

Međutim, da se „čvruga“ može izvesti na pozornici tako ugledne dvorane kao što je „Vatroslav Lisinski“, pokazao je veteran zagrebačke estrade, Ivica Šerfezi, svojim prvim koncertom pred zagrebačkom publikom nakon punih osam godina. Prihod s ove priredbe išao je, doduše, u blagajnu hokejaškog kluba „Medveščak“, no taj podatak nimalo ne opravdava Šerfezijev scenski nastup. I previše je očito njegovo dugogodišnje izbivanje iz Zagreba: naime, u doba dok je u ovome gradu još redovito nastupao, predstavljao se mahom po raznoraznim plesnim večerima, pa je vjerojatno pomislio kako i danas, kada njegove kolege već pomalo prave razlike između koncerta i obične „tezge“ („tezga“: isto što i „čvruga“) može nastaviti u istome stilu (Vrdoljak, 1974: 9).

Statusna superiornost *Lisinskog* u odnosu na druge koncertne prostore vidljiva je i u tome što su se koncerti popularne (primjerice *rock*) glazbe ondje redovito održavali usprkos neprimjerenosti prostora zbog sjedećih mjesta, postojećih pravila suzdržanog (pristojnog) ponašanja i stalnih problema s ozvučenjem.⁵²⁵ Među njima je i koncert makedonske grupe Leb i sol (1. 2. 1979.) na kojemu nije ostvarena komunikacija s publikom zbog sjedenja „u hladnom interijeru ekskluzivne dvorane“ (Miletić, 1979: 85), ali i stoga što „Lisinski“ nije baš osobito podoban za rok postave“ (Glavan, 1979: 7).⁵²⁶ S druge strane, prema analizi Mojce Piškor,

⁵²² „Novo ruho“ nerijetko podrazumijeva i orkestraciju postojećih skladbi za gudački ansambl ili čak simfonijski orkestar.

⁵²³ Tako se američka sopranistica Barbara Hendricks, umjesto s opernim programom, predstavila interpretacijama bluesa i jazz-a uz švedski *Magnus Lindgren Quartet* (24. 3. 2007.).

⁵²⁴ Čvrgom se u žargonu označava sporedna zarada, tezga.

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1pgXRE%3D (2020-21-09)

⁵²⁵ Za razliku od kino-dvorane, tonskog studija ili učionice u kojima vrijeme odjeka doseže najviše 1,5 sekundi (npr. kod kino-dvorane), s volumenom prostorije odjek raste, a opada s količinom apsorpcije u njoj. U *Lisinskom*, je vrijeme odjeka „oko 2,5 sekundi s blagim produženjem odjeka na niskim frekvencijama“ (Kuhta, 2013: 25), što se očito rijetko uspjelo premostiti s postojećom tonskom opremom.

⁵²⁶ Problem ozvučenja nije se pojavljivao samo kod koncerata popularne glazbe već kod svih priredbi za čiju je realizaciju korišten razglas. Među njima su bile i brojne filmske projekcije poput Bulajićevog filma *Visoki napon* (12. 3. 1981.) čije je „ozvučenje na trenutke bilo loše, 'gubio' se glas“ (Vukšić, 1981: 10). No, ogromne dimenzije platna, gledalište s više od 1850 mjesta i epitet ekskluzivnosti ipak su donijeli prevagu u odabiru prostora.

multikulturalizam (na hrvatski način) se nastojao graditi (u specifičnom trenutku posttuđmanovskog zaokreta) preko elitnog prostora *Lisinskog* i publike koja će ga upražnjavati kao jednokratnu *predstavu*, a ne kao življeno i transformirajuće iskustvo. Primjer je koncert Cesária Évora:

Premještanjem u prostor Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski Multikultura je izgubila dio svoje publike. Ključni pritom vjerojatno nisu bili niti kodovi ponašanja, niti kodovi odijevanja, već cijena ulaznice. U vrijeme najambicioznijeg i najoglašivanijeg ciklusa koncerata u organizaciji Multikulture 2005. godine publike, međutim, nije nedostajalo, o čemu svjedoči i činjenica da je u okviru tog ciklusa „bosonoga diva“ Cesária Évora nastupila dvije večeri za redom. Visoka cijena ulaznica profilirala je i probrala novu publiku, a Multikulturu, barem nakratko, učinila i dijelom elitne (multi?)kulture (Piškor, 2010: 122).

Da je *Lisinski* doista dokazani brend izvrsnosti i prestiža svjedoče i nazivi brojnih koncerata koji su poistovjećivanjem pojedine priredbe s Dvoranom željeli pridobiti veću medijsku prepoznatljivost i publicitet te djelomično si priskrbiti dio elitnog statusa Dvorane. Budući da Uprava Dvorane nikada nije pravno regulirala način korištenja svog imena od strane brojnih organizatora, pojedine priredbe nerijetko se oglašavaju s imenom Dvorane u naslovu: *Sevdah u Lisinskom*,⁵²⁷ *Klape u Lisinskom* (4. 4. 2016.), *Zagorci u Lisinskom* (11. 3. 2018.), *Šimunovo u Lisinskom* (28. 10. 2019.), itd.

Osim što su odabirali *Lisinski* za mjesto održavanja koncerta, brojni su umjetnici snimku s tih koncerta izdali kao diskografsko ili video izdanje (audio kasete, LP ploče, CD-i, videokasete ili DVD-i). Likovno rješenje tih izdanja nerijetko je već u naslovu sadržavalo ime Dvorane i neke od prepoznatljivih elemenata Velike dvorane poput orgulja, stepenica za zborove, karakterističkog interijera gledališta ili nekog drugog detalja. Primjerice, ime Dvorane nalazimo u naslovu dvostrukog CD-a i DVA-a *Rade Šerbedžija / Zapadni kolodvor Band / Lisinski 2015* (2015.),⁵²⁸ ali i CD-a *Matko Jelavić: Majko stara / Live in Lisinski* (2018.)⁵²⁹ čiji

⁵²⁷ *Sevdah u Lisinskom* organiziran je trinaest puta pod tim nazivom, prvi put 28. 11. 2007., a posljednji 6. 11. 2019.

⁵²⁸ <https://www.rockomotiva.com/fresh/albumi/objavljen-rade-serbedzija-i-zapadni-kolodvor-lisinski-2015/> (2020-05-06)

⁵²⁹ <https://crorec.net/novosti/u-prodaji-cddvd-matko-jelavic-majko-stara-live-in-lisinski/?post=https://crorec.net/izvodjac/budenje/> (2020-07-07)

unutarnji omot donosi i dodatne fotografije s koncerta.⁵³⁰ Nasuprot tome, naslovnica i zadnja stranica CD-a *Marko Škugor u Lisinskom* iz 2019. donosi prepoznatljive cijevi orgulja na naslovnici, odnosno fotografiju pozornice Velike dvorane snimljene s tribina (na poledini izdanja).⁵³¹ Identična situacija je s CD-om *Vlatko Stefanovski / Live in Lisinski* (2019.)⁵³² čiju naslovnicu i poledinu čine cijevi orgulja u Velikoj dvorani. Snimka uspješnih povratničkih koncerata Vice Vukova u *Lisinskom* 1989. godine (*Vice Vukov u 'Lisinskom'*)⁵³³ trajno je zabilježena na LP ploči čije likovno rješenje čine dvije fotografije snimljene u tom prostoru.

S druge strane pojedini su izvođači za naslovnice diskografskih izdanja odabrali umjetnički najatraktivnije fotografiju s koncerta u *Lisinskom* za koje se moglo utvrditi da su zabilježene u Dvorani tek usporedbom odjeće izvođača na snimci koncerta (ukoliko postoji). Takav je slučaj s naslovnicom CD-a i DVD-a *Mate Bulić / Trideset godina s vama* (2015.).⁵³⁴

Lisinski je odabran i kao mjesto radnje libreta suvremene *Soap Opere* za koju su prema dramaturškom predlošku i *songovima* Irene Škorić u pet „epizoda“ glazbu komponirali Mladen Tarbuk, Mirela Ivičević, Zoran Juranić, Silvije Foretić i Gordan Tudor.⁵³⁵

⁵³⁰ <https://www.facebook.com/matko.jelavic.st/photos/a.157183814408286/1735221273271191/?type=1&theater> (2020-07-07)

⁵³¹ <https://www.scardona.hr/u-lisinskom-218/> (2020-06-96)

⁵³² <https://www.discogs.com/Vlatko-Stefanovski-Live-At-Lisinski/release/13450385> (2020-06-06)

⁵³³ <https://www.discogs.com/Vice-Vukov-Vice-Vukov-U-Lisinskom/master/894473> (2020-06-06)

⁵³⁴ <https://hr.cedeterija.com/mate-bulic-30-godina-s-vama-cd-dvd-243443/> (2020-06-06)

⁵³⁵ Prva četiri „epizode“ pojedinačno su praižvedene na koncertima Cantus ansambla u Maloj dvorani *Lisinski* tijekom sezone 2014./2015. (u sklopu ciklusa *Cantus ansambl & Lisinski*), a dok je posljednja, peta „epizoda“ praižvedena skupa s prethodne četiri epizode u dvorani Teatra &TD u sklopu Muzičkog biennala Zagreb 2015. godine u režiji Dore Ruždjak Podolski. Okosnicu radnje čini suparništvo dviju žena, Irme Berger, glamurozne pripadnice visokog društvenog sloja, snoba i supruge poznatog estetskog kirurga, i ljubavnice njezinog muža Mirele, siromašne studentice koja u *Lisinskom* radi kao hostesa, želi diplomirati brodogradnju i raditi na brodu. Sapunica započinje dolaskom Irme Berger u koncertu dvoranu. Gospođa Berger kasni na koncert, no put joj prepriječi hostesa Mirela. Sukob dviju protagonistica je neizbježan. Nakon brojnih peripetija karakterističnih za sapunice, Irma Berger ucjenjuje mlađu suparnicu tražeći od nje da dovuče njezinog supruga u garderobu, gdje bi ga uhvatila u seksualnom činu, razotkrila muža i zaprijetila mu skandalom kojeg se gospodin Berger, kao pripadnik više srednje građanske klase, najviše pribojava. Naposljetku, pojavljuje se i ekscentrični bogataš Sforza koji želi zavesti i Irmu i preoteti je njezinom mužu. Sapunica, dakako, završava sretno. Bračni par Berger se miri, a siromašna studentica Mirela dobiva pozamašnu stipendiju od Sforze.

Arhitektonski izgled i uređenje predvorja Dvorane također su povremeno bili predmet inspiracije. Unutrašnji dizajn poput slavnih lusteri (tzv. „maslačci“) često su korišteni na plakatima Dvorane, najčešće za najave koncertnih sezona (plakat za ciklus *Lisinski subotom*, 2000./2001.) ili koncerata na Danu Dvorane (plakat za proslavu Dana Dvorane od 27. do 29. 12. 2003.). Najdugovječniji dizajner omotnica Jugotonovih ploča, Ivan Ivezić, lustere iz predvorja Dvorane te cjelokupnu vizuru *Lisinskog* iskoristio je za seriju fotografija s motivom *Lisinskog* za potrebe omotnica ploča sa snimkama Zagrebifesta iz 1978. i 1979. godine⁵³⁶ održanima na pozornici Velike dvorane. Svirale koncertnih orgulja prepoznatljiv su dio logotipa Dvorane *Lisinski* kojeg je osmislio slikar i grafičar Tomislav Gusić, ali i urednik izdanja Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.⁵³⁷

O uspješnom programu najbolje govore podaci da se u *Lisinski* stizalo iz drugih mjesta, pa i država, a ostvareni uspjeh predstavljao je ujedno i izazov drugim sredinama na izgradnju sličnih objekata poput ljubljanskog Cankarjevog doma ili beogradskog Sava centra.

Za uspjeh Koncertne dvorane „Lisinski“ bit je njena temeljna programska orijentacija na zadovoljavanje kulturnih potreba publike iz udruženog rada, omladine i svih slojeva građana [...] U Zagreb se počelo putovati na mnoge značajnije koncerte i glazbeno-scenske priredbe u „Lisinskom“. I to ne samo iz bliže okolice, nego čak i iz udaljenijih mjesta i gradova susjednih država (Vuljević, 1983: 5).

Teza da *Lisinski* nije imao zadaću „zadovoljiti 'najšire slojeve publike' nego im se sve više približiti stalnim laviranjem između 'druženja' kao socijalnog čina i 'izvođenja' kao estetskog cilja“ (Gligo, 2004: 39) pokazala se naposljetku netočnom. Dapače, zahvaljujući programskoj raznolikosti priredbi u sprezi s intenzivnom marketinškom aktivnošću, *Lisinski* je „već u prve dvije godine ostvario intenzitet programa predviđen tek za koje desetljeće kasnije“ (Kovačević, 1984: 494-495) – s ondašnjih tisuću na desetak tisuća redovitih posjetitelja.

⁵³⁶ Na navedenom podatku zahvaljujem Željku Luketiću.

⁵³⁷ Iako pisani medij izvješuju da je uređivao izdanja Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog od 1967. do 1985., godina početka suradnje ne može biti točna jer je Dvorana kao ustanova osnovana 1971., a svečano otvorena tek 1973. godine. (Čakić, 2018). <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/otvaranje-retrospektivne-izlozbe-dva-pogleda-unatrag-toma-gusica-580324> (2019-09-10); <https://radio.hrt.hr/radio-dubrovnik/ep/gradoplov/184727/> (2019-09-10)

Po mojemu mišljenju, Dvorana je izazvala malu revoluciju što se publike tiče, jer su koncerti ciklusa naših ansambala u njoj gotovo uvijek puni, a koncerti gostujućih ansambala u ciklusu *Lisinski subotom* i drugi, rasprodani. Dakle, proširili smo krug posjetitelja s ondašnjih možda tisuću na desetak tisuća“ (Horvat, 2004: 32).

Lisinski se nije samo „isprofilirao u prostor koji je ispunjen 'kulturama' u tolikoj mjeri da je postao okrilje svakomu za koga je kultura u najširem smislu 'conditio sine qua non' ma kojega životnog prostora“ (*ibid.*) već je postao mnogo više – izraz društvene moći, ali i snage u oblikovanju društvenih odnosa (Low i Smith, 2005/6).

9. ZAKLJUČAK

Oslanjajući se na arhivske i medijske izvore, napose ukupnu arhivsku građu Dvorane te uvide na temelju kvalitativnih istraživačkih metoda etnologije i kulturne antropologije (promatranje sa sudjelovanjem, intervju i vlastita pozicija djelatnice Dvorane), ovaj rad bio je usmjeren sveobuhvatnom prikazu jedne od najvažnijih kulturnih ustanova u Zagrebu i Hrvatskoj. *Lisinski* je danas stalni koncertni prostor Zagrebačke filharmonije, Simfonijskog orkestra Hrvatske radio televizije i drugih zagrebačkih orkestara, dok su uredske prostore koristile brojne ustanove i tvrtke. Dom Matice iseljenika Hrvatske s poslovnim prostorima (danas tzv. aneks Dvorane) stvarnim je korisnicima, tj. Matici iseljenika Hrvatske (danas Hrvatska matica iseljenika), Zagrebačkoj filharmoniji, Koncertnoj direkciji Zagreb i Muzičkoj omladini Hrvatske (danas Hrvatska glazbena mladež) predan na korištenje 31. ožujka 1966. godine.⁵³⁸ Danas u zgradi Hrvatske matice iseljenika (Trg Stjepana Radića, br. 3) djeluje Institut za migracije i narodnosti,⁵³⁹ dok se u prizemlju zgrade iznajmljuje manji prostor galerijskog tipa⁵⁴⁰ i veći prostor kojemu je trenutni najmoprimac Matis Absolut Lounge s barom i multifunkcionalnom dvoranom.⁵⁴¹ Aneks s poslovnim prostorima koji spaja zgrade Hrvatske matice iseljenika i Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog (Trg Stjepana Radića, br. 4) prvotno je bio spojen sa zgradom Matice, a danas je pregradnim zidom od nje fizički odvojen i pripojen je Dvorani. U spomenutom aneksu danas se uredi Zagrebačke filharmonije i Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, no neko vrijeme ondje je bio i ured Muzičkog biennala Zagreb,⁵⁴² a početkom 1990-

⁵³⁸ Sporazum o korištenju poslovnih prostorija pri koncertnoj dvorani između Zagrebačke filharmonije, Muzičke omladine Hrvatske, Koncertne poslovnice Hrvatske i Muzičkog biennala Zagreb od 18. siječnja 1964. / potpisnici: Aleksandar Lhotka (pomoćnik direktora Zagrebačke filharmonije), Branko Molan (tajnik Muzičke omladine Hrvatske) i Josip Stojanović (direktor Koncertne poslovnice Hrvatske, u ime Koncertne poslovnice Hrvatske, Muzičkog biennala Zagreb i ostalih muzičkih festivala). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957*. – 1969.

⁵³⁹ <http://www.imin.hr/naslovnica> (2020-04-30)

⁵⁴⁰ Prostor je s istočne i južne strane u potpunosti ostakljen pa je najpogodniji za galerijsko-izložbenu djelatnost. Posljednji najmoprimac bila je Galerija *Antonio*, a ranije je prostor koristila putničko-turistička agencija *Star travel*.

⁵⁴¹ <https://www.matis-absolut.hr/> (2020-05-29)

⁵⁴² „Ja sam te godine [misli se na 1973, op. A. U.] bio ravnateljem sedmog festivala Muzički biennale Zagreb, a ured mi je bio u zgradi Matice iseljenika, već povezanoj s koncertnom dvoranom“ (Turkalj, 2004: 20).

i ured Dubrovačkih ljetnih igara.⁵⁴³ Do 1991. (Krpan, 2002: 8) ili do 1992. (Lisičić, 1993: 14) u aneksu su djelovali Koncertna direkcija Zagreb i Muzički informativni centar koji je od 1973. (Krpan, 2006: 93) u sklopu te ustanove (*ibid.*: 9), nakon čega se oba sele u Ulicu kneza Mislava 18. Odlukom Gradske skupštine Grada Zagreba o pripajanju Koncertne direkcije Zagreb Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog od 21. ožujka 2017. (***, 2017) *Lisinski* postaje pravna sljednica Koncertne direkcije Zagreb i preuzima dogovorene poslovne obveze, zaposlenike, ali i Muzički informativni centar. Spomenutom odlukom djelatnici ugašene Koncertne direkcije Zagreb ponovno su premješteni u *Lisinski*, dok je Muzički informativni centar ostao u Ulici Kneza Mislava 18.⁵⁴⁴ Ondje mu se 1. listopada 2008. pridružuje i Hrvatska glazbena mladež⁵⁴⁵ koja je dotad također djelovala u poslovnim prostorima aneksa *Lisinskog*, premda promjena sjedišta još uvijek nije vidljiva na njihovoj službenoj internetskoj stranici.⁵⁴⁶ Od 1991, odnosno 1992. do danas u aneksu *Lisinskog* ured su unajmljivale i mnoge privatne tvrtke.

Prethodna poglavlja uključuju vrlo detaljan pregled tiskovina i dosadašnjih pojedinih napisa o *Lisinskom*, od informacija monografskog i leksikografskog tipa do obljetničarskih tekstova i članaka o Dvorani kao arhitektonskom ostvarenju. Osobito pomno je predstavljena primarna građa *Lisinskog*, odnosno arhivski izvori koji obuhvaćaju pravno-poslovnu dokumentaciju i

⁵⁴³ Autorica se sjeća da je do prije otprilike pet-šest godina na vratima jednog od ureda na 2. katu aneksa Dvorane stajala pločica s natpisom Dubrovačke ljetne igre, premda uprava navedenog festivala spomenuti prostor nije koristila više od 25 godina.

⁵⁴⁴ S obzirom da je prostor visokog prizemlja (desno) u Ulici kneza Mislava 18 u vlasništvu Grada Zagreba, *Lisinski* je kao sljednik Koncertne direkcije Zagreb potpisao Ugovor o zakupu poslovnog prostora s Gradom Zagrebom. Zaključak gradonačelnika Grada Zagreba kojim se Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog odobrava stupanje u prava i obveze iz Ugovora o zakupu poslovnog prostora, klasa: 372-01/98-06/234, urbroj: 251-17-04-1/99-33 na adresi u Zagrebu, Ulica kneza Mislava 18, dosadašnjeg zakupnika Koncertne direkcije Zagreb, jer je Koncertna direkcija Zagreb pripojena Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, klasa 372-01/18-01/73, urbroj: 251-03-02-18-2 od 17. siječnja 2018. / potpisnik: Milan Bandić (gradonačelnik Grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 2018.

⁵⁴⁵ Dvorana Lisinski je dio prostora u ulici Kneza Mislava 18 dala u podnajam Hrvatskoj glazbenoj mladeži. Ugovor o podzakupu poslovnog prostora na adresi Kneza Mislava 18 u Zagrebu ur. br. 2467/1-2018 između Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog i Hrvatske glazbene mladeži od 13. srpnja 2018. / potpisnici: Dražen Sirišćević (ravatelj Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog) i Svjetlana Balek Roginić (opunomoćenica Dubravke Dujmović Kušan, glavne tajnice Hrvatske glazbene mladeži). Arhiva *Lisinskog*, registrator KDVL 2018.

⁵⁴⁶ <https://www.hgm.hr/kontakt.htm> (2020-05-29)

programske materijale, osobito one interne (rukopisne), koji su ujedno i najvrjedniji. Pregled koncertnih prostora i analiza koncertnog života Zagreba prije otvorenja *Lisinskog* pokazuje da je postojeća infrastruktura bila nedostatna za redovitu koncertnu djelatnost i da je za daljnji razvitak glazbenog života, ali i kulture općenito bio neophodan namjenski koncertni prostor. U kolikoj su mjeri idealni akustičko-arhitektonski uvjeti omogućili kvalitetniji glazbeni život govori i podatak da su do tada mnoge priredbe gubile na glazbenoj atraktivnosti zbog održavanja u neadekvatnim prostorima. Kada se radilo o priredbama s većim brojem izvođača odabirala se lokacija s dovoljno velikim podijem, a nauštrb akustičkih uvjeta. S druge strane, u slučaju gostovanja svjetski poznatih glazbenika iz sfere umjetničke glazbe prednost je dana akustičkim svojstvima koja su, kada je riječ o koncertnim prostorima u Zagrebu, značila ograničen broj publike.

Izgradnja Dvorane bila je dugotrajna, a za njezino su se dovršenje zasluge pripisivale prvom ravnatelju, Ivi Vuljeviću (Kelemen, 1995: 37-38; Aranjoš, 2017: 26), ali i sveopćoj političkoj situaciji (Majnarić, 2004: 24) koja je možda i potaknula dovršetak *Lisinskog*. S druge strane odlična akustika, prostranost pozornice Velike dvorane i koncertne orgulje u glazbenom su smislu omogućile veću zvučnu kvalitetu, nastup ansambala s velikim brojem izvođača te širu programsku koncepciju. Osobit izazov interpretima ozbiljne glazbe predstavljala je Velika dvorana čija je odlična akustika „otkrivala“ svaku nesavršenost glazbene izvedbe. Izvođač koji bi u manjem ili neuglednijem prostoru zadovoljio publiku i kritiku, u najuglednijoj zagrebačkoj Dvorani ne bi zadovoljio. No, istovremeno su idealni akustički uvjeti napokon omogućili nesmetano uživanje u muziciranju najglasovitijih umjetnika. Prostranost pozornice Velike dvorane izravno je utjecala i na programsku koncepciju glazbenih priredbi, osobito 1970-ih godina, kada koncertima ozbiljne glazbe dominiraju vokalno-instrumentalna djela poput rekvijsa, oratorija i misâ te poluscenskih i koncertnih izvedbi operâ.

Potaknuti novoizgrađenim koncertnim prostorom, povećava se broj koncertnih ciklusa ozbiljne glazbe, kao i broj pretplatnika. Matačić⁵⁴⁷ je, naime, postojećim ciklusima Zagrebačke filharmonije (Predbrojke A i B) u sezoni 1974./1975. pridodao dva nova: *Nedjeljni ciklus* i *Veliki simfoničari*. Filharmonija i Simfonijski orkestar Radio televizije Zagreb dodatno su održavali i

⁵⁴⁷ Dvorana *Lisinski* Matačiću se odužila Zahvalnicom „za značajni umjetnički doprinos u prvoj godini djelatnosti dvorane“, uručenom 28. prosinca 1974. (Sedak, 1996: 51).

koncerte za pretplatnike Muzičke omladine Zagreba, te time doprijeli do najmlađe publike. Zahvaljujući programskoj inovativnosti, većem broju pretplatničkih ciklusa, dodatnim koncertima za mlade, više nego dvostruko većem auditoriju Velike dvorane u odnosu na dvoranu *Istra*, broj publike uvelike je porastao. Tome je pridonijela i Koncertna direkcija Zagreb koja je u *Lisinski* iz Hrvatskog glazbenog zavoda preselila *Internacionalni majstorski ciklus* u čijim je koncertima sada moglo uživati gotovo četiri puta više pretplatnika, a osmislila je i svoj najdugotrajniji ciklus, *Svijet glazbe*, koji je u Dvorani ugostio najuglednije ansamble iz cijeloga svijeta.

Osnutkom Dvorane kao samostalne ustanove u kulturi stvoren je i novi organizator koncerata i drugih priredbi. Uz programski heterogene pretplatničke cikluse poput *Ljeta u Koncertnoj dvorani 'Vatroslav Lisinski'* i *Tjedna glazbe, kazališta i filma* osmišljene da u Dvoranu privuku publiku različitih kulturnih interesa, *Lisinski* je ponudio i niz ciklusa u Maloj dvorani među kojima su najdugotrajniji bili *Nedjeljni vrtić* i *Videoklub Lisinski*. Oba su donijeli i „novu publiku“ – od posjetitelja predškolske dobi do ljubitelja glazbeno-scenskih djela, osobito opera koje su dominirale *Videoklubom*. Ipak, tijekom socijalističkog razdoblja u organizaciji koncerata ozbiljne i popularne glazbe, osobito umjetnika i sastava iz inozemstva, ponajviše zahvaljujući postojećim kulturnim razmjenama između Jugoslavije i zemalja diljem svijeta, prednjačila je Koncertna direkcija Zagreb. Dakako, postojalo je i nekoliko privatnih agencija koje su se bavile organizacijom koncerata popularne glazbe, no one su mahom bile okrenute domaćim izvođačima. Uspostavom samostalne Hrvatske, a radi ratnih neprilika, kratko dolazi do zatišja u smislu gostovanja inozemnih umjetnika, no već se sredinom 1990-ih godina koncertni život normalizira. Doduše, Koncertna direkcija Zagreb polako gubi primat u organizaciji gostovanja inozemnih umjetnika s područja popularne glazbe i usredotočava se samo na ozbiljnu glazbu. Istovremeno, pojavljuje se niz privatnih tvrtki koje će vrlo uspješno realizirati koncerte velikih zvijezda popularne, ali i ozbiljne glazbe.⁵⁴⁸

Iako je gledalište s više od 1850 posjetitelja omogućilo djelomičnu isplativost pojedinih priredbi najuglednijih izvođača, s druge strane je onemogućilo većini domaćih umjetnika nastup na toj najprestižnijoj lokaciji. Premda pojam „poluprazne Dvorane“ u slučaju *Lisinskog* znači oko

⁵⁴⁸ Kada govorim o privatnim organizatorima ozbiljne glazbe prije svega mislim na agenciju Aplauz koja je na pozornici Velike dvorane ostvarila gostovanja najglasovitijih svjetskih umjetnika poput tenorâ Joséa Carrerasa (19. 2. 2002.) ili Andree Bocellija (19. 12. 1999.).

900 posjetitelja, odnosno nešto više od gledališta Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu i više nego dvostruko više od Hrvatskog glazbenog zavoda, mnogi domaći glazbenici baš iz tog razloga odabiru drugi, manji koncertni prostor. No, zahvaljujući koncepciji ciklusa poput *Svijeta glazbe* i/ili *Lisinski subotom* koji uz atraktivna imena inozemnih izvođača nude i nastupe brojnih domaćih umjetnika, naši ansambli i glazbenici ipak imaju priliku predstaviti se „u društvu najboljih“, na najznačajnijoj hrvatskoj pozornici za svakog glazbenika iz sfere umjetničke glazbe. Organizatoru je to, dakako, i financijski odgovaralo, osobito početkom 1990-ih godina kada mnogi umjetnici nisu dolazili u Hrvatsku zbog ratnih zbivanja, ali i nedostatka financijskih sredstva. Nastup na pozornici „hrama hrvatske glazbe“ od samog je otvorenja pitanje prestiža, pa ne čudi što mnogi izvođači odabiru *Lisinski* za proslavu svog umjetničkog rada. Nastup je, naime, ujedno i potvrda njihove vrijednosti i kvalitete umjetničkog opusa.

Polivalentnost *Lisinskog* omogućila je da se, osim kao koncertni prostor, Dvorana koristi i kao višenamjenski, scenografski i projekcijski prostor, pa otuda i velik broj izuzetno raznovrsnih priredbi: od koncerata, predstava, filmskih projekcija, preko raznovrsnih natjecanja, modnih revija, izbora ljepote, šahovskih turnira, kongresa do plesnih priredbi i cirkusa na ledu. Primjerice, Dvorana je već u prvoj godini rada otvorila vrata kongresima i simpozijima te „omogućila [...] razvoj poslovnog i kongresnog turizma kao važnog segmenta kulturne ponude grada“ (Račić, 2004: 30) i postala je aktivna sudionica na međunarodnome kongresnom tržištu. O Dvorani kao važnoj lokaciji za kongresni turizam svjedoči i prijedlog Uprave dvorane za preimenovanje u Hrvatski glazbeni i kongresni centar *Vatroslav Lisinski* krajem 1994.,⁵⁴⁹ koji naposljetku nije prosljeđen Gradskoj skupštini⁵⁵⁰ usprkos detaljnom obrazloženju čelnih ljudi Dvorane.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Dopis Gradskom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i znanost, ur. br. 1707/1 i Statut Hrvatskog glazbenog i kongresnog centra *Vatroslav Lisinski* od 3. studenoga 1994. / potpisnica: Tinka Muradori (predsjednica Upravnog vijeća *Lisinskog*). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1994.

⁵⁵⁰ Dopis Gradskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i znanost vezan uz primjedbe na statut ustanove Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski*, klasa: 612-03/94-01/32, ur. broj: 251-06-20-94-2 od 15. studenog 1994. / potpisnik: Mladen Čutura (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1994.

⁵⁵¹ Dopis Gradskom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i znanost, ur. br. 1917/1 i Obrazloženje prijedloga izmjene statuta ur. 251-06-20-94-2 od 7. prosinca 1994. / potpisnici: Lovro Lisičić (ravnatelj) i Tinka Muradori (predsjednica Upravnog vijeća *Lisinskog*). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1994.

Djelovanje *Lisinskog* oduvijek je bilo usko povezano s državnim, odnosno gradskim strukturama, ne samo u smislu vlasničkog odnosa (vlasnik Dvorane je Grad Zagreb) nego i u korištenju tog reprezentativnog prostora kao mjesta obilježavanja važnih obljetnica pojedinih povijesnih događaja, državnih praznika i sličnih prigoda. Danas Grad Zagreb ondje omogućava održavanje termina „od posebnog interesa“ koje korisnici plaćaju po posebno povoljnom cjeniku, no dok je nekoć kategorija posebnog interesa obuhvaćala veoma limitiran broj priredbi, u novije se doba u nju smještaju i priredbe pojedinih udruga, kulturno-umjetničkih društava, koncerti humanitarnog karaktera, a nerijetko i komercijalna događanja. Drastično povećanje spomenutih priredbi posljednjih godina utjecalo je i na programsko i financijsko poslovanje – prihod od najma se smanjio, a Dvorana je dodatni prihod morala namaknuti organiziranjem većeg broja priredbi popularne glazbe.

Usporedba četiriju koncertnih sezona (1979./1980., 1989./1990., 1999./2000. i 2009./2010.) tijekom 40 godina pokazuje da Dvoranom, usprkos njezine multifunkcionalnosti, dominiraju glazbene priredbe i da se taj postotak s godinama povećao. U sezoni 1979./1980. bilo je nešto više od 68% glazbenih priredbi, dok četrdeset godina kasnije glazbene priredbe dominiraju s nešto više od 75% u odnosu na neglazbene. Bojazni da će prevagnuti prikazivanje filmova ili kongresna djelatnost je nestalo, a *Lisinski* je zadržao, odnosno još jednom potvrdio svoju prvotnu ulogu koncertnog prostora.

Usprkos medijskim napisima o njegovom „oskvrnjavanju“ gostovanjem izvođača poput Nives Celzijus⁵⁵² ili Harisa Džinovića, kojima se neposredno sugerira srozavanje standarda najuglednijeg koncertnog prostora u zemlji i dominacija koncerata popularne glazbe, analiza programske koncepcije *Lisinskog* pokazuje suprotno. Krajem 1970-ih, odnosno u sezoni 1979./1980. održano je 14 priredbi zabavne glazba više u odnosu na ozbiljnu,⁵⁵³ dok je četrdeset godina kasnije situacija obratna – u sezoni 2009./2010. nešto više od 56% glazbenih priredbi odnosilo se na ozbiljnu glazbu, a ukoliko bismo im pribrojili izravne ili odgođene prijenose iz njujorškog Metropolitana kojih je te sezone bilo devet, ozbiljna glazba dominirala bi s nešto više od 60% u odnosu na popularnu.

⁵⁵² <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/komentar-za-i-protiv-zasluzuje-li-dvorana-lisinski-nastup-nives-celzijus-ili-ne-anketa-484867> (2020-07-05)

⁵⁵³ Za takav omjer u spomenutoj sezoni zaslužne su, među ostalim, brojne izvedbe rock-opere *Grička vještica*.

No, promijenile su se karakteristike medijskog praćenja. Konstantna potreba za stalno novim sadržajima koji nerijetko glorificiraju određene događaje ili osobe, dovela je i do pomanjkanja kritičkog, istraživačkog i uopće objektivnog izvješćivanja. Novinski članci nerijetko su unaprijed dogovoreni i plaćeni oglasi koji doslovno prenose informacije dobivene od marketinških stručnjaka ili preuzimaju sadržaj s društvenih mreža javnih osoba bez propitivanja njihove vjerodostojnosti, najčešće uz provokativne i dvosmislene naslove kojima je jedini cilj privući potencijalnu publiku i zadržati njihovu pozornost. Mediji su nekada pokušavali biti „ogledalo društva“ nastojeći promicati općeprihvaćene društvene vrijednosti, što je, doduše na drukčiji način, također moglo biti upitne vjerodostojnosti. No, danas su mediji definitivno postali dijelom sveopće komercijalizacije javnog prostora kao posljedice stalne utrke za većim tržištem i većim profitom.⁵⁵⁴

Programi i organizacija rada *Lisinskog* kontinuirano već više od 45 godina odražavaju kulturna, društvena i politička kretanja u Zagrebu i Hrvatskoj, ali su ujedno i sukreatori tih promjena i povrh izravnog utjecaja na glazbeni život grada. Kao važan dio glazbene infrastrukture *Lisinski* je još izravnije usađen u organizacijske, financijske i društveno-političke okvire funkcioniranja grada i države. Riječ je o najprestižnijom koncertnoj dvorani u zemlji kojoj je, kako je pokazalo ovo istraživanje, bila zadaća da u svojim programima privuče različite društvene skupine vodeći se u tome i aspektom financijske održivosti, pogotovo u postsocijalističko doba, što još i dodatno podcrtava faktor dvosmjernosti, odnosno odraza društveno-političkih okvira i nepisanih smjernica, ali i njihova stvaranja programskim rješenjima same Dvorane i rezultirajućim izvedbama koje se u njoj odvijaju.

Nastojeći kulturne sadržaje učiniti dostupnima različitim društvenim slojevima, *Lisinski* je od početka njegovao raznolikost produkcijskih žanrova koji su mu osigurali širok krug potencijalne publike. Osobito se to odnosi na skupne pretplate, naročito ciklus *Tjedan glazbe*,

⁵⁵⁴ Koncert koji je posljednjih godina izazvao najviše polemike u smislu prikladnosti za prostor *Lisinskog* je nastup Nives Celzijus. Njezin nastup znakovito je održan na dan zbijanja prvotravanjskih šala (MD, 1. 4. 2005.), a mediji su svakodnevno „izvještavali“, odnosno prenosili njezine objave opremajući ih njezinim provokativnim fotografijama. Zanimljivo, niti u jednoj objavi nije stajalo da se koncert održava u Maloj dvorani, već je stalni narativ bio samo „Dvorana '*Lisinski*'“. <https://www.sibenik.in/estrada/video-snimila-se-u-kupaonici-poslusajte-kako-nives-celzijus-pjeva-jalta-jalta/36850.html> (2020-07-06)

kazališta i filma kojem je cilj bio privući posjetitelje različitih kulturnih afiniteta; uz interes za filmsku umjetnost, organizator je pokušao pobuditi i interes za kazalište, ali i za ozbiljnu glazbu. Dostupnost glazbenih, ali i kulturnih sadržaja svim društvenim slojevima najočitija je na primjeru obilježavanja Dana Dvorane za koju se većina ulaznica dijelila. S druge strane, pojam elitnosti koji se još tijekom izgradnje počeo vezivati za *Lisinski* kao prvotni dom Zagrebačke filharmonije negiran je njezinim utemeljenjem kao samostalne ustanove koja je time dobila širu namjenu i mogućnost održavanja vrlo raznolikih glazbeno-kulturnih i društvenih priredbi. Dvorana je omogućila kvalitetnije akustičke i organizacijske standarde glazbenih izvedbi, no istovremeno je raznolikošću svojih kulturnih programa privukla široki krug posjetitelja i ubrzo se nametnula kao nezaobilazna kulturna lokacija.

No je li *Lisinski* doista poligon za stjecanje kulturnog kapitala njezinih posjetitelja, odnosno pomaže li rastu na društvenoj ljestvici? S obzirom na raznolikost ponuđenih kulturnih sadržaja i na brojne načine privlačenja publike različitih afiniteta, odgovor bi bio negativan. Naime, široki društveni dijapazon otvoren svim društvenim slojevima osnovna je ideja socijalističkog doba usuglašena sa socijalističkom teorijom i praksom. Usprkos tomu, i u socijalističko doba, kao i postsocijalističko, *Lisinski* je prije svega „mjesto“ (ne samo prostor) izgradnje i potvrde identiteta za sloj ljudi koji vuku genealogiju visokog kulturnog i ekonomskog kapitala iz doba koje prethodi socijalizmu, odnosno za najviši sloj građana kojima je njegovanje ozbiljne glazbe dio kulturnog identiteta.

Ukratko, kako bi se mogli sagledati različiti aspekti Dvorane, disertacija je zahvatila vrlo široki tematski okvir. Među ostalim je dotaknula i pitanja organizacije *Lisinskog*, odnosno načina njezinog funkcioniranja, podjele i koordinacije poslova i načelnog odnosa između Grada kao vlasnika i uprave Dvorane. Ukoliko bismo se ograničili, primjerice, na sistematizaciju radnih mjesta i usporedili socijalističko i postsocijalističko razdoblje, možemo reći kako je u socijalizmu broj zaposlenika bio za polovicu veći, od čega su velik udio činili niskokvalificirani radnici. Tijekom godina zamijenili su ih kvalificirani i visokokvalificirani djelatnici. Također, radi bolje i efikasnije organizacije posla u postsocijalizmu, povremeno se povećavao broj potrebnih ljudi za pojedini (stručni) posao i uvodila nova radna mjesta, no vrhunac je dosegnut 2017. godine kada su osmišljena brojna nova radna mjesta i odjeli.⁵⁵⁵ Razgranata

⁵⁵⁵ Raspodjela poslova trenutačno je maksimalno raščlanjena, što je više posljedica spajanja djelatnika Koncertne direkcije Zagreb s djelatnicima Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog nego realne potrebe.

sistematizacija utjecala je i na raspodjelu odlučivanja. Konkretno, ustroj Dvorane kao organizacije s više različitih radnih jedinica, odjela i službi omogućio je i više hijerarhijskih razina odlučivanja, koje se, doduše, u praksi nerijetko svode na kompromisne odluke. A koordinacija među službama koja se nekada odvijala ponajprije zahvaljujući zajedničkim sastancima, danas je mnogo veća zbog dostupnih informatičkih i komunikacijskih sredstava, od *intraneta* kao internog sustava Dvorane do elektroničke pošte, mobilnih uređaja itd.

Težnja za ukupnim prikazom načina rada i programa Dvorane nužno je onemogućila bavljenje nizom važnih aspekata koji ostaju za neka buduća istraživanja. Primjerice, osobito bi zanimljivo bilo podrobnije istražiti poziciju i repertoar zagrebačkog glazbenog života u svjetlu ambivalentne ideološke pozicije Jugoslavije između Zapada i Istoka u vrijeme Hladnog rata. Podrobnija analiza povezanosti programskih koncepcija Dvorane s promjenama društveno-političkih sustava također bi bila zanimljiva tema. Detaljnije bi se mogla analizirati i radna svakodnevnica zaposlenika ovisno o njihovoj hijerarhijskoj poziciji i vrsti posla te pristupa u realizaciji različitih vrsti priredbi. Važno bi bilo proučiti i iskustva posjetitelja, od onih koji u *Lisinski* dolaze povremeno na različite vrste priredbi do najvjernijih posjetitelja među kojima su neki vjerni pretplatnici već više desetljeća. Budući da je posljednje empirijsko istraživanje o okvirnom godišnjem broju publike i tipu prosječnog posjetitelja načinjeno prije trideset pet godina (Mežnarić, 1985), svakako bi bilo zanimljivo saznati osobine današnjeg prosječnog pretplatnika nekog ciklusa u *Lisinskom* i usporediti ga s nekadašnjim. Ukratko, mnogo je zanimljivih tema za neka buduća istraživanja.

Uvidi ovoga rada tek su na tragu prethodnih istraživanja s područja organizacijske antropologije. Pritom dobar primjer pružaju radovi o BBC-iju o kojem postoji niz stručnih radova koji ga sagledavaju kroz prizmu „privatnog svijeta“ u javnoj ustanovi (Burns, 1977), položaja u Velikoj Britaniji u odnosu na druge radijske i televizijske kuće i njihovu publiku (Madge, 1989) ili daju prikaz prijelaznog razdoblja 1990-ih koji je rezultirao restrukturiranjem korporacije i time utjecao na budućnost javnog servisa u toj zemlji (Spangenberg, 1997). Ova i brojna druga literatura o toj uglednoj instituciji omogućila je drugim znanstvenicima među kojima je i Georgina Born (Born, 2004) da se koncentriraju na određeno razdoblje, specifičnost programskih koncepcija, hijerarhijske i osobne odnose među zaposlenicima, izazove emitiranja i njezine budućnosti. Stalno zanimanje istraživača i novinara za BBC samo je odraz važnosti te svjetske korporacije za britansko, ali i za globalno tržište.

Premda se jedna koncertna dvorana poput *Lisinskog* ne može komparirati s BBC-ijem, zahvaljujući televizijskim i radijskim prijenosima i snmkama iz Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog mnoge su glazbene priredbe doprle do šire publike u Hrvatskoj, drugih republika bivše Jugoslavije, ali i do nekih europskih zemalja. Kvalitetom svojih programa i ugledom glazbenika koji su u njoj nastupali, Dvorana je odavno prerasla i grad i državu, pa se stoga iskreno nadam da će ova disertacija potaknuti promišljanja o pojedinim aspektima Dvorane i pridonijeti sagledavanju njezine vrijednosti za hrvatsku kulturu.

10. LITERATURA I IZVORI

10. 1. Radovi u tiskanim i elektroničkim izdanjima

*** (1957) Oglas Natječaja za izdelavo idejnih skic Doma Matice izseljencev Hrvatske s koncertno dvorano v Zagrebu. *Slovenski poročevalec*, 18 (263), str. 7.

URL: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-HPAARRPF/acdb6976-125b-425c-9a6c-49d85ad9ab3d/PDF> (2020-07-25)

*** (1957a) Oglas Natječaja za izradu idejnih skica Doma Matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom u Zagrebu. *Vjesnik*, 18 (3999), str. 6.

*** (1958) Društveni plan razvitka privrednih i komunalnih djelatnosti grada Zagreba od 1957. do 1961. godine. *Službeni glasnik grada Zagreba*, 12 (6), str. 56 i 65.

*** (1968) Odluka o osnivanju Komisije Izvršnog vijeća Sabora za kulturne veze s inozemstvom, br. 18555/2-612-1967 od 26. ožujka 1968. / potpredsjednik: Milan Mišković, v. r. *Narodne novine*, 24 (14), str. 146.

*** (1968a) Rješenje o imenovanju predsjednika i članova Komisije Izvršnog vijeća Sabora za kulturne veze s inozemstvom, br. 6090/1-137-1968 od 26. ožujka 1968. *Narodne novine*, 24 (15), str. 151-152.

*** (1970) Zaključak o osnivanju i sastavu Odbora za izgradnju Koncertne dvorane od 26. listopada 1970., br. 03-3177/1-1970. / potpisnici: Mira Krizmanić (predsjednica Prosvjetno-kulturnog vijeća) i Tomislav Hrkač (predsjednik Gradskog vijeća). *Službeni glasnik grada Zagreba*, 20 (19), str. 364-365.

*** (1970a) Zaključak o imenovanju predsjednika i članova Odbora za izgradnju Koncertne dvorane od 23. prosinca 1970., br. 04-4150/1-1970. / potpisnici: Mira Krizmanić (predsjednica Prosvjetno-kulturnog vijeća) i Tomislav Hrkač (predsjednik Gradskog vijeća). *Službeni glasnik grada Zagreba*, 20 (23), str. 418-419.

*** (1973) Autori i izvođači projekta. U: Turkalj, N., ur. *Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“, nepag.

*** (1975a) Odlikovani graditelji palače „Lisinski“. *Vjesnik*, 35 (9881), str. 3.

*** (1976) *Zagrebačka filharmonija. Sezona 1976./1977. Plan koncerata*. Zagreb: Zagrebačka filharmonija.

*** (1977) Novo staro Kraljevo. *Vjesnik u srijedu*, 6 (1296), str. 20.

*** (1980) *Zagrebačka filharmonija. 1980 – 1981. Plan koncerata. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Zagrebačka filharmonija.

*** (1981) *Program sezone 1981/82. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“.

*** (1983) *Lisinski. Bilten br. 7. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“.

*** (1988) Možda naš najbolji film. *Vjesnik*, 49 (14829), str. 8

*** (1992) Zaključak o imenovanju, preimenovanju i ukidanju ulica, trgova i drugih javnih površina, klasa: 021-05/92-08-40, urbroj: 251-11-04/92-4 od 29. lipnja 1992. / potpisnici: Boris Buzančić (predsjednik Skupštine Grada Zagreba), Darko Tironi (predsjednik Vijeća udruženog rada), Žarko Danilović (predsjednik Vijeća općina) i Andrija Kovačević (zamjenik predsjednika Društveno-političkog vijeća), *Službeni glasnik Grada Zagreba*, 37 (11), str. 286.

*** (1995) Zaključak o suglasnosti na Izmjene i dopune Statuta Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, klasa: 612-03/95 – 01/13, urbroj: 251-11-04-95-3 od 7. studenoga 1995. / potpisnik: Stjepan Brolich (predsjednik Gradske skupštine). *Službeni glasnik Grada Zagreba*, 40 (11), str. 230.

*** (1995a) Zaključak o suglasnosti na Statut Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, klasa: 612-13/95 – 01/64, urbroj: 251-11-04-95-3 od 27. lipnja 1995. / potpisnik: Stjepan Brolich (predsjednik Gradske skupštine). *Službeni glasnik Grada Zagreba*, 40 (7), str. 142.

*** (2002) Glazbeni ansambli i solisti. U: Martinčević, J., ur. *Koncertna direkcija Zagreb: 50 godina*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb, str. 88-131.

*** (2002a) Djelatnici Koncertne direkcije Zagreb 1951. – 2002. U: Martinčević, J., ur. *Koncertna direkcija Zagreb: 50 godina*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb, str. 195-196.

*** (2004) Sjećanja. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 13-52.

*** (2004a) Događanja u sezonama 1973./74. – 2003./04. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 59-230.

*** (2004b) Lisinski subotom. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 231-246.

*** (2016) Rješenje o imenovanju ravnatelja Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, klasa: UP/I-021-05/16-01/7, urbroj: 251-01-01-16-1 / potpisnik: Andrija Mikulić (predsjednik Gradske skupštine). *Službeni glasnik Grada Zagreba*, 60 (21).

URL:

<http://www1.zagreb.hr/slglasnik/index.html#/akt?godina=2016&broj=210&akt=21364ACA2C3F46BFC1258080002B6786> (2020-08-10)

*** (2017) Odluka o pripajanju Koncertne direkcije Zagreb Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, klasa: 021-05/17-01/104, urbroj: 251-01-05-17-6 od 21. ožujka 2017. / potpisnik: Andrija Mikulić (predsjednik Gradske skupštine). *Službeni glasnik Grada Zagreba*, 61 (6).

URL:

<http://www1.zagreb.hr/zagreb/slglasnik.nsf/restakt/c7b4b601272d117ec12580ec003437d6?OpenDocument> (2020-08-10)

*** (2017) Stanovništvo. *Statistički ljetopis Grada Zagreba*, 66, str. 59-86.

*** (2018a) Program javnih potreba u kulturi Grada Zagreba za 2019., klasa: 400-06/18-01/111, urbroj: 251-01-05-18-39 od 13. prosinca 2018. / potpisnik: Andrija Mikulić (predsjednik Gradske skupštine). *Službeni glasnik Grada Zagreba*, 62 (28).

URL:<http://www1.zagreb.hr/zagreb/slglasnik.nsf/7ffe63e8e69827b5c1257e1900276647/7a2fbce003d0ce93c125836a00231db5?OpenDocument> (2020-09-01)

Alfirević, A. (1975) Što znači biti istaknuti umjetnik. *Vjesnik u srijedu*, 24 (1204), str. 16.

Ambrožić – Paić, A. (1974) Snobovi u manjini. *Studio*, 13 (520), str. 4.

Anagnosti, P. (1977) Radnik – kreator programa. *Borba*, 54 (157), str. 9.

Angeli Radovani, K. (1999) *Kosta Angeli Radovani. Retrospektiva 1940 – 1999*. Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika.

Animafest. URL: http://www.animafest.hr/hr/2020/festival/about_us (2020-04-30)

Aranjoš, S. (2017) Sjećanje na Ivu Vuljevića. U: Krpan, E., ur. *Ivo Vuljević, ostavština vizionara / U povodu tri desetljeća nagrade 'Ivo Vuljević'*. Zagreb: Hrvatska glazbena mladež, str. 26.

Bagarić, M. (2010) Arhitektura Zagrebačkog zbora od 1910. do 1935. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34, str. 165-180.

Balija, P. (2017) Želite Tita? Evo vam ga, nosite ga doma i hodajte po njemu. *Večernji list*, 59 (1199439). URL: <https://www.vecernji.hr/zagreb/zelite-tita-evo-vam-ga-nosite-ga-doma-i-hodajte-po-njemu-1199439> (2020-08-23)

Banjeglav Perković, G. (2018) Britanci popljuvali seriju snimanu u Hrvatskoj: Potrošili su 250 milijuna kuna na ovaj promašaj.“ Index.hr.

URL: <https://www.index.hr/magazin/clanak/britanci-popljuvali-seriju-snimanu-u-hrvatskoj-potrosili-su-250-milijuna-kuna-na-ovaj-promasaj/1022027.aspx> (2020-09-10)

Barbarić, T. (2018) Hamburško čudo: Što se dogodi kad algoritmi dizajniraju koncertnu dvoranu. Tportal.hr. URL: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/hambursko-cudo-sto-se-dogodi-kad-algoritmi-dizajniraju-koncertnu-dvoranu-foto-20180117> (2020-08-23)

Barbieri, M., ur. (2004) *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

Baretić, R. (1987) Na put ću ti stati. *Večernji list*, 31 (8486), str. 7.

Batteau, A. (2013) The Changing Rhetoric of Corporate Culture. U: Caulkins, D.; Jordan, A., ur. *A Companion to Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell, str. 56-73.

Bekić, D. (2006) *Vojin Bakić ili Kratka povijest Kiposlavije*. Zagreb: Profil International.

Bendazzi, G. (2016) *Animation A World History, vol. 2. (The Birth of A Style; The Three Markets)*. Yugoslavia: The New Zagreb School. Boca Raton: CRC Press, str. 268.

Benović, M. (1979) Melodije za tri glasa. *Studio*, 16 (811), str. 21.

Bezić, N. (2009) Što je 20. stoljeće donijelo Zagrebu; Grad kao glazbeni organizam. U: Hekman, J., ur. *Hrvatska glazba u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 395-406.

Bezić, N. (2012) *Glazbena topografija Zagreba od 1799. do 2010*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.

Bilić, J.; Ivanković, H., ur. (2006) *Zagrebački leksikon*, 1. i 2. sv. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- *Gradska uprava*, 1. sv., 299-300.

- *Javni spomenici*, 1. sv., 419-425.
- *Klub inženirah i arhitektah*, 1. sv., 518-519.
- *Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*, 1. sv., 539-540.
- *Muzički informativni centar*, 2. sv., 93.
- *Zagrebačka filharmonija*, 2. sv., 529-530.

Born, G. (1995) *Rationalizing Culture: IRCAM, Boulez, and the Institutionalization of the Musical Avant-Garde*. Berkley – Los Angeles – London: University of California Press.

Born, G. (2004) *Uncertain vision: Birt, Dyke and the Reinvention of the BBC*. London: Secker & Warburg.

Boulez, P. (1986) Technology and the Composer. U: Nattiez, J. – J., ur. *Orientations. Collected Writings*. Cambridge: Harvard University Press, 486-494.

Bourdieu, P. (1997./1986) The Forms of Capital. U: Halsey, A. H., et a., ur. *Education. Culture, Economy, Society*. Oxford: Oxford University Press, str. 46-58.

Bourdieu, P. (2011) *Distinkcija: Društvena kritika suđenja*. Zagreb: Antibarbarus.

Božić, D. (1981) Inina svečanost u Vatroslavu Lisinskom. *INA Vjesnik*, 17, str. 1 i 8.

Braut, I. (1983) Zvuci velegrada. *Vjesnik*, 44 (12721), str. 3.

Brkić, S. (2008) Javna skulptura na otvorenom grada Zagreba između 1990. i 2005. godine. *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, 27 (27), str. 75-150.

URL: http://www.gaa.mhz.hr/storage/upload/calendar_activities/anali-27d_9537.pdf
(2020-08-23)

Burazer, A. (2020) Hebrang: „Imam karcinom. Kažu kolege da će za tri mjeseca vidjeti kako napreduje terapija“. 24 sata.hr. URL: <https://www.24sata.hr/news/hebrang-kolege-mi-daju-jos-tri-mjeseca-zivota-imam-karcinom-724268> (2020-10-26)

Burns, T. (1977) *The BBC: Public Institutions and Private World*. London: Palgrave Macmillan UK.

Caranović, B., Vidačković, S. (2018.) Sve tiši tonovi "Sedmorice mladih". *Novosti*.
URL: <https://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:724786-Sve-tisi-tonovi-Sedmorice-mladih>
(2020-08-23)

Centar za odgoj i obrazovanje "Goljak" Zagreb. URL: http://centar-odgojiobrazovanje-goljak.skole.hr/?news_hk=1&news_id=513&mshow=884 (2020-05-06)

Cindrić, P. (1971) *Koncertno poslovanje u Zagrebu*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb.

Clague, M. A. (2002) *Chicago Counterpoint: the Auditorium Theater Building and the Civic Imagination*. Doktorska disertacija. Chicago: The University of Chicago.

Concertgebouworkest. URL: <https://www.concertgebouworkest.nl/europe> (2020-06-03)

Cressman, D. M. (2012) *The Concert Hall as a Medium of Musical Culture: The Technical Mediation of Listening in the 19th Century*. Doktorska disertacija. Burnaby – Surrey – Vancouver: Simon Fraser University.

Croatia Records. URL: <https://crorec.net/novosti/u-prodaji-cddvd-matko-jelavic-majko-stara-live-in-lisinski/?post=https://crorec.net/izvodjac/budenje/> (2020-07-07)

Culturenet. hr. URL: <https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=29218> (2020-05-06)

Culturenet. hr. URL: <https://www.culturenet.hr/print.aspx?id=2696> (2020-09-23)

Cvetkova, E. (1970) Dom umjetnosti i kulture. *Večernji list*, 14 (3435), str. 11.

Cvetkova, E. (1973) Izjava Ive Vrhovca, predsjednika Skupštine grada Zagreba: Tako više ne treba graditi. *Večernji list*, 17 (4410), str. 8.

Cvetkova, E. (1973a) Nove prepirke na staru temu. *Večernji list*, 17 (4258), str. 8.

Čakić, A. (2018) Slikar koji Dubrovnik doživljava na drugačiji način. Otvorena retrospektivna izložba Toma Gusića. *Dubrovački dnevnik.hr*.

URL: <https://dubrovackidnevnik.net.hr/vijesti/grad/otvaranje-retrospektivne-izlozbe-dva-pogleda-unatrag-toma-gusica1> (2019-09-10)

Čaldarović, O. (2004) Vrhunski socijalno-kulturni status. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, 2004, str. 36-37.

Čapo Žmegač, J. et al. (2006) Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja. U: Čapo Žmegač, J.; Gulin Zrnčić, V.; Šantek, G. P., ur. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Jesenski i Turk, str. 7-52.

Čunko, T. (2012) *Hrvatska glazba i Hrvatski radio*. Zagreb: Hrvatski radio – Treći program.

Dahles, H.; Koning, J. (2013) Chinese Business Ventures Into China. U: Caulkins, D.; Jourdan, A., ur. *A Companion to Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley – Blackwell, str. 418-437.

Danas. rs. URL: <https://www.danas.rs/drustvo/drzavne-institucije-tanjugu-isplatile-vise-od-114-miliona-dinara/> (2020-04-30)

Debelić, N. (2018.) *Najveće turneje hrvatskih simfoničara: Dubrovački simfonijski orkestar u SAD 1975 i 1978: DSO 1971. – 1979*. Zagreb: vlastita naklada.

Der Hazarjan-Vukić, A. (2002) Mile Grgas. U: Macan, T., ur. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 172.

Detoni, D., ur (1996) *Zagrebačka filharmonija / 1871. – 1996*. Zagreb: Zagrebačka filharmonija.

D. R. (1977) IX Beethovenova simfonija još jednom? *Vjesnik*, 38 (10623), str. 15.

Draganić, M. (1975) Glazba žari jače od krune. *Arena*, 17 (742), str. 28-29.

Draganić, M. (1977) 4 x 9 ta. Beethoven za osam tisuća pari ušiju. *Studio*, 14 (679), str. 15-19.

Draškić, L. (2013) U redu za Balaševića od 4.30! *Večernji list*, 54 (17930).

URL: <https://www.vecernji.hr/showbiz/u-redovima-od-0430-sati-da-bi-ulovili-svoju-kartu-za-balasevica-906733> (10-10-2020)

Dubrovački vjesnik (2018) Otvaranje retrospektivne izložbe „Dva pogleda unatrag“ Toma Gusića.

URL: <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/otvaranje-retrospektivne-izlozbe-dva-pogleda-unatrag-toma-gusica-580324> (2019-09-10)

Dujmović Kušan, D. (2004) 50 godina zagrebačkih glazbenih putovanja. U: Krpan, E., ur. *Hrvatska glazbena mladež glazbom, riječju i pokretom*. Zagreb: Hrvatska glazbena mladež – Cantus d. o. o., str. 137-158.

Elbphilharmonie. URL: <https://www.elbphilharmonie.de/en/elbphilharmonie> (2020-06-03)

Elle.hr. URL: <https://www.elle.hr/moda/koncertna-dvorana-vatroslav-lisinski-kao-modna-pozornica/> (2020-05-06)

Enciklopedija.hr. Blažević, Jakov.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8132> (2020-09-09)

Enciklopedija.hr. Gavran, Miro.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21438> (2020-08-23)

Enciklopedija.hr. Gligo, Nikša.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22281> (2020-09-09)

Enciklopedija.hr. Murtić, Edo.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42525> (2020-09-09)

Enciklopedija.hr. Šohaj, Slavko.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59767> (2020-08-23)

Enciklopedija.hr. Tomašević, Ernest.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61671> (2020-09-09)

Enciklopedija.hr. Župan, Ante. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67849> (2020-09-09)

Enciklopedija.hr. Praktikabl.

URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49937> (2020-09-09)

Facebook.com. Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

URL: <https://www.facebook.com/www.lisinski.hr/photos> (2020-09-08)

Facebook.com. Matko Jelavić. URL:

<https://www.facebook.com/matko.jelavic.st/photos/a.157183814408286/1735221273271191/?type=1&theater> (2020-07-07)

Festini, Z. et al., ur. (1979) Vijesti. *OD DO*, 1 (1), str. 23.

Festini, Z. et al., ur. (1979a) Vijesti. *OD DO*, 1 (2/3), str. 23.

Festini, Z. (2002) Anegdota kao stalni suputnik. U: Martinčević, J., ur. *Koncertna direkcija Zagreb: 50 godina*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb, str. 58-75.

Filipović, D. (1981) Pop Zagreb ugostio majstore. *Studio*, 18 (902), str. 62-64.

Find Words Info. URL: <http://findwords.info/term/gala> (2020-09-04)

Frans Piano Studio. URL: <https://franspianostudio.me/2012/04/09/seating-plan-the-modern-classical-orchestra-the-piano/> (2020-06-03)

Galić, M. (2016) *Leksikon radija i televizije* (2. izdanje). Zagreb: Hrvatska radiotelevizija – Naklada Ljevak.

Galjer, J.; Lončar, S. (2019) Socially Engaged Architecture of the 1950s and Its Transformations. The Example of Zagreb's Workers' University. *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 49 (42), str. 194-222.

Geertz, C. (1998) *Tumačenje kulture*. Beograd: XX vek.

Glavan, D. (1979) Vatreni džez-rok u “Lisinskom”. *Vjesnik*, 40 (11297), str. 7.

Gligo, N. (2004) Alternativni životni prostor. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 38-39.

Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City: Doubleday Anchor.

Gračan, G. (1980) Više sustavnosti i dogovora. *OD DO*, 2 (3), str. 5.

Gulin Zrnić, V. (2006) Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija. U: Čapo Žmegač, J.; Gulin Zrnić, V.; Šantek, G. P., ur. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Jesenski i Turk, str. 73-95.

Gulin Zrnić, V.; Škrbić Alempijević, N. (2019) *Grad kao susret. Etnografije zagrebačkih trgova*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo – Institut za etnologiju i folkloristiku.

Haberle, M. (1974) Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski' u Zagrebu. *Čovjek i prostor*, 21 3=252, str. 6-10 i 27.

Hammersley, M.; Atkinson, P. (2002) *Ethnography: Principles in practice*. London: Routledge.

Hemar, E. (2014) *Slovenci u hrvatskom sportu / Slovenci v hrvaškem športu*. Zagreb: Slovenski dom – Vijeće slovenske nacionalne manjine / Svet slovenske nacionalne manjšine Mesta Zagreba.

Historiografija. URL: <http://www.historiografija.hr/?p=4754> (2020-05-29)

Horvat, S. (2004) Osloniti se na vlastite snage. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 32-33.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. URL: http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/violina_king/ (2020-05-29)

Hrvatska glazbena mladež. URL: <https://www.hgm.hr/kontakt.htm> (2020-05-29)

Hrvatska matica iseljenika.

URL: <https://matis.hr/najave/dan-otvorenih-vrata-hrvatske-matice-iseljenika/> (2020-09-08)

Hrvatska radiotelevizija.

URL: <https://radio.hrt.hr/radio-dubrovnik/ep/gradoplov/184727/> (2019-09-10)

Hrvatski jezični portal.

URL: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1pgXRE%3D (2020-21-09)

Hrvatski savez udruga invalida rada. URL: <https://www.hsuir.hr/vijesti/obiljezen-medjunarodni-dan-osoba-s-invaliditetom-i-dan-ustanove-uriho> (2020-04-30)

Hrvatsko narodno kazalište. URL: <https://www.hnk.hr/hr/informacije/ulaznice/> (2020-08-07)

Ilić, J. (1989) Povratak zvijezde šezdesetih. *Večernji list*, 33 (9431), str. 13.

Indik, T. (1973) Palača glazbe pred dovršenjem. *Večernji list*, 17 (4222), str. 6.

Indik, T. (1973a) Palača glazbe otvara se 29. prosinca. *Vjesnik*, 34 (9546), str. 11.

Infotrend.hr. URL: <http://www.infotrend.hr/clanak/2015/4/data-scientist-%E2%80%93-podatkovni-alkemicar,83,1141.html> (2020-01-15)

Institut za migracije i narodnosti. URL: <http://www.imin.hr/naslovnica> (2020-04-30)

Janda, Ž. (1975) S muzikom na sveučilište / razgovor s Nikšom Gligom, direktorom Muzičkog salona Teatra ITD. *Studentski list*, 3 (30), str. 20.

Janković, B. (1979) Publika je pjevala... *Večernji list*, 23 (6219), str. 11.

Janjetović, Z. (2011) *Od 'Internacionale' do komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

Jelača, M. (1979) Nedjeljni vrtić u „Lisinskom“. *Večernji list*, 23 (5964), str. 11.

Jelić, M. (2014) Jedinstvena zgrada kao problem visokoškolskog glazbenog obrazovanja u Hrvatskoj: medijski odjeci izgradnje Muzičke akademije u Zagrebu 2003-2012. *Arti musices*, 45 (2), str. 249-282.

Jordan, A.; Caulkins, D. (2013) Expanding the Field of Organizational Anthropology for the Twenty-First Century. U: Caulkins, D.; Jordan, A., ur. *Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley – Blackwell, str. 1-23.

Josipović, I. (2004) Epikurov vrt. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 40.

Jukić, T. (1994) Tipologija zagrebačkih fontana. *Prostor*, 2 (3/4), str. 351-366.

Jutarnji list. URL: <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/interijeri/ponovno-je-otvorena-kulna-kavana-lisinski-i-izgleda-fantasticno/9664036/> (2020-04-30)

Jutarnji.hr (2015) Povijesni ekskluziv Globusa. Tko je i kako zapravo izveo atentat na maršala Tita zbog kojega je 13 Hrvata osuđeno na smrt. URL: <https://www.jutarnji.hr/globus/povijesni-ekskluziv-globusa-tko-je-i-kako-zapravo-izveo-atentat-na-marsala-tita-zbog-kojeg-je-13-hrvata-osudeno-na-smrt-304711> (2020-09-09)

Jutarnji.hr. (2015) Komentar za i protiv. Zaslužuje li dvorana Lisinski nastup Nives Celzijus ili ne. Anketa. URL: <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/komentar-za-i-protiv-zasluzuje-li-dvorana-lisinski-nastup-nives-celzijus-ili-ne-anketa-484867> (2020-07-05)

Kaiser, D. (1903) Konzert Richard Strauss. *Agramer Tagblatt*, 18 (55), str. 7.

Katalinić, V.; Ries, S. (2018) Kontakti Franza Liszta s hrvatskim glazbenicima i značajnicima. *Arti musices*, 49 (1), str. 49-68.

Kelemen, M. (1995) *Poruka Pateru Kolbu*, Zagreb: Durieux.

Kelemen, M. (2000) Muzički biennale Zagreb, zašto? U: Krpan, E., prir. *Muzički biennale Zagreb: Međunarodni festival suvremene glazbe / The Zagreb Music Biennale: International Festival of Contemporary Music 1961-2001*. Zagreb: Hrvatsko društvo skladatelja.

Kisić, D. (2013) Od kronologije prema događaju. U: Krpan, E., ur. *Podsjetnik za budućnost: 40 = XL: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 103-112.

Kelemenić, B. (1973) Novi ponos Zagreba. *Večernji list*, 17 (4410), str. 10.

Knešaurek Carić, J. (2014) Glazba za slušanje, glazba za gledanje i glazba za druženje / Razmišljanja uz 40. obljetnicu Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. *Hrvatska revija*, 14 (1), str. 75-80.

Knežević, S. (2003) *Zagreb u središtu*. Zagreb: Barbat.

Knjižnice grada Zagreba. URL: <http://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/nije-sve-tako-crno-u-teatru-gavran/53537> (2020-07-01)

Kolacio, Z. (1958) Regulacija. *Čovjek i prostor*, 5 (80/81), str. 1-2.

Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

- URL: <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/igudesman-i-joo-pokupili-ovacije-publike-u-lisinsk/> (2020-05-29)
- URL: <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-je-kulturni-stadion-o-kojemu-nogomet-moze/> (2020-09-01)
- URL: <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-plese-pod-maskama-i-odzvanja-zvonkim-smij/> (2020-05-29)
- URL: <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/lisinski-u-kadrovima-popularne-serije-strike-back/> (2020-06-27).
- URL: <http://www.lisinski.hr/hr/novosti/predstavljen-lisinski-na-otvorenome-glazbom-okruze/> (2020-05-29)
- URL: <http://www.lisinski.hr/hr/o-nama/publikacije/> (2020-04-29)
- URL: http://www.lisinski.hr/media/files/Brosura_Kongres_2YtcZpI_JHRbcWQ.pdf (2020-04-30)
- URL: <https://web.archive.org/web/20071029193102/http://www.gin.hr/en/lisinski.htm> (2020-04-30)
- URL: <https://www.lisinski.hr/hr/dogadjanja/lisinski-subotom-br-kraljevski-concertgebouw-orkes/> (2020-06-02)
- URL: <https://www.lisinski.hr/hr/dogadjanja/p-i-cajkovski-orasar/> (2020-08-07)
- URL: https://www.lisinski.hr/media/files/LISINSKI_Cjenik_nGbIKXu.pdf (2020-09-01)
- URL: http://www.lisinski.hr/media/files/Natjecaj_poslovni_prostor_tonski_studio_KD_VL.pdf (2020-10-09).

Konzertdirektion Schmid. URL: <https://www.kdschmid.de/en/about-us/history/> (2020-04-30)

Koter, D. (2004) Slovenian Music and National Identity within the Austro-Hungarian Monarchy at the Beginning of the 20th Century. *Slovenian Music and National Identity*, str. 46-55.

URL: <https://lewebpedagogique.com/musicatub/files/2014/01/Slovenia.pdf> (2020-06-03)

Kovačević, J. (2009) Hoćemo li napokon u dvorani uživati samo u dobroj glazbi. *Jutarnji list*, URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/hocemo-li-napokon-u-dvorani-uzivati-samo-u-dobroj-glazbi/2862869/> (2020-06-03)

Kovačević, K. (1974) Svečanost zvuka i ljepote. *Borba*, 53 (1), str. 13.

Kovačević, K. (1981) Programska knjižica za koncert 14. 11. 1981. / ciklus *Subota u Lisinskom* / / *Predbrojka 'V' (1)*. Zagreb: Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski*. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Sezona 1981./1982*.

Kovačević, K., ur. (1983) *Leksikon jugoslavenske muzike (Koncertna direkcija Zagreb)*, 1. sv. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, str. 445.

Kovačević, K., ur. (1984) *Leksikon jugoslavenske muzike (Vatroslav Lisinski)*, 2. sv. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, str. 494-495.

Kožarić, I., ur. (2007) *Spomenici i fontane u gradu Zagrebu: vodič*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka – Grad Zagreb, Gradski ured za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Kritovac, F. (1973) Kroz sito i sitnozor: zagrebački događaj stoljeća. *15 dana*, 16 (8), str. 6.

Križić, M. (1974) Prva dama jazza. *Oko*, 2 (48), str. 19.

Krpan, E. (1989) Pjevač koji zna tajnu o pjesmi. *Vjesnik*, 50 (15148), str. 8.

Krpan, E. (2002) Organizacija između izazova i standarda. U: Martinčević, J., ur. *Koncertna direkcija Zagreb: 50 godina*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb, str. 7-21.

Krpan, E. (2005) *Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika: šest desetljeća 1945. – 2005*. Zagreb: Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika.

Krpan, E., ur. (2010) *Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije: osam desetljeća (1930.-2010.)*. Zagreb: Hrvatska radiotelevizija – Glazbena proizvodnja.

Krpan, E., ur. (2013) *Podsjetnik za budućnost: 40=XL: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog.

Krpan, E. (2013a) kuća nam dozvoljava da mirno sanjamo.... U: Krpan, E., ur. *Podsjetnik za budućnost: 40 = XL: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 17-34.

Krpan, E., ur. (2015) *Hrvatsko društvo skladatelja (1945 .- 2015.)*. Zagreb: Hrvatsko društvo skladatelja – Cantus d. o. o.

Krpan, E. (2015a) Ruždjak, Vladimir (Ružđak). Hrvatski biografski leksikon online. URL: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11912> (2020-09-09)

Kuhta, D. (2013) *Zvuk 1*. Zagreb: Grafička škola u Zagrebu.

Kunalipa. Com. Hrvatski numizmatički portal. URL: <http://www.kunalipa.com/katalog/tecaj/you-dinar-1966-1991.php> (2020-04-30)

Laslo, A. (2011) Koncertna dvorana ‘Vatroslav Lisinski’ i Dom matice hrvatskih iseljenika. U: Laslo, A., ur. *Arhitektonski vodič Zagreb 1898.-2010*. Zagreb: Arhitekst – Društvo arhitekata, str. 215.

Lisičić, L., ur. (1993) *20 godina Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“.

Lisičić, L. (1993a) [Priznajem da za Zagreb dosad nisam znao...]. U: Lisičić, L., ur. *20 godina Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“, str. 9-29.

Low, S.; Smith, N., ur. (2005/6) *The Politics of Public Space*. New York: Routledge.

Ljubo de Karina. De-Karina.net. URL: <http://www.de-karina.net/skulpture.asp> (2020-04-23)

Madge, T. (1989) *Beyond the BBC: Broadcasters and the Public in the 1980s*. London: Palgrave Macmillan UK.

Majnarić, D., (1994) Razvoj, vrednovanje i čuvanje tonskih zapisa (fono građe). *Arhivski vjesnik*, 37, str. 115-122.

Majnarić, D. (2004) Kulturni događaj stoljeća. U: Barbieri, M. ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 24-25.

Malčić, B. (1984) Ni 'misice' više nisu... *Vjesnik*, 45 (13049), str. 5.

Marijanović, D. (2019) *Dramaturgija svjetla na koncertima* (pisani dio diplomskog rada). Zagreb: Akademija dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Maroević, I. (1974) Nova koncertna dvorana u Zagrebu. *Čovjek i prostor*, 21 (3=250), str. 18-20.

Maroević, I. (2007) *O Zagrebu usput i s razlogom: izbor tekstova o zagrebačkoj arhitekturi i urbanizmu (1970. – 2005.)*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti

Maroević, I. (2009) *Zagreb njim samim*. Zagreb: Durieux.

Martinčević, J. (1971) Ruši im se strop nad glavom. *Vjesnik*, 32 (8932), str. 13.

- Martinčević, J. (1972) Zagrebačka filharmonija – na ulici? *Vjesnik*, 33 (8971), str. 11.
- Martinčević, J. (1973) Besplatno u novu dvoranu. *Vjesnik*, 34 (9529), str. 8.
- Martinčević, J. (1973a) Glazbeni događaj stoljeća. *Vjesnik* 34 (9575), str. 2.
- Martinčević, J. (1974) Fascinantan početak. *Vjesnik*, 35 (9576), str. 7.
- Martinčević, J. (1975) Šanse novog prostora. *Vjesnik*, 36 (9949), str. 11.
- Martinčević, J. (1975) Plebiscit za ravnopravnost Novoga zvuka. *Vjesnik*, 35 (10002), str. 11.
- Martinčević, J. (1993) [Može li se jedan prostor...]. U: Lisičić, L., ur. *20 godina Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“, str. 30-39.
- Martinčević, J., ur. (2002) *Koncertna direkcija Zagreb: 50 godina*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1980) Na koncert – kroz ventilacione cijevi. *Vjesnik*, 41 (11976), str. 12.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1980a) Nova publika pristiže. *Vjesnik*, 41 (11869), str. 6.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1981) Devizna štednja u glazbi. *Vjesnik*, 42 (12234), str. 7.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1981a) A nakon Ravela – ples! *Vjesnik*, 42 (12296), str. 9.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1982) Ambijent koji inspirira. *Vjesnik*, 43 (12339), str. 8.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1983) Ples uz Filharmoniju. *Vjesnik*, 44 (13043), str. 4.
- Martinčević-Lipovčan, J. (1984) U potrazi za pravim notama. *Vjesnik*, 45 (13215), str. 9.

Martinčević-Lipovčan, J. (1986) Lovro Lisičić: Više događaja nego dana. *Vjesnik / prilog: Panorama subotom*, 47 (14035), str. 8-9

Marunčić, B. (2018) Zlatne godine DSO-a 40. obljetnica najveće turneje dubrovačkih simfoničara. *Dubrovački tjednik*,
URL: <https://www.dulist.hr/zlatne-godine-dso-a-40-obljetnica-najvece-turneje-dubrovackih-simfonicara/469407/> (2020-07-12)

Matić, Đ. (2004) Dimitrovska, Ljupka. U: Adrić, I.; Arsenijević, V.; Matić, Đ., ur. *Leksikon YU mitologije*. Zagreb – Beograd: Rende – Postscriptum, str. 94-95.

Matić, Đ. (2004a) Lepa Brena. U: Adrić, I.; Arsenijević, V.; Matić, Đ., ur. *Leksikon YU mitologije*. Zagreb – Beograd: Rende – Postscriptum, str. 223-226.

Matić, Đ. (2004b) Pogorelić, Ivo. U: Adrić, I.; Arsenijević, V.; Matić, Đ., ur. *Leksikon YU mitologije*. Zagreb – Beograd: Rende – Postscriptum, str. 314.

Matis Absolut. URL: <https://www.matis-absolut.hr/> (2020-05-29)

Matutinović, B. (2004) Trideset godina svečanosti. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 28-29.

Merkaš, D. (2019) Boris Papandopulo. U: Živanović, I.; Vuković, J., Merkaš, D., ur. *Boris Papandopulo – Istarske freske iz Berma: triptihon za mješoviti zbor i veliki simfonijski orkestar*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog – Muzički informativni centar, str. VII.

Metro portal. URL: <http://metro-portal.hr/otkriveno-poprsje-lovre-pl-matacica-u-lisinskom/14926> (2020-03-28)

Mihaljević, J. (2013) Krstulović, Vicko. *Hrvatski biografski leksikon online*.
URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11443> (2020-09-09)

Miklaušić-Ćeran, S. (1999) Veličanstvena kuća glazbe. *Hrvatsko slovo*, 5 (915), str. 16-17.

Miklaušić-Ćeran, S.; Zubović, A. (1996) Popis praizvedenih i prvi puta izvedenih skladbi na koncertima 'Zagrebačke filharmonije' u Zagrebu i na gostovanjima. U: Detoni, D. ur. *Zagrebačka filharmonija / 1871. – 1996*. Zagreb: Zagrebačka filharmonija, str. 455-463.

Milanović, S. (2004) Per aspera ad astra. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 16-17.

Miletić, N. (1979) Uspjeh sa sjenom. *Studio*, 16 (775), str. 85.

Milijašević, G. (1985) Tko zaslužuje Lisinski. *Večernji list*, 29 (7932), str. 2.

Mirković, K. (1962) Dom matice iseljenika Hrvatske [i] izgradnja nove koncertne dvorane DMIH u Zagrebu. *Čovjek i prostor*, 9 (113), str. [1]-2.

Murchison, J. (2010) *Ethnography Essentials: Designing, Conducting, and Presenting Your Research*. San Francisco: Jossey-Bass.

Muzički biennale Zagreb. URL:

<https://old.mbz.hr/index.php?opt=news&act=mlist&id=2372&lang=hr> (2020-04-30)

Nadilo, B. (2005) Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu. *Građevinar*, 57 (3), str. 171-179.

<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-57-2005-03-05.pdf> (2020-07-12)

Neyland, D. (2013) An Ethnography of Numbers. U: Caulkins, D. D.; Jordan, A. T., ur. *A Companion to Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell, str. 219-235.

Oris. URL: [http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/\[183\]multikulturalni-prostor,2987.html](http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/[183]multikulturalni-prostor,2987.html) (2020-03-28)

Ostojić, S. (1981) *Javni dnevnik: Zagrebački kulturni i društveni horizonti: 1952 – 1980*. Zagreb: Globus.

Padelin, M. (2005) Vrhunski koncert triju još uvijek živućih legendi. *Zadarski list*, 10 (2302), str. 32.

Palada, J. (1980) Kultura na Radničkoj cesti (VII): Nitko da se sjeti... *Oko*, 8 (220), str. 20.

Pavić, D. (1974) Ove godine – 100 priredbi. *Večernji list* (zagrebačko izdanje), 18 (4437), str. 6.

Peterlić, A. (2019) Prostor, filmski. *Filmska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <http://filmska.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=4241> (2020-09-08)

Peterson, R. A.; Kern, R. M. (1996) Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. *American Sociological Review*, 61 (5), str. 900-907.

Peterson, R. A.; Simkus, A. (1992) How Musical Taste Groups Mark Occupational Status Groups. U: Lamont, M.; Fournier, M., ur. *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago: University of Chicago Press, str. 152-168.

Pintar, M. (2002) Horvat, Milan. Hrvatski biografski leksikon online. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7865> (2020-09-09)

Pintar, M. (2016) Matačić, Lovro (Lorenz von Mattachich. Hrvatski bibliografski leksikon. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11933> (2020-09-09)

Piškor, M. (2010) *Politike i poetike prostora glazbe: Etnomuzikološki i kulturno-antropološki pogledi*. Doktorska disertacija, IEF rkp 1988. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Planet Art. URL: <https://www.planet-art.hr/o-planet-artu/> (2020-08-24)

Pofuk, B. (2013) Lisinski je palača glazbe koja se izdržava koncertima Olivera i Balaševića, a dolazi i Mišo Kovač. *Večernji list*, 54 (17947).

URL: <https://www.vecernji.hr/kultura/lisinski-je-palaca-glazbe-koja-se-izdrzava-koncertima-olivera-i-balasevica-a-dolazi-i-miso-kovac-911298> (2020-06-09)

Pofuk, B. (2019) Suze Ivana Repušića dirigirajući Himnu slobode u Lisinskom. Autograf.hr.

URL: <https://www.autograf.hr/suze-ivana-repusica-dirigirajuci-himnu-slobode-u-lisinskom/> (2020-07-12)

Polić, R. (1973) Hram glazbe. *Večernji list*, 17 (4410), str. 8.

Polimac, N. (2016) Velika karijera vječne djevojčice. Kako je Ljupka Dimitrovska probila željeznu zavjesu i postala megazvijezda u DDR-u, Čehoslovačkoj i SSSR-u. Jutarnji list, 19 (6517). URL: <https://www.jutarnji.hr/spektakli/domace-zvijezde/velika-karijera-vjecne-djevojke-kako-je-ljupka-dimitrovska-probila-zeljeznu-zavjesu-i-postala-megazvijezda-u-ddr-u-cehoslovackoj-i-sssr-u/5046335/> (2020-07-12)

Politika.rs. URL: <http://www.politika.rs/sr/clanak/287453/Kultura/Grad-ce-platiti-dugove-Jugokoncerta> (2020-03-28)

Poljanec, M. (2002) Sjećanja. U: Martinčević, J., ur. *Koncertna direkcija Zagreb: 50 godina*. Zagreb: Koncertna direkcija Zagreb, str. 22-50.

Pongrac, Z. (1985) O fenomenu popularnosti Sedmorice mladih 85': Sedam rasprodanih koncerata u dvorani Lisinski. Yugopapir. URL: <http://www.yugopapir.com/2015/11/jesen-1985-sedmorica-mladih-7.html> (2020-08-30)

Popovčak, B. (2020) *Zlatko i Joyce Baloković: donatori Strossmayerove galerije starih majstora*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Poslovni savjetnik. com.

URL: <http://www.poslovni-savjetnik.com/aktualno/izabrano-novo-predsjednistvo-skala-kluba-zagreb> (2020-09-09)

Povrzanović Frykman, M. (2004) „Experimental ethnicity“: meetings in the diaspora“. *Narodna umjetnost: Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 41 (1), str. 83-102.

Prčić, H. (1985) Noć druženja i slavlja. *Večernji list*, 29 (7899), str. 8.

Premierl, T. (1993) [Dobre kuće imaju svoju samosvojnost...]. U: Lisičić, L., ur. *20 godina Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslav Lisinski, str. 40-45.

Premierl, T. (2005) Jurković, Minka. Hrvatski biografski leksikon online.
URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9322> (2020-09-09)

Premierl, T. (2013) Dobra kuća. U: Krpan, E. ur. *Podsjetnik za budućnost: 40 = XL: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 113-118.

Prosperov Novak, S. (1973) Veliko useljenje Euterpe. *Vjesnik u srijedu*, 22 (1121), str. 8.

Puljar D'Alessio, S. (2018) *Mi gradimo brod, a brod gradi nas: etnografija organizacije brodogradilišta 3. maj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Račić, N. (2004) Sudionik na međunarodnome kongresnom tržištu. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 30-31.

Radić D. i Redakcija (2002) Hadžić, Fadil. Hrvatski bibliografski leksikon online. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7046> (2020-09-09)

Radman, B. (1972) Zagreb i Rijeka usklađuju programe: Matek i koncertna dvorana. *Vjesnik*, 33 (9005), str. 6.

Rajić, V. (1980) A grad se povukao u sebe. *Vjesnik*, 41 (Sedam dana, 11), str. 23.

Reisinger, O. (1971) Pero. *Vjesnik*, 32 (8884), str. 4.

Reisinger, O. (1973) Pero. *Vjesnik*, 34 (9334), str. 4.

Reisinger, O. (1973a) Pero. *Vjesnik*, 34 (9387), str. 5.

Regović, I. (1979) Koncert za prazne stolce. *Vjesnik*, 40 (11276), str. 11.

Regović, B.; Car, G. (2018) *Pregled i prijedlog rješenja za tapiserije Ede Murtića i Slavka Šohaja iz inventara Koncertne dvorane 'Vatroslav Lisinski' u Zagrebu*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod (Služba za pokretnu baštinu).

Riznica srpska.net. Biljana Bilja Krstić – arheolog srpske muzike.

URL: <http://www.riznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=95.5;wap2> (2020-05-04)

Rječnik.com. URL: <https://www.xn--rjenik-k2a.com/Kongres> (2020-08-08)

Rockomotiva.com. URL: <https://www.rockomotiva.com/fresh/albumi/objavljen-radeserbedzija-i-zapadni-kolodvor-lisinski-2015/> (2020-05-06)

Roper, M. (2013) NGOs and Community Development, Assessing the Contributions from Sen's Perspective of Freedom. U: Caulkins, D. D.; Jordan, A. T., ur. *A Companion to Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell, str. 455-470.

Rožman, K. (2015) Estradne zvijezde u hramu kulture Dražen Sirišević otkriva zašto će Nives Celzijus pjevati u Lisinskom. *Jutarnji list*, 17 (5952).

URL: <https://www.jutarnji.hr/video/spektakli/estradne-zvijezde-u-hramu-kulture-drazen-sirisevic-otkriva-zasto-ce-nives-celzijus-pjevati-u-lisinskom-481348> (2020-09-02)

Schechner, R. (2004) *Performance Theory*. New York – London: Routledge.

Schuller, G. (1963) East meets West at the Zagreb Biennale; Festival's Best Soviets and Nono, *New York Times*, 113. URL: <https://www.nytimes.com/1963/06/02/archives/east-meets-west-at-the-zagreb-biennale-festivals-best-soviets-and.html?sq=zagreb+biennale&scp=1&st=p> (2020-04-21)

Schulz, E. (1903) Richard Strauss-Concert. *Agramer Zeitung*, 78 (55), str. 5.

Sedak, E. [1996?] *Matačić 1899 – 1985 / Izložba iz umjetnikove ostavštine*. Zagreb: Fond Lovro i Lilly Matačić.

Sedak, E., ur. (2009) *Živi Matačić*. Zagreb: Fond Lovro & Lilly Matačić.

See.biz. URL: <https://www.seebiz.eu/trzista/product.php?title=nemanja-radulovic-odusevio-lisinski&id=129750> (2020-07-02)

Senjković, R. (2008) *Izgubljeno u prijenosu: Pop iskustvo soc kulture*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Skal. org. URL: <https://www.skal.org/en/past-presidents> (2020-09-09).

Small, C. (1998) *Musicking: The Meanings of Performing and Listening Music (Music Culture)*. Middletown: Wesleyan University Press.

Sošić, M. (1987) Karta više za Dan D. *Večernji list*, 31 (8414), str. 29.

Spajić, K.; Magdalenić, I. (1979) Radeći na čudu (2). Diskusije Koste Spajića i Ivana Magdalenića. *Oko*, 6 (202), str. 5-6.

Spangenberg, J. (1997) *The BBC in Transition: Reasons, Results and Consequences*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag.

Stanetti, M. (1971) Koncertnoj dvorani – šira namjena. *Večernji list*, 15 (3630), str. 10.

Stanetti, M. (1985) Glazbeno šarenilo. *Večernji list*, 29 (8015), str. 20.

Starešina, V. (1985) Štafeta u Zagrebu. *Večernji list*, 29 (7898), str. 6.

Starešina, V. (1985a) Burna noć u „Lisinskom“. *Večernji list*, 29 (7916), str. 6.

Starešina, V. (2016) Odnos prema iseljeništvu: Malkovicha u Ozlju isprašili kao balavca. Direktno.hr. URL: <https://direktno.hr/medijskipartneri/odnos-prema-iseljenistvu-malkovicha-u-ozlju-isprasili-kao-balavca-35551/> (2020-05-06)

Starešinčić, J. (2010) 20. Animafest: Pogled unatrag. Kulturpunkt.hr
URL: https://www.kulturpunkt.hr/content/20-animafest-pogled-unatrag?quicktabs_izdvojeno_i_komentari=0&quicktabs_abeceda_i_kinemaskop=0 (2020-09-03)

Strip forum. URL: <http://www.stripforum.hr/leksikon/autori/reisinger-oto/> (2020-07-02)

Sveučilište u Zagrebu. URL: <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/razvojni-projekti/nova-zgrada-muzicke-akademije/> (2020-03-28)

Šibenik. In. Video. Snimila se u kupaonici: Poslušajte kako Nives Celzijus pjeva 'Jalta, Jalta'. URL: <https://www.sibenik.in/estrada/video-snimila-se-u-kupaonici-poslusajte-kako-nives-celzijus-pjeva-jalta-jalta/36850.html> (2020-07-06)

Šigir, M. (1976) Što priprema Zagrebačka filharmonija? *Vjesnik*, 37 (10268), str. 8.

Šigir, M. (1979) Od predstave k lutki. *Vjesnik*, 40 (11269), str. 5.

Šorak, D. (1978) Nepredvidivi Dizzy Gillespie. *Vjesnik*, 39 (11165), str. 11.

Šuvaković, M. (2005) *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb – Ghent: Horetzky – Vlees & Beton.

Švab, Mladen (2002) Holjevac, Većeslav. Hrvatski bibliografski leksikon online.
URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=67> (2020-09-09)

Tanjug⁵⁵⁶ (1963) Nova koncertna dvorana u Zagrebu nosit će ime Vatroslava Lisinskog. *Vjesnik* 24 (5951), str. 4.

⁵⁵⁶ Tanjug je skraćenica od Telegrafske agencije nove Jugoslavije.

Teatar Rugantino. URL: http://www.rugantino.hr/oNama_Rugantino.html (2020-08-24)

Torbarina T. (1976) Dolaze u trapericama i u brokatu. *Vjesnik*, 37 (10545), str. 11.

Torbarina, T. (1979) S publikom nema nesporazuma. *Vjesnik*, 40 (11533), str. 7.

Torbarina, T. (1985) Stampedo ili izgovor. *Vjesnik*, 46 (13547), str. 5.

Turkalj, N. (1973) *Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“.

Turkalj, N. (1973a) 1851 stolica u palači glazbe! *Studio*, 10 (505), str. 74-75.

Turkalj, N. (1974) Otkrića jedne svečanosti. *Večernji list*, 17 (4436), str. 9.

Turkalj, N. (2004) Tako je sve počelo. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 20-21.

Unruh, K. T.; Pratt, W. (2008) The Invisible Work of Being a Patient and Implications for Health Care; '[the doctor is] my business partner in the most important business in my life, staying alive.' *Ethnographic Praxis in Industry Conference Proceeding*, 1, str. 40-50.

Vd., M. (1967) I „Istra“ traži popravak. *Večernji list*, 9 (2354), str. 11.

Veber, Z. (1989) Spona sa svijetom. *OKO*, 16 (438), str. 22.

Veljić, A. (1986) Moje polazište je uvijek bilo u našem folkloru. *Studio*.

URL: <http://www.yugopapir.com/2014/06/igor-savin-skladatelj-iz-zagreba-moje.htm> (2020-07-12)

Vrdoljak, D. (1974) Koncert ili „čvrga“? *Vjesnik*, 34 (9338), str. 9.

Vrdoljak, D. (1977) Večer rock and rolla. *Vjesnik*, 38 (10623), str. 15.

Vrdoljak, D. (1977a) Debakl u „Lisinskom“. *Vjesnik*, 38 (10642), str. 15.

Vučetić, R. (2009) Džez kao sloboda: džez kao američko propagandno oružje u Jugoslaviji. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 16 (3), str. 88.

URL:

http://www.academia.edu/2567272/Dzez_je_sloboda_dzez_kao_americko_propagandno_oruzje_u_Jugoslaviji (2020-09-20)

Vuljević, I. (1983) Rođendan palače „Lisinski“. *Večernji list*, 27 (7478), str. 5.

Vuljević, I. et. al., ur. (1984) *30 godina muzičke omladine*. Zagreb: Muzička omladina Zagreba i Hrvatske.

Vuk, R. (1981) Subote su novost. *Večernji list*, 25 (6743), str. 9.

Vuković, J. (1998) *Glazbeni život Zagreba od 1890. do 1920. u orisu glazbene kritike na njemačkom jeziku*. Diplomski rad, MUZA rkp DR 1585. Zagreb: Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu.

Vukšić, B. (1981) Naše povijesno „Ne“! *Večernji list*, 25 (6631), str. 10

Wikipedia. org. Audicija.

URL: [https://bs.wikipedia.org/wiki/Audicija_\(predstava\)](https://bs.wikipedia.org/wiki/Audicija_(predstava)) (2020-07-09)

Wikipedia. org. Beograd. URL: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Beograd> (2020-07-09)

Wikipedia. org. Cankar Centre.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cankar_Centre (2020-08-06)

Wikipedia. org. Croatia Records. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Croatia_Records (2020-09-09)

Wikipedia. org. Sava Centar. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Sava_Centar (2020-07-02)

Wikipedia. org. Zagrebački festival

URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_festival#1950.-1959. (2020-07-09)

Wikipedia. org. Yoko Nagae Ceschina. URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/Yoko_Nagae_Ceschina (2020-05-30)

Zadužbina Ilije M. Kolarca. URL: <http://www.kolarac.rs/o-nama/?lang=hr> / (2020-07-09)

Zadužbina Ilije M. Kolarca. URL: [http://www.kolarac.rs/wp-](http://www.kolarac.rs/wp-content/uploads/2017/07/Kolarac-brosura-knjizni-blok-priprema.pdf)

[content/uploads/2017/07/Kolarac-brosura-knjizni-blok-priprema.pdf](http://www.kolarac.rs/wp-content/uploads/2017/07/Kolarac-brosura-knjizni-blok-priprema.pdf) (2020-03-28)

Zagrebacki.info. URL:

<https://web.archive.org/web/20160704162805/http://www.zagrebacki.info/2012/04/veli-i-prodor.html> (2020-01-05)

Zagrebačke mažoretkinje. URL:

<https://blog.dnevnik.hr/zgmazoretkinje/2019/02/1632222414/u-nedjelju-klasifikacije.2.html> (2020-03-28)

Zagreb.hr. URL: <https://www.zagreb.hr/grad-zagreb-svi-gradonacelnici/4686> (2020-09-09)

Zagrebonline.hr. URL: <https://www.zagrebonline.hr/koncertna-dvorana-vatroslava-lisinskog/> (2020-09-08)

Zaklada Ana Rukavina.

URL: <https://zaklada-ana-rukavina.hr/category/koncert-za-zivot/> (2020-08-28)

Zdvořák-Erlh, T. (2004) Kako riješiti akustiku dvorane? U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 18.

Zec, Z. / Hadžić, F. (1972) Osobni primjer. *Vjesnik u srijedu*, 21 (1040), str. 27.

Zec, Z. / Hadžić, F. (1974) Sudbina iz dlana / Podmetnite ruku ako ste hrabri / Ivo Vuljević. *Vjesnik*, 35 (9578), str. 9.

Zec, Z. / Hadžić, F. (1976) Sudbina iz dlana / Podmetnite ruku ako ste hrabri / Josip Klima. *Vjesnik*, 37 (10218), str. 13.

Zelechowski, E. (2013) Orf. at. <https://orf.at/v2/stories/2180005/2180006/> (2020-09-08)

Zemljak, I. et al. (1958) Ulica proleterskih brigada. *Čovjek i prostor*, 5 (80/81), str. 2-5.

Zlatić, Z. (1985) Povezanost s Titovim radom. *Večernji list*, 29 (7809), str. 9.

Židovski biografski leksikon. (Erlih, Eugen. Erlich, Ehrlich).

URL: <https://zbl.lzmk.hr/?p=3263> (2020-07-02)

Žmegač, V. (2004) Lisinski, ne samo subotom. U: Barbieri, M., ur. *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, str. 48-49.

10. 2. Diskografska izdanja

Festival zabavne glazbe Zagreb '78. (ploča)

Discogs. com.

URL: <https://www.discogs.com/Various-24-Festival-Zabavne-Glazbe-Zagreb-78/master/717866> (2020-09-09)

Festival zabavne glazbe Zagreb '78. (kaseta)

Discogs. com.

URL: <https://www.discogs.com/Various-24-Festival-Zabavne-Glazbe-Zagreb-78/release/7256735> (2020-09-09)

Festival zabavne glazbe '79. (ploča)

Discogs. com.

URL: <https://www.discogs.com/Various-Zagreb-79-25-Festival-Zabavne-Glazbe/release/4205295> (2020-09-05)

Festival zabavne glazbe '79. (kaseta)

Discogs. com.

URL: <https://www.discogs.com/Various-Zagreb-79-25-Festival-Zabavne-Glazbe/release/12789453> (2020-09-05)

Jugoslavenski festival revolucionarne i rodoljubne pjesme, 1976. (ploča)

Discogs. com.

URL: <https://www.discogs.com/Various-Jugoslavenski-Festival-Revolucionarne-I-Rodoljubne-Pjesme-Zagreb-20-11-1976-Koncertna-Dvoran/release/6634206> (2020-06-16)

Jugoslavenski festival revolucionarne i rodoljubne pjesme S' Titom do slobode, s' Titom u slobodi, 1977. (ploča)

Discogs. com.

URL: <https://www.discogs.com/Various-S-Titom-Do-Slobode-S-Titom-U-Slobodi-Jugoslavenski-Festival-Revolucionarne-I-Rodoljubne-Pjes/release/1391818> (2020-06-16)

Jugoslavenski festival revolucionarne i rodoljubne pjesme, 1978. (ploča)

Rate Your Music.

URL: http://rateyourmusic.com/release/album/various_artists_f2/festival_revolucionarne_i_rodoljubne_pjesme_1975/ (2020-06-16)

Marko Škugor u Lisinskom, 2019. (CD)

Scardona. hr. URL: <https://www.scardona.hr/u-lisinskom-218/> (2020-06-96)

Mate Bulić: 30 godina s vama, 2016. (CD)

Cedeterija.

URL: <https://hr.cedeterija.com/mate-bulic-30-godina-s-vama-cd-dvd-243443/> (2020-06-06)

Vice Vukov u Lisinskom, 1989. (CD)

Discogs.

URL: <https://www.discogs.com/Vice-Vukov-Vice-Vukov-U-Lisinskom/master/894473>
(2020-06-06)

Vlatko Stefanovski: Live at Lisinski, 2019. (CD)

Discogs.

URL: <https://www.discogs.com/Vlatko-Stefanovski-Live-At-Lisinski/release/13450385>
(2020-06-06)

10. 3. Videoprilozi

Igrana serija

***Crno-bijeli svijet* (2020.), druga epizoda četvrte sezone.**

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UCwUadZTLbQ> (2020-09-09)

Filmovi

***Ministarstvo ljubavi* redatelja Pave Marinkovića (2018.)**

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=T9oLTq5YhL0> (2020-03-10)

***Posljednji podvig diverzanta Oblaka* redatelja Vatroslava Mimice (1978.)**

URL: http://www.dailymotion.com/video/x3187p1?GK_FACEBOOK_OG_HTML5=1
(2020-08-30)

Koncerti

Edita Gruberova, Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije i dirigent Friedrich Heider (18. 9. 1997.)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=93bynzZNIrY> (2020-01-18)

Mato Mišo Kovač (12. 2. 2014.)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5vzO25Ur1NA> (2020-08-05)

Montserrat Caballé i Montserrat Martí, Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije i dirigent Josúa Collado (15. 5. 1997.)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jOKfB95xonM> (2020-01-18)

Zbor Mihail Ivanovič Glinka Državne akademske kapele pod vodstvom Vladislava Černušenka (18. 10. 2014.)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5RKi3w-JqgI> (2020-07-07)

Promidžbene poruke

Diners Club Hrvatska

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DUFkIC3dSU8> (2020-03-08)

Vremenski trezor. 100 godina Zagrebačke banke (Ivanka Boljkovac i Marko Tolja)

URL:

https://www.youtube.com/watch?v=WwbmICYqELY&index=4&list=PLnUZxKkv_hpKZmQnCG8HOnSHfKbFY-dl8 (2020-03-08)

Vremenski trezor. 100 godina Zagrebačke banke (Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog)

URL: [https://www.youtube.com/watch?v=QRt-](https://www.youtube.com/watch?v=QRt-roSWkIQ&list=PLnUZxKkv_hpKZmQnCG8HOnSHfKbFY-dl8&index=8)

[roSWkIQ&list=PLnUZxKkv_hpKZmQnCG8HOnSHfKbFY-dl8&index=8](https://www.youtube.com/watch?v=QRt-roSWkIQ&list=PLnUZxKkv_hpKZmQnCG8HOnSHfKbFY-dl8&index=8) (2020-03-08)

Vremenski trezor. Prvih 100 godina Zagrebačke banke (općenito)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0oiRsKWymjQ> (2020-03-08)

Televizijski prilozi

Eurovizija u Zagrebu (5. 5. 1990.)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IRILOX-SgyU> (2020-06-26)

Priča o Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=U2JOYhPVEmg> (2020-07-05)

Isječak *Tito odlikuje Zagreb ordenom narodnog heroja* iz dokumentarnog filma *Oslobođenje Zagreba* redatelja Branka Marjanovića (1945.)

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DW7RwsyvVSw> (2020-09-05)

10. 4. Arhivski izvori

Nedatirano. Biografija Ive Vuljevića pohranjena je u Arhivu *Lisinskog*, registrator *KDVL 1971.*

Nedatirano. Popis ustanova od kojih je zatraženo mišljenje o nacrtu rješenja o osnivanju ustanove Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

Nedatirano. Dopis Nevena Šperande upućen Jugokonzertu u Beogradu kojim potvrđuje nastup Zbora *Glinka* u utorak, 7. listopada 1986. (nema datacije ni potpisa). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL-LS 1986.*

1. travnja 1957. – Dopis Matice iseljenika Hrvatske Savjetu za prosvjetu (i kulturu Narodnog odbora) grada Zagreba / potpisnici: Zlatan Sremec i Božo Prpić, tajnik i predsjednik Matice iseljenika Hrvatske. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

30. svibnja 1957. – Zapisnik sa sastanka u vezi gradnje Koncertne dvorane koji se održano u Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba / prisutni: ing. arh. Miro Marasović, Milan Rausavljević, Stojanka Aralica, Milan Horvat i Ivo Vuljević (rkp). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

8. studenoga 1957. – Ugovor Matice iseljenika Hrvatske, Narodnog odbora grada Zagreba i Društva arhitekata Hrvatske o organizaciji natječaja za izradu idejne skice Doma Matice iseljenika Hrvatske sa koncertnom dvoranom u Zagrebu / potpisnici: Zlatan Sremec, predsjednik Matice iseljenika Hrvatske, Milan Rausavljević, načelnik Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba i Vjenceslav Richter, predsjednik Društva arhitekata Hrvatske. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

15. travnja 1958. – Zapisnik sastanka Savjeta za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba / prisutni: Stojanka Aralica i Milan Rausavljević, predsjednica i načelnik Savjeta te članovi ocjenjivačkog suda Natječaja: Milan Horvat i Ivo Vuljević. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

15. srpnja 1959. – Zaključak Narodnog odbora grada Zagreba o učešću Grada Zagreba u izgradnji Doma Matice iseljenika Hrvatske u Zagrebu s koncertnom dvoranom kao njezinim sastavnim dijelom i o osnivanju odbora za izgradnju Doma Matice iseljenika Hrvatske / potpisnik: Većeslav Holjevac, predsjednik Narodnog odbora grada Zagreba. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

10. svibnja 1962. – Ugovor o prijenosu investitorskih poslova u vezi izgradnje Doma matice iseljenika Hrvatske s koncertnom dvoranom između Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba i suinvestitora – Matice iseljenika Hrvatske i Grada Zagreba od 10. svibnja 1962. / potpisnici: Josip Kovačić (direktor Direkcije), Vicko Krstulović (predsjednik glavnog Odbora Matice iseljenika Hrvatske) i Većeslav Holjevac (predsjednik Narodnog odbora grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

11. ožujka 1963. – Prijedlog opreme obiju koncertnih dvorana – za novogradnju Doma matice iseljenika Hrvatske sa koncertnom dvoranom u Zagrebu upućen Soki Karačić, predsjednici Narodnog odbora grada Zagreba, ulica Proleterskih brigada / potpisnik: Marijan Haberle (direktor Arhitektonskog biroa *Forum*). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

7. svibnja 1963. – Rješenje Narodnog odbora grada Zagreba o određivanju Zagrebačke filharmonije za organa upravljanja Koncertnom dvoranom, Ul. Proleterskih brigada, br. 01-13380/1-1963. / potpisnik: Većeslav Holjevac (ovjerena preslika Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba od 7. lipnja 1963., ovjerio: Grga Ćorić, šef Odsjeka). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

21. lipnja 1963. – Obavijest Savjeta Zagrebačke filharmonije Savjetu za kulturu grada Zagreba o imenovanju Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji / potpisnik: Milan Horvat, direktor Zagrebačke filharmonije. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

6. rujna 1963. – Dopis Savjeta Zagrebačke filharmonije Savjetu za kulturu grada Zagreba o imenovanju Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji (u sastavu Marijan Haberle, Milan Horvat, Aleksandar Lhotka, Nikola Marić, predstavnik Savjeta za kulturu, Josip Stojanović, Vera Sarić, Ljubica Šmigmator, Vojko Trs i Ivo Vuljević), zamolba za prihvaćanjem dužnosti

člana Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji i poziv za prvi sastanak Upravnog odbora Koncertne dvorane u izgradnji 10. rujna 1963. u 18 sati, u prostorijama Zagrebačke filharmonije, Ulica Nikole Tesle 7/1 / potpisnik: Milan Horvat, direktor Zagrebačke filharmonije. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

10. rujna 1963. – Zapisnik sastanka Upravnog odbora koncertne dvorane u izgradnji u prostorijama Zagrebačke filharmonije na kojem se usvojio zaključak da dvorana nosi ime Koncertna dvorana Zagrebačke filharmonije *Vatroslav Lisinski*, skraćeno Dvorana Lisinski / potpisnici: Vera Sarić i Aleksandar Lhotka, predsjednica i tajnik Upravnog odbora. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

11. studenoga 1963. – Dopis Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba uz zamolbu za prijedloge po pitanju naziva dvorane i sugestija vezanih uz biste glazbenih umjetnika, br. 06/30045/1-63 / potpisnica: Štefica Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

6. prosinca 1963. – Dopis Hrvatskog narodnog kazališta Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba, br. 3445/1-1963 / potpisnik: Duško Roksandić (intendant). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

9. prosinca 1963. – Dopis Muzičke akademije u Zagrebu Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 01-1263/2-1963 / potpisnik: Milo Cipra (dekan). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

15. prosinca 1963. – Dopis Muzičke omladine Hrvatske Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba, br. 288/63 / potpisnik: Branko Molan (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

16. prosinca 1963. – Izvještaj Upravnom odboru Koncertne dvorane Zagrebačke filharmonije *Vatroslav Lisinski* / potpisnici: Vera Sarić i Aleksandar Lhotka (predsjednica i tajnik Upravnog odbora). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

17. prosinca 1963. – Dopis Radničke kulturno prosvjetne zajednice Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 148/2-1963. / potpisnica: Lea Ukrainčik. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

19. prosinca 1963. – Dopis Koncertne poslovnice Hrvatske u Zagrebu Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Zagreba, br. 4825 / potpisnik: Josip Stojanović (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

19. prosinca 1963. – Zahtjev Ansambla narodnih plesova i pjesama *Lado* za korištenjem nove koncertne dvorane podnesen Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu Grada Zagreba, br. 02-1043-1 od 19. 12. 1963. / potpisnik: Saša Zalepugin (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

19. prosinca 1963. – Dopis Savjeta Zagrebačke filharmonije Predsjedniku Narodnog odbora grada Zagreba kojim Savjet prihvaća Rješenje Narodnog odbora grada Zagreba o određivanju Zagrebačke filharmonije za organa upravljanja Koncertnom dvoranom, obavijest o formiranju Upravnog odbora od predstavnika zainteresiranih ustanova i njihovih obveza te izvještaj sa sjednice Odbora koja se održala 16. prosinca 1963. / potpisnica: Vera Sarić, predsjednica Upravnog odbora Koncertne dvorane. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

18. siječnja 1964. – Sporazum o korištenju poslovnih prostorija pri koncertnoj dvorani između Zagrebačke filharmonije, Muzičke omladine Hrvatske, Koncertne poslovnice Hrvatske i Muzičkog biennala Zagreb / potpisnici: Aleksandar Lhotka (pomoćnik direktora Zagrebačke filharmonije), Branko Molan (tajnik Muzičke omladine Hrvatske) i Josip Stojanović (direktor Koncertne poslovnice Hrvatske, u ime Koncertne poslovnice Hrvatske, Muzičkog biennala Zagreb i ostalih muzičkih festivala). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

24. siječnja 1964. – Ugovor o obavljanju investitorskih poslova u vezi s nabavom opreme za koncertnu dvoranu u Zagrebu između Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba i Grada Zagreba / potpisnici: Milan Perc (direktor Direkcije), Pero Pirker (predsjednik Gradske skupštine Grada Zagreba) i Štefica Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Skupštine grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

6. veljače 1964. – Dopis Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba Štefici Špiljak (načelnica Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Grada Zagreba), br. IV – 350 / 1-1964 / potpisnik: Milan Perc (direktor). Prilog: Pro memoria u predmetu nabave opreme za koncertnu dvoranu u Zagrebu. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

8. rujna 1964. – Dopis Direkcije za izgradnju javnih objekata grada Zagreba Gradskoj PTT sekciji radi priključka novih telefonskih linija za Zagrebačku filharmoniju, Koncertnu poslovnicu Zagreb i Muzičku omladinu Hrvatske, br. IV / L-2068/2-1964. / potpisnik: Zvonko Bakarić (tehnički direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

10. prosinca 1965. – Inženjering – Zagreb, Sektor tehničke pripreme: Informacija o Koncertnoj dvorani u Zagrebu, br. VI/80-85/65 od 10. prosinca 1965., 1. / potpisnici: Milan Perc i Željko Solar, direktor i sastavljač informacije. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

20. prosinca 1967. – Izvještaj Upravnog odbora Koncertne dvorane o radovima na koncertnoj dvorani / Pretpostavke za izradu plana prihoda i rashoda / potpisnici: Vera Sarić (predsjednica Upravnog odbora) i Josip Depolo (organizacioni direktor Zagrebačke filharmonije). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

26. ožujka 1968. – Odluka o osnivanju Komisije Izvršnog vijeća Sabora za kulturne veze s inozemstvom, br. 18555/2-612-1967 / potpredsjednik: Milan Mišković, v. r. *Narodne novine*, 24 (14), str. 146.

26. ožujka 1968. – Rješenje o imenovanju predsjednika i članova Komisije Izvršnog vijeća Sabora za kulturne veze s inozemstvom, br. 6090/1-137-1968. *Narodne novine*, 24 (15), str. 151-152.

16. svibnja 1968. – Zagrebačka filharmonija: Plan prihoda i rashoda Koncertne dvorane Zagrebačke filharmonije. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1957. – 1969.*

29. travnja 1970. – Prilog diskusiji o upravljaču nove Koncertne dvorane od 29. travnja 1970. (nepotpisano). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970.*

5. svibnja 1970. – Pro memoria Zagrebačke filharmonije za koncertnu dvoranu upućena Petru Selemu (predsjednik Kazališnog odbora Skupštine grada Zagreba) / potpisnica: Vera Sarić, predsjednica Upravnog odbora za izgradnju Koncertne dvorane. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

14. srpnja 1970. – Rješenje Skupštine grada Zagreba o imenovanju Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji – koncertne dvorane br. 231/1970, koje rad treba organizirati Sekretarijat za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu / potpisnik: Josip Kolar Matek, gradonačelnik Zagreba. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

17. srpnja 1970. – Promemoria – Koncertna dvorana – dovršenje gradnje i pripreme za korištenje objekta / potpisnici: Ivo Vuljević, Branimir Sakač, Dino Radivojević, Zdenko Kolacio i Marko Lehpamer (članovi Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji – koncertne dvorane). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

16. listopada 1970. – Zapisnik sjednice Komisije za utvrđivanje funkcionalnosti objekta u izgradnji Koncertne dvorane sa zaključkom o formiranju dviju radnih grupa koje će paralelno raditi / potpisnica: Marija Makuc Pojatina (zapisničarka). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1970*.

1971. – Biografija Ive Vuljevića. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1971*.

31. siječnja 1971. – Izvještaj tvrtke *Inženjering* o Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski* za koncertnu dvoranu od 31. siječnja 1971. / potpisnici: Milan Ferc i Robert Lang (direktor i nadzorni organ). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1971*.

29. lipnja 1971. – Rješenje Skupštine grada Zagreba o osnivanju ustanove Koncertna dvorana *Vatroslav Lisinski* / potpisnici: Tomislav Hrkač (predsjednik Gradskog vijeća) i Mira Krizmanić (predsjednica Prosvjetno-kulturnog vijeća). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1971*.

17. kolovoza 1971. – Rješenje Sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu, br. 06-65/3-71. o imenovanju Ive Vuljevića za privremenog direktora ustanove Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* / potpisnik: Josip Vuk (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1971.

21. siječnja 1972. – Koncertna dvorana / Investicioni program tvrtke *Inženjering – Zagreb* / potpisnik: Milan Perc (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1972.

27. rujna 1972. – Dopis Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* Zagreb-filmu / potpisnik: Ivo Vuljević (direktor), Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1972.

2. listopada 1972. – Dopis Zagreb filma Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski* / potpisnik: Milivoj Pogrmilović (direktor). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1972.

5. listopada 1972. – Zapisnik četvrte sjednice Odbora za izgradnju Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* održane u Skupštini grada Zagreba (Ulica proleterskih brigada 45, soba 372/III. kat) / potpisnici: Stipe Milanović (predsjednik Odbora) i Ana Poljak (zapisničarka). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1972.

23. ožujka 1973. – Dopis Zavoda za izgradnju grada (ex *Inženjering Zagreb*) Radio Televiziji Zagreb, br. IV/J-85/73., prilog Berislava Brajana upućen tvrtki *Inženjering*. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1973.

17. travnja 1973. – Sporazum Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* i Galerijâ grada Zagreba oko posudbi pojedinih likovnih djela iz svojih zbirki, br. 01-548-1-VP / potpisnik: Radoslav Putar (direktor Galerijâ grada Zagreba). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1973.

20. travnja 1973. – Dopis Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* arhitektonskom birou *Forum*, br. 48 / 1973. Dopis dostavljen tvrtki *Inženjering – Zagreb* (Nehajska ulica 15) i Stipi Milanoviću (predsjedniku Odbora za izgradnju Dvorane). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1973.

25. travnja 1973. – Bilješka za uvodnu riječ na sjednici Savjeta za nauku i kulturu Skupštine grada Zagreba (nepotpisano), prilog uz Zaključak četvrte sjednice Savjeta za nauku i kulturu

Skupštine grada Zagreba, br. 09/3-944/1-1973 održane pod predsjedanjem Ljudevita Galica. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1973.

5. svibnja 1973. – *Rad Zagrebačke filharmonije u novoj koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski* s dva priloga: Sastav orkestra Zagrebačke filharmonije sa stanjem 28. travnja 1973. i Popis instrumenata Zagrebačke filharmonije / potpisnik: Josip Depolo (direktor Zagrebačke filharmonije). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1973.

23. svibnja 1973. – Zaključak pete sjednice Savjeta za nauku i kulturu Skupštine grada Zagreba održane u prostorijama Hrvatskog društva likovnih umjetnika (Starčevićev trg 6) / Sjednici prisustvovali: Ljudevit Galic (predsjednik Savjeta), Zvonimir Ban, Dragica Česnik, Nedjeljko Fabrio, Kosovka Fadljević, Vesna Milošević, Zlatko Movrin, Branko Pleše, Gordana Popović i Ivo Vojvodić, novinari Radio televizije Zagreb i *Večernjeg lista*, predstavnici HDLU-a i ULUPH-a, Srećko Puntarić, Rudolf Sablić, Hanibal Salvaro te predstavnici Sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu: Marija Makuc-Pojatina, Ljiljana Poljak i Vlasta Špiljak. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1973.

1972. ili 1973. (?) – Program rada Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu za 1974. godinu / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1974.

1972. ili 1973. (?) – Prijedlog programske koncepcije za Koncertnu dvoranu *Vatroslav Lisinski* s dvogodišnjim planom glazbenih manifestacija / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1974.

1974. – Program rada Koncertne dvorane *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu za 1974. godinu / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1974.

1974. – Prijedlog programske koncepcije za Koncertnu dvoranu *Vatroslav Lisinski* s dvogodišnjim planom glazbenih manifestacija / nepotpisano i nedatirano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL* 1974.

27. rujna 1985. – Izvještaj Nevena Šperande. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Nedjeljni vrtić*.

1986. – Prijedlog godišnjica obljetnica i važnih događanja za obilježavanje u 1987. godini. Beograd: Institut za suvremenu povijest. Arhiva *Lisinskog*, registrator *1986*.

29. rujna 1987. – Zapisnik Sastanka Savjeta Nedjeljnog vrtića održanog / nepotpisano. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Nedjeljni vrtić*.

4. studenoga 1987. – Dopis Sava centra upućen *Lisinskom*. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Nedjeljni vrtić*.

1987. – Zamolba Koordinacijskog odbora za njegovanje i razvijanje revolucionarnih tradicija u sklopu Gradske konferencije Zagreb Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske Dvorani *Lisinski* da u godišnji plan rada uvrsti i obilježavanje važnih obljetnica i događanja. arhivi *Lisinskog*, registrator *KDVL 1987*.

1987. – Prijedlog godišnjica važnih obljetnica i događanja za 1987. Beograd: Institut za suvremenu povijest. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1987*.

4. studenog 1993. – Pravilnik o ustrojstvo i radu *Kluba sponzora Lisinskog*, br. 106/1-94 / potpisnik: Ante Devčić (predsjednik upravnog odbora). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

10. veljače 1994. – Rješenje Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske kojim su prenjeta osnivačka prava nad ustanovama kulture na Grad Zagreb, klasa: 023-03-94/01-62, urbroj: 532-03-3/3-94-01 / potpisnica: Vesna Girardi-Jurkić (ministrica). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

25. veljače 1994. – Dopis Gradskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i znanost Grada Zagreba Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski*, klasa: 402-09/94-08/226, urboj: 251-06-20-94 / potpisnik: Zvonko Festini (pomoćnik sekretara). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

11. ožujka 1994. – Dopis Gradskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i znanost Grada Zagreba Koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski*, klasa: 402-09/94-08/271, urboj: 251-06-20-94-2 / potpisnik: Zvonko Festini (pomoćnik sekretara). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

21. ožujak 1994. – Dopis za predlaganje imenovanja upravnih odbora Gradskog sekretarijata za obrazovanje kulturu i znanost Grada Zagreba, klasa: 612-01/64-01/4, urbroj: 251-03-02-94-02 / potpisnik: Mladen Čutura (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

3. studenoga 1994. – Dopis Gradskom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i znanost, ur. br. 1707/1 od 3. studenoga 1994. i Statut Hrvatskog glazbenog i kongresnog centra Vatroslav Lisinski / potpisnica: Tinka Muradori (predsjednica Upravnog vijeća Lisinskog). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

15. studenoga 1994. – Dopis Gradskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i znanost vezan uz primjedbe na statut ustanove Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski, klasa: 612-03/94-01/32, ur. broj: 251-06-20-94-2 / potpisnik: Mladen Čutura (sekretar). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

7. prosinca 1994. – Dopis Gradskom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i znanost, ur. br. 1917/1 od 7. 12. 1994. i Obrazloženje prijedloga izmjene statuta ur. 251-06-20-94-2 / potpisnici: Lovro Lisičić (ravnatelj) i Tinka Muradori (predsjednica Upravnog vijeća Lisinskog). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1994*.

24. studenoga 1995. – *Statut Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog* (pročišćeni tekst) donesen na sjednicama Upravnog odbora Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog koje su se održale 20. siječnja i 12. listopada 1995., br. 1900/1-95 od 24. studenoga 1995. / potpisnik: Milan Balen (predsjednik Upravnog odbora Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 1995*.

13. veljače 2012. – Cjenik Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 2012*.

30. ožujka 2017. – Odluka o donaciji Upravnog vijeća Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog o donaciji *poprsja Josip Broz Tito* autora Augusta Augustinčića Muzeju Hrvatskog zagorja, odnosno Muzeju *Staro selo Kumrovec* / potpisnik: Davorin Štern (predsjednik Upravnog vijeća). Arhiva *Lisinskog*, registrator *KDVL 2017*.

17. siječnja 2018. – Zaključak gradonačelnika Grada Zagreba kojim se Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog odobrava stupanje u prava i obveze iz Ugovora o zakupu poslovnog prostora, klasa: 372-01/98-06/234, urbroj: 251-17-04-1/99-33 na adresi u Zagrebu, Ulica kneza Mislava 18, dosadašnjeg zakupnika Koncertne direkcije Zagreb jer je Koncertna direkcija Zagreb pripojena Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, klasa 372-01/18-01/73, urbroj: 251-03-02-18-2 / potpisnik: Milan Bandić (gradonačelnik grada Zagreba). *Arhiva Lisinskog*, registrator *KDVL 2018*.

13. srpnja 2018. – Ugovor o podzakupu poslovnog prostora na adresi Kneza Mislava 18 u Zagrebu ur. br. 2467/1-2018 između Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog i Hrvatske glazbene mladeži / potpisnici: Dražen Sirišević (ravnatelj Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog) i Svjetlana Balek Roginić (opunomoćenica Dubravke Dujmović Kušan, glavne tajnice Hrvatske glazbene mladeži). Preslika. *Arhiva Lisinskog*, registrator *KDVL 2018*.

Majnarić, D. (1985) *Koncertna dvorana u ulozi tonskog studija*, izlaganje u sklopu razgovorâ na temu *Uloga velikih dvorana i ustanova u masovnom privlačenju nove publike i širenju glazbene kulture*, koji su se održali u Maloj dvorani *Lisinski* i njezinu predvorju 28. i 29. prosinca 1985., nepag. (tekst pisan pisaćom mašinom). *Arhiva Lisinskog*, registrator *Europska godina glazbe 1985*.

Majnarić, D., ur. (1987) *Lisinski. Bilten 1 / Listopad 1987. / Sezona 87/88*. Zagreb: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog. *Arhiva Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1990) *Lisinski. Bilten 6/7. Ožujak/Travanj 1990. Sezona 1989./90. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. *Arhiva Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1990a) *Lisinski. Bilten 8/9. Svibanj/Lipanj 1990. Sezona 1989./90. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. *Arhiva Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1991) *Lisinski. Bilten 7. Svibanj 1991. Sezona 1990/91. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1991a) *Lisinski. Bilten 8-11. Lipanj, srpanj, kolovoz, rujan 1991. Sezona 90/91 i 91/92*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1991b) *Lisinski. Bilten 2. Studeni 1991. Sezona 91/92*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1992) *Lisinski. Bilten 6. Travanj 1992. Sezona 1991 / 92. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1992a) *Lisinski. Bilten 7. Svibanj 1992. Sezona 1991/92. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1992b) *Lisinski. Bilten 1. Listopad 1992. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1992c) *Lisinski. Bilten 2. Studeni 1992. Sezona 1992/93. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1993) *Lisinski. Siječanj/January 1993. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Majnarić, D., ur. (1995) *Lisinski. Bilten za srpanj, kolovoz i rujan 1995. Sezona 1994./1995*. Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva *Lisinskog*, registrator *Bilteni*.

Mežnarić, S. (1985) *Dvorana u akciji. Pristup Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski kao generatoru kulturnih potreba*, izlaganje u sklopu razgovorâ na temu *Uloga velikih dvorana i ustanova u masovnom privlačenju nove publike i širenju glazbene kulture*, koji su se održali u Maloj dvorani Lisinski i njezinu predvorju 28. i 29. prosinca 1985., nepag. (tekst pisan pisaćom mašinom). Arhiva Lisinskog, registrator *Europska godina glazbe 1985.*

Ruždjak, V. (1985) *Dvorana u svom kulturnom okolišu*, izlaganje u sklopu razgovorâ na temu *Uloga velikih dvorana i ustanova u masovnom privlačenju nove publike i širenju glazbene kulture*, koji su se održali u Maloj dvorani Lisinski i njezinu predvorju 28. i 29. prosinca 1985., nepag. (tekst pisan pisaćom mašinom). Arhiva Lisinskog, registrator *Europska godina glazbe 1985.*

Turkalj, N., ur. (1975) *Zagreb: koncertna sezona 1975./76.* Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva Lisinskog, registrator *Bilteni.*

Turkalj, N., ur. (1976) *Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski': program sezone 1976/77.* Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva Lisinskog, registrator *Bilteni.*

Turkalj, N., ur. (1988) *Lisinski. Bilten 2. Studeni 1988. Sezona 88/89. Koncertna dvorana 'Vatroslav Lisinski'.* Zagreb: Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“. Arhiva Lisinskog, registrator *Bilteni.*

Arhiva Fonda Lovro & Lilly Matačić

23. srpnja 2008. – Račun br. 55 / 08 lijevaonice umjetnina Ujević za lijevanje i montažu brončanog poprsja Lovre pl. Matačića, rad akad. kipara Kažimira Hrastea / potpisnik: Damir Ujević (direktor). Preslika. Arhiva Fonda *Lovro & Lilly Matačić.*

10. 5. Programska građa (rukopisna)

Dnevnik rada (inspicijent i dežurni) pokusa, priredbi, snimanja i ostalih akcija od 24. 4. 1974. do 21. 9. 1974.

Dnevnik rada / inspicijent i dežurni / pokusa, priredbi, snimanja i ostalih akcija od 22. 9. 1974. do 12. 12. 1974.

Dnevnik rada / inspicijent i dežurni / pokusa, snimanja, priredbi i ostalih akcija od 9. 12. 1980. do 26. 4. 1981.

Dnevnik rada / inspicijent i dežurni / pokusa, snimanja, priredbi i ostalih akcija od 23. 10. 1981. do 7. 3. 1982.

Dnevnik rada / inspicijenata / pokusa, snimanja / priredbi i ostalih akcija od 8. 3. 1982. do 21. 10. 1982.

Dnevnik rada / pokusi, snimanja, koncerti i ostale aktivnosti od 30. 9. 1988. do 12. 3. 1989.

Dnevnik rada / koncerti, pokusi, snimanja i ostale aktivnosti od 14. 5. 1990. do 29. 12. 1990.

Inspicijentske crtice

Inspicijentske crtice od 1. 1. 1982. do 28. 2. 1982.

Inspicijentske crtice od 1. 3. 1991. do 31. 3. 1991.

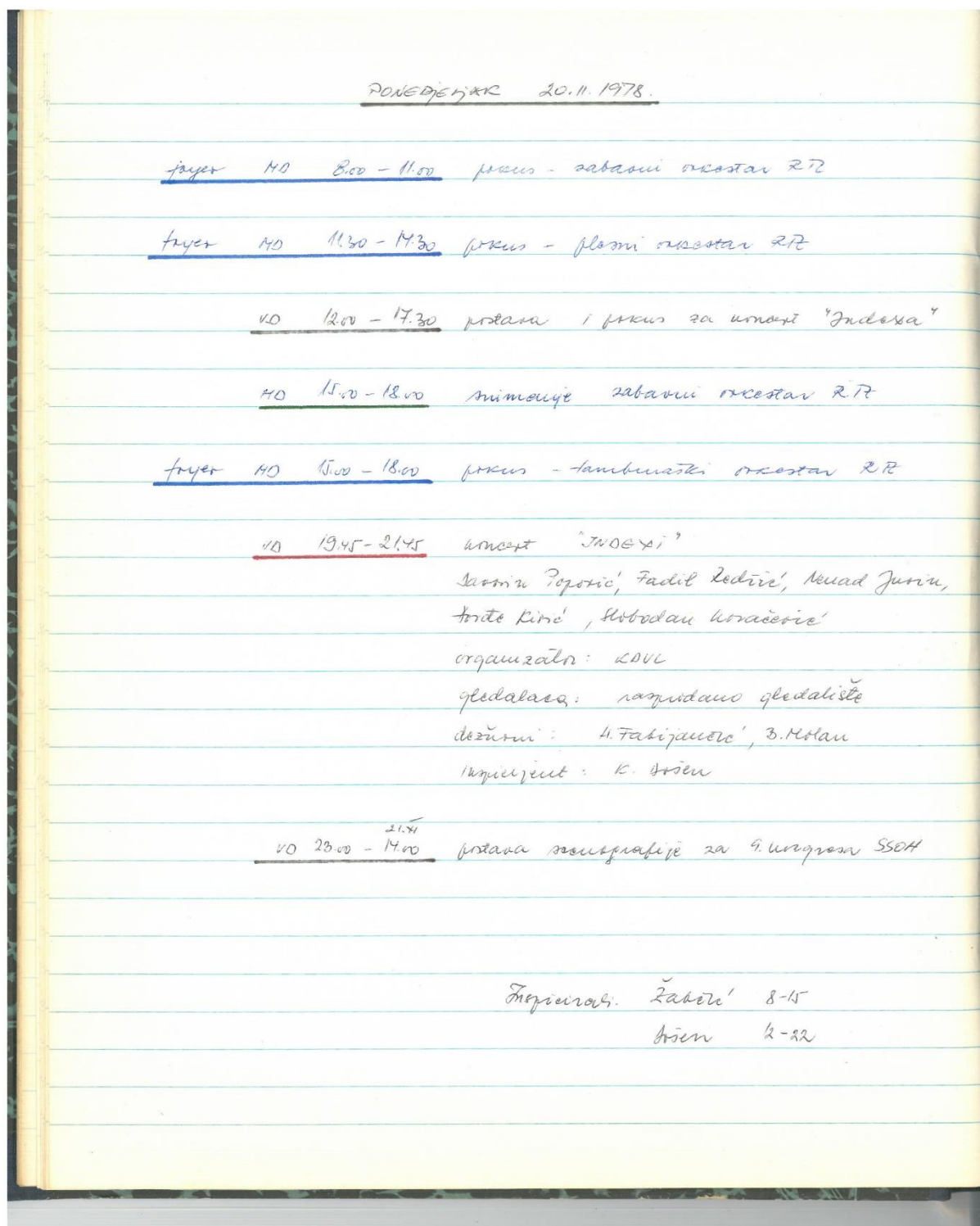
Razgovor s Miroslavom Poljancem obavljen je u Zagrebu 17. lipnja 2019. / sadržaj razgovora zabilježen diktafonom, u arhivi autorice.

11. ŽIVOTOPIS

Ana Unkić, djevojački Boltužić (Sisak, 1980.), diplomirala je muzikologiju na Muzičkoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu 2005. godine i doktorirala na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2021. godine. Od 2006. radi kao producentica programa u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u Zagrebu i urednica (a povremeno i autorica) tiskanih materijala vezanih uz koncertne cikluse *Lisinski subotom*, *Lisinski arioso*, *Mladi u Lisinskom* i *Videoklub Lisinski*. Tijekom petnaest godina rada sudjelovala je u umjetničkom oblikovanju i realizaciji niza koncerata poput gostovanja Filharmonije milanske Scale s Valerijem Gergijevim, Filharmonije BBC-ija, ansambla Il Giardino Armonico, baritona Dmitrija Hvorostovskog, itd. Jedno vrijeme umjetnički je oblikovala i vodila ciklus *Videoklub Lisinski*. Od 2017. voditeljica je Multimedijско-dokumentacijskog odjela Dvorane *Lisinski* u sklopu kojeg djeluje Muzički informativni centar (MIC) kojeg je predstavljala na sastancima Međunarodne udruge muzičkih informativnih centara (IAMIC) u Rotterdamu (Nizozemska) i Tallinnu (Estonija). Od 2005. surađuje s Trećim programom Hrvatskog radija kao jedna od voditeljica i urednica noćnog programa *Euroclassic notturno* (2005. – 2017.) i autorica priloga za tematski ciklus *Europski mozaik* u sklopu emisije *Život glazbe*. Kao stručna suradnica povremeno je surađivala sa Zagrebačkom filharmonijom, Hrvatskom glazbenom mladeži i Leksikografskim zavodom *Miroslav Krleža*. Autorica je izvornih znanstvenih članaka objavljenih u muzikološkom časopisu *Arti musices* i međunarodnom zborniku *Architecture, Public Policies and Social Change*, a o glazbenom životu je pisala za nekoliko domaćih časopisa. Izlagala je na godišnjim sastancima Hrvatskog muzikološkog društva i Trećem znanstvenom skupu studenata poslijediplomskih doktorskih studija društvenih i humanističkih znanosti u Zagrebu 2015. godine. Članica je Hrvatskog muzikološkog društva, Hrvatskog etnološkog društva i Hrvatske udruge muzičkih knjižnica, arhiva i dokumentacijskih centara.

12. PRILOZI

PRILOG 1

Dnevnik rada inspicijenata za 20. veljaču 1978.

PRILOG 2

PETAK	17.2.	SUBOTA	18.2.
Velika dvorana	Mala dvorana	Velika dvorana	mala dvorana
6 - 7 - 8 - 9 - 10 - 11 - 12 - 13 - 14 - 15 - 16 - 17 - 18 - 19 - 20 - 21 - 22 - 23 - 24 - 01 - 02		6 - 7 - 8 - 9 - 10 - 11 - 12 - 13 - 14 - 15 - 16 - 17 - 18 - 19 - 20 - 21 - 22 - 23 - 24 - 01 - 02	
6-8 PRIPREMA ZA TV SNIMANJE			
8 - 11 pokus ZF (TV SNIMANJE)	8 - 11 pokus, foyer Plesni ork. - RTZ		od 8 postava
11.30 - 15.00 ZS - RTZ pokus	11.30 - 14.30 pokus, foyer Zabavni ork. - RTZ		11.00 pokus
	15 - 18 pokus, foyer Tamburaški ork. - RTZ		
	15 - 18 snimanje Plesni ork. - RTZ	17.00 pokus	
19.30 ZF, Ciklus "Veliki simfoničari"	19 - 22 snimanje komorna glazba DEtoni	19.30 KDVL, Recital Ibrica Jusić	20.00 KDVL, Ciklus "3x3" "Djani dani" - Kazalište M. Držić

Primjer tzv. inspicijskih crtica.

PRILOG 3

23.10.06 ISPRAVNO NAPIŠANA IMENA I PREZIMENA
IZUČAČA

Page 2 of 4

Srijeda, 25.10.2006.	Četvrtak, 26.10.2006.																																		
<table> <tr> <th>Velika dvorana</th><th>Mala dvorana</th></tr> <tr> <td>09:00-12:00 ZF ZF, pokus + solist</td><td>12:00-12:30 ZF Sastanak ZF</td></tr> <tr> <td>12:30-15:30 HRT-GP SOHRT, pokus Mo Bilić</td><td>15:00-16:00 KDVL / HDS instrumenti, postava</td></tr> <tr> <td>16:00-19:00 KDVL / ZF Lovro Pogorelić, pokus (ugodba glasovira)</td><td>16:00-17:00 KDVL / HDS Ulaz TV</td></tr> <tr> <td>19:30-22:00 KDVL / ZF LOVRO POGORELIĆ, glasovir</td><td>17:00-18:00 KDVL / HDS Miroslav Vitouš, pokus</td></tr> <tr> <td>22:00-01:00 KDVL M. Penzar, orgulje, pokus</td><td>18:00-19:00 KDVL / HDS Zag. jazz portret, pokus</td></tr> <tr> <td></td><td>20:00-23:00 KDVL / HDS 16. MEĐUNARODNI DANI JAZZA Zagreb Jazz Portret: 15 godina rada + TV odloženo Miroslav Vitouš Bass Solo</td></tr> <tr> <td></td><td>23:00-00:00 KDVL / HDS TV snimanje intervjua</td></tr> </table>	Velika dvorana	Mala dvorana	09:00-12:00 ZF ZF, pokus + solist	12:00-12:30 ZF Sastanak ZF	12:30-15:30 HRT-GP SOHRT, pokus Mo Bilić	15:00-16:00 KDVL / HDS instrumenti, postava	16:00-19:00 KDVL / ZF Lovro Pogorelić, pokus (ugodba glasovira)	16:00-17:00 KDVL / HDS Ulaz TV	19:30-22:00 KDVL / ZF LOVRO POGORELIĆ, glasovir	17:00-18:00 KDVL / HDS Miroslav Vitouš, pokus	22:00-01:00 KDVL M. Penzar, orgulje, pokus	18:00-19:00 KDVL / HDS Zag. jazz portret, pokus		20:00-23:00 KDVL / HDS 16. MEĐUNARODNI DANI JAZZA Zagreb Jazz Portret: 15 godina rada + TV odloženo Miroslav Vitouš Bass Solo		23:00-00:00 KDVL / HDS TV snimanje intervjua	<table> <tr> <th>Velika dvorana</th><th>Mala dvorana</th></tr> <tr> <td>09:00-12:00 ZF ZF, pokus</td><td>15:00-16:00 KDVL / HDS instrumenti, postava</td></tr> <tr> <td>12:30-15:30 HRT-GP SOHRT, pokus</td><td>16:00-17:00 KDVL / HDS Ulaz TV</td></tr> <tr> <td>16:00-18:30 KDVL istovar instrumenata i, postava</td><td>17:00-18:00 KDVL / HDS Ignacio Berroa Quartet, pokus</td></tr> <tr> <td>17:00-18:30 FVD KDVL tonski, pokus</td><td>18:00-19:00 KDVL / HDS Fabian Kallerdahl Galore, pokus</td></tr> <tr> <td>17:00-18:30 KDVL M. Penzar, orgulje, pokus Olga Martinova, violina</td><td>20:00-23:00 KDVL / HDS 16. MEĐUNARODNI DANI JAZZA Fabian Kallerdahl Galore - Švedska Ignacio Berroa Quartet-Kuba/SAD + TV odloženo</td></tr> <tr> <td>18:30-19:00 KDVL NIZOZEMSKA FILHARMONIJA, pokus</td><td>23:00-00:00 KDVL / HDS TV snimanje intervjua</td></tr> <tr> <td>19:30-22:00 KDVL LISINSKI SUBOTOM NIZOZEMSKA FILHARMONIJA Dirigent: YAKOV KREIZBERG JULIA FISCHER, violina MARIO PENZAR, orgulje OLGA MARTINOVA, violina Razgovor s umjetnicima vodi Bojana Plečaš</td><td></td></tr> <tr> <td>21:30-23:30 FVD KDVL LISINSKI SUBOTOM</td><td></td></tr> </table>	Velika dvorana	Mala dvorana	09:00-12:00 ZF ZF, pokus	15:00-16:00 KDVL / HDS instrumenti, postava	12:30-15:30 HRT-GP SOHRT, pokus	16:00-17:00 KDVL / HDS Ulaz TV	16:00-18:30 KDVL istovar instrumenata i, postava	17:00-18:00 KDVL / HDS Ignacio Berroa Quartet, pokus	17:00-18:30 FVD KDVL tonski, pokus	18:00-19:00 KDVL / HDS Fabian Kallerdahl Galore, pokus	17:00-18:30 KDVL M. Penzar, orgulje, pokus Olga Martinova, violina	20:00-23:00 KDVL / HDS 16. MEĐUNARODNI DANI JAZZA Fabian Kallerdahl Galore - Švedska Ignacio Berroa Quartet-Kuba/SAD + TV odloženo	18:30-19:00 KDVL NIZOZEMSKA FILHARMONIJA, pokus	23:00-00:00 KDVL / HDS TV snimanje intervjua	19:30-22:00 KDVL LISINSKI SUBOTOM NIZOZEMSKA FILHARMONIJA Dirigent: YAKOV KREIZBERG JULIA FISCHER, violina MARIO PENZAR, orgulje OLGA MARTINOVA, violina Razgovor s umjetnicima vodi Bojana Plečaš		21:30-23:30 FVD KDVL LISINSKI SUBOTOM	
Velika dvorana	Mala dvorana																																		
09:00-12:00 ZF ZF, pokus + solist	12:00-12:30 ZF Sastanak ZF																																		
12:30-15:30 HRT-GP SOHRT, pokus Mo Bilić	15:00-16:00 KDVL / HDS instrumenti, postava																																		
16:00-19:00 KDVL / ZF Lovro Pogorelić, pokus (ugodba glasovira)	16:00-17:00 KDVL / HDS Ulaz TV																																		
19:30-22:00 KDVL / ZF LOVRO POGORELIĆ, glasovir	17:00-18:00 KDVL / HDS Miroslav Vitouš, pokus																																		
22:00-01:00 KDVL M. Penzar, orgulje, pokus	18:00-19:00 KDVL / HDS Zag. jazz portret, pokus																																		
	20:00-23:00 KDVL / HDS 16. MEĐUNARODNI DANI JAZZA Zagreb Jazz Portret: 15 godina rada + TV odloženo Miroslav Vitouš Bass Solo																																		
	23:00-00:00 KDVL / HDS TV snimanje intervjua																																		
Velika dvorana	Mala dvorana																																		
09:00-12:00 ZF ZF, pokus	15:00-16:00 KDVL / HDS instrumenti, postava																																		
12:30-15:30 HRT-GP SOHRT, pokus	16:00-17:00 KDVL / HDS Ulaz TV																																		
16:00-18:30 KDVL istovar instrumenata i, postava	17:00-18:00 KDVL / HDS Ignacio Berroa Quartet, pokus																																		
17:00-18:30 FVD KDVL tonski, pokus	18:00-19:00 KDVL / HDS Fabian Kallerdahl Galore, pokus																																		
17:00-18:30 KDVL M. Penzar, orgulje, pokus Olga Martinova, violina	20:00-23:00 KDVL / HDS 16. MEĐUNARODNI DANI JAZZA Fabian Kallerdahl Galore - Švedska Ignacio Berroa Quartet-Kuba/SAD + TV odloženo																																		
18:30-19:00 KDVL NIZOZEMSKA FILHARMONIJA, pokus	23:00-00:00 KDVL / HDS TV snimanje intervjua																																		
19:30-22:00 KDVL LISINSKI SUBOTOM NIZOZEMSKA FILHARMONIJA Dirigent: YAKOV KREIZBERG JULIA FISCHER, violina MARIO PENZAR, orgulje OLGA MARTINOVA, violina Razgovor s umjetnicima vodi Bojana Plečaš																																			
21:30-23:30 FVD KDVL LISINSKI SUBOTOM																																			

mgf

Primjer ispisa rasporeda termina s intraneta Dvorane Lisinski.

ZAGREB

koncertna
sezona
1975/76.

Koncertni život Zagreba odvija se danas najvećim dijelom u novoj *Koncertnoj dvorani »Vatroslav Lisinski«*, otvorenoj 29. 12. 1973. godine. U njejoj Velikoj dvorani (1851 mjesto) i Maloj dvorani (313 mjesta), kao i u drugim prostorima odvijaju se priredbe ne samo koncertnog, nego i najraznovrsnijeg drugog sadržaja, poput kazališnih predstava, filmskih projekcija, izložbi i književnih večeri; osim toga, zgrada Koncertne dvorane »Vatroslav Lisinski« opskrbljena je i najmodernijom opremom za održavanje kongresa i drugih skupova. Izvanredna akustika, ljepota ambijenata i prostrani, veoma ugodni prostori za zadržavanje publike pridonose zanimanju posjetilaca za priredbe u toj »Palači glazbe«. O tome najbolje svjedoči podatak da je Koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski« već u prvoj kalendarskoj godini svog rada imala 450.000 posjetilaca.

Dvorana »Hrvatskog glazbenog zavoda« najstariji je koncertni prostor u Zagrebu — upravo 1976. navršava se stotinu godina od njeno otvaranja. Kvalitetom akustike i stilskom čistoćom ambijenta ta dvorana i danas predstavlja dragocjen prostor za održavanje komornih koncerata, kao i za nastupe manjih ansambala.

Sportska dvorana »Zagreb« dovršena usporedno s Koncertnom dvoranom »Vatroslav Lisinski«, sa svojom Velikom dvoranom (7000 mjesta) i Malom dvoranom (4000 mjesta) također je onemogućena za održavanje glazbenih pa i kazališnih priredaba koje, poput suvremene pop-glazbe, zahtijevaju velik akustički prostor ili su uopće po svom sadržaju i mogućem odazivu publike namijenjene velikim auditorijima od više tisuća posjetilaca.

U ovoj knjižici, u kojoj se po prvi puta uopće objavljuje kompletan koncertni program Zagreba u jednoj punoj sezoni, sadržani su naravno podaci o priredbama, koje su u tom razdoblju utvrđene planovima organizatora glazbenog života. To se prije svega odnosi na brojne pretplatničke cikluse, a zatim i na pojedinačne, u času izdavanja knjižice već najavljene priredbe, što predstavlja bez sumnje sve važnije koncerte ozbiljne glazbe. Va-

prostori:

KONCERTNA DVORANA »VATROSLAV LISINSKI«

Velika dvorana
Mala dvorana
Trnjanska b.b., tel. blagajne 518-112

HRVATSKI GLAZBENI ZAVOD
Gundulićeva 6, tel. blagajne 440-635

SPORTSKA DVORANA »ZAGREB«

Velika dvorana
Mala dvorana
Daničićeva b.b., tel. blagajne 568-800/233

lja napomenuti da u ovom izdanju stoga nisu obuhvaćene priredbe, koje se prigodice organiziraju tokom sezone, posebno i od drugih organizatora, koji ovdje nisu navedeni, a među kojima se posebno ističu »Hrvatski glazbeni zavod«, Društvo muzičkih umjetnika Hrvatske »Croatia Concert« i Povijesni muzej Hrvatske. Isto tako, zbog same naravi njihovog rada, nije bilo moguće ovaj pregled glazbenog života dopuniti terminima opernih predstava u Hrvatskom narodnom kazalištu, odnosno predstava mjuzikla, opera i opereta i zgradi Gradskog kazališta »Komedija«. Obuhvaćeni su jedino termini gostovanja ansambala »Komedije« u Velikoj dvorani »Vatroslav Lisinski« koji su u trenutku izdavanja ove knjižice već bili poznati.

Od redovnih organizatora koncertnih priredaba u Zagrebu valja prije svega istaći *Zagrebačku filharmoniju*, sa njena četiri pretplatnička ciklusa: »A«, »B«, »Veliki simfoničari« i »Muzički portreti«, u kojim ciklusima nastupaju i najrenomiraniji domaći i inozemni dirigenti i solisti.

Koncertna direkcija Zagreb u svom ciklusu »Svijet glazbe« predstavlja ugledne domaće i inozemne orkestralne i vokalne instrumentalne ansamble, dok Internacionalni majstorski ciklus popunjava gostovanjima vrhunskih svjetskih i jugoslavenskih umjetnika. Isti organizator održava u Maloj dvorani »Vatroslav Lisinski« redovite »Glazbene ponedjeljke«, na kojim priredbama pored već poznatih domaćih i stranih umjetnika i sastava predstavlja i mlade domaće glazbene umjetnike. Koncertna direkcija Zagreb organizira i dva ciklusa u dvorani »Hrvatskog glazbenog zavoda«.

Radiotelevizija Zagreb održava u Velikoj dvorani »Vatroslav Lisinski« svoj reprezentativni ciklus »12 koncerata u pretplati«, u kojemu se pored klasičnog repertoara ističu i brojne izvedbe suvremenih i domaćih djela, pa i praiizvedba jugoslavenskih skladatelja.

Sama *Koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski«* pojavljuje se kao organizator pojedinačnih priredaba kojima posebno popularizira istaknuta skladateljska imena glazbene povi-

jesti i jugoslavenske glazbe, te obilježuje značajne godišnjice. Koncertna dvorana organizirala je u ovoj sezoni i dva pretplatnička ciklusa, »Umjetnost popijevke«, s nastupima vrhunskih jugoslavenskih vokalnih umjetnika, i ciklus gostovanja beogradskog kazališta »Atelje 212« s monodramama i komornim predstavama.

NAPOMENA: Ukoliko se pokaže potreba, početkom 1976. godine izdat će se dodatak ovoj knjižici s novo određenim koncertnim i drugim terminima.

PROGRAM

Kratice uz naslove priredaba označuju organizatore:

ZF — Zagrebačka filharmonija
KDVL — Koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski«
KDZ — Koncertna direkcija Zagreb
MO — Muzička omladina
RTZ — Radiotelevizija Zagreb

RUJAN

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Petak, 26. 9. Velika dvorana, 20 sati**
Predbrojka »A« — ZF
ZAGREBAČKA FILHARMONIJA
Dirigent: *MLADEN BAŠIĆ*
Solist: *Pavica GVOZDIC*, klavir
Program: *Wagner, Bartok, Dvořák*

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Petak, 26. 9. Mala dvorana, 20 sati**
KORDOBANSKO PREDGRADE — KDVL
Poezija *F. G. Lorce*
Izvide *MILE RUPČIĆ* (recitacija) i *Damir PODKRAJAC* (gitara)

LISTOPAD

HRVATSKI GLAZBENI ZAVOD **Cetvrtak, 2. 10. 20 sati**
»Zagrebački umjetnici svojoj publici« — KDZ
EDO PEČARIĆ, violina
Vladimir KRPAN, klavir

SPORTSKA DVORANA **Subota, 4. 10. Velika dvorana, 20 sati**
SANTANA — EARTH, WIND and FIRE, SAD — KDZ

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Ponedjeljak, 6. 10. Mala dvorana, 20 sati**
»Glazbeni ponedjeljak« — KDZ
MARGARET BAKER, sopran, Australija
Robert Kettelson, klavir

HRVATSKI GLAZBENI ZAVOD **Utorak, 7. 10. 20 sati**
Ciklus »12 koncerata u pretplati« — KDZ
ALFONS I ALOYS KONTARSKI, klavir, SR Njemačka

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Cetvrtak, 9. 10. i Subota, 11. 10. Velika dvorana, 20 sati**
»Večernji pretplatni ciklusi«
Muzičke omladine — MO
JAPANSKA OMLADINSKA FILHARMONIJA — TOKIO
Dirigent: *SHUNSAKU TSUTSUMI*
Program: *Akutagawa, Loewe*
Cajkovski

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Petak, 10. 10. Velika dvorana, 20 sati**
Ciklus »Veliki simfoničari«
ZAGREBAČKA FILHARMONIJA
Dirigent: *LOVRO MATAČIĆ*
Solist: *Jurica MURAI*, klavir
Program: *Rahmanjinov, Cajkovski*

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Petak, 10. 10. Mala dvorana, 20 sati**
Franz Kafka: *IZVJEŠTAJ JEDNOJ AKADEMIJI*, monodrama — KDVL
Izvodi: *SPIRO GUBERINA*
Režija: *Georgij Paro*

HRVATSKI GLAZBENI ZAVOD **Nedjelja, 12. 10. 20 sati**
Ciklus »12 koncerata u pretplati« — KDZ
ENGLESKI KOMORNI ORKESTAR

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Ponedjeljak, 13. 10. Mala dvorana, 20 sati**
»Glazbeni ponedjeljak« — KDZ
SUZANA RUŽICKOVA, čembalo, CSSR

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Utorak, 14. 10. Velika dvorana, 20 sati**
ZARKO DROPUČIĆ, orgulje — KDVL
Preludiji *J. S. Bacha*

SPORTSKA DVORANA **Ponedjeljak, 13. 10. i Utorak, 14. 10. Mala dvorana, 20 sati**
AKADEMSKI BALETNI ANSAMBL TEATRA »KIROV«, Lenjingrad — KDZ
Cajkovski: *LABUDE JEZERO*
Dirigent: *VIKTOR SIROKOV*
Scenografija: *L. Ivanova i M. Petipa*

KONCERTNA DVORANA VATROSLAV LISINSKI **Srijeda, 15. 10. Velika dvorana, 20 sati**
»12 koncerata u pretplati« — Javne emisije RTZ
ZAGREBAČKI SIMFONIČARI RTZ
Dirigent: *JOSEF DANIEL*
Solisti: *Branko TROJNAR*, violina
Željko ŠVAGLJIĆ, violončelo
Georg DRAUSNIK, oboa
Zvonimir STANISLAV, fagot
Program: *Zajc, Haydn, Cajkovski*

SPORTSKA DVORANA **Srijeda, 15. 10. Mala dvorana, 20 sati**
AKADEMSKI BALETNI ANSAMBL TEATRA »KIROV«, Lenjingrad — KDZ
CHOPINIANA — baletne slike
Glazba: *Chopin*
Koreografija: *Mihail Fokin*
LENJINGRADSKA SIMFONIJA
Glazba: *Sostakovič*
Koreografija: *Igor Beljski*
SJENKA — slika iz baleta »BAJADERA«
Glazba: *L. Minkus*
Koreografija: *M. Petipa*
Dirigent: *VIKTOR SIROKOV*

Sezonska knjižica Lisinski za sezonu 1975./1976. (prvih osam stranica).

Stepinčeva katedrala '92

Dobrotvorni hrvatski glazbeni festival
KONCERTNA DVORANA
»VATROSLAV LISINSKI«

RADNI

Na povijesnom hodu
u demokratsku
zajednicu naroda
izložiše nas materi-
jalnom i duhovnom
razaranju. Kroz suze,
krv i uništenje upoz-
nasmo snagu ljubavi
i milosrđa. Danas
kao i jučer vjerujemo
da je ljubav jača od
mržnje, život jači od
smrti i da ćemo
pobijediti.

fra Nedjeljko Brečić

Glazbeni festival

SEZONA 1992/93.
LISTOPAD 1992.
BILTEN 1

Najava dobrotvornog hrvatskog glazbenog festivala *Stepinčeva katedrala '92* na naslovnici *Biltena* za listopad 1992., br. 1, sezona 1992./1993.

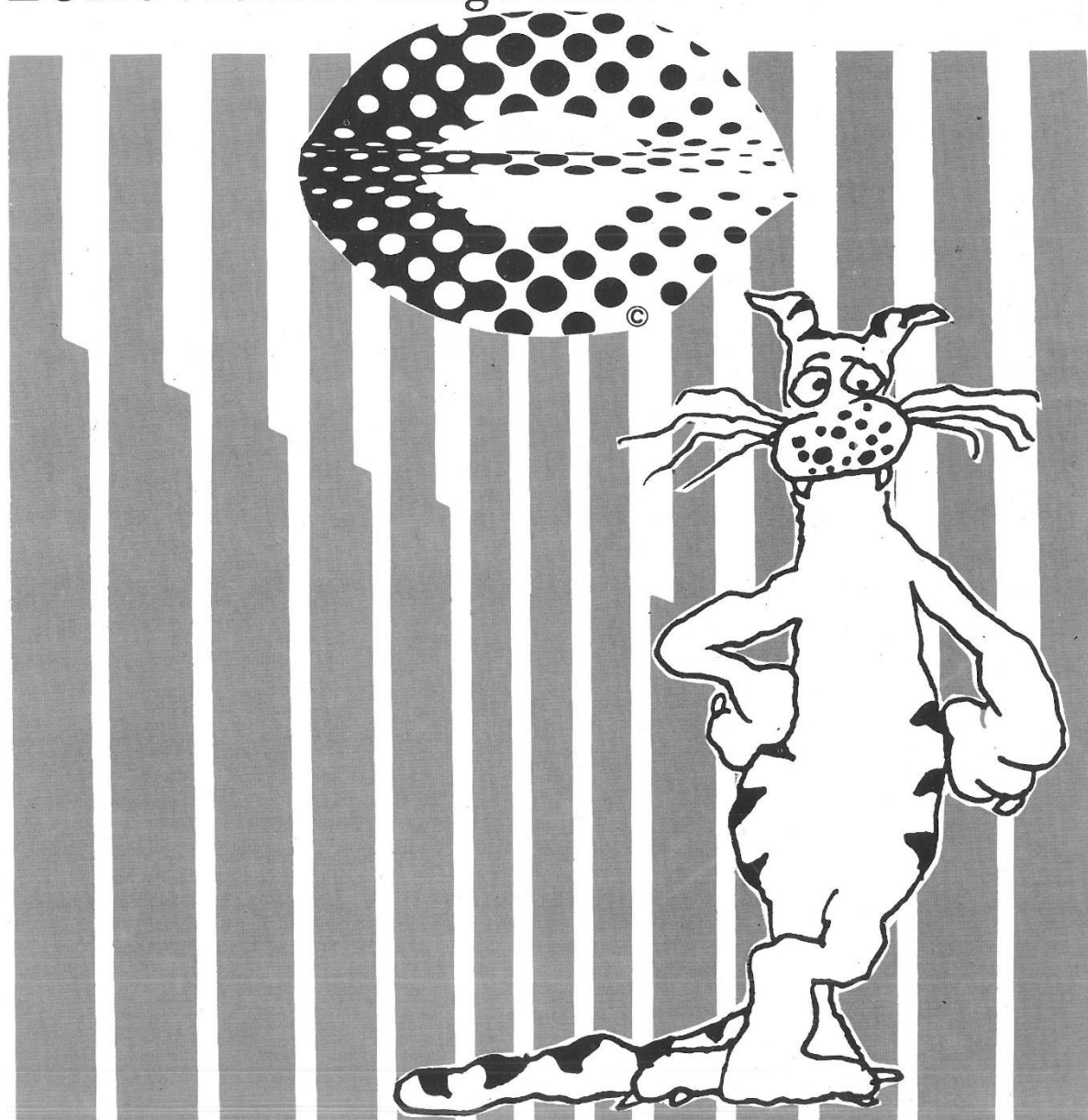
BILTEN
6/7

LISINSKI

KONCERTNA DVORANA »VATROSLAV LISINSKI«

SEZONA 1989/90. OŽUJAK/TRAVANJ 1990.

EUROVISION SongContest'90 ZAGREB/YU

Najava Izбора za pjesmu Europe 1990. na naslovnici *Biltena* za ožujak/travanj 1990., br. 6/7, sezona 1989./1990.

Dom Matice iseljenika Hrvatske i Koncertna dvorana Vatroslav Lisinski, 1960.-1973.;
Prvonagrađeni projekt arhitekta Marijana Haberlea s Minkom Jurković, Tatianom
Zdvořák i Eugenom Ehrlichom (projektant konstrukcije).

Skica objavljena u publikaciji *Podsjetnik za budućnost: 40 = XL: Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog* (Kisić, 2013: 104 i 110-111). Izvornik pohranjen u Muzeju hrvatske arhitekture.

Početak izgradnje Doma matice iseljenika Hrvatske (danas Hrvatske matice iseljenika) s koncertnom dvoranom (danas Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog). Fotografija je objavljena u publikaciji *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog* urednice Marije Barbieri (2004), no posebno je objavljen lijevi dio fotografije (Majnarić, 2004: 25), a posebno desni (Matutinović, 2004: 29). Izvornik fotografije u arhivu *Lisinskog*.

Izgradnja buduće Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

Fotografija objavljena u publikaciji *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog* (Milanović, 2004: 21). Izvornik fotografije u arhivu *Lisinskog*.

Reisinger, O. (1971) Pero. *Vjesnik*, 32 (8884), str. 4.

(objavljeno 10. studenoga 1971.)

Reisinger, O. (1973) Pero. Vjesnik, 34 (9334), str. 4.
(objavljeno 16. ožujka 1973.)

Reisinger, O. (1973) Pero. Vjesnik, 34 (9387), str. 5.
(objavljeno 19. svibnja 1973.)

Svečani koncert povodom otvorenja Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, 29. prosinca 1973. godine.

Fotografija objavljena u publikaciji *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog* (***, 2004: 56). Izvornik fotografije u arhivu *Lisinskog*.

Publika na svečanom otvorenju Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, 29. i 30. prosinca 1973. godine.

Fotografija je objavljena u publikaciji *Palača za novo stoljeće. 30 godina Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog* (Barbieri, 2004: 57). Izvornik fotografije u arhivu Lisinskog.

Otkrivanje skulpture glave Vatroslava Lisinskog autora Vojina Bakića u zapadnom dijelu predvorja Velike dvorane nakon svečane akademije primopredaje zgrade s prigodnim koncertom u Velikoj dvorani u subotu, 29. prosinca 1973., s početkom u 11 sati. Otkrivanje skulpture uvećao je nastup Mješovitog zbora Glazbene škole *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu, a skulpturu su otkrili Jakov Blažević, predsjednik Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, i Ivo Vuljević, prvi ravnatelj Dvorane.

Autor fotografije nepoznat, a izvornik je pohranjen u arhivu *Lisinskog*.

Natpis na kamenom zidu u vestibulu Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

Fotografirala: Ana Unkić.

Natpis na kamenom zidu u vestibulu Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

Fotografirala: Ana Unkić.

Spomen-ploča s reljefnim portretom Ive Vuljevića autora Želimira Janeša u prizemlju kod glavnog ulaza u Dvoranu, između blagajni i ulaza u predvorje Male dvorane. Fotografirala: Ana Unkić.

Skulptura glave Vatroslava Lisinskog autora Vojina Bakića na postolju na odmorštu desnog stepeništa (u odnosu na glavni ulaz) između prizemlja i visokog prizemlja Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog.

Fotografirala: Ana Unkić.

PRILOG 19a.

Skulptura glave Vatroslava Lisinskog autora Vojina Bakića na postolju s naknadno dodanim natpisom od pleksiglasa *Vatroslav Lisinski / 1819. – 1854. / hrvatski skladatelj* na odmorštu desnog stepeništa (u odnosu na glavni ulaz) između prizemlja i visokog prizemlja Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. Fotograf nepoznat. Fotografija preuzeta sa službene *facebook* stranice Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog gdje je postavljena 8. srpnja 2020. godine.

**Poprsje Josipa Broza Tita autora Augusta Augustinčića (u vrijeme fotografiranja nalazilo se u jednom od spremišta Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog).
Fotografirala: Ana Unkić.**

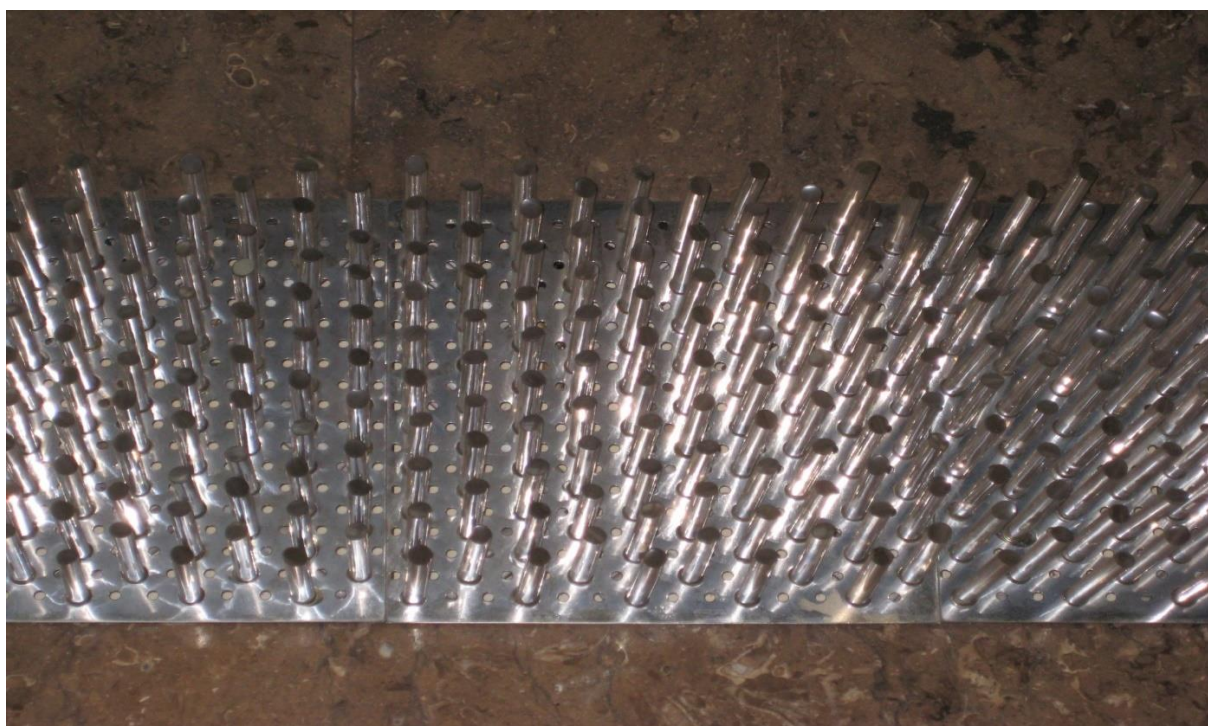
PRILOG 21

Dekorativni zidni pano u aluminiju autora Marijana Haberlea na sjevernim stepenicama koje vode u predvorje u Visokog prizemlja Dvorane.

Fotografirala: Ana Unkić.

PRILOG 21a

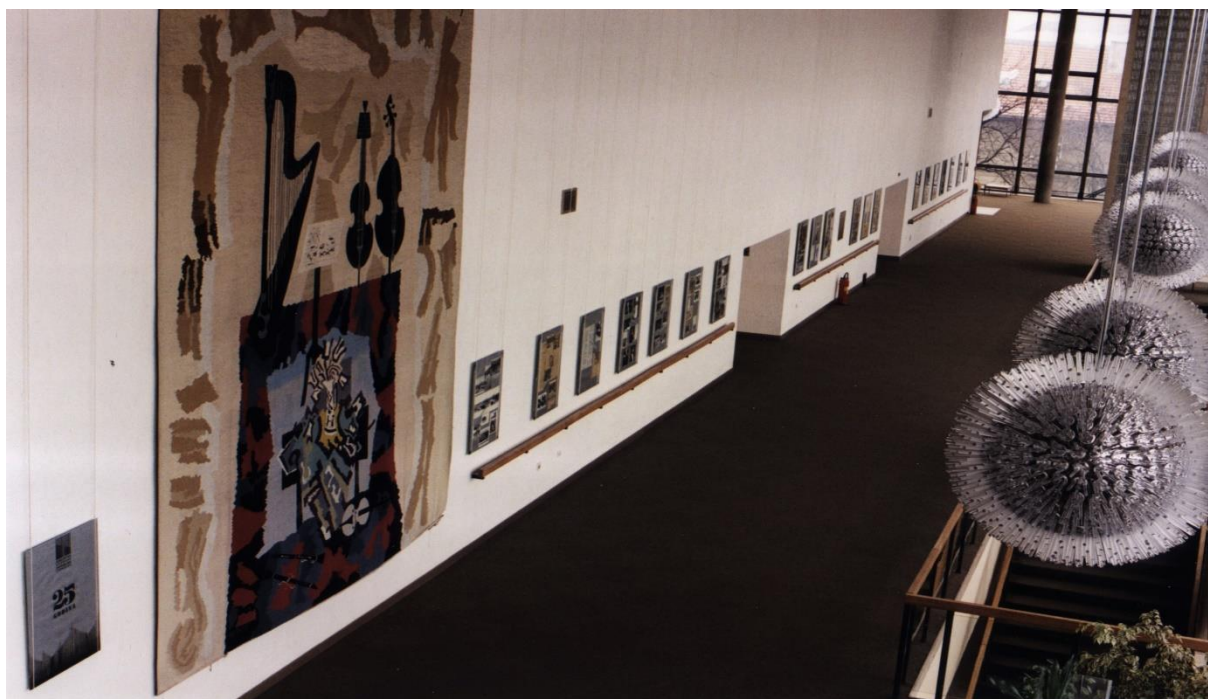

Ibid.

Fotografija Josipa Broza Tita na terasi *Lisinskog* zabilježena 16. rujna 1975. godine.
Autor fotografije nepoznat. Izvornik fotografije u arhivu *Lisinskog*.

PRILOG 23

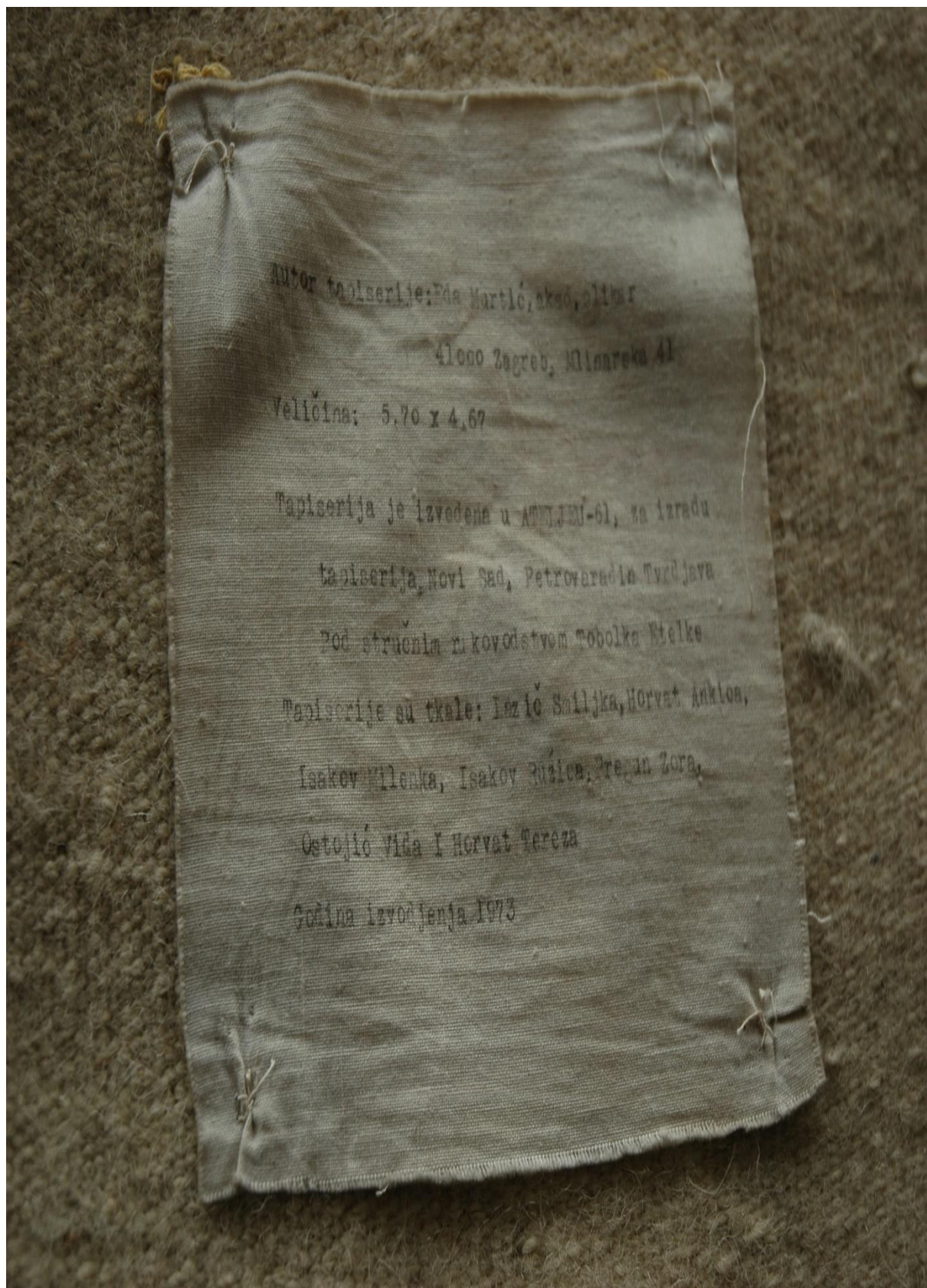

Tapiserija s motivima glazbene tematike autora Slavka Šohaja. Fotografija nepoznatog autora snimljena 1998. godine i u digitaliziranom obliku pohranjena u arhivu *Lisinskog*.

PRILOG 24

Tapiserija apstraktne kompozicije autora Ede Murtića. Fotografija nepoznatog autora snimljena 1998. godine i u digitaliziranom obliku pohranjena u arhivu *Lisinskog*.

Natpis na stražnjoj strani tapiserije apstraktne kompozicije autora Ede Murtića.

Vlasnik fotografije: Hrvatski restauratorski zavod.

Dekoratívni pano u drvu autora Marijana Haberlea u zapadnom dijelu Predvorja Velike dvorane. Fotografirala: Ana Unkić.

PRILOG 25a

Ibid.

PRILOG 25b

Ibid.

Portretna skulptura glave Lovre pl. Matačića autora Koste Angelija Radovanija u garderobi br. 123 (tzv. dirigentski apartman). Fotografirala: Ana Unkić.

Portretna skulptura glave Lovre pl. Matačića autora Kažimira Hrastea u zapadnom predvorju Velike dvorane. Fotografirala: Ana Unkić.

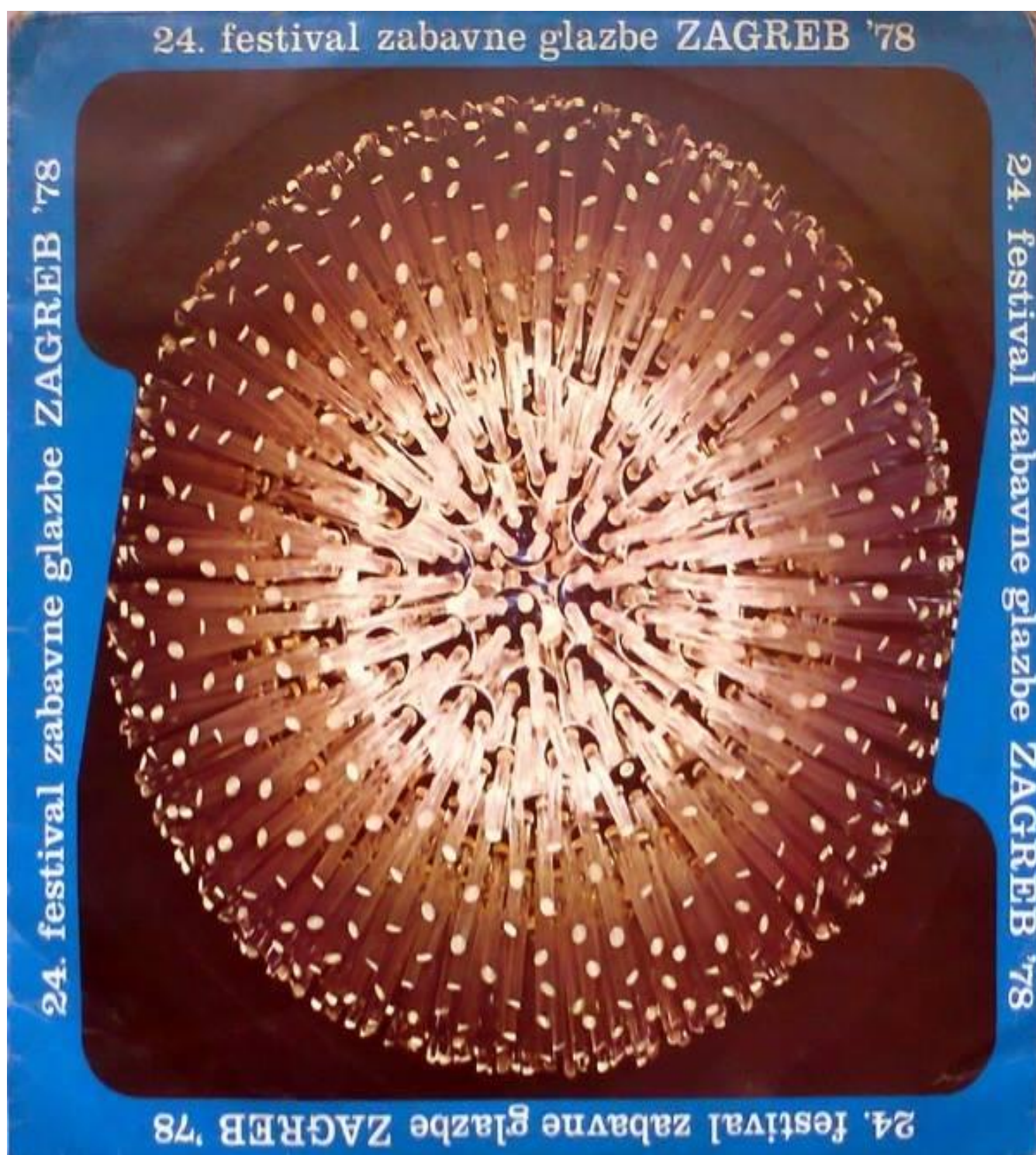
Zidne intarzije u drvu *Povijest glazbe* arhitekta i intarzista Ante (Antuna) Župana i Ernesta Tomaševića na južnoj galeriji drugog kata Velike dvorane. Fotografirala: Ana Unkić.

Skulptura *Smeđi oblutak* autora Ivana Marinkovića na južnoj galeriji drugog kata Velike dvorane. Fotografirala: Ana Unkić.

Skulptura *Kanadski totem* autora Vladimira Polgara na zapadnoj galeriji drugog kata Velike dvorane. Fotografirala: Ana Unkić.

Vizualno rješenje ploče 24. festivala zabavne glazbe *Zagreb '78* u izdanju Jugotona.

Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://www.discogs.com/Various-24-Festival-Zabavne-Glazbe-Zagreb-78/master/717866> (2020-09-09)

Vizualno rješenje kasete 25. festivala zabavne glazbe Zagreb '79 u izdanju Jugotona.

Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://www.discogs.com/Various-24-Festival-Zabavne-Glazbe-Zagreb-78/release/7256735> (2020-09-09)

PRILOG 31b.

Vizualno rješenje ploče 25. festivala zabavne glazbe *Zagreb '79* u izdanju Jugotona.

Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://www.discogs.com/Various-Zagreb-79-25-Festival-Zabavne-Glazbe/release/4205295> (2020-09-05)

Vizualno rješenje kasete 25. festivala zabavne glazbe *Zagreb '79* u izdanju Jugotona.

Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://www.discogs.com/Various-Zagreb-79-25-Festival-Zabavne-Glazbe/release/12789453> (2020-09-05)

Vizualno rješenje plakata za koncert sopranistice Francesce Patanè uz Zagrebačku filharmoniju, Zbor Hrvatske radiotelevizije i Hrvatski pjevački zbor *Ivan pl. Zajc* održan 16. prosinca 2000. u ciklusu *Lisinski subotom*. Fotografirala: Ana Unkić.

Portretni kip Josipa Broza Tita od stiropora načinjen prema identičnom kipu AuntunaAugustinčića. Fotograf: nepoznat. Izvornik fotografije u arhivu *Lisinskog*.

Predvorje Male dvorane iskorišteno je i kao tzv. novinski centar tijekom održavanja Eurovizije. Fotograf: nepoznat. Izvornik fotografije u arhivu *Lisinskog*.

Skulptura *Novi prodor* autora Ljube De Karine ispred Koncertn dvorane Vatroslava Lisinskog. Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://web.archive.org/web/20160704162805/http://www.zagrebacki.info/2012/04/velii-prodor.html> (2020-01-05)

**Poprsje Vatroslava Lisinskog autora Mile Grgasa ispod kojega je natpis
Vatroslav Lisinski / 1819 - 1854. Fotografirala: Ana Unkić.**

Ibid.

Kaskadna fontana autora Marijana Haberlea, Minke Jurković i Tatiane Zdvořák.

Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://matis.hr/najave/dan-otvorenih-vrata-hrvatske-matice-iseljenika/> (2020-09-08)

PRILOG 37a

Fotografija preuzeta s internetske stranice:

<https://www.zagrebonline.hr/koncertna-dvorana-vatroslava-lisinskog/> (2020-09-08)

PRILOG 37b

Fotografija preuzeta sa službene *facebook* stranice Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog: <https://www.facebook.com/www.lisinski.hr/photos> (2020-09-08)